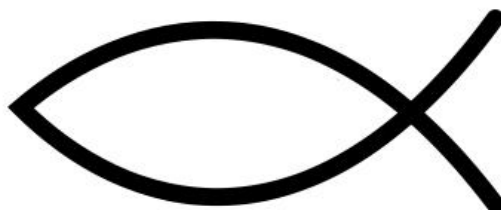

Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie
Wydział Budownictwa i Architektury

mgr inż. arch. Dorota Janisio-Pawłowska

**Ewolucja myśli architektonicznej
w obiektach sakralnych na terenie
archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej**

Praca Doktorska

Promotor:
prof. dr hab. inż. arch. Adam Maria Szymski

Szczecin 2016 r.

Recenzenci:

prof. dr hab. inż. arch. Jan Rabiej

dr hab. Andrzej Majdowski prof. UMK

Podziękowania

Składam serdeczne podziękowania

Panu prof. dr hab. inż. arch. Adamowi M. Szymskiemu, za wszelką pomoc, nieustanną mobilizację do pracy, a także cenne uwagi i wskazówki udzielane podczas pisania, za zaangażowanie, pomoc merytoryczną i poświęcony czas.

Szczególne podziękowania kieruję do

Najbliższej rodziny, Męża i dzieci, a także Marii, dziękując za cierpliwość, wyrozumiałość, wsparcie duchowe i nieustającą chęć pomocy.

Doktorat ten jest efektem wieloletniej pracy, szeregu wyjazdów i spotkań z różnymi osobami.

Nie powstałby on bez zaangażowani oraz życzliwości wielu osób, a wyrozumiałość najbliższych stała się podporą w dążeniu ku jego zakończeniu. To tym osobom poświęcam tę pracę.

„Każdy dzień przybliżał mnie do zakończenia pracy ale i uświadamiał czas bezpowrotnie miniony”

Spis treści

I.	Wstęp	9
1.1.	Przyczyny podjęcia pracy i wyjaśnienie tematu pracy	9
1.2.	Stan badań	10
1.3.	Cel pracy badawczej	14
1.4.	Teza pracy	15
1.5.	Metodologia	15
1.6.	Opis stanu badań	17
II.	Zarys historyczny budowy kościołów i przemian architektury sakralnej na Pomorzu Zachodnim	25
2.1.	Dzieje Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim	25
2.2.	Kościół w dobie przemian od reformacji do ponownego rozkwitu	28
	na Ziemiach Zachodnich	28
2.3.	Początki organizacji Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim	33
	po II wojnie światowej	33
III.	Architektura sakralna na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1972	38
3.1.	Organizacja struktur kościelnych po II wojnie światowej	38
3.2.	Powojenna architektura sakralna w dobie przemian cywilizacyjnych	43
	i kulturowych – świat i Polska	43
3.3.	Sobór watykański II – reformy	72
IV.	Architektura sakralna w archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej w latach 1972–1989	73
	Analiza formalno-estetyczna wybranych obiektów na tle osiągnięć twórczych	73
V.	Szczegółowa charakterystyka wybranych obiektów sakralnych zrealizowanych w latach 1972–1989	83
5.1.	Kościół p.w. Świętego Krzyża w Szczecinie, projekt 1972, budowa 1973–1991	83
5.1.1.	Forma	86
5.1.2.	Wnętrze	89
5.1.3.	Symbolika	93
5.2.	Kościół p.w. Świętego Józefa w Dziwnowie, projekt z 1973, budowa 1973–1976	93
5.2.1.	Forma	95
5.2.2.	Wnętrze	97
5.2.3.	Symbolika	98
5.3.	Kościół parafialny p.w. Świętego Wojciecha BM w Świnoujściu-Warszowie, projekt 1974–1975, budowa 1975–1985	99
5.3.1.	Forma	103
5.3.2.	Wnętrze	107
5.3.3.	Symbolika	109

5.4.	Kościół parafialny p.w. Miłosierdzia Bożego w Szczecinie, projekt 1978–1980, budowa 1980–1989	110
5.4.1.	Forma	114
5.4.2.	Wnętrze	117
5.4.3.	Symbolika.....	121
5.5.	Kościół parafialny p.w. Najświętszego Odkupienia w Pobierowie, projekt 1984, budowa 1984–1986	122
5.5.1.	Forma	125
5.5.2.	Wnętrze	128
5.5.3.	Symbolika.....	130
5.6.	Kościół parafialny p.w. Nawiedzenia NMP w Szczecinie, budowa 1987–1998	131
5.6.1.	Forma.....	133
5.6.2.	Wnętrze	135
5.6.3.	Symbolika.....	136
5.7.	Kościół p.w. św. Alberta w Szczecinie, budowa 1985–2005	137
5.7.1.	Forma.....	141
5.7.2.	Wnętrze	144
5.7.3.	Symbolika.....	147
5.8.	Podsumowanie działań artystycznych i przemian w architekturze sakralnej w latach 1972–1989 po II soborze watykańskim	147
5.8.1.	Wnioski - lata 1972-1989	163
VI.	Architektura sakralna w archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej w latach 1990–2005.....	164
VII.	Szczegółowa charakterystyka wybranych obiektów sakralnych zrealizowanych w latach 1990–2005	170
7.1.	Kościół p.w. św. Kazimierza w Policach, budowa 1992–1997	170
7.1.1.	Forma.....	175
7.1.2.	Wnętrze	179
7.1.3.	Symbolika.....	182
7.2.	Kościół p.w. św. Ottona w Szczecinie, budowa 1993–2005	183
7.2.1.	Forma.....	189
7.2.2.	Wnętrze	194
7.2.3.	Symbolika.....	198
7.3.	Kościół p.w. św. Dominika, budowa 1993–2000	198
7.3.1.	Forma	203
7.3.2.	Wnętrze	207
7.3.3.	Symbolika.....	211
7.4.	Kościół p.w. Bożego Ciała w Szczecinie, budowa 1994–1999	211
7.4.1.	Forma	215

7.4.2.	Wnętrz	218
7.4.3.	Symbolika.....	221
7.5.	Kościół p.w. Opatrzności Bożej w Szczecinie, budowa 1994–2007	221
7.5.1.	Forma	224
7.5.2.	Wnętrze	227
7.5.3.	Symbolika.....	230
7.6.	Kościół p.w. Chrystusa Dobrego Pasterza w Szczecinie, budowa 1998–2005	231
7.6.1.	Forma	234
7.6.2.	Wnętrze	237
7.6.3.	Symbolika.....	240
7.7.	Kościół p. w. św. Stanisława BM w Niechorzu, 2000–2010.....	241
7.7.1.	Forma.....	244
7.7.2.	Wnętrze	248
7.7.3.	Symbolika.....	250
7.8.1.	Wnioski - lata 1990-2005.....	250
VIII.	Wyniki badań.....	252
8.1.	Podsumowanie działań artystycznych i przemian w architekturze sakralnej w latach 1990–2005	252
8.1.1.	Architektura sakralna w archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej	263
	w latach 1972–2005.....	263
8.1.2.	Cechy formy współczesnego kościoła w archidiecezji	
	szczecińsko-kamieńskiej	265
8.2.	Wnioski końcowe	283
	Analiza obiektów sakralnych	291
	Karty obiektów.....	303
	Tabele i schematy.....	389
	Bibliografia.....	393
	Spis rycin.....	398
	Spis fotografii.....	400
	Spis tabel i schematów.....	404

„Każda epoka w ludzkiej cywilizacji pozostawiła po sobie świątynie, jako dzieła dlań „reprezentatywne”. Toteż, bez względu na to czy akceptuje się daną religię czy nie, budowle sakralne uważane były zawsze za cenne dzieła sztuki i architektury”¹.

I. Wstęp

1.1. Przyczyny podjęcia pracy i wyjaśnienie tematu pracy

Po ponad czterystuletniej przerwie na Pomorzu Zachodnim w istnieniu kultu religii katolickiej² i swobodnym tworzeniu obiektów z nią związanych, na ziemiach niegdyś katolickich, w XX wieku, a szczególnie po II wojnie światowej, ponownie ożyła religia katolicka, a obiekty architektury sakralnej ukazały swoje oblicze.

Fenomen ponownego rozkwitu religii katolickiej i powstanie tak licznych obiektów jej towarzyszących wpłynęły na zainteresowanie autora tą tematyką uzasadniając podjęcie badań poświęconych współczesnej architekturze sakralnej ograniczonej do terenu archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej. Przyczyną podjęcia tematu jest również fakt, że współczesne obiekty sakralne, które są świadectwem naszych czasów, mogą nie przetrwać w obecnej formie, tak jak kościoły, które są świadectwem czasów minionych³.

Istotą podjętych badań jest duże znaczenie tych obiektów w krajobrazie kulturowym. Należy zwrócić uwagę na ich wartość w tworzeniu tożsamości miejsca w minionych latach, bowiem na trwałe wpisały się w przestrzeń nas otaczającą. Szczególnie ważne jest to, że tak jak inne obiekty, stanowią o jakości polskiej architektury powojennej na terenie Pomorza Zachodniego. Obiekty te są jednocześnie wyrazem przemian, jakie dokonały się nie tylko na płaszczyźnie religijnej, kulturowej, ale również społecznej, gospodarczej i politycznej. *„Niezależnie (wszakże) od takich przymiotów (właściwości) jak: oryginalność, niezwykłość, niepowtarzalność, szlachetność czy wspaniałość – przestrzeń sacrum charakteryzują określone atrybuty identyfikujące ją z przestrzenią właściwą kultowi katolickiemu. Najbardziej*

¹ A. Szymiski, *Kanon formy architektonicznej w Kościele katolickim*, Wydawnictwo Politechniki Szczecińskiej. Szczecin 2000, s. 406.

² *Archidiecezja Szczecińsko-Kamieńska 2007* Ottonanium, Szczecin 2002, s. 20.

³ Współczesne obiekty sakralne, szczególnie te powstałe do końca lat 90. Pomimo często nowatorskich rozwiązań, nie zawsze wykonywane były ze starannością i przy użyciu najlepszych, i najtrwalszych materiałów, skutkiem tego, niektóre obiekty już obecnie są w bardzo złym stanie technicznym. Słowa autora, które stały się przyczynkiem do badań nad współczesną architekturą sakralną.

charakterystycznymi są: krzyż (...) i tabernakulum (...). Sam krzyż decyduje o charakterze miejsca bez względu na formę obiektu, którą swym znakiem identyfikuje i uszlachetnia”⁴.

Odnalezienie krzyża w przestrzeni, w tak wielu przeróżnych formach z nim wiązanych, skłoniło autora do podjęcia badań, które są zaledwie próbą systematyki działań twórczych w zakresie przestrzeni sacrum w nowych obiektach sakralnych, powstałych w okresie 50 lat na terenie archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej.

Intensywnemu rozwojowi nowych parafii towarzyszył proces powstawania nowych kościołów na potrzeby tych parafii, jednak brak opracowań naukowych, dokumentujących i omawiających problematykę budownictwa sakralnego, powstałego w bandany okresie, uniemożliwia prześledzenie ewolucji, jaka się dokonała w minionych latach w architekturze sakralnej. Fakt ten potwierdził celowość podjętych badań.

Podjmując tę pracę należało także pamiętać, że: „przez dziesięciolecia (...) dało się odczuć działanie cenzury. Księża borykali się nie tylko z trudnościami finansowymi, materiałowymi, ale nie mieli również dostępu do współczesnych dobrych wzorców światowych (...). W czasie wielkich prześladowań „realnego socjalizmu” kościoły powstawały nieraz w ciągu kilku dni i nocy, łatwo więc zrozumieć, że owe okoliczności i warunki wpływały na ich bardzo różnorodny poziom artystyczny”⁵.

1.2. Stan badań

Tematem dysertacji jest analiza rozwoju współczesnej architektury sakralnej w granicach archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej. Jest to pierwsza próba kompleksowych badań dotyczących stanu rozwoju, a także próba oceny architektury kościołów, które zaprojektowano i wybudowano w latach powojennych w granicach terytorialnych archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej. Opracowanie poświęcone jest rozbudowie i budowie nowych, z jednoczesnym uwzględnieniem odbudowanych, obiektów sakralnych religii katolickiej, z uwzględnieniem ewolucji zachodzącej w wyniku przemian społecznych, politycznych i gospodarczych oraz wynikających z nich różnych utrudnień w budowaniu tych obiektów.

Do badań przyjęto okres 1945–2005 z uwagi na istotne w nim wydarzenia. Okres ten podzielono na trzy podokresy: lata 1945–1971, lata 1972–1989 oraz po 1990 roku.

⁴ A.M. Szymiski, *Kanon formy ...*, op. cit., s. 406.

⁵ Wywiad z ks. dr H. Nadrowskim - historykiem sztuki i teologiem - rozmawia Anna Wyszńska, <http://www.niedziela.pl/artukul/66605/nd/Sacrum-posrod-profanum> 2015.

Wybudowane w tych podokresach obiekty sakralne poddano analizie i oceniono, uwzględniając cechy formalne.

Istotnym wydarzeniem dla badanego okresu był sobór watykański II (1962–1965) oraz jego reformy, które miały wpływ na zmianę historycznego wzorca kulturowego Kościoła rzymskokatolickiego, zakorzenionego w sztuce sakralnej sięgającej niemalże XIII wieku. Ponadto badany czas związany jest ze zmianami w zakresie sprawowania liturgii świętej oraz wejściem w życie „Instrukcji dla właściwego wprowadzenia w życie Konstytucji o liturgii świętej”⁶, wynikającej z zaleceń soboru watykańskiego II. W wyniku tych postanowień zmieniła się obowiązująca koncepcja architektury sakralnej, przede wszystkim wystroju jej wnętrza. Rozpowszechniło się dążenie do tworzenia architektury sakralnej, podążającej za nowymi kierunkami w sztuce. W Konstytucji o liturgii czytamy (pkt 123): „*Kościół żadnego stylu nie uważał jakby za swój własny, lecz stosownie do charakteru i warunków narodów dopuszczał formy artystyczne każdej epoki*”.⁷ Konferencja Episkopatu Polski w *Normach postępowania w sprawach sztuki kościelnej* z 1973 roku wręcz zachęcała do poszukiwania nowych form twórczych⁸. „*Świątynia ma być znakiem obecności Boga wśród ludzi. Plan i bryła kościoła powinny różnić się od architektury mieszkaniowej i użytkowej (...). W tej sytuacji należy rozwijać nową twórczość dla celów sakralnych ze znajomością zagadnień teoretycznych i praktycznych dotyczących poczucia piękna, z troską i odpowiedzialnością za utrzymanie kontaktu ludu Bożego z Bogiem dzięki współczesnej sztuce*”⁹.

W latach powojennych na Pomorzu Zachodnim z przyczyn politycznych realizacje nowych obiektów sakralnych były bardzo utrudnione. Toczono otwartą walkę na linii państwo–Kościół, dodatkowo do początku lat 70. utrudnienia te wiązały się z brakiem trwałych struktur kościelnych na Ziemiach Zachodnich¹⁰. Jednym z niewielu działań dotyczących budownictwa sakralnego było wykonywanie zabezpieczających prac konserwatorskich w częściowo zniszczonych, a uchodzących za zabytkowe kościołach przejmowanych i przystosowanych do potrzeb religii katolickiej.

Zakres badań obejmuje nowo zaprojektowane, rozbudowane i wybudowane obiekty architektury sakralnej religii katolickiej, powstałe po soborze watykańskim II w granicach

⁶ *Sobór Watykański II, Konstytucja o liturgii świętej*, [w:] *Sobór Watykański II, Konstytucje dekrety, deklaracje*, Poznań 2002, s.126–126.

⁷ Ibidem.

⁸ „Konferencja Episkopatu Polski, podpisana: S. Wyszyński, J. Oblak, *Normy Postępowania w sprawach sztuki kościelnej*, Notificationes e Curia Metropolitana Cracoviensi, 1975, nr 45.” Kraków, 1975.

⁹ Ibidem, §16.III.

¹⁰ Diecezję szczecińsko-kamieńską utworzono 28 czerwca 1972 roku.

administracyjnych archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej, zajmującej większą część terytorium Pomorza Zachodniego¹¹.

Za początek badań przyjęto 1945 rok, czyli zakończenie II wojny światowej, natomiast za koniec 2005 rok, który zamyka etap rozpoczętych działań budowy nowych świątyń w pierwszej dekadzie nowego milenium. Przedział czasowy podzielono na trzy podokresy:

1. lata 1945–1971.
2. lata 1972–1989.
3. lata po 1990 roku.

W każdym z podokresów badania dotyczyły architektury nowych kościołów parafialnych i filialnych, jak również kaplic pełniących rolę kościołów znajdujących się zarówno na obszarach miejskich, jak i wiejskich. Ponieważ niewiele jest materiałów opisujących wnętrza obiektów sakralnych, więc ten temat jedynie zasygnalizowano i omówiono ogólnie.

Podziału czasowego dokonano z uwagi na istotne wydarzenia, które miały wpływ na rozwój budownictwa sakralnego.

1. W latach 1945–1971 istotnym wydarzeniem był sobór watykański II¹², 1962–1965; oraz powstanie Konstytucji o liturgii świętej.

2. W latach 1972–1989 istotnym wydarzenie było utworzenie diecezji szczecińsko-kamieńskiej (28 czerwca 1972 r.)¹³ oraz Konferencja Episkopatu Polski, w efekcie której powstały „Normy postępowania w sprawach sztuki kościelnej” z 1973 roku.¹⁴ W 1989 roku nastąpił polityczny przełom, który spowodował radykalne zmiany i uwarunkowania architektury sakralnej.

¹¹ Pomorze Zachodnie rozumiane jest tu jako część państwa polskiego w granicach po 1945 roku. Dokładnie obszar badań obejmuje terytorium archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej powstałej w 1992 roku z diecezji szczecińsko-kamieńskiej, która utworzona została 28 czerwca 1972 roku na mocy aktu Stolicy Apostolskiej. Akt ten wydzielił ją z Administracji Apostolskiej Kamieńskiej Lubuskiej i Prałatury Pilskiej. Archidiecezja leży w obecnym województwa zachodniopomorskim, znajdującym się w północno-zachodniej części Polski. Zajmuje obszar o pow. 12 754 km kw., a w jej skład wchodzi 36 dekanatów łącznie z parafiami obejmującymi kościoły parafialne, filialne i kaplice. Obecnie na terenie archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej jest czynnych 801 miejsc kultu, w tym 252 kościoły parafialne, 500 kościołów filialnych i 49 kaplic¹¹. Schematyzm Archidiecezjalny z 2007 roku podaje, iż do 2000 roku w latach powojennych wybudowano 96 nowych kościołów oraz 19 kaplic, w rzeczywistości pełniących funkcję kościołów. Obiekty te objęto badaniem, a zakres czasowy przeprowadzonych analiz dotyczy lat 1945–2010.

¹² *Sobór Watykański II, Konstytucja o liturgii świętej...*, op. cit.

¹³ *Archidiecezja Szczecińsko-Kamieńska 2007* (Szczecin: DRUKARNIA Kadruk, 2007), s. 23.

¹⁴ Konferencja Episkopatu Polski, podpisana: S. Wyszyński, J. Obląk, *Normy Postępowania w sprawach sztuki kościelnej*, *Notificationes e Curia Metropolitana Cracoviensi*, 1975, nr 45.

3. W latach po 1990 roku istotnym wydarzeniem było unormowanie sytuacji społecznej politycznej i gospodarczej, a w następstwie uzyskano swobody w dziedzinie realizacji architektury i budownictwa sakralnego.

Każdy z tych podokresów różni się podejmowanymi działaniami budowlanymi. W pierwszym okresie nie powstały nowe kościoły, jedynie przekazane władzom kościelnym obiekty sakralne, będące w ruinie bądź zdewastowane remontowano i odbudowywano (ze względu na ich wartość artystyczną). W drugim okresie powstało 39 nowych obiektów sakralnych, a w trzecim powstały aż 62 kościoły.

W pracy przedstawiono szczegółowy spis budowli powstałych w badanym okresie oraz przeanalizowano (wszystkie) 101 obiektów sakralnych z terenu archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej, które powstały w latach 1972–2005. Zwrócono tu uwagę na najważniejsze zagadnienia architektoniczne i kompozycyjne obiektów. Po dokonaniu analizy do dalszego badania wybrano 40 obiektów.

Na podstawie przyjętej metodologii badawczej autorstwa Andrzeja Majdowskiego¹⁵ opracowano dla wybranych obiektów karty katalogowe z uwzględnieniem uwarunkowań przestrzennych i kompozycyjnych, co pozwoliło określić cechy tych obiektów i wyróżniające się rozwiązania spośród analizowanych kościołów. Dzięki temu możliwe było dokonanie wyboru najbardziej reprezentatywnych obiektów sakralnych danego podokresu. W kartach przy każdym obiekcie podano najważniejsze informacje dotyczące m.in. danych obiektu, autora projektu, daty rozpoczęcia budowy, erygowania parafii. Zamieszczono zwięzły opis kościoła i uwzględniono informację o stylistyce, kompozycji, konstrukcji i funkcjonalności obiektu.¹⁶ Informacje zamieszczone w kartach pochodzą z różnego rodzaju dokumentów, m.in. z dokumentacji technicznej kościołów, archiwów parafialnych, archiwów urzędowych, kronik parafialnych, stron internetowych, wywiadów oraz z przeprowadzonych kwerend i autorskich fotografii.

Na podstawie badań, w ramach wyszczególnionych podokresów, dokonano wyboru najbardziej reprezentatywnych obiektów i dalszej szczegółowej analizie poddano łącznie 14 obiektów. Charakterystyczne dla tego regionu, zdaniem autora, realizacje stanowią najciekawsze rozwiązania architektoniczne w archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej.

¹⁵ A. Majdowski, *Inwestycje kościelne i współczesna architektura sakralna w Polsce, Metodologia i zarys problematyki badawczej*, Toruń 2008.

¹⁶ W nawiązaniu do zawartego w opracowaniu A. Majdowskiego schemacie wskazanym do opracowania systematyki „Inwestycje kościelne i współczesna architektura sakralna w Polsce”, *Metodologia ...*, op. cit., s. 9–33.

Szczegółowe analizy tych obiektów oparte zostały bezpośrednio na wnikliwych badaniach w terenie, jak również wzbogacone dodatkowo wywiadami z inwestorami kościelnymi, a w niektórych przypadkach z autorami obiektu. Wybrane i szczegółowo opracowane obiekty architektury sakralnej zawierają opisy kompozycji przestrzennej, formy, wnętrza i symboliki.

Przyjęta metodologia pozwoliła na wnikliwe przeanalizowanie postawionego problemu badawczego i przez to zrealizowanie celu pracy.

1.3. Cel pracy badawczej

„Różne są próby poszukiwania i wyrażania sakralności – już poprzez samą sylwetkę. Dość powszechne jest pragnienie, by sacrum podkreślone zostało zarówno przez bryłę obiektu, aranżację wnętrza, ale także stylistykę i materiały, które nie będą przypominały zakładów przemysłowych czy gospodarczych ani też świeckich obiektów użyteczności publicznej”¹⁷.

Architektura sakralna stanowi silny przekaz treści, pobudza skojarzenia wiernych, jednocześnie spełnia ważną rolę kulturotwórczą w środowisku. Wśród wielu architektów stała się impulsem do poszukiwania nowego kanonu architektury sakralnej, odpowiadającego założeniom soboru watykańskiego II oraz potrzebom człowieka XX w. Dotyczyło to także architektów polskich, a w przypadku projektowania i realizacji obiektów sakralnych na terenie Pomorza Zachodniego stało się pretekstem do podjęcia również próby zaznaczenia nowej tożsamości kulturowej tych terenów.

Celem niniejszej pracy jest podjęcie próby opisania przedsięwzięć twórczych podjętych przez architektów na terenie Pomorza Zachodniego, poprzez stworzenie podstaw systematyki i pogłębioną analizę architektoniczną zarówno samych projektów, jak i zrealizowanych na ich podstawie obiektów sakralnych w aspekcie ewolucji formy oraz wartości estetycznych.

W podjętych badaniach jednocześnie starano się uwzględnić możliwe ograniczenia twórcze wynikające z istniejących uwarunkowań politycznych społecznych i gospodarczych w okresie lat 1945-2005.

W kontekście prowadzonych badań da się postawić następujące pytania:

– czy w oparciu o całość dokonań w zakresie architektury sakralnej na Pomorzu Zachodnim również z uwzględnieniem zrealizowanych na innych terenach Polski obiektów sakralnych możliwe jest zdefiniowanie istnienia „współczesnego kanonu” mogącego być podstawą do odwzorowania;

¹⁷ H. Nadrowski, *Sacrum czasoprzestrzeni*, Adam Marszałek, Toruń 2012, s. 299.

- czy można zaobserwować zjawisko powtarzalności form obiektów sakralnych w innych miejscowościach na terenie Pomorza Zachodniego;
- czy powstałe po soborze watykańskim II kościoły spełniają zawarte w „Konstytucji o Liturgii Świętej” przepisy o liturgii w zakresie rozwiązań, czy zostały zaprojektowane zgodnie z tymi wytycznymi;
- w jaki sposób uwarunkowania społeczne, polityczne i gospodarcze wpłynęły na kształtowanie formy w państwie, którego podstawą istnienia była doktryna komunistyczna,
- czy budowanie społeczeństwa bezwyznaniowego wpłynęło na rozwój budownictwa sakralnego na Pomorzu Zachodnim;

Odpowiedzi na te pytania mogą przyczynić się do upowszechnienia wiedzy na temat współczesnej architektury sakralnej powstałej na Pomorzu Zachodnim oraz stanowić uzupełnienie wiedzy o powojennej architekturze sakralnej w Polsce. Wyniki będą stanowić również podstawę do dalszych szczegółowych badań w tym zakresie.

1.4. Teza pracy

W związku ze zmianami cywilizacyjno-kulturowymi, jakie zaszły w XX wieku, w rozumieniu pojęcia *sacrum*¹⁸ i związanych z tym funkcji budynku kościoła, szczególnie uwzględniając zmiany doktrynalne, jakie wprowadził sobór watykański II w architekturze obiektów sakralnych Kościoła katolickiego, wielu architektów również w Polsce podjęło próby poszukiwania odpowiadające założeniom soboru „współczesnego kanonu”, mającego w sposób najbardziej akceptowalny wypełniać zawarte w dokumentach wytyczne wskazujące potrzebę nowego rozumienia pojęcia *sacrum*. Biorąc powyższe pod uwagę oraz fakt, że na terenie Pomorza Zachodniego (tak jak i w innych regionach kraju w latach 1945–2005) powstała znaczna liczba nowych obiektów sakralnych, istnieją wystarczające przesłanki do podjęcia próby skonfrontowania osiągnięć twórczych z tym, co stało się podstawą do podjęcia przeprowadzonych badań.

1.5. Metodologia

Na temat podjętej pracy badawczej nie ma opracowań dotyczących obszaru archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej, a stan badań i dostępność materiałów naukowych jest niewielka.

¹⁸ *Sacrum* to określenie sfery świętości. Przestrzeń, wokół której koncentrują się wierzenia, obrzędy, praktyki religijne.

Brak jest całościowych opracowań naukowych dotyczących poszczególnych obiektów sakralnych. W pracy wykorzystano różne metody i narzędzia badawcze. Do celów porównawczych wykorzystano szerszy stan wiedzy i zakres materiałów naukowych dotyczący innych obszarów Polski.

Do osiągnięcia zamierzonego celu i udowodnienia założonej tezy przyjęto:

- obserwację i wstępną analizę;
- metodologię badań opartą na warsztacie historyka architektury i sztuki na podstawie opracowania: Majdowski A., Jastrzębska-Puzowska I., Gierlasiński J., *Inwestycje sakralne i architektura powojennych kościołów w Polsce. Metodologia i zarys problematyki badawczej*, Toruń 2009;
- analizy istniejącego niewielkiego stanu badań i materiałów naukowych w omawianej tematyce;
- analizy bezpośrednie na terenie obiektów sakralnych, gromadzenie materiałów fotograficznych, ikonograficznych, badania archiwalne w archiwach parafialnych i Kurii Szczecińsko-Kamieńskiej;
- analizy norm i wytycznych projektowych;
- rozmowy i wywiady z architektami oraz inwestorami badanych obiektów.

Najważniejszym elementem kwerendy było dotarcie do badanych obiektów, ich bezpośrednia analiza na terenie oraz odszukanie i zebranie możliwie obszernego materiału ikonograficznego, fotograficznego, jak również odszukanie opracowań projektowych i przeanalizowanie materiałów znajdujących się w parafiach, a dla opracowań po 1990 roku materiałów znajdujących się w urzędach gmin. Zrealizowanie postawionego celu i udowodnienie założonej tezy możliwe było dzięki przyjętej i dostosowanej do badań metody badawczej, która zawiera zestawienia i analizy oraz precyzyjnie wyselekcjonowane kryteria typologiczne. Dotyczą one stylistyki, kompozycji, konstrukcji oraz funkcjonalności – dyspozycji przestrzennej wnętrza, opracowane na podstawie rzutów, przekrojów, elewacji, planu sytuacyjnego lub zagospodarowania – oraz fotografii danego obiektu. Na podstawie wstępnej analizy przyjętej metodologii przeanalizowano wszystkie obiekty sakralne, w dalszym etapie opracowano karty obiektów, które pozwoliły na uporządkowanie i charakterystykę architektury sakralnej, z których wyłoniono reprezentatywne kościoły.

1.6. Opis stanu badań

Podjęta tematyka badań dotyczy współczesnej architektury, jaka powstała w latach 1945–2005 na terenie Pomorza Zachodniego, w granicach terytorialnych archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej. W tym zakresie praca ma charakter pionierski, bowiem brak jest całościowych opracowań wprost odnoszących się do problematyki obiektów sacrum zanalizowanych w kontekście współczesnego rozumienia roli religii i związków jej z architekturą dla takich samych opracowań dotyczących polskich obiektów sakralnych. Spośród dostępnych materiałów naukowych do wykorzystania są jedynie pojedyncze prace, z których należy wymienić opracowanie J. Nekanda-Trepki, dotyczące parafii św. Krzyża¹⁹ oraz opracowanie E. Aberbuch opisujące dzieje kościoła św. Jerzego w Goleniowie,²⁰ jak również monografię A. M. Szymskiego *Kanon formy architektonicznej w kościele katolickim*²¹.

Możliwe do wykorzystania materiały archiwalne są często niekompletne lub w niektórych przypadkach ze względu na brak informacji o miejscu ich przechowywania wręcz niedostępne. W większości nowo wybudowane obiekty nie posiadają typowej dla badań dokumentacji źródłowej. Ważne ze względu na historię powstawania obiektów są zatem archiwa diecezjalne, parafialne i kroniki parafialne oraz dokumenty zgromadzone w archiwach państwowych, jak również prywatne zbiory autorów tych obiektów.

W efekcie podstawowy materiał badawczy powstał głównie na podstawie zebranych przez autora materiałów ikonograficznych, fotograficznych oraz odbytych kwerend. Dla uzupełnienia materiału badawczego bardzo ważnym elementem wiedzy stały się informacje uzyskane od mieszkańców okolicznych kościołów, zwłaszcza w mniejszych miejscowościach od osób opiekujących się kościołami. Niezwykle cenne były rozmowy z twórcami tych obiektów, architektami, plastykami oraz inwestorami, czyli proboszczami.

Napisany przez historyka sztuki księdza Romana Kostynowicza schematyzm *Kościół Archidiecezji Szczecińsko-Kamieńskiej*²² jest jednym z cenniejszych opracowań dokumentujących współczesne kościoły powstałe na obszarze objętym badaniami. Zawiera on oprócz fotografii także podstawowe informacje o obiekcie, przy niektórych kościołach podana jest również historia jego powstania. W opracowaniu ujęte są wszystkie obiekty sakralne

¹⁹ J. Nekanda-Trepka, *Kościół p.w. Świętego Krzyża Szczecin-Pogodno*, Stowarzyszenie Historyków Sztuki Oddział Szczeciński, Szczecin 2006.

²⁰ E. Aberbuch, *Dzieje kościoła Św. Jerzego w Goleniowie*, Urząd Gminy i Miasta, Goleniów 2010.

²¹ A.M. Szymski, *Kanon formy...*, op. cit.

²² R. Kostynowicz, *Kościół archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej*. t. 2.,: Szczecińskie Wydawnictwo Archidiecezjalne Ottonianum, Szczecin 2000.

powstałe w granicach archidiecezji do 2000 roku. Kontynuacją tej publikacji są kolejne schematyzmy zawierające dodatkowo rozmieszczenie obiektów sakralnych na mapach dekanatów i skrótowe informacje o ich architekturze.

Wspomniana już publikacja autorstwa J. Nekanda-Trepki w całości poświęcona jest historii jednego kościoła. Autor przedstawia w niej historię parafii, genezę powstania nowego obiektu sakralnego, opisuje jego formę architektoniczną i konstrukcję.

Monografia A.M. Szymskiego składa się z dwóch części, w pierwszej omówiony został historyczny rozwój formy kościoła katolickiego, natomiast w drugiej przedstawiono współczesną koncepcję przestrzeni sacrum. Znalazła się w niej część poświęcona obiektom sakralnym tegoż autora, kilka z obszaru archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej, np. kościół św. Wojciecha w Świnoujściu, kościół p.w. Miłosierdzia Bożego w Szczecinie oraz rozbudowany kościół p.w. św. Jerzego w Goleniowie. Zawarte w opracowaniu informacje o uwarunkowaniach lokalizacyjnych i programowych oraz pierwsze szkice, poszukiwania ideoformy, koncepcje, zdjęcia makiet, wybrane rzuty, szczegółowe opisy, fotografie z etapu budowy, fotografie zrealizowanych obiektów sakralnych ukazują genezę powstania tych kościołów i trudności jakie temu towarzyszyły. Opisy dotyczą, niestety, zaledwie kilku obiektów sakralnych z dużo większej liczby zrealizowanych. Praca ta stanowi jedyne tak szerokie opracowanie naukowe z zakresu podjętej tematyki badawczej.

Bogata literatura przedmiotu, opracowana jako dwutomowa trzyczęściowa książka autorstwa S. Latoura i A.M. Szymskiego *Powstanie i rozwój architektury współczesnej, narodziny nowej tradycji*²³ obejmuje rozwój współczesnej architektury. Autorzy prezentują wybitne jednostki architektury XX wieku, jak również omawiają formę w historycznym jej rozwoju.

Cykl pięciu książek poświęconych obszarowi Pomorza Zachodniego, powstały jako praca badawcza pracowników naukowych ZUT WBiA w Szczecinie, prezentuje rozwój architektury w szerokim ujęciu i przedstawia przekrojowo poszczególne etapy jej powstawania, poczynając od architektury modernistycznej, a kończąc na XXI wieku. *Architektura modernistyczna lat 1945–1960 na obszarze Pomorza Zachodniego*²⁴, autorstwa A. Szymskiego, R. Dawidowskiego, R. Długopolskiego, stanowi tło historyczne ukazujące architekturę

²³ A.M. Szymski, S. Latour, *Powstanie i rozwój architektury współczesnej, narodziny nowej tradycji*. Cz. 3, t. 2, *Wybitne indywidualności architektury XX wieku*, Wyd. 2, Wydawnictwo Politechniki Szczecińskiej, Szczecin 1981.

²⁴ R. Dawidowski, R. Długopolski, i A.M. Szymski, *Architektura modernistyczna lat 1928-1940 na obszarze Pomorza Zachodniego*, Wyd. 2, popr. i uzup., Wydaw. Walkowska, Szczecin, 2007.

sakralną, jaka w tym czasie powstała i przetrwała do czasów współczesnych. Z kolei w obszernej monografii opisującej historię wsi pomorskiej²⁵ poświęcony jest jeden rozdział starym i nowym kościołom zrealizowanym na obszarze wsi pomorskiej. Autorzy w sposób informacyjny przedstawiają na fotografiach zaledwie pięć nowych kościołów, podając ich daty realizacji i nazwiska twórców. W książce *Architektura polska lat 1961–1975*²⁶ w albumie obiektów przedstawiono pierwsze nowo powstałe świątynie, zilustrowano ich rzuty oraz podano podstawowe informacje o ich autorze i czasie realizacji. Warta uwagi i odnotowania jest książka A.M. Szymskiego, E. Czekiem-Świtalskiej, M. Raczyńskiego, W. Bala i W. Pawłowskiego *Architektura Polska lat 1975–2001 na obszarze Pomorza Zachodniego*²⁷. Na przykładzie wybranych obiektów sakralnych ukazano różnorodne rozwiązania formy i konstrukcji. W książce wśród kart obiektów znalazły się również opracowania kilku kościołów. Omówione w publikacji obiekty sakralne stanowią ważne pod względem artystycznym kościoły Pomorza Zachodniego.

W publikacji pokonferencyjnej *Budownictwo sakralne i monumentalne 2000* znalazły się dwa artykuły na temat obiektów sakralnych w archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej. W artykule „Nowe kościoły Szczecina”²⁸, autorstwa A.M. Szymskiego i W. Pawłowskiego, wybrane przykłady kościołów zostały poddane ocenie oraz porównaniu od strony merytorycznej pierwotnych założeń projektowych. W artykule Mariusza Tuszyńskiego i Grzegorza Wojtkuna²⁹ poruszone zostały współczesne problemy budownictwa sakralnego na przykładzie autorskiej realizacji obiektu.

Pod redakcją E. Przesmyckiej ukazała się publikacja pokonferencyjnej *Architektura sakralna w kształtowaniu tożsamości kulturowej miejsca*³⁰, tam znalazł się artykuł A.M. Szymskiego i W. Pawłowskiego „Wiejskie budowle sakralne na Pomorzu Zachodnim”, omawiający problematykę budownictwa sakralnego na przestrzeni wieków.

²⁵ A.M. Szymski i in., *Wieś Pomorska wczoraj i dziś*, Monografia wybranych wsi Pomorza Zachodniego Wydaw. Walkowska, Szczecin 2006.

²⁶ W. Bal i in., *Architektura polska lat 1961–1975 na Pomorzu Zachodnim*, Wydaw. Walkowska, Szczecin 2007.

²⁷ W. Bal i in., *Architektura polska lat 1976–2001 na obszarze Pomorza Zachodniego*, I Zapol, Szczecin 2011.

²⁸ A.M. Szymski, Wojciech Pawłowski, *Nowe kościoły Szczecina*, *Budownictwo sakralne i monumentalne 2000*, Białystok 2000, s. 191–208.

²⁹ M. Tuszyński, G. Wojtkun, *Współczesne problemy kształtowania architektonicznego kościołów na przykładzie obiektu będącego w budowie (kościół p.w. św. Rafała Kalinowskiego w Nowogardzie woj. zachodniopomorskie) w ujęciu historycznym budownictwa sakralnego na Pomorzu Zachodnim*, *Budownictwo sakralne i monumentalne 2000*, Białystok 2000, s. 369–82.

³⁰ A.M. Szymski, W. Pawłowski, *Wiejskie budowle sakralne na Pomorzu Zachodnim*, *Architektura sakralna w kształtowaniu tożsamości kulturowej miejsca*, red. Elżbieta Przesmycka, Lublin 2006.

W 2012 roku ukazało się opracowanie albumowe archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej *Nasze Dziedzictwo*³¹, które przedstawia wszystkie kościoły łącznie z nowymi realizacjami, mające charakter jedynie informacyjny. W opracowaniu niewiele uwagi poświęcono architekturze kościołów – jest to jedynie książka popularyzująca architekturę sakralną przeznaczona dla zwykłego odbiorcy.

Problematyka dotycząca architektury sakralnej, jej przemiany i rozwój w innych regionach Polski stanowi temat opracowań naukowych wielu autorów, jednak prawie z całkowitym pominięciem terenu Pomorza Zachodniego. Zintensyfikowane działania inwestycyjne w obszarze budownictwa sakralnego w okresie powojennym dotyczyły nie tylko Pomorza Zachodniego, lecz całej Polski, dlatego też dla celów porównawczych wykorzystano wiedzę i materiały naukowe dotyczące innych obszarów Polski.

Opracowana przez M.E. Rosier-Siedlecką *Posoborowa architektura sakralna*³² ukazuje i szczegółowo omawia istotne dla badań naukowych przykłady rozwiązań wielu europejskich kościołów z uwzględnieniem również polskich obiektów sakralnych. Według autorki, nowe formy współczesnych kościołów i ich różnorodność są uwarunkowane wieloma czynnikami, np. eksplozją urbanistyczną i nowym podejściem do roli budynku kościelnego. W 1989 roku w artykule „Inspiracje w polskiej architekturze – Stan i potrzeby”³³ autorka zaproponowała podział nowych obiektów sakralnych oparty na podstawowych czynnikach, które determinują formę budynku.

W gronie osób reprezentujących środowiska architektów, artystów, teologów, którzy wielokrotnie w swoich pracach podejmowali tematykę współczesnej architektury sakralnej, należy wymienić m.in.: Marię Rosier-Siedlecką, Adama Marii Szymskiego, Andrzeja Grabowskiego, Mieczysława Twardowskiego, Andrzeja Mrocza i Konrada Kucza-Kuczyńskiego, Henryka Nadrowskiego, Andrzeja Basistę, Andrzeja Białkiewicza, Jana Rabieja, Józefa Szymona Wrońskiego, Monikę Rydygier, Andrzeja Majdowskiego, Andrzeja Olszewskiego, Annę Buszko, Joannę Gil-Mastelerczyk, Lecha Bończa-Bystrzyckiego, Ewę Węclowicz-Gyurkovich, Jacka Gyurkovicha, Elżbietę Przesmycką i wielu innych.

³¹ P. Matysiak, (red.), *Kościoły Archidiecezji Szczecińsko-Kamieńskiej, Nasze Dziedzictwo*, t. II, Ikona, Bydgoszcz, b.d.

³² E. M. Rosier-Siedlecka, *Posoborowa architektura sakralna. Aktualne problemy projektowania architektury kościelnej*, Wydaw. Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1980.

³³ M. E. Rosier-Siedlecka, *Inspiracje w polskiej architekturze. Stan i potrzeby*, Ateneum Kapłańskie 81, 113, nr z. 2–3 (1989).

Istotny jest również poradnik z 1981 roku Andrzeja Grabowskiego *Budowa i konserwacja kościołów, poradnik – vademecum*³⁴, jak również z zakresu teorii opracowanie z 1985 roku *Metoda projektowania kościoła* Mieczysława Twardowskiego³⁵.

Ukierunkowaniem działań artystów architektów, plastyków na terenie Polski były *Normy postępowania w sprawach sztuki kościelnej*³⁶, ogłoszone na początku 1973 roku przez Konferencję Episkopatu Polski. Kolejnym sprecyzowaniem zasad kreacji sztuki sakralnej były opracowane przez Komisję Episkopatu do Spraw Budowy Nowych Kościołów *Zasadnicze wytyczne w sprawie budowy kościołów*, opublikowane w 1983 roku.

W opracowaniu *Nowe kościoły w Polsce* wybrano i omówiono przykłady architektury sakralnej w Polsce, opracowane przez Andrzeja Mrocza i Konrada Kucza-Kuczyńskiego z 1991 roku. To albumowe wydanie poświęcono architekturze kościołów krakowskich na tle Polski. Można w nim poznać zarys typologii współczesnej architektury sakralnej na przykładzie wybranych obiektów.

W swojej książce *Kościoły naszych czasów*³⁷ ksiądz H. Nadrowski poświęca uwagę polskiej architekturze sakralnej i sztuce liturgicznej. W tym opracowaniu odnaleźć można nieliczne przykłady również z Pomorza Zachodniego, m.in. kościół p.w. św. Wojciecha w Świnoujściu oraz. Autor rozpatruje problematykę budynku i urządzenia współczesnego kościoła, przedstawia i porusza zagadnienia ewolucji architektonicznej i artystycznej formy świątyni. W *Sacrum czasoprzestrzeni*³⁸ autor analizuje złożoność obiektów sakralnych pod kątem ich lokalizacji w przestrzeni oraz wpływ symboliki sakralnej na ideę ich powstania.

Andrzej Basista w książce *Betonowe dziedzictwo*³⁹ poświęca kościołom jeden z rozdziałów i opisuje w nim wartości architektoniczne obiektów powstałych w czasach PRL. Natomiast w *Opowieści budynków*⁴⁰ autor zajmuje się problemami architektury, m.in. jej zagadnieniami ogólnymi, estetyką, układem przestrzennym – wspomina także o nowych kościołach w Polsce. Kolejną publikacją jest praca Jana Rabieja *Tradycja i nowoczesność w architekturze kościołów katolickich: świątynia fenomenem kulturowym*⁴¹ dotycząca architektury Polski i Europy,

³⁴ A. Grabowski, *Budowa i konserwacja kościołów*, Rada Prymasowska Budowy Kościołów, Warszawa, 1981.

³⁵ M. Twardowski, *Metoda projektowania kościoła*, Wydaw. Rady Prymasowskiej Budowy Kościołów Warszawy, Warszawa 1985.

³⁶ Konferencja Episkopatu Polski, podpisana, ... op. cit.

³⁷ H. Nadrowski, *Kościoły naszych czasów: dziedzictwo i perspektywy*, Wydaw. WAM, Kraków 2000.

³⁸ H. Nadrowski, *Sacrum czasoprzestrzeni*... op. cit.

³⁹ A. Basista, *Betonowe dziedzictwo: architektura w Polsce czasów komunizmu*, Wydaw. Naukowe PWN, Kraków 2001.

⁴⁰ A. Basista, *Opowieści budynków*, Wydaw. Naukowe PWN, Kraków 1995.

⁴¹ J. Rabiej, *Tradycja i nowoczesność w architekturze kościołów katolickich*... op. cit.

w której autor prezentuje spojrzenie na współczesne budowle sakralne na tle uwarunkowań historycznych i kulturowych. W serii zeszytów naukowych porusza tematykę „Architektury w przestrzeni kulturowej”⁴² oraz „Genezę świątyni chrześcijańskiej”⁴³ gdzie zaznacza, iż znajomość genezy ma wpływ na tworzenie współczesnej architektury sakralnej.

Monografia Józefa Szymona Wrońskiego *Kościoły Krakowa zbudowane w latach 1945–1989*⁴⁴ z 2010 roku ukazuje wzorcowe omówienie wszystkich istotnych zagadnień architektonicznych w monografiach pojedynczych kościołów Krakowa. Praca Moniki Rydygier *Najnowsza architektura sakralna w Polsce – główne tendencje i problemy: pluralizm form w architekturze współczesnych kościołów*⁴⁵ jest systematyzacją nowych polskich kościołów, jednak z niepełnym uwzględnieniem terenu całej Polski.

Istotną publikacją jest praca naukowa *Inwestycje sakralne i architektura powojennych kościołów w Polsce, Metodologia i zarys problematyki badawczej*⁴⁶ Andrzeja Majdowskiego z zespołem, w której przedstawiono oryginalną propozycję metodologii badań nad współczesną architekturą sakralną.

Warta podkreślenia jest praca Antoniego Mazura *Moje kościoły*⁴⁷, w której autor przedstawił dorobek swojej pracy twórczej w oparciu o zaprojektowane i wybudowane kościoły. Autor ukazuje związek formy architektonicznej obiektu sakralnego z konstrukcją wzajemnie tworzącą jego kształt. Również Adam Lisik w książce *Architektura Sakralna*⁴⁸ przedstawił i omówił swoje wieloletnie dokonania w dziedzinie architektury sakralnej i budownictwa sakralnego. Przedstawiona metoda pracy autora, będąca wynikiem jego doświadczeń, nazwana została zasadą Otwartych Struktur Architektonicznych.

Wiele uwagi współczesnej architekturze poświęca Cezary Wąs w *Antynomii współczesnej architektury sakralnej*⁴⁹, w której poświęca uwagę zagadnieniom przemian w architekturze sakralnej zarówno w Polsce, jak i na świecie.

⁴² J. Rabiej, *Architektura w przestrzeni kulturowej*, Zeszyty Naukowe. Politechnika Śląska, Gliwice 2001, s. 5–26.

⁴³ J. Rabiej, *Geneza świątyni chrześcijańskiej*, Zeszyty Naukowe. Politechnika Śląska, z. 39, Gliwice 2001 s. 27–47.

⁴⁴ J. Sz. Wroński, *Kościoły Krakowa zbudowane w latach 1945 -1989, jako wyraz przemian architektury sakralnej w Polsce*, University School of Physical Education, Cracow, Poland, Kraków 2010.

⁴⁵ M. Rydygier, *Najnowsza architektura sakralna w Polsce - główne tendencje i problemy. Pluralizm form w architekturze współczesnych kościołów*, t. 22, 1988.

⁴⁶ A. Majdowski, *Inwestycje kościelne i współczesna architektura sakralna w Polsce...* op. cit.

⁴⁷ A. Mazur, *Moje kościoły*, Wydaw. Czuwajmy, Kraków 2003.

⁴⁸ A. Lisik, *Architektura sakralna Adam Lisik, projekty i realizacje*, Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice 2010.

⁴⁹ C. Wąs, *Antynomie współczesnej architektury sakralnej*, Muzeum Architektury we współpracy z Instytutem Historii Sztuki Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2008.

Julia Sowińska w książce *Forma i sacrum*⁵⁰ na przykładzie omówionych współczesnych kościołów Górnego Śląska omawia ukształtowanie bryły kościołów, ich przestrzenną kompozycję oraz rolę światła we wnętrzu. Autorka dzieli kościoły m.in. pod względem typu rzutu i ich wielkości. Interesujące jest, że analogiczne rozwiązania pojawiają się również w archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej.

Romuald Loegler w pracy *Z porządku uwolniona forma*⁵¹, która jest esencją informacji o architekturze w Polsce, również ustosunkowuje się do własnej twórczości, omawia przykłady własnych realizacji, w tym także architektury sakralnej.

Ewa Węclowicz-Gyurkovich w opracowaniu *Postmodernizm w polskiej architekturze*⁵² omawia uwarunkowania przeobrażeń w polskiej architekturze lat osiemdziesiątych, poświęcając również uwagę powstałym w tym czasie kościołom.

Wśród wielu opracowań naukowych, poświęconych architekturze sakralnej, powstałej po reformach soboru watykańskiego II, znalazły się rozprawy doktorskie analizujące nowo powstałe kościoły i kaplice, np. rozprawa doktorska Anny Buszko⁵³, Joanny Gil-Mastalerczyk⁵⁴, Agnieszki Kubiak-Pakulskiej.⁵⁵ Wiele publikacji w zakresie omawianej tematyki ukazało się w czasopismach fachowych (tygodnikach, miesięcznikach i kwartalnikach), np. w *Ateneum Kapłańskim* Andrzej Olszewski pisał o architekturze sakralnej w nurcie nowych stylów, kierunków i tendencji artystycznych. Natomiast w Wydawnictwie Uniwersytetu Rzeszowskiego *Sacrum et decorum* ukazało się wiele artykułów m.in. Konrada Kucza-Kuczyńskiego⁵⁶, Andrzeja Białkiewicza⁵⁷, Juli Sowińskiej, które omawiają m.in. problemy typologii architektury współczesnej polskich kościołów. Tam również zaprezentowano poszczególne kościoły w Polsce.

⁵⁰ J. Sowińska, *Forma i sacrum. Współczesne kościoły Górnego Śląska*, 1. wyd. Neriton, Warszawa 2006.

⁵¹ R. Loegler, *Z porządku uwolniona forma*, Firma Wydawniczo - Reklamowa „RAM”, Kraków 2001.

⁵² E. Węclowska-Gyurkovich, *Postmodernizm w polskiej architekturze*, skrypt dla studentów Wydziału Architektury, Politechnika Krakowska, Kraków 1998.

⁵³ A. Buszko, *Ewolucja myśli architektonicznej w sztuce sakralnej po reformach Soboru Watykańskiego II na przykładzie Krakowa*, Rozprawa doktorska na Wydziale Architektury Politechniki Krakowskiej, Kraków 2006.

⁵⁴ J. Gil-Mastalerczyk, *O przemianach architektury sakralnej Archidiecezji Krakowskiej w latach 1945-2000*, Rozprawa doktorska na Wydziale Architektury Politechniki Krakowskiej, Kraków 2013.

⁵⁵ A. Kubiak-Pakulska, *Historyczny wzorzec kościoła rzymskokatolickiego a projektowanie współczesnej świątyni*, Rozprawa doktorska z 2014 roku, na Wydziale Architektury Politechniki Poznańskiej, Poznań 2014.

⁵⁶ A. Kucza-Kuczyński, *Problemy typologii architektury współczesnych polskich kościołów, Sacrum et decorum, materiały i studia z historii polskiej sztuki sakralnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Wydział Sztuki Uniwersytetu Rzeszowskiego, Centrum Dokumentacji Współczesnej Sztuki Sakralnej, Rzeszów 1 (2008): s. 51–57.

⁵⁷ A. Białkiewicz, *Architektura sakralna. Między sztuką a rzeczywistością*, *Sacrum et decorum, materiały i studia z historii polskiej sztuki sakralnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Wydział Sztuki Uniwersytetu Rzeszowskiego, Centrum Dokumentacji Współczesnej Sztuki Sakralnej, Rzeszów, 1 (2008): s.73–77.

Niezwykle cenne są artykuły w czasopiśmie *Nasza Przeszłość*⁵⁸, na łamach którego pojawiło się wiele publikacji omawiających nowe polskie kościoły. Jednym z autorów jest Tadeusz Przemysław Szafer, który omówił nowo powstałe świątynie, przytaczając również twórczość jednego z autorów z ówczesnego województwa szczecińskiego.

Cennym źródłem informacji są artykuły naukowe publikowane w opracowaniach pokonferencyjnych. Wiele rozważań dotyczących rozwoju polskiej architektury sakralnej było tematem corocznych konferencji Budownictwo sakralne i monumentalne w Białymstoku, jak również konferencji Sacroexpo w Kielcach, gdzie poruszana tematyka dotyczy nie tylko spełnienia liturgicznego założenia w formie kościoła, ale i rozważań o sztuce, jej znaczeniu w tworzeniu obiektów sakralnych. Publikowano artykuły m.in. Jana Rabieja „Wymiar społeczny współczesnych kościołów”⁵⁹, Ewy Kuryłowicz „Kościół jako miejsce sztuki, czy kościół jako dzieło sztuki”⁶⁰.

Skromna liczba artykułów poruszających tematykę architektury sakralnej publikowana jest w czasopismach naukowych. Warto wymienić *Czasopismo Techniczne Architektura*⁶¹ oraz *Środowisko Mieszkaniowe*⁶², w których odnaleźć można m.in. ciekawe artykuły Barbary Malinowskiej-Petelenz⁶³, jak również czasopismo *Przestrzeń i Forma*⁶⁴ oraz Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej⁶⁵. W publikacjach branżowych, takich jak: *Architekt-Murator*, *Archivolta*, *Architektura-Biznes* co pewien czas znaleźć można również artykuły przybliżające temat współczesnej architektury sakralnej. Chociaż nie są to publikacje naukowe, to jednak odzwierciedlają sposób postrzegania i odbiór architektury sakralnej przez jej użytkowników.

⁵⁸ T. P. Szafer, *Nowe polskie kościoły, kreacja czy tradycja*, *Nasza Przeszłość* 70 (1988): s. 237–51.

⁵⁹ J. Rabiej, *Wymiar społeczny współczesnych kościołów*, t. IV Międzynarodowa Konferencja o Architekturze i Sztuce Sakralnej z cyklu "Kościoły naszych czasów". Zespół sakralny w mieście (Sacroexpo, Kielce, 2005).

⁶⁰ E. Kuryłowicz, *Kościół jako miejsce sztuki czy jako dzieło sztuki*, t. VI Międzynarodowa Konferencja o Architekturze i Sztuce Sakralnej z cyklu "Kościoły naszych czasów". Kościół potrzebuje sztuki (Sacroexpo, Kielce, 2007).

⁶¹ B. Malinowska-Petelenz, *Nowe szaty świątyni, czyli architektura sakralna w XXI wieku*, *Czasopismo Techniczne. Architektura* 109, Kraków 2012.

⁶² B. Malinowska-Petelenz, *Przestrzenie sakralne w środowisku mieszkaniowym*, *Środowisko Mieszkaniowe* 7 Kraków 2009.

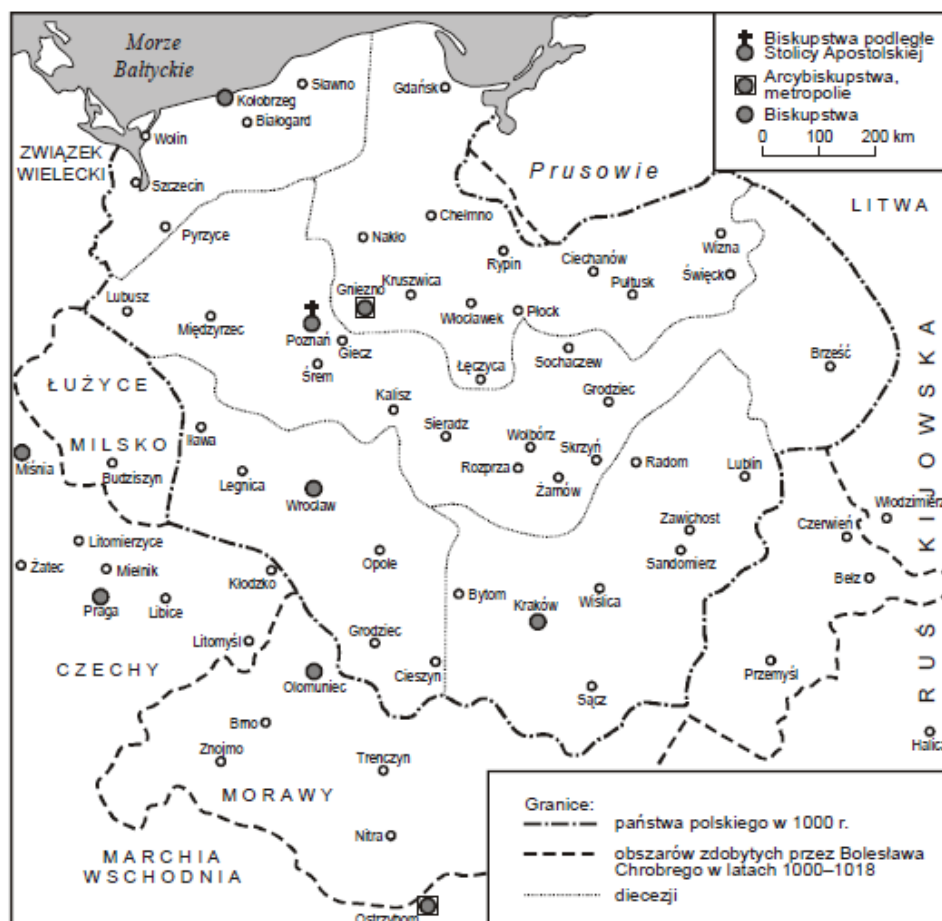
⁶³ B. Malinowska-Petelenz, *Architektura sakralna dziś*, Kraków 2010.

⁶⁴ J. Gyurkovich, *Architektura sakralna - współczesne tendencje w kościele zachodnim*, *Przestrzeń i Forma* nr 12 (2009): s. 173–86.

⁶⁵ J. Rabiej, *Architektura w przestrzeni kulturowej ...*, op. cit.

II. Zarys historyczny budowy kościołów i przemian architektury sakralnej na Pomorzu Zachodnim

2.1. Dzieje Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim

Ryc. 1. Struktury terytorialne Kościoła katolickiego na ziemiach polskich około 1000 roku

Źródło: E. Klima *Struktury Kościoła Katolickiego w Polsce*, 2015 r.

Pomorze Zachodnie,^{66,67} jako jeden z najpóźniej ukształtowanych politycznie terenów, przyjął chrześcijaństwo wskutek zewnętrznego podboju terenów przez państwo polskie. Podział na diecezje z pierwszego okresu funkcjonowania diecezji przedstawia (ryc. 1).

⁶⁶ Sama nazwa Pomorze ma genezę słowiańską – nazwa Pommern utrwaliła się w języku niemieckim. Po upadku Księstwa Pomorskiego Grafitów (1637) Niemcy upowszechnili dla tych ziem termin Hinterpommern, to znaczy Pomorze Tylne (Zaodrzańskie, czyli obecnie polskie Zachodnie zwane też Przedodrzańskim – na wschód od Odry). W języku niemieckim spotykamy również nazwę Vorpommern (Przednie Pomorze), Przedodrzańskie, czyli polskie Zaodrzańskie – na zachód od Odry). Ogólną nazwą często stosowaną w języku niemieckim jest Ostpommern. Tadeusz Białecki (red.), *Encyklopedia Szczecina*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin, 1999, t. I, s. 168-170.

⁶⁷ T. Białecki, Zdzisław Chmielewski, (red.), *Encyklopedia Szczecina*. t.1, A-0 , Szczecin 1999, s. 168 –170.

Należy jednak przypomnieć, że początki chrystianizacji tego obszaru sięgają czasów panowania pierwszych władców Polski Mieszka I i Bolesława Chrobrego. Przypuszcza się, że pierwsze powołane na tych terenach w 1000 roku biskupstwo kołobrzeskie, należące do metropolii gnieźnieńskiej, w swych zadaniach miało misję rozszerzenia wiary na Wolin i Szczecin oraz na okoliczną ludność przyległych terenów, co miało umocnić polityczny związek z Polską. Niepowodzenie tej misji spowodowało upadek nowego biskupstwa, a silne pogańskie wierzenia na przeszło 100 lat oddaliły rozkwit Kościoła katolickiego na tym obszarze. „*W Kołobrzegu nie udało się odszukać nawet miejsca, w którym stał pierwszy na tych ziemiach kościół pełniący funkcję katedry*”⁶⁸.

Kolejny władca Polski Bolesław Krzywousty w początkach XII wieku, po opanowaniu ziem Pomorza Zachodniego i uzależnieniu ich od Polski, powrócił ponownie do misji chrystianizacji ziem pogańskich. Utrudnieniem jednak był brak wśród polskich duchownych misjonarza gotowego sprostać temu zadaniu, a próba hiszpańskiego mnicha Bernarda nie dała efektu. W maju 1124 roku rozpoczął biskup Otton z Bambergu pierwszą z dwóch udanych wypraw misyjnych (trwającą dwa lata). Wspólnie z niemieckimi i polskimi duchownymi, przy wsparciu polskich wojsk, dotarł na ziemie Pomorza. Pierwszy masowy chrzest odbył się w Pyrzycach, potem w Kamieniu – w obu tych miejscach bez przeszkód, dopiero w Wolinie napotkał niechęć mieszkańców. Chcąc ją przełamać i dokończyć misję, udał się do Szczecina, gdzie po długich zmaganiach szczecinianie przyjęli wiarę chrześcijańską, co miało wpływ na zmianę stanowiska wolinian. Pierwsza wyprawa misyjna skutkowałą założeniem jedenastu kościołów. Efektem drugiej wyprawy misyjnej w 1128 roku było założenie kolejnych nowych kościołów, między innymi w Wołogoszczy i Choćkowie. Założono wówczas sieć parafii oraz wybudowano 14 kościołów w 12 miejscowościach w tym w Szczecinie: p.w. św. Wojciecha i p.w. św. Piotra i Pawła.⁶⁹ Obie wyprawy biskupa jednak nie uregulowały sprawy pomorskiego

⁶⁸ W. Krassowski, *Dzieje budownictwa i architektury na ziemiach Polski*. t. 1. Arkady, Warszawa 1989, s. 10-82.

⁶⁹ Biskup Otton powrócił do Polski ponownie w 1124 r. Został wówczas zaproszony przez księcia Bolesława Krzywoustego w celu podjęcia misji wśród pogańskich Pomorzan. Przeprowadził dwie wyprawy misyjne: pierwszą od kwietnia 1124 r. do marca 1125 r. i drugą – od kwietnia do grudnia 1128 r. Kończąc drugą wyprawę misyjną 18 grudnia 1128 r. – a więc 870 lat temu – Otton założył tutaj 14 kościołów w 12 miejscowościach i ochrzcił, tylko w pierwszej wyprawie misyjnej, 22 185 pogan, co stanowiło 1/5 tutejszych mieszkańców. Był to sukces niewspółmierny na ówczesne czasy. Tym bardziej, że z prowadzonych z terenów Polski sześciu misji: św. Wojciecha, Brunona z Querfurtu, Reinberna, Braci Międzyrzeckich, Bernarda i Ottona tylko ta ostatnia doszła do skutku. W celu utrwalenia dzieła misyjnego budował kościoły, stosując przy tym zasady “in locis opportunis”. Zwykle działało się tak, że Otton fundował tylko ołtarz i sanktuarium (prezbiterium), a samą świątynię, pod kierownictwem kapłana, wznosił lud. W ten sposób zakładał ośrodki parafialne. I gdy w Polsce parafie powstawały w XIII w. na Pomorzu istniały już w trzydziestych latach XII wieku. W Szczecinie wybudował dwa kościoły: św. Wojciecha (stał on obok ratusza, na miejscu którego wzniesiono później kościół p.w. św. Mikołaja, zresztą

biskupstwa i dopiero po śmierci Ottona jego następca biskup Egilbert przekazał insygnia ks. Wojciechowi z Wolina – kościół p.w. św. Wojciecha został katedrą. W związku z trudnościami gospodarczymi miasta, biskupstwo w drugiej połowie XII wieku, za sprawą ówczesnego biskupa Karola I, przeniesiono do pobliskiego Kamienia i tam rozpoczęto budowę nowej katedry. Ożywienie w budownictwie sakralnym szczególnie zauważa się w XIII wieku. Typową dla ośrodków miejskich była budowla o podłużnym układzie rzutu, zakończona wyodrębnionym prezbiterium zamkniętym absydą często wzbogaconą o wieżę w fasadzie. Najstarsze kościoły o cechach romańskich, zakończone półokrągłą absydą, posiadają pierwowzór kościołów Starej Marchii (fot. 1).⁷⁰ Kolejne zaś, jako adaptacja wzorców saskich (fot. 2), są tożsame dla Brandenburgii północno-wschodniej oraz Pomorza Zachodniego. Zachowane do dziś kościoły to przede wszystkim budowle kamienne z głazów granitowych, który był na tych terenach materiałem dobrze znanym i ogólnie dostępnym. Umiejętność jego obróbki, trwałość i różnobarwność powodowały, że był do czasu powszechnego stosowania cegły (do około 1300 r.) jednym z najczęściej stosowanych materiałów budowlanych na tych terenach.

Nieliczne wyjątki łączenia cegły i kamienia lub też tylko cegły świadczą o nowatorskim zastosowaniu nowych materiałów. Wspólny wysiłek gmin wiejskich i miejskich pozostawił wiele zabytków sakralnej architektury romańskiej, poczynając od małych kaplic, kościołów

spalony w 1811 r. przez Francuzów) i św. Piotra i Pawła (obecny pochodzi z XIV w.) www.diecezja.szczecin.pl/historia-archidiecezji/KimbyłswOtto, 2011.

Oczywiście podstawą działalności duszpasterskiej były parafie. Początki organizacji parafialnej sięgają już XII wieku, głównie misji św. Ottona. Jemu zawdzięczają początek pierwsze kościoły pomorskie, których w czasie obu swych misji założył 14 w 12 miejscowościach. Do roku 1191 wzniesiono na Pomorzu Zachodnim 25 kościołów, do roku 1251 dalszych 61, zaś do końca XIII wieku powstało około 306 kościołów. www.diecezja.szczecin.pl/historia/historia-archidiecezji/Wybrane-zagadnienia-z-dziejow-Kosciola-katolickiego-na-Pomorzu-Zachodnim-do-1945-roku, 2011.

⁷⁰ A. Rek-Lipczyńska, *Znaczenie emporii muzycznej w kształtowaniu wnętrza wiejskich kościołów Pomorza Zachodniego*, Wydaw. hogben, Gliwice 2011, s. 15.

Fot. 1. Kościół w Piasecznie z pierwszej połowy XIII w.

Źródło: <http://szczecin.kuria.pl> 2015 r.

Fot. 2. Kościół w Moryniu, druga połowa XIII w.

Źródło: <http://szczecin.kuria.pl>, 2015 r.

wiejskich, miejskich, klasztornych, kończąc na katedrach. Ich często skromny wygląd, ubogi i surowy charakter, minimalistyczne wnętrza, to nie tylko wpływ czasu, w którym powstały, ale też skutek niezamożności mieszkańców (tereny te nawiedzane były przez wyniszczające wojny i bitwy), jak również możliwości materiału budowlanego oraz pierwowzory, z których korzystano⁷¹. Pod koniec XIII wieku Kościół katolicki posiadał już dobrze rozwiniętą sieć parafii i stał się mocnym partnerem dla władz świeckich, dążąc do całkowitej niezależności. W efekcie po powstaniu odrębnego władztwa biskupów kamieńskich Kościół katolicki zyskał samodzielność terytorialną, a zmiany te pociągnęły za sobą zerwanie dotychczas istniejących zależności z Kościołem w Polsce.

2.2. Kościół w dobie przemian od reformacji do ponownego rozkwitu na Ziemiach Zachodnich

Bogate życie religijne na Pomorzu Zachodnim w przededniu ostatecznego przyjęcia reformacji ukazuje w swoim opracowaniu J.M. Piskorski⁷². Na terenie Pomorza Zachodniego istniało wówczas wiele zakonów i miejsc pielgrzymkowych (ryc. 1).

⁷¹ Zygmunt Świechowski, *Architektura granitowa Pomorza Zachodniego w XIII wieku*, Nakł. Poznańskiego Tow. Przyjaciół Nauk, Poznań 1950, s. 60. op. cit. „typ kościołów wiejskich, starsze pośród nich (typ z absydą) mają bezpośrednie pierwowzory w budownictwie starej Marchii, młodsze (o prostszym zakończeniu chóru) powstały jako wynik adaptacji wzorów saskich i są wspólne dla terenów Pomorza Zachodniego oraz Brandenburgii północno-wschodniej. Oprócz dominujących wpływów sasko-brandenburskich, występują w architekturze pomorskich kościołów granitowych oddziaływania budownictwa ościennej Meklemburgii. W architekturze kościołów miejskich natomiast jest widoczne naśladownictwo koncepcji kościołów bazylikowych i na planie krzyża rodem z Westfalii”.

⁷² J. M. Piskorski, Werner Buchholz, Barbara Grunwald-Hajdasz, (red.), *Pomorze Zachodnie poprzez wieki: Zamek Książąt Pomorskich, Szczecin 1999, s. 155*

Reformacja luterńska na Pomorzu odbyła się na początku pierwszej połowy XVI wieku – przyjęto ją ostatecznie w 1534 i 1535 roku. *„Ze zwycięstwem reformacji luterńskiej wiązały się przemiany w życiu religijnym. Budowa nowych stosunków kościelnych była procesem długotrwałym. Nadal utrzymywały się relikty katolickich form religijności, znajdując akceptację nowych władz kościelnych”*⁷³. Reformacja wprowadziła istotne zmiany organizacyjne i liturgiczne, np.: wprowadzono do liturgii język narodowy, adaptowano wnętrza do zmienionego kultu poprzez likwidację bocznych ołtarzy i obrazów katolickich świętych, jak również *„ustawiono we wnętrzu podporządkowanego ambonie system stałych siedzisk i empor”*⁷⁴. Architektura sakralna w początkowym okresie reformacji nie rozwijała się tak jak we wcześniejszych latach – w ośrodkach miejskich nastąpiło wręcz zatrzymanie ruchu budowlanego. Liczba budowli, zwłaszcza w miastach, była wystarczająca, a nawet przewyższała potrzeby kultu. Kościoły w złym stanie rozbierano, materiały przeznaczano na poprawę stanu innych świątyń, nieużytkowane obiekty oddano na potrzeby świeckie (szkoły, szpitale)⁷⁵.

W II połowie XIX wieku wspólnoty wyznaniowe na Pomorzu na mocy konstytucji pruskiej z 31 I 1850 roku otrzymały prawo organizowania się w swoje wewnętrzne hierarchie społeczno-kościelne. Dotyczyło to również Kościoła katolickiego, co dawało niemal całkowite uniezależnienie od państwa.

*„Konstytucja pruska stwarzała korzystne warunki do wzrostu liczebności katolików na obszarach niemieckiej diaspory, w tym także na Pomorzu Zachodnim”*⁷⁶. W wyniku napływu robotników sezonowych i nowych osadników z terenów państw przyległych, którzy w dużej mierze byli katolikami, następowała powolna zmiana wyznaniowa. Zjawisko to wywołało potrzebę zorganizowania nowych struktur Kościoła katolickiego zarówno na szczeblu diecezjalnym, jak i parafialnym.⁷⁷ Decydujące dla rozwoju katolicyzmu i rozbudowy sieci parafialnych były lata 1850–1869, bowiem w tych latach założono aż 14 ośrodków parafialnych.

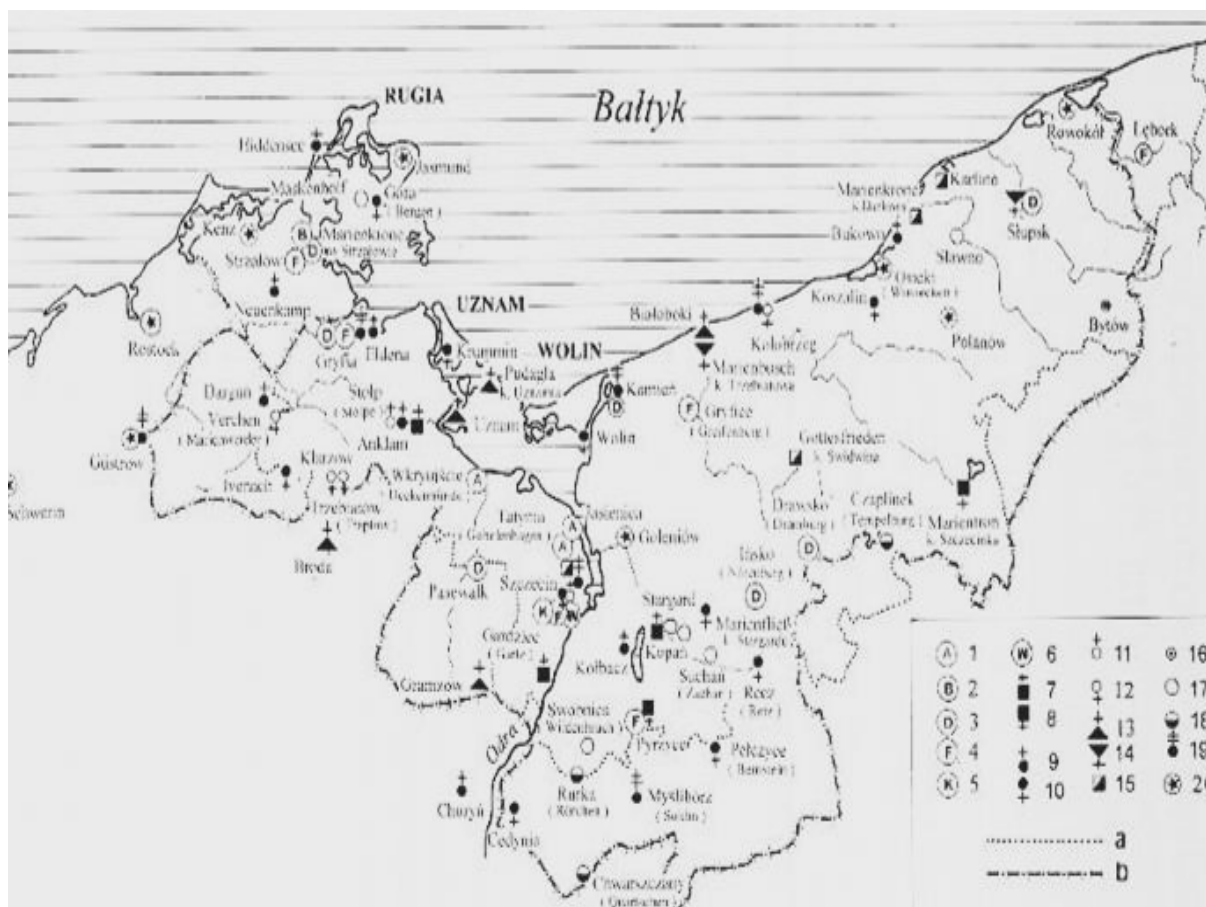
⁷³ *Ibidem*, s. 155.

⁷⁴ M. Wisłocki, *Sztuka protestancka na Pomorzu 1535-1684*, Biblioteka Naukowa Muzeum Narodowego w Szczecinie, Muzeum Narodowe, Szczecin 2005, s. 56.

⁷⁵ *Ibidem*, s. 52.

⁷⁶ L. Bończa-Bystrzycki, *Struktura organizacyjna archiprezbiterialna, dekanalna, parafialna Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim (1871–1945)*, t. 2, Zeszyty kulickie, Akademia Europejska Kulice-Külz, Koszalin 1999, s. 263.

⁷⁷ W prowincji zachodniopomorskiej w latach 1850–1871 powstało 20 parafii katolickich m.in.: w archiprezbiteriacie koszalińskim, np. Kołobrzeg, Koszalin w archiprezbiteriacie szczecińskim, np. Szczecin, Stargard.

Ryc. 2. Życie religijne na Pomorzu Zachodnim około 1500 r. wg Hermanna Hoogewega⁷⁸

Źródło: J.M. Piskorski, *Pomorze Zachodnie, Zamek Księżąt Pomorskich*, 1999 r.

Rozwój sieci parafii na Pomorzu Zachodnim w latach 1871–1945 odbywał się w czterech etapach czasowych⁷⁹. We wszystkich tych okresach Kościół katolicki stopniowo rozbudowywał sieci parafialne, pomimo różnych trudności ze strony władz pruskich⁸⁰.

Rozwój Kościoła katolickiego wiązał się z budową nowych obiektów sakralnych⁸¹. W głównym ośrodku miejskim Pomorza, jakim był Szczecin, do czasów II wojny światowej wybudowano 16 kościołów, z czego aż 4 należały do wyznania rzymskokatolickiego⁸².

⁷⁸ 1 – augustianie; 2 – zakon św. Brygidy; 3 – dominikanie; 4 – franciszkanie; 5 – karmelici; 7 – augustianie-eremici; 8 – augustianki; 9 – cystersi; 10 – cysterki; 11 – benedyktyni; 12 – benedyktynki; 13 – premonstratensi; 14 – premonstratenki; 15 – kartuzi; 17 – Zakon Najświętszej Marii Panny (Krzyżacy); 17 – joannici; 18 – templariusze; 19 – kolegiaty; 20 – miejsca pielgrzymkowe; a – granice prowincji pomorskiej w latach trzydziestych XX w.; b – stara granica diecezji kamieńskiej.

⁷⁹ L. Bończa-Bystrzycki, *Studia i materiały do dziejów Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim w granicach archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej*, nr 2, Bończa-Bystrzycki, 1999. Pierwszy etap 1871–1887 to okres walki państwa pruskiego z Kościołem katolickim, drugi etap 1888–1918 to okres rządów cesarza Wilhelma II, trzeci etap 1919–1932 to okres Republiki Weimarskiej, czwarty 1933–1945, to okres Trzeciej Rzeszy.

⁸⁰ Ibidem, s. 268.

⁸¹ Ibidem.

⁸² Dane uzyskane w archiwum Kurii Metropolitalnej w Wydziale Budowlanym i Sztuki Kościelnej w Szczecinie.

W latach 1900–1945 (bez podziału na wyznanie) powstały kościoły tworzone w duchu historyzmu: neogotyckie (fot. 3) i neoromańskie, jak również w „nowej estetyce”⁸³ znamiennej dla ówczesnych lat. W Szczecinie w latach 1913–1916 powstał pierwszy w Prusach kościół wykonany z żelbetu, autorstwa architekta Bernata Stahla. Wyróżniał się on na tle innych sąsiadujących z nim kościołów szarym betonem, skalą, zastosowaną nowatorską technologią i materiałem (obecnie p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa) (fot. 4).

Fot. 3. Kościół garnizonowy z lat 1906–1909, arch. Jürgen Kröger
Źródło: <http://szczecin.kuria.pl> 2015 r.

Fot. 4. Kościół p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa z lat 1913–1916, arch. Bernat Stahl
Źródło: <http://szczecin.kuria.pl> 2015 r.

Podobne rozwiązania stosowano również w Europie, jest to np. kościół Notre-Dame w Le Raincy, Francja 1922–1923 rok, architekt A. Perret (fot. 5, 6). W latach 1927–1938 realizowano obiekty sakralne, które tworzone były w czasie rozwoju i upowszechniania modernizmu – wymienić tu należy m.in. kościół parafii p.w. św. Rodziny w Szczecinie z lat 1929–1931, architekt Adolf Thesmacher⁸⁴ (fot. 7), kościół p.w. św. Andrzeja Boboli w Szczecinie z lat 1932–1933, architekt Adolf Thesmacher⁸⁵ (fot. 8). Kościoły na Pomorzu zarówno te przeznaczone dla gmin protestanckich, jak i katolickie, projektowane były przez tych samych architektów. Zjawisko to obserwujemy na terenie całych ówczesnych Niemiec, np. kościół w Zabrze (fot. 9) i Essen (fot. 10) autorstwa architekta Dominikusa Böhma.

⁸³ R. Dawidowski, R. Długopolski, A.M. Szyski, *Architektura modernistyczna lat 1928-1940 na obszarze Pomorza Zachodniego*, Wyd. 2, popr. i uzup. Wydaw. Walkowska, Szczecin 2007, s. 23.

⁸⁴ Pierwotnie kościół protestancki p.w. św. Krzyża, 1929–1931, arch. Adolf Thesmacher.

⁸⁵ Pierwotnie kościół protestancki p.w. św. Mikołaja, 1929–1931, arch. Adolf Thesmacher.

Fot. 5. Kościół Notre-Dame p.w. Najświętszej Marii Panny w Le Raincy, Francja, 1922–1923, arch. A. Perret
Źródło: https://pl.wikipedia.org/wiki/Kościół_Notre-Dame_w_Le_Raincy, 2015 r.

Fot. 6. Wnętrze kościoła Najświętszej Marii Panny w Le Raincy, Francja
Źródło: [https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/8a/%C3%89glise_Notre-Dame_du_Raincy_-_Le_Raincy_-_Seine-Saint-Denis_-_France_-_M%C3%A9rim%C3%A9_PA00079948_\(1\).jpg](https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/8a/%C3%89glise_Notre-Dame_du_Raincy_-_Le_Raincy_-_Seine-Saint-Denis_-_France_-_M%C3%A9rim%C3%A9_PA00079948_(1).jpg), 2015 r.

Fot. 7. Kościół p.w. św. Rodziny w Szczecinie z lat 1929–1931, arch. Adolf Thesmacher
Źródło: <http://szczecin.kuria.pl>, 2015 r.

Fot. 8. Kościół p.w. św. Andrzeja Boboli w Szczecinie z lat 1932–1933, arch. Adolf Thesmacher
Źródło: <http://szczecin.kuria.pl>, 2015 r.

Fot. 9. Kościół p.w. św. Józefa w Zabrzu z około 1931 r., arch. Dominikus Böhm
Źródło: https://pl.wikipedia.org/wiki/Kościół_św._Józefa_w_Zabrzu#Architektura_i_wn, 2015 r.

Fot. 10. Kościół p.w. św. Engelbert w Essen z około 1934 r., arch. Dominikus Böhm
Źródło: [https://de.wikipedia.org/wiki/St._Engelbert_\(Essen\)](https://de.wikipedia.org/wiki/St._Engelbert_(Essen)), 2015 r.

2.3. Początki organizacji Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim po II wojnie światowej

W wyniku zmian terytorialnych po II wojnie światowej niemieckie „Pomorze Tylnie”, które znalazło się w nowych granicach Polski zyskały miano „Pomorza Zachodniego”⁸⁶ opisywane również jako Ziemie Zachodnie i Północne. Sytuacja taka stwarzała wyzwanie dla Kościoła katolickiego, który podjął przygotowania do organizowania życia religijnego w granicach Pomorza w zupełnie nowych uwarunkowaniach. W celu zapewnienia posługi duszpasterskiej dla ludności polskiej, przybyłej na tereny ze wschodu i centralnej części kraju, zaczęto wysyłać pierwszych kapłanów, którzy osiedlali się wraz ludnością na wyzwolonych terenach. *„Główną przeszkodą w sprawowaniu posługi duszpasterskiej był problem jurysdykcji na ziemiach zachodnich i północnych. Zagadnienie to było w centrum zainteresowania zarówno władz kościelnych jak i państwowych, którym zależało na szybkim zasiedleniu tych terenów i tworzeniu faktów dokonanych”*⁸⁷. 15 sierpnia 1945 roku prymas Polski August Hlond, na mocy udzielonych mu pełnomocnictw ze Stolicy Apostolskiej, ustanowił pięciu polskich administratorów apostolskich na terenach zachodnich i północnych tzw. Ziemiach Odzyskanych. Szczecin i Pomorze Zachodnie znalazły się w gorzowskiej administracji

⁸⁶ A.M. Szyski, W. Pawłowski, *Wiejskie budowle ...op. cit.*, s. 183.

⁸⁷ *Kościół Katolicki na Pomorzu Zachodnim w latach 1945-1972 w świetle stosunków Państwo - Kościół*, [w:] *Z dziejów chrześcijaństwa na Pomorzu*, Zeszyty Kulicki nr 2 Akademia Europejska Kulice-Kuliz, Kulice 2001, s. 283-308. zob. Archiwum Akt Nowych (dalej AAN), Ministerstwo Administracji Publicznej, Dep. Wyznaniowy, sygn. 961, List Wojewody pomorskiego z 6 VIII 1945 r. do MAP dotyczący konieczności uzyskania jurysdykcji dla polskiego duchowieństwa na Ziemiach Zachodnich.

apostolskiej, zwanej Administracją kamieńską, lubuską i Prałatury Pilskiej.⁸⁸ Obszar ten obejmował 44 836 km kw., czyli 1/7 powierzchni Polski.⁸⁹ Taki podział terytorialny i nadane uprawnienia administratora apostolskiego uniemożliwiały tworzenie trwałych struktur kościelnych.⁹⁰ Początkowe lata działalności Kościoła katolickiego na Pomorzu charakteryzowała specyficzna dla okresu powojennego tymczasowość. Stabilizacji nowej organizacji kościelnej dodatkowo nie sprzyjała niejednoznaczna polityka władz państwowych. Zaczęto mnożyć trudności w odbudowie zniszczonych kościołów i kaplic – kościoły, które były nieczynne, wręcz rozbierano⁹¹ lub przeznaczano na inne cele. Dopiero po 1970 roku po podpisaniu „Układu między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Republiką Federalną Niemiec o podstawach normalizacji i ich wzajemnych stosunkach” polityka wyznaniowa stała się bardziej liberalna.

23 czerwca 1971 roku sejm uchwalił ustawę regulującą prawo własności kościelnej na Ziemiach Zachodnich. Władze państwowe udzielały również zgody na budowę nowych obiektów sakralnych. Po ratyfikacji układu polsko-niemieckiego w 1972 roku, 26 czerwca 1972 roku papież Paweł VI Bullą *Episcoporum Poloniae* uregulował na Ziemiach Zachodnich kanoniczną organizację kościelną i ustanowił nową strukturę diecezjalną. Na pierwszego ordynariusza diecezji szczecińsko-kamieńskiej powołano bp. dr. Jerzego Strobę.⁹² W 1992 roku diecezję podniesiono do rangi archidiecezji i z diecezją koszalińsko-kołobrzeską oraz zielonogórsko-gorzowską utworzono Metropolię szczecińsko-kamieńską⁹³ (ryc. 3).

⁸⁸ Ibidem, s. 289.

⁸⁹ R. Kostynowicz, *Od administracji apostolskiej kamieńskiej, lubuskiej i prałatury pilskiej do powstania Metropolii Szczecińsko-Kamieńskiej*, Kościół Katolicki Wczoraj i Dziś, World Trade Center Biuro Promocji, Szczecin 1998, s. 19.

⁹⁰ *Schematyzm Administracji Apostolskiej Kamieńskiej, Lubuskiej i Prałatury Pilskiej z 1949 r.* (Gorzów, 1949). Nie można było rozwijać sieci parafialnych, a wszystkie powołane placówki w czasach 1945-1950 były zwane potocznie parafiami nadal były przypisane do kurii i parafii z czasów niemieckich w granicach sprzed 1945 r.

⁹¹ Przykładem mogą być tu kościoły: w Siekierkach, rozebrany w latach 50., Samlino 1957, Dziwnów rozebrany w latach 50., Wardyn rozebrany po 1945, Komarowo rozebrany po 1950 itd.

⁹² 40. rocznica powstania Diecezji Szczecińsko-Kamieńskiej, http://diecezja.szczecin.pl/historia/40-rocznica-powstania-Diecezji-SzczecinskoKamianskiej_1548, 2014

⁹³ A. Majdowski, *Inwestycje kościelne ...*, op. cit.

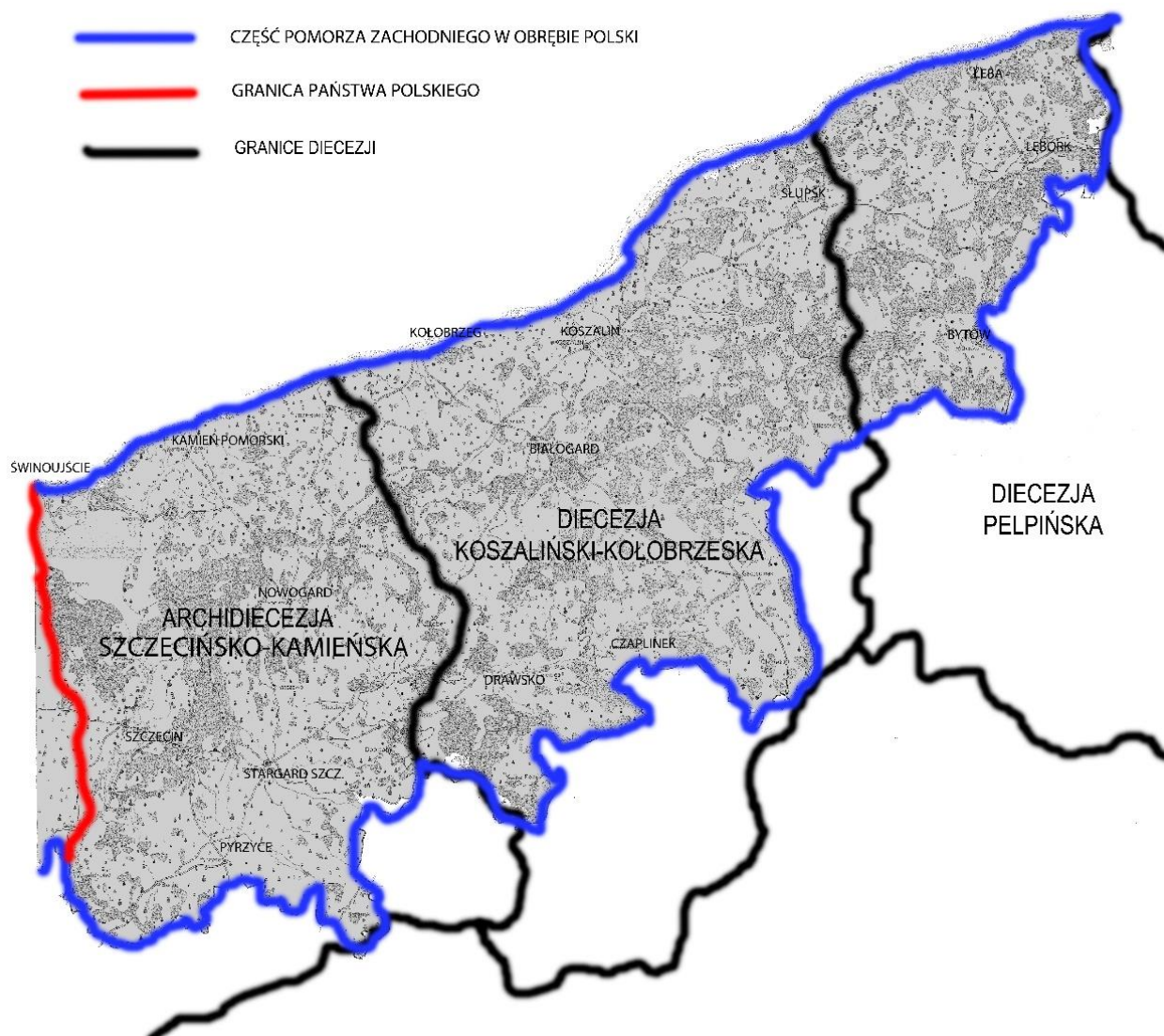

Ryc. 3. Podział terytorialny – metropolie i diecezje w Polsce po 1972 roku

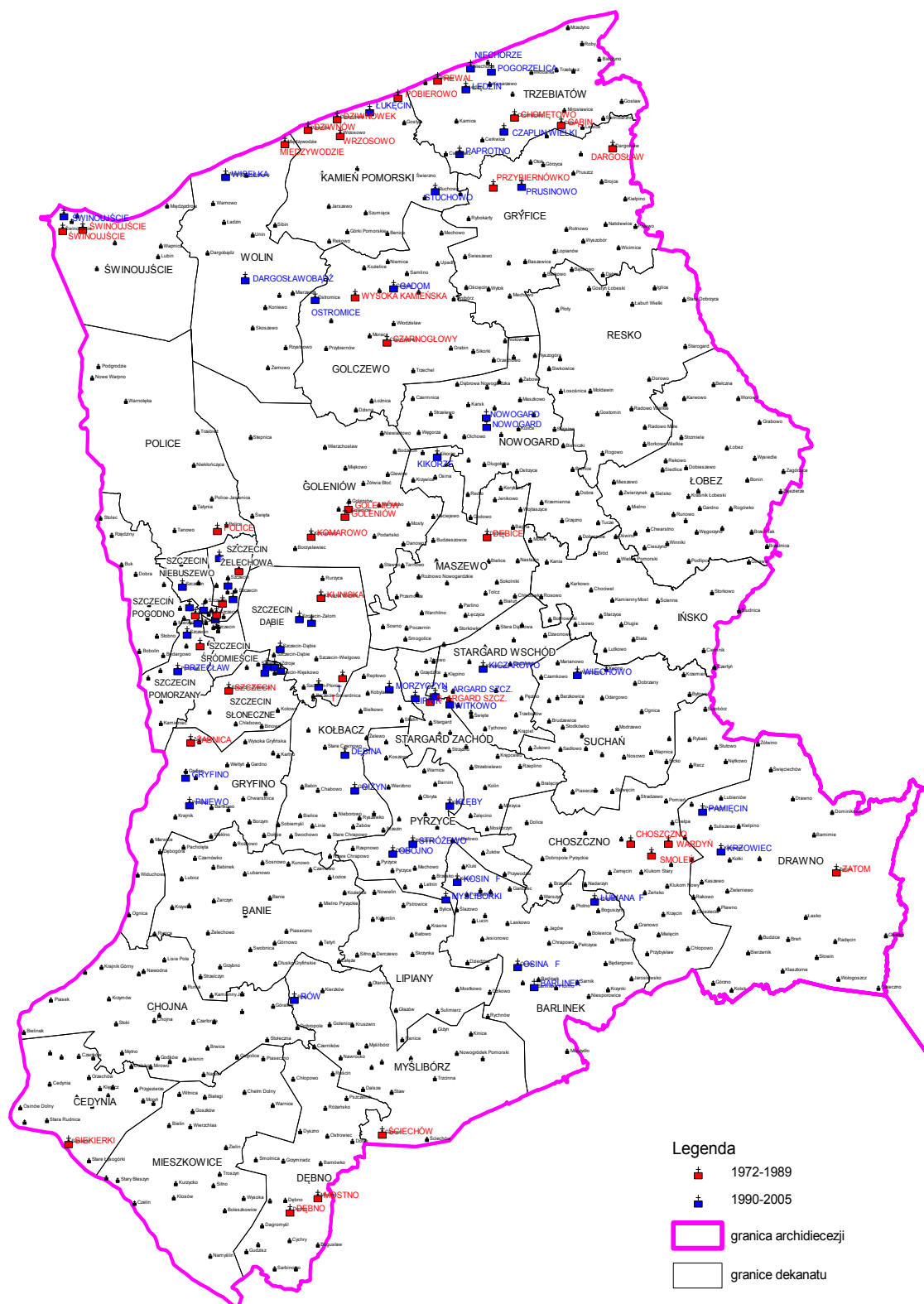
Źródło: Andrzej Majdowski, *Inwestycje kościelne i współczesna architektura sakralna w Polsce, Metodologia i zarys problematyki badawczej*, Toruń, 2008

Obszar Pomorza Zachodniego obejmuje obecnie znaczną część archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej, część diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej oraz fragment diecezji pelplińskiej (ryc. 4) – autor dysertacji zajął się całą archidiecezją szczecińsko-kamieńską, która zajmuje obszar o powierzchni 12 754 km kw.⁹⁴, a w jej skład wchodzi 39 dekanatów (ryc. 5).

⁹⁴A. Rek-Lipczyńska, *Znaczenie empery muzycznej ...*, op. cit., s. 15.

Ryc. 4. Granice archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej na tle Pomorza Zachodniego
Źródło: opracowanie autorskie.

Ryc. 5. Mapa diecezji szczecińsko-kamieńskiej ze wszystkimi kościołami z podziałem na okres ich powstania

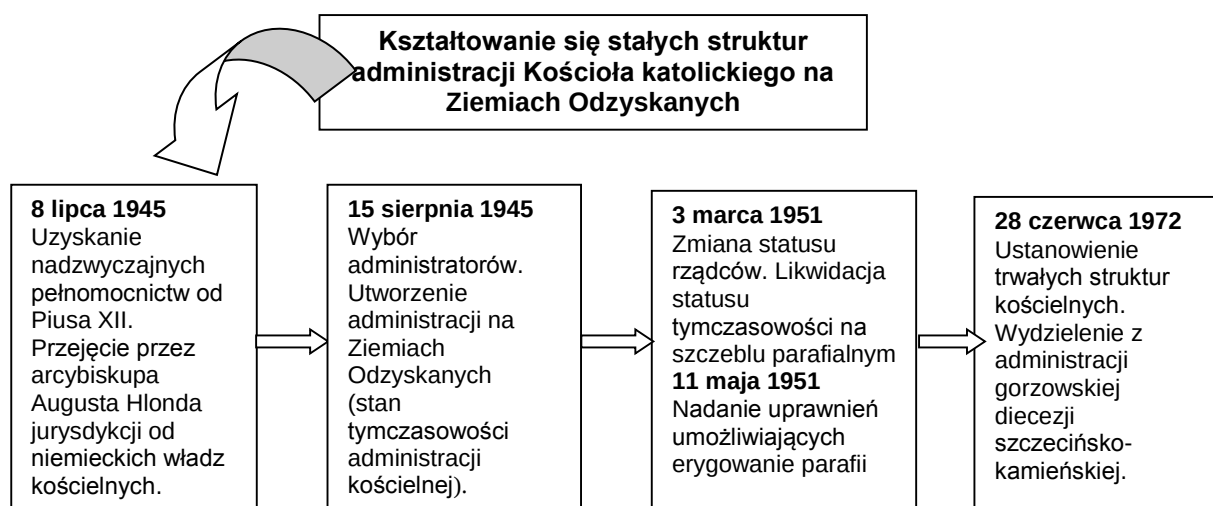
Źródło: opracowanie M. Fiuk, 2014 r.

III. Architektura sakralna na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1972

3.1. Organizacja struktur kościelnych po II wojnie światowej

Początki nowej administracji kościelnej na terenach dawnej Rzeszy Niemieckiej, jakie znalazły się w nowych granicach Polski, w tym również na terenach Pomorza Zachodniego, związane są ściśle z decyzją prymas Polski kardynała Augusta Hlonda o powołaniu dla tych terenów administratorów apostolskich na mocy otrzymanych uprawnień ze Stolicy Apostolskiej z 15 sierpnia 1945 roku⁹⁵ (schemat 1).

Stan tymczasowości administracji kościelnej i niepewność granic na omawianym terenie szczególnie wpływał na stosunki międzyludzkie i relacje państwo–Kościół. Uwidaczniało się to przede wszystkim w podejściu napływowej ludności do osiedlania się na nowych terenach, najbezpieczniej ludność czuła się tam gdzie pojawiał się kapłan, częstokroć dochodziło do tworzenia się większych skupisk przy działających już kościołach. Nowym władzom państwowym zależało na sprowadzeniu tu księży, ponieważ zdawano sobie sprawę z faktu, że ugruntowanie polskości na Pomorzu Zachodnim bez Kościoła katolickiego będzie bardzo trudne, mając na uwadze, iż katolicy stanowili 90 proc. społeczeństwa.

Schemat 1. Kształtowania się stałych struktur Kościoła przedstawia najważniejsze wydarzenia z lat 1945–1972

Źródło: opracowanie autorskie ⁹⁶.

⁹⁵ „Kościół Katolicki na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1972 w świetle stosunków Państwo–Kościół”.

⁹⁶ Opracowanie na podstawie informacji - Kazimierz Kozłowski, *Wokół powstania diecezji szczecińsko-kamieńskiej w 1972 roku*, Perspectiva, Legnica 2005, s. 167–86.

Zerwanie przez Polskę w 1945 roku⁹⁷ ze Stolicą Apostolską konkordatu, zawartego z RP w 1925 roku, pogorszyło relacje państwo–Kościół. Stosunki te unormowano podpisaniem tzw. *Porozumienia* 14 kwietnia 1950 roku.⁹⁸

W Polsce w latach 1946–1957 wzrosła liczba parafii z 5897 do 6527. Podjęto działania w odbudowie kościołów zniszczonych podczas wojny. Problemem powojennej organizacji Kościoła było również przejmowanie kościołów innych wyznań – na zachodzie protestanckich kojarzonych z Niemcami, na wschodzie grekokatolickich i prawosławnych.⁹⁹ O ile na początku organizacji państwa polskiego w latach 1945–46 na Pomorzu Zachodnim władze nie utrudniały przejmowania mienia poprotestanckiego, to w późniejszych latach sytuacja ta znacznie uległa pogorszeniu. Kwestionowano prawo do tych obiektów – pod pretekstem złego stanu technicznego zamykano funkcjonujące kościoły¹⁰⁰, niszczone, burzone, rozbierano, dopuszczano się dewastacji wielu obiektów.¹⁰¹ W pozostałej części kraju borykano się z potrzebami tworzenia nowych sieci parafii, odbudową zniszczeń wojennych, brakiem pozwoleń na budowę nowych świątyń, brakiem dostępu do materiałów budowlanych. Natomiast w powstałej Administracji kamieńskiej, lubuskiej i Prałatury Pilskiej¹⁰² głównym problemem był brak księży i możliwość rozwijania sieci parafii oraz brak podstaw prawnych do tworzenia się nowych struktur kościelnych. Strukturę terytorialną Kościoła w Polsce po II wojnie ukazuje (ryc. 6).

Po ustaniu działań wojennych dawnym katolickim kościołom zaadaptowanym na potrzeby religii protestanckiej przywracano ponownie wystrój dla potrzeb religii katolickiej. Obiekty poprotestanckie kanonicznie przypisywano do wcześniejszych katolickich parafii jako kościoły filialne.” *W wyniku przejmowania obiektów sakralnych niekatolickich administracja apostolska gorzowska w 1949 r. dysponowała 1226 kościołami, w 1956 r. było ich 1403, w 1965 r. 1569, a w 1970 r. 1587*”¹⁰³.

⁹⁷ Konkordat z Watykanem, który obowiązywał do 12 września 1945 r., zawarty został w Rzymie 10 lutego 1925 r., ponownie konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską zawarto 28 lipca 1993 r.

⁹⁸ 14 kwietnia 1950 r. Episkopat Polski z inicjatywy prymasa Stefana Wyszyńskiego zawarł z rządem PRL porozumienie regulujące stosunki państwo–Kościół. Porozumienie Kwietniowe, *Parafialubcza*, dostęp lipiec 22, 2015, <http://www.parafialubcza.pl/index.php/historia/684-porozumienie-kwietniowe>.

⁹⁹ *Kościół Katolicki na Pomorzu Zachodnim w latach 1945-1972 w świetle stosunków Państwo-Kościół*.

¹⁰⁰ B. Wojtkiewicz, *Królowa Nadodrzańskich Łęgów Sanktuarium w Siekierkach, Kościół nad Odrą i Bałtykiem*, nr 19 (78), 1992. Sytuacja taka miała miejsce w Siekierkach, funkcjonował tam kościół do 1957 r. potem go rozebrano.

¹⁰¹ Przykładem mogą być tu kościoły: w Siekierkach, rozebrany w latach 50., Samlino 1957, Dziwnów rozebrany w latach 50., Wardyń rozebrany po 1945, Komarowo rozebrany po 1950 itd.

¹⁰² „Kościół Katolicki na Pomorzu Zachodnim w latach 1945-1972 ...”, op. cit., s. 289. Szerzej o tym, co weszło w skład administracji gorzowskiej.

¹⁰³ *Archidiecezja Szczecińsko-Kamieńska 2007...*, op. cit., s. 22.

Ryc. 6. Struktury terytorialne Kościoła katolickiego na tle podziału administracyjnego kraju z 1946 roku.

Źródło: E. Klima *Struktury Kościoła katolickiego w Polsce 2015 r.*

Władze państwowe po przełomie październikowym z 1956 roku oddały katolikom kolejne 60 kościołów – były to jednak obiekty zdewastowane bądź w ruinie, niektóre z istniejących obiektów uległy pożarom bądź po prostu je rozebrano.¹⁰⁴ Lata 1945–1971 to czas organizacji i zakorzeniania się Kościoła katolickiego na Pomorzu. Prowadzona w tym czasie działalność budowlana ograniczała się jedynie do prac naprawczych, działań zabezpieczających oraz wykonywania drobnych remontów. Jedynie w nielicznych obiektach ze względu na ich stan oraz wartość artystyczną prowadzone były prace konserwatorskie.

¹⁰⁴ Ibidem.

W omawianym czasie w odróżnieniu od rdzennych terenów Polski Administracja gorzowska nie otrzymała żadnego pozwolenia na budowę nowych obiektów sakralnych (tab. 1) ani też na rozbudowę istniejących kościołów.

Tab. 1. Zestawienie liczby wybudowanych nowych obiektów w Polsce

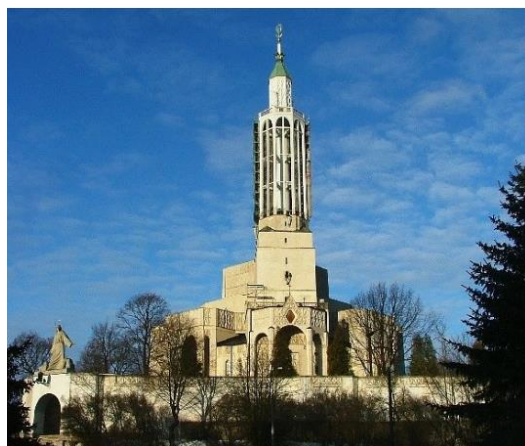
Lata	Liczba wybudowanych nowych kościołów w Administracji gorzowskiej	Liczba wybudowanych nowych kościołów w archidiecezji krakowskiej	Liczba wybudowanych nowych kościołów w Polsce
1945–1971	0	37 ¹⁰⁵ (fot. 11)	300 ¹⁰⁶ (fot. 12)

Źródło: opracowanie autorskie.

Fot. 11. Kościół p.w. NMP Królowej Polski w Michałowicach koło Krakowa, 1957–1963, arch. Stanisław Murczyński

Źródło: <http://www.parafiamichalowice>, 2015 r.

Fot. 12. Kościół p.w. św. Rocha w Białymstoku, 1927–1946, arch. Oskar Sosnowski

Źródło: <http://www.swroch.bialystok.opoka.org>, 2015 r.

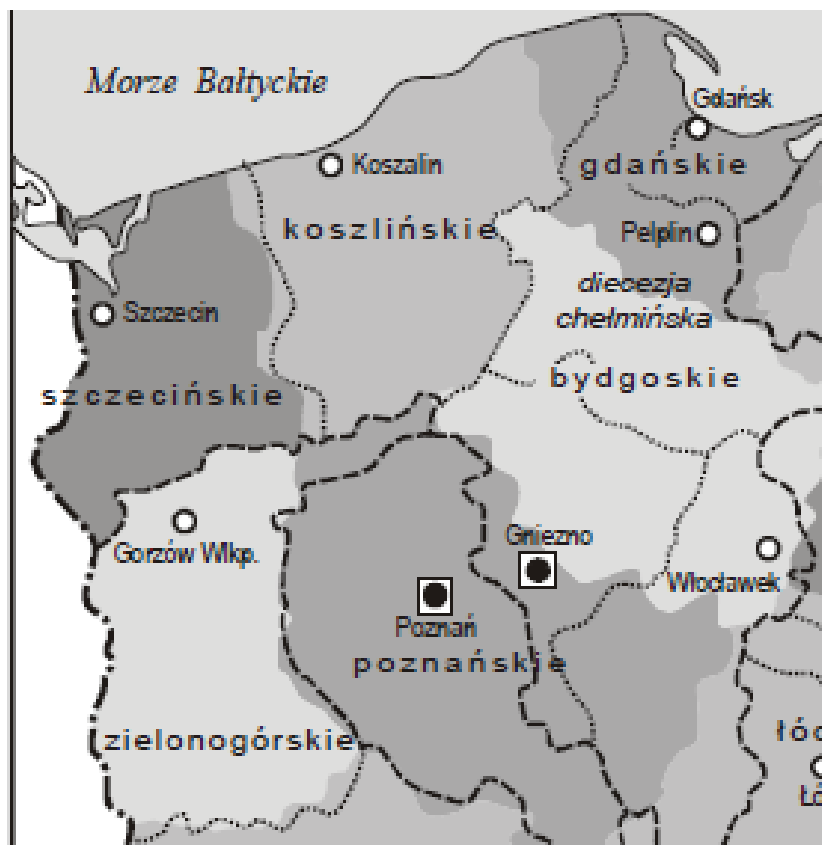
Dopiero gdy doszło do rozmów biskupów Ziemi Zachodnich i Północnych w Urzędzie do Spraw Wyznań Administracja gorzowska „27 kwietnia 1971 r. dostał pozwolenie na odbudowę kościoła św. Jakuba Apostoła w Szczecinie i rozbudowę kościoła Świętego Krzyża w Szczecinie”¹⁰⁷.

¹⁰⁵ J. Gil-Mastalerczyk, *O przemianach ... op. cit.*

¹⁰⁶ J. Sz. Wroński, *Kościół Krakowa ... op. cit.*, s. 279.

¹⁰⁷ *Archidiecezja Szczecińsko-Kamieńska 2007...*, op. cit., s. 23.

Sytuacja Kościoła katolickiego ulegała zmianie. Kuria biskupia w Gorzowie Wlkp. otrzymała na własność użytkowane obiekty oraz niektóre ruiny, co było efektem ustawy wydanej przez sejm 23 czerwca 1971 roku, która mówiła, że na osoby należące do Kościoła rzymskokatolickiego mogą przejść na własność niektóre nieruchomości z terenów Ziemi Zachodnich i Północnych. Pierwszy okres formowania się nowych struktur kościelnych na Ziemiach Odzyskanych zamka się po wydzieleniu z Administracji gorzowskiej 28 czerwca 1972 roku¹⁰⁸ diecezji szczecińsko-kamieńskiej (ryc. 7), która w chwili powstania na swoim terytorium miała 511 kościołów i 24 kaplice. Datę utworzenia nowej diecezji można uznać za rzeczywisty początek kształtowania się architektury sakralnej na terenie Pomorza Zachodniego.

Ryc. 7. Struktura terytorialna Kościoła katolickiego na tle podziału administracyjnego kraju w 1972 r.

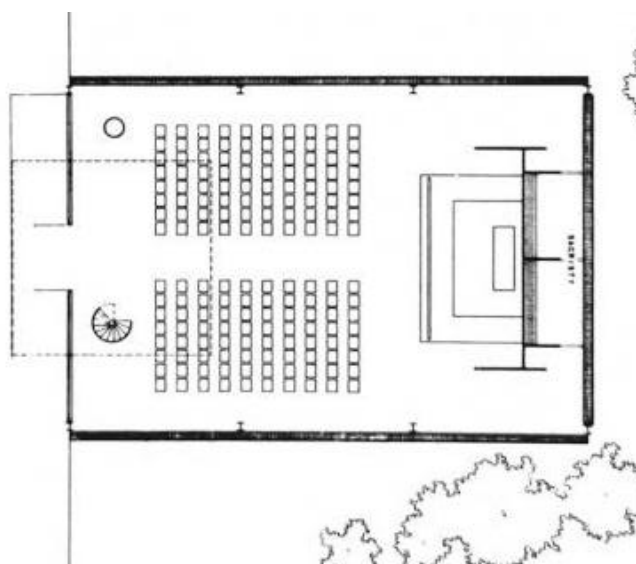
Źródło: E. Klima *Struktury Kościoła Katolickiego w Polsce*, 2015 r.

¹⁰⁸ Szerzej o powstaniu i formowaniu diecezji,
http://perspectiva.pl/perspectiva_LSTH_pdf/pdf/p6/Kazimierz_Kozlowski.pdf, dostęp z dnia 18.02.2015

3.2. Powojenna architektura sakralna w dobie przemian cywilizacyjnych i kulturowych – świat i Polska

W Europie, jak i na innych kontynentach, daje się zauważyć odejście od pseudohistorycznej formy charakterystycznej zarówno dla świątyń katolickich, jak i protestanckich, które tworzone jeszcze do końca lat 20. XX wieku. Zachodzące w świecie przemiany cywilizacyjne wpływały też na rozwój architektury. Najwcześniej zauważył to Henry-Russell Hitchcock i „zwrócił uwagę na pojawienie się form zależnych od nowych materiałów budowlanych i nowych systemów konstrukcyjnych. Zmiany umożliwiające przez technikę miały dotyczyć zarówno wyglądu zewnętrznego, jak i nowych sposobów organizacji przestrzeni wewnętrznej. Formy o technicznym rodowodzie uzupełnione zostały (...) takimi elementami estetycznymi, jak prostota redukcja do form geometrycznych, horyzontalizm czy asymetryczna równowaga”¹⁰⁹.

Architekci zaczęli tworzyć oryginalne kościoły i kaplice. Do spektakularnych osiągnięć w tej dziedzinie zaliczyć można np. Miesa van der Rohe’a, który stworzył prosty, pozbawiony natłoku elementów, ceglano-szklany prostopadłościan kaplicy na terenie kampusu Illinois Institute of Technology (1949–1952) (fot. 13, 14), (ryc. 8) stanowiący inspirację dla wielu realizacji sakralnych.

Ryc. 8. Schemat rzutu przyziemia kaplicy, Mies van der Rohe kaplica na terenie kampusu

Źródło: http://www.metalocus.es/content/system/files/imagecache/blog_content_images/file-images/metalocus_iit_robert_f_carr_memorial_chapel_29_1280.jpg, 2015 r.

¹⁰⁹ C. Wąs, *Antynomie współczesnej ...*, op. cit., s. 134.

Fot. 13. I. Mies van der Rohe – kaplica na terenie kampusu Illinois Institute of Technology, 1949–1952 r., Chicago

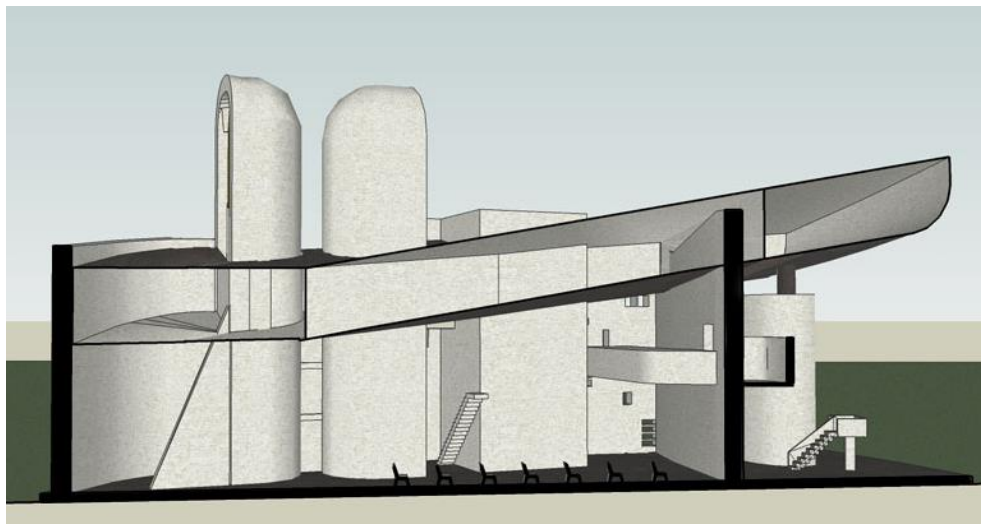
Źródło: <http://media2.fdncms.com/chicago/imager/mies-van-der-rohes-carr-chapel-aka-the-god-box/u/original/1634605/carrchapel.jpg>, 2015 r.

Fot. 14. I. Mies van der Rohe kaplica na terenie kampusu Illinois Institute of Technology, wnętrze, 1949–1952 r., Chicago

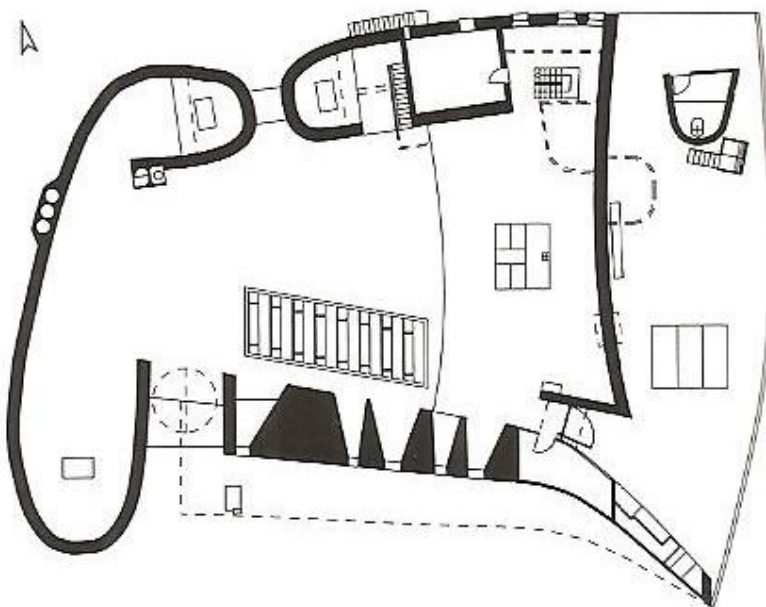
Źródło: http://archiseek.com/wp-content/gallery/usa-illinois/church2_lge.jpg 2015 r.

Le Corbusier zaprojektował żelbetową kaplicę pełną różnokierunkowego światła – Notre Dame du Haut w Ronchamp (1950–1955), Francja¹¹⁰ (fot. 15, 16), (ryc. 9). S. Giedion napisał, że „*uksztaltowanie kaplicy Ronchamp stale przypomina o wzajemnych powiązaniach z całym krajobrazem, który nazwany został przez Le Corbusiera „przestrzenią akustyczną”*”¹¹¹.

Ryc. 9. Przekrój kaplicy pątniczej w Ronchamp, 2015 r.

Źródło: http://3.bp.blogspot.com/-8RHSqAWIBVs/T-yTqG7wsBI/AAAAAARt0/oINlkZ_4Yug/s1600/roncchamp+seccion+3+copy.jpg 2015 r.

Ryc. 10. Schemat rzutu przyziemia kaplicy pątniczej w Ronchamp, 2015 r.

Źródło: <https://s-media-cache-ak0.pinimg.com/736x/1f/f4/00/1ff4004cc9bcd587be7a5cbee272d332.jpg> 2015 r.

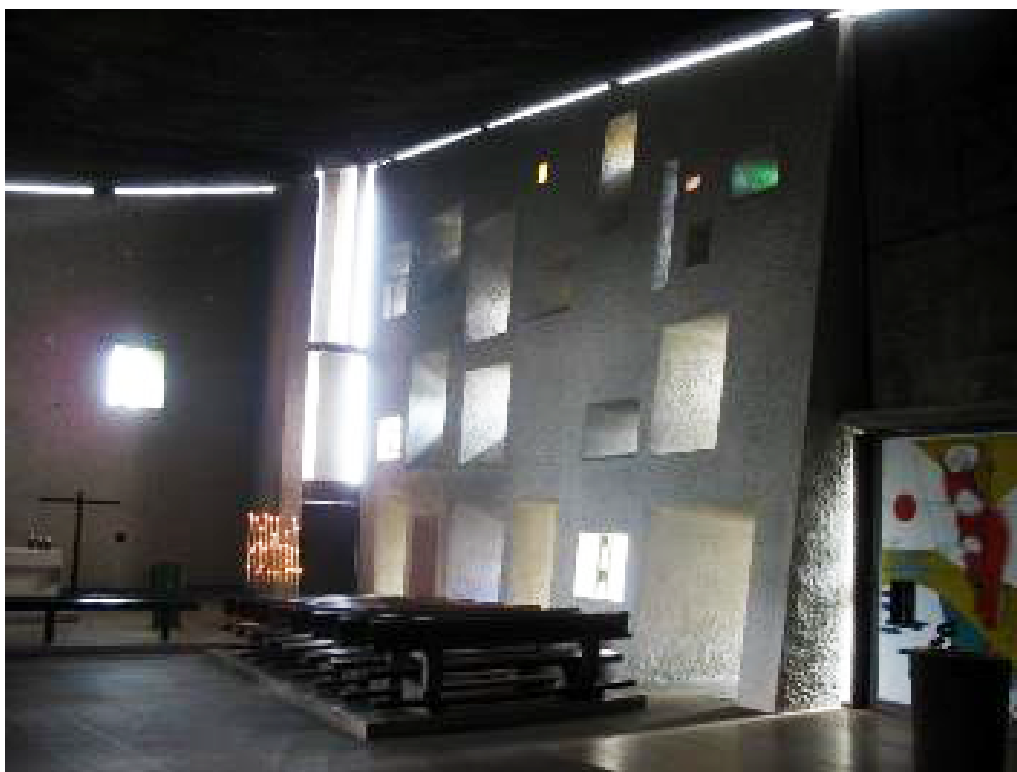
¹¹⁰ A.M. Szymski, *Kanon formy...*, op. cit., s. 129–156, autor w rozdziale 1.9. Wiek XX: Reorientacja, czyli poszukiwanie nowej idei przestrzeni sacrum podaje przykłady różnych rozwiązań i realizacji twórczych w świecie.

¹¹¹ S. Giedion, *Przestrzeń, czas i architektura. Narodziny nowej tradycji*, PWN, Warszawa, 1968, s. 19.

Fot. 15. Le Corbusier, kaplica pątnicza w Ronchamp, 1950–1955 r., Francja

Źródło: <http://www.archigaleria.pl/userfiles/archigalerie/477/top/477.jpg> 2015 r.

Fot. 16. Wnętrze kaplicy, Le Corbusier, kaplica pątnicza w Ronchamp

Źródło: <http://www.archigaleria.pl/userfiles/archigalerie/477/719.jpg> 2015 r.

O. Nemeyer zaprojektował katedrę w Brasílii (1958–1970), Brazylia. Jest to obiekt o symbolice korony cierniowej, na rzucie centralnym, gdzie 16 betonowych podpór, wygiętych do środka, styka się ze sklepieniem i rozchyla ku górze, a przestrzeń pomiędzy wypełnia witraż (fot. 17,18). Natomiast Frederick Gibberd zaprojektował katedrę w Liverpoolu (1962–1967). Centralny dwupoziomowy obiekt, z 16 ukośnymi podporami, ustawionymi na obwodzie koła, zamknięty jest stożkowym dachem przechodzącym w latarnię wypełnioną witrażami¹¹². Wybudowany został w duchu nowej liturgii (fot. 19, 20).

Fot. 17. Katedra w Brasílii, 1958, ukończona 1970, Brazylia, arch. O. Nemeyer

Źródło: http://www.bryla.pl/bryla/51,8_5298_781_3442.html?i=17, 2015 r.

¹¹² W. Koch, *Style w architekturze*, Świat Książki, Warszawa, 1996, s. 285.

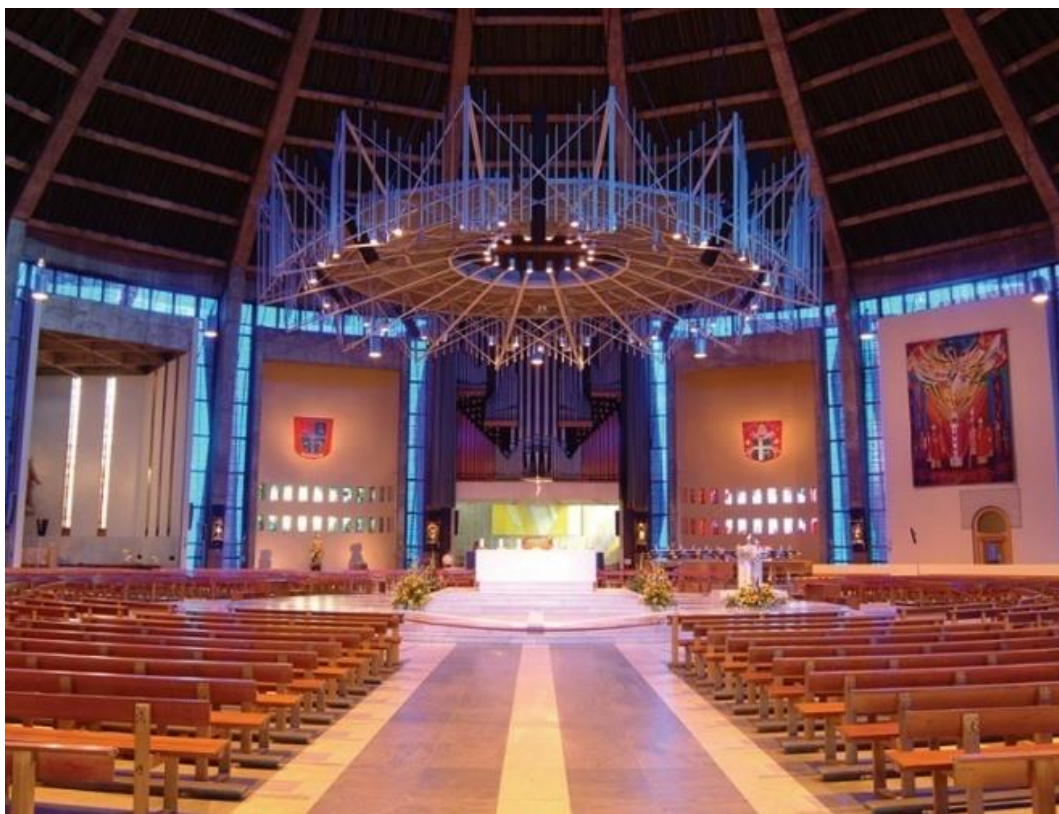
Fot. 18. Wnętrze katedra w Brasílii

Źródło: <http://www.bryla.pl/bryla/51,85298,7813442.html?i=17>, 2015 r.

Fot. 19. F. Gibberd, katedra w Liverpoolu, 1962–1967

Źródło: <http://comondat.astorage.googleapis.com/static.panoramio.com/photos/original/12254191.jpg>, 2015 r.

Fot. 20. F. Gibberd, katedra w Liverpoolu, wnętrze

Źródło: <http://www.mondoarc.com/siteimage/scale/0/0/66530.jpg>, 2015 r.

Kolejnym przykładem jest ekspresyjny kościół parafialny w Riola (Włochy) z 1975 roku, opracowany przez Alvara Aalto, który oparł całe założenie na czterech żelbetowych przęsłach, stanowiących szkielet budynku. Nieregularny zakrzywiony dach połączony jest z pionowymi świetlikami, które doświetlają ascetyczne białe wnętrze (fot. 22). Podobnym ekspresyjnym i utrzymanym w duchu współcześnie panujących mód estetycznych jest kościół La Chiesa del Dio Padre Misericordioso w Rzymie (Włochy), zaprojektowany przez Richarda Meiera and Partners w 1996 roku. Jego ascetyczne białe wnętrze oświetlone jest wielokierunkowym światłem dziennym (fot. 23, 24).

Fot. 21. Kościół parafialny w Riola, Włochy, 1975, arch. Alvar Aalto

Źródło: <http://www.renones.it/wp-content/uploads/2013/08/AaltoChs-800x563-630x443.jpg>, 2015 r.

Fot. 22. Kościół parafialny w Riola, wnętrze

Źródło: <https://s-media-cache-ak0.pinimg.com/736x/24/f3/ac/24f3acb64d3085b29d3505ea793b2c47.jpg>, 2015 r.

Fot. 23. Kościół La Chiesa del Dio Padre Misericordioso (Kościół Jubileuszowy) w Rzymie, Włochy, 1996, arch. Richard Meier and Partners,
Źródło: http://www.e-architect.co.uk/images/jpgs/exhibitions/jubilee_church_r101011_s.jpg, 2015 r.
Zdjęcia: Andrea Giannotti, Gabriele Rossetti

Fot. 24. Wnętrze kościoła La Chiesa del Dio Padre Misericordioso
Źródło: http://www.e-architect.co.uk/images/jpgs/exhibitions/jubilee_church_r101011_s.jpg, 2015 r.
Zdjęcia: Andrea Giannotti, Gabriele Rossetti

Warte do zaprezentowania są obiekty z ostatnich lat, np. Kościół p.w. Serca Jezusowego w Monachium (2000), autorstwa Allmanna Sattlera Wappnera (fot. 25, 26), oraz kościół Santa Volto w Turynie (2001), autorstwa Mario Botta (fot. 27, 28).

Fot. 25. Kościół w Monachium, 2000, arch. Allmann Sattler Wappner
Źródło: http://www.brandlitsheim.de/tn_img/622169_herzjesu1.jpg, 2015 r.

Fot. 26. Widok wnętrza kościoła w Monachium
Źródło: <http://www.baufachzeitung.com/bfzbilder/2013/1308/gkd-farbiges-gewebe-buntmetall-05.jpg>, 2015 r

Fot. 27. Kościół Santa Volto w Turynie, Włochy, 2001, arch. Mario Botta

Źródło: http://www.botta.ch/page/Architettura/Sa%202006_429_SantoVolto/Mimg_01.jpg, 2015 r.

Fot. 28. Wnętrze kościoła Santa Volto w Turynie

Źródło: http://images.adsttc.com/media/images/50c7/93d7/b3fc/4b2b/1000/004b/large_jpg/Fabrice_Fouillet_Corpus_Christi_7_copy.jpg?1355256791, 2015 r.

Symbolizują one nie tylko nowe otwarcie Kościoła na zmieniającą się rzeczywistość, ale też przekaz formalny wpisujący się w aktualny nurt awangardy artystycznej. W formowaniu nowej przestrzeni sakralnej dla współczesnego człowieka powszechne w II połowie XX wieku stało się dążenie do tworzenia nowoczesnej architektury sakralnej, podążającej za nowymi kierunkami w sztuce. *„Do czasu ostatecznego sprecyzowania nowych zasad liturgii architektura sakralna przeszła już etapy: od uproszczenia form zachowawczych (A. Peret), swobodnej ekspresji kanonu gotyckiego (A. Gaudi), strukturalizmu (F. Candela), do plastycznego symbolizmu (Le. Corbusier) – wpisując się szeregiem obiektów na stałe do powszechnej historii architektury (...). Oznaczało to jednocześnie otwarcie się Kościoła na akceptację aktualnych kierunków i mód estetycznych tak w architekturze, jak i sztukach plastycznych”*¹¹³, jako pożądanego źródła inspiracji w architekturze i sztuce sacrum.

Formalnie stanowisko to znalazło swój wyraz w instrukcji „De Arte Sacra” z 1952 roku, w której zawarto postulaty, mówiące o tym, że *„architektura sakralna nawet wtedy, gdy przyjmuje nowe formy, żadną miarą nie może upodabniać się do budownictwa świeckiego”*¹¹⁴.

W kolejnych latach istotnym wydarzeniem w życiu Kościoła był sobór watykański II (1962–1965) oraz reformy Vaticanum II¹¹⁵, które zmieniły obowiązujące dotychczas zasady sztuki kościelnej. Wynikające z zaleceń soboru watykańskiego II zmiany w zakresie sprawowania liturgii świętej wraz z wejściem w życie *„Instrukcji dla właściwego wprowadzenia w życie Konstytucji o liturgii świętej”*¹¹⁶ wpłynęły na zmianę organizacji wnętrza, a zalecania, co do ich otwartości i jednoprzestrzenności w celu zbliżenia wiernych do ołtarza, spowodowały poszukiwanie nowych najdogodniejszych form architektury, jak również przemiany w wystroju jej wnętrza.

Kościół jest obiektem wyjątkowego przeznaczenia i w krajobrazie zarówno miast, jak i wsi, zawsze stanowił szczególny wyróżnik. Był swoistą dominantą nie tylko wyróżniającą się formą, ale i siłą przekazu zawartą w treściach symbolicznych. W Polsce 8 listopada 1957 roku kard. Stefan Wyszyński sformułował w referacie, wygłoszonym na spotkaniu z architektami i plastykami, główne postulaty wobec budownictwa kościelnego. Głosił on m.in., że *„należy budować kościoły duże, na planie podłużnym, najlepiej bez wież (!), gdyż zaoszczędzony*

¹¹³ A.M. Szyski, *Kanon formy...*, op. cit., s. 137.

¹¹⁴ Ibidem, s.162. Autor powołuje się na Instrukcję Świętego Oficjum z dn.30 VI 1952 r

¹¹⁵ *Sobór Watykański II, Konstytucja o liturgii świętej ...*, op. cit., s. 122–126.

¹¹⁶ Ibidem.

*materiał można by wykorzystać na budowę (np. sal, kaplic) Postulaty te były (...) drogowskazem na przyszłość*¹¹⁷. Kolejne 50 lat od wypowiedzianych słów pokazało, iż trudne lata, pomimo wielu przeszkód i prześladowań, stały się w polskiej architekturze najbogatsze w sakralne twórcze zmagania wielu znanych architektów. Wśród autorów obiektów sakralnych zrealizowanych w badanym okresie najczęściej w publikacjach przywoływane są kościoły m.in.: św. Ducha we Wrocławiu (fot. 37) W. Wawrzyniak, J. Wojnarowicz, T. Zipser, W. Świącicki), kościół „Barka” w Krakowie-Bieńczycach W. Pietrzyka (fot. 33,34), kościół p.w. Wniebowstąpienia Pańskiego w Warszawie-Ursynowie M. Budzyńskiego i A. Badowskiego (fot. 51,52)¹¹⁸. *„Nadto w tej grupie zindywidualizowanych w swym wyrazie zewnętrznym i prezentującym praktycznie wszystkie maniery estetyczne poczynając od form czysto rzeźbiarskich po proste formy „baraków”, na uwagę zasługuje kościół w Kaliszu*¹¹⁹. autorstwa J. Kuźmienki i A. Fajansa (fot. 30).

Na uwagę zasługują też Sz. Baum i A. Kulesza, autorzy wielu obiektów sakralnych w latach 1970–2000, m.in. kościoła we Władysławowie (fot. 31), A. Mazur, autor kościołów m.in. w południowej Polsce, np. kościoła w Częstochowie (fot. 38), twórca m.in. warszawskich kościołów K. Kucza-Kuczyński, m.in. kościoła p.w. Nawrócenia św. Pawła Apostoła w Warszawie (fot. 41, 42). Bardzo znany jest S. Niemczyk, autor wielu kościołów, m.in. kościoła w Tychach, który za ten projekt i realizację w 1983 roku otrzymał Nagrodę Roku Stowarzyszenia Architektów Polskich¹²⁰ (fot. 45, 46). Do znanych i cenionych architektów należy A. Liski, autor obiektów sakralnych m.in. w południowej Polsce, np. kościoła w Knurowie (fot. 49, 50) oraz A.M. Szymski, autor wielu obiektów sakralnych w zachodniej części polski (fot. 53, 54), W. Cęckiewicz, architekt kościołów m.in. w południowej Polsce, np. kościoła w Krakowie (fot. 55, 56), J. Rabiej, autor wielu obiektów sakralnych m.in. na Śląsku (fot. 57, 58). Wśród autorów polskich kościołów są i mniej znane nazwiska architektów i budowniczych, którzy działają na przysłowiowej prowincji, a są autorami wielu bądź jednego obiektu sakralnego. O minionych latach pełnych zmagania i przedziwnej różnorodności T.P. Szafer napisał: *„Nigdy dotąd, tak wiele i w tak krótkim okresie nie zbudowano, nigdy też nie skupiono przy wznoszeniu kościołów tak znacznych wysiłków projektowych, inwestorskich i wykonawczych. Wydaje się, historyczną analogię do emocjonalnego klimatu towarzyszącemu*

¹¹⁷ J. Sz. Wroński, *Kościół Krakowa zbudowane ...*, op. cit., s. 47.

¹¹⁸ W. Bal i in., *Architektura polska lat 1976-2001 ...*, op. cit., s. 56.

¹¹⁹ Ibidem.

¹²⁰ T. P. Szafer, *Nasza Przeszłość ...*, op. cit., s. 240.

budownictwu kościelnemu moglibyśmy odnaleźć w odległych dziejach, gdy powstawały pierwsze kościoły i klasztory”¹²¹.

Fot. 29. Kościół p.w. Miłosierdzia Bożego, 1957/ od 1974 budowa, Kalisz, arch. J. Kuźmienko, A. Fajans

Źródło: https://aamroczek.files.wordpress.com/2014/09/q4x1309_dxo_dxovp.jpg?w=640&h=667, 2015 r.

Fot. 30. Wnętrze kościoła p.w. Miłosierdzia Bożego w Kaliszu

Źródło: <https://aamroczek.files.wordpress.com/2014/09/q4x1316-hdr2.jpg>, 2015 r.

¹²¹ Ibidem, 237.

Fot. 31. Kościół, 1957,
Władysławowo, arch. Sz. Baum i A.
Kulesza
Źródło: http://photos.wiki.mapia.org/p/00/03/12/10/58_big.jpg,
2015 r.

Fot. 32 . Wnętrze kościoła we
Władysławowie
Źródło: <http://bi.gazeta.pl/im/92/65/ed/z15558034Q.jpg>, <http://bi.gazeta.pl/im/ce/38/cc/z13383886Q.jpg>,
2015 r.

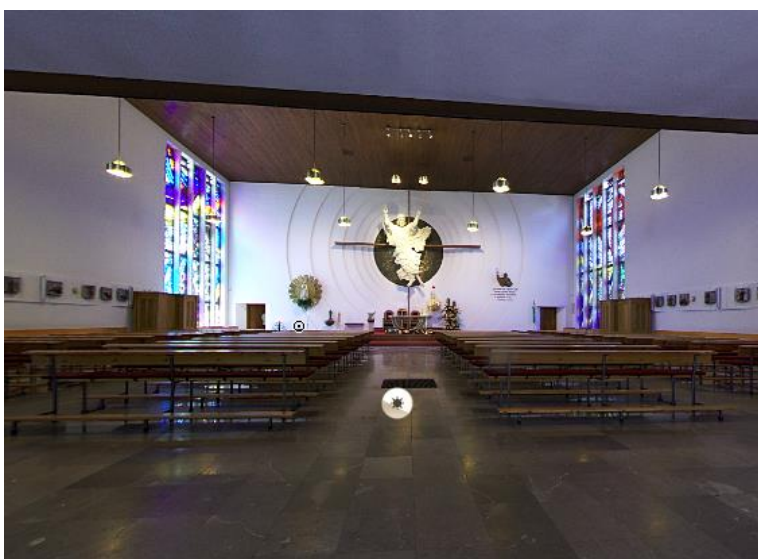
Fot. 33. Kościół Arka Pana, 1967,
Kraków, arch. W. Pietrzyk
Źródło: http://oc.dn.eu/images/publications/NDA7MDMsMjZjLDAsMCwxOzAzLDAsMjU4LDAsMQ_/9973d9403b45, 2015 r.

Fot. 34. Kościół wewnątrz kościoła
Arka Pana
Źródło: <http://i926.p hotobucket.com/album s/ad101/ms eduk ek/P1090280.jpg>, 2015 r.

Fot. 35. Kościół p.w. Chrystusa
Króla, 1969, Poznań, arch. O.
Alfons Kupka
Źródło: https://upload. .org/wikipedia /commons/thu mb/c/c9/Churc h_Po zn an_Ostatnia_Str..jpg/240px-Ch urc h_Poznan_Ostatnia_Str..jpg, 2015 r.

Fot. 36. Kościół wewnątrz p.w.
Chrystusa Króla w Poznaniu
Źródło: <http://www.chrystuskrol.oblac i.pl/index.php/wirtualny-spacer>, 2015 r.

Fot. 37. Kościół p.w. św. Ducha, 1972, Wrocław, arch. T. Żupser, W. Wawrzyniak, J. Wojnarowicz
Źródło: <http://bi.gazeta.pl/im/8b/39/cc/z13384075Q.jpg>, 2015 r.

Fot. 38. Kościół p.w. Jana Bosko, 1976, Częstochowa, arch. A. Mazur
Źródło: <http://www.niedziela.pl/art/kul/106271/nd/Parafia-w-uchu-sw-Jana-Bosko> 2015 r.

Fot. 39. Kościół p.w. św. Krzyża, 1972, Szczecin, arch. Z. Abrahamowicz
Fot. autor.

Fot. 40. Wnętrze kościoła p.w. św. Krzyża w Szczecinie
Fot. autor.

Fot. 41. Kościół p.w. Nawrócenia św. Pawła Apostoła, 1976, Warszawa, arch. K. Kucza-Kuczyński

Źródło: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/f/f1/Warsaw_Kobielska_Church_002.JPG 2015 r.

Fot. 42. Wnętrze kościoła p.w. Nawrócenia św. Pawła Apostoła, Warszawa

Źródło: http://fotoach.pl/wp-content/uploads/2013/06/DSC_0273_FOTOACH_PL_logo.jpg, 2015 r.

Fot. 43. Kościół p.w. św. Michała Archanioła, 1976, Toruń, arch. Bronisław Eibel, Władysław Pieńkowski
Źródło: [https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/93/Ko%C5%9Bci%C3%B3%C5%82_%C5%9Bw._Micha%C5%82a_Archanio%C5%82a_i_b%C5%82._Ks._Bronis%C5%82awa_Markiewicz_a_w_Toruniu_\(1\).jpg](https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/93/Ko%C5%9Bci%C3%B3%C5%82_%C5%9Bw._Micha%C5%82a_Archanio%C5%82a_i_b%C5%82._Ks._Bronis%C5%82awa_Markiewicz_a_w_Toruniu_(1).jpg), 2015 r.

Fot. 44. Wnętrze kościoła p.w. św. Michała Archanioła Toruń
Źródło: [https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/d3/Ko%C5%9Bci%C3%B3%C5%82_%C5%9Bw._Micha%C5%82a_Archanio%C5%82a_i_b%C5%82._Ks._Bronis%C5%82awa_Markiewicz_a_w_Toruniu_\(2\).jpg](https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/d3/Ko%C5%9Bci%C3%B3%C5%82_%C5%9Bw._Micha%C5%82a_Archanio%C5%82a_i_b%C5%82._Ks._Bronis%C5%82awa_Markiewicz_a_w_Toruniu_(2).jpg), 2015 r.

Fot. 45. Kościół p.w. św. Ducha, 1976, Tychy, arch. S. Niemczyk
Źródło http://s10.flog.pl/media/foto/7782231_tychy--parafia-rzym-sko-katolicka-pod-wezwaniem-ducha-swietego.jpg 2015 r.

Fot. 46. Widok wnętrza p.w. św. Ducha, Tychy
Źródło: <http://www.silesiakultura.pl/media/images/main/wntrze-ko-cia-p.w.-d-ucha-swietego-w-tychach-fot.-jacek-m-yk.jpg>, 2015 r.

Fot. 47. Kościół p.w. Nawiedzenia NMP, 1979, Poznań, arch. M. Eibl, S. Sołyka
Źródło: <http://img.webmedia.com/pic/nawiedzenie-poznan/aktualnie4.jpg>, 2015 r.

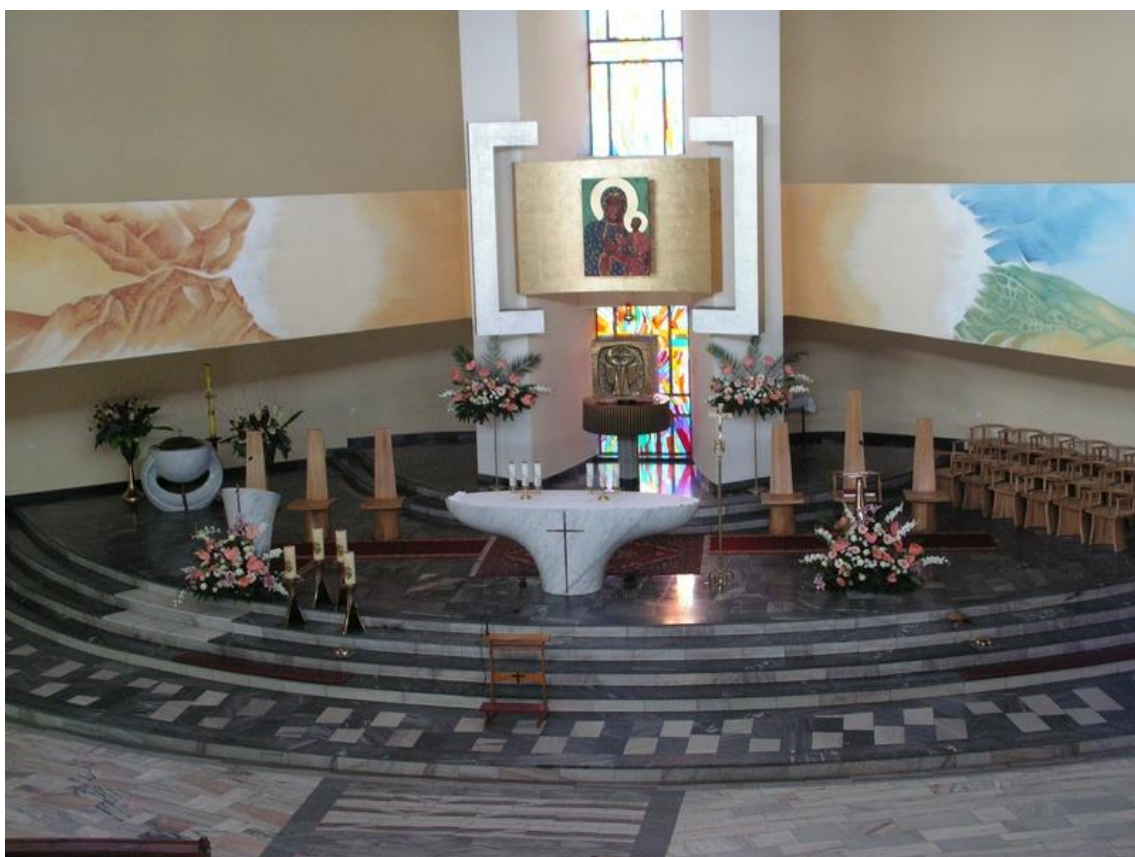
Fot. 48. Wnętrze kościoła p.w. Nawiedzenia NMP, Poznań

Źródło: <http://img.webme.com/pic/n/nawiedzenie-poznan/aktualnie7.jpg>, 2015 r.

Fot. 49. Kościół p.w. MB Częstochowskiej, 1979, Knurów, arch. A. Lisik

Źródło <http://www.wirtualnyknurów.pl/Galeria/Meta/mbcz-b.jpg>, 2015 r.

Fot. 50. Wnętrze kościoła p.w. MB Częstochowskiej, Knurów

Źródło: http://www.encyklo.pl/images/b/be/Knurow_czestochowska_wnetrze.jpg , 2015 r.

Fot. 51. Kościół p.w. Wniebowstąpienia Pańskiego, 1980, Warszawa, arch. M. Budzyński

Źródło: <http://fotopolska.eu/foto/475/475272.jpg>, 2015 r.

Fot. 52. Wnętrze kościoła p.w. Wniebowstąpienia Pańskiego, Warszawa
Źródło: <http://i.imgur.com/mj8LATD.jpg>, 2015 r.

Fot. 53. Kościół p.w. MB Królowej Polski, 1982, Elbląg, arch. A.M. Szymiski
Źródło: archiwum KAWTIMP 2015 r.

Fot. 54. Wnętrze kościoła p.w. MB Królowej Polski, Elbląg

Źródło: archiwum KAWTIMP 2015 r.

Spośród prezentowanych autorów architektury sakralnej w Polsce na uwagę zasługują obiekty tworzone przez architektów z omawianego obszaru. O twórczości A.M. Szymskiego T.P. Szafer napisał: „Adam Szymski projektuje i realizuje w województwie szczecińskim architekturę sakralną o spójnych cechach dynamiki i ekspresji – wyraźnych dominant krajobrazowych”¹²².

Fot. 55. Sanktuarium Miłosierdzia Bożego, 1997, Łagiewniki Kraków, arch. W. Cęckiewicz
Źródło: <http://www.milosierdzieboze.pl/sanktuarium.php>
2015 r.

Fot. 56. Wnętrze Sanktuarium Miłosierdzia Bożego, Kraków
Źródło: http://www.isidoru.snet/show/sanktuaria,11,Sanktuarium_Miłosierdzia_Bożego_w_KrakowieLagiewnikach
2015 r.

¹²² T. P. Szafer, Nasza... op. cit., s. 243.

Fot. 57. Kościół p.w. św. Antoniego z Padwy, 1997, Mikołowie-Recie Śląsk, arch. Jan Rabiej
Źródło http://www.encyklo.pl/index.php?title=Plik:Reta-Goj_Antoni1.jpg, 2015 r.

Fot. 58. Kościół p.w. św. Izydora, 1999, Jankowice Pszczyńskie arch. Jan Rabiej
Źródło http://encyklo.pl/index.php5?title=Parafia_%C5%9Bw._Izydora_w_Jankowicach_Pszczy%C5%84skich 2015 r.

Przez 25 lat po II wojnie światowej na Pomorzu Zachodnim nie powstał żaden nowy obiekt sakralny. Jednym z działań były liczne koncepcje odbudowy kościoła św. Jakuba¹²³ przeznaczonego na katedrę, obiekt należał do 1971 roku do Skarbu Państwa. Dopiero 27 kwietnia 1971 roku władze kościelne uzyskały zgodę na odbudowę kościoła ze zniszczeń wojennych.¹²⁴ Formalnie kościół został mianowany katedrą w 1972 roku.¹²⁵ Na odbudowę katedry św. Jakuba ogłoszono konkurs, a wśród wielu wariantów odbudowy były zarówno nawiązujące do stanu sprzed wojny, jak i o charakterze współczesnym. W efekcie „(...) w wyniku dyskusji u Generalnego Konserwatora Zabytków w Warszawie została wybrana”¹²⁶ i zatwierdzona do realizacji koncepcja opracowana w 1972 roku przez zespół architektów S. Latoura i A.M. Szymskiego (fot. 59). Zaprojektowana została całkowicie współczesna ściana północna wraz z emporą (nie zrealizowano jednak zadaszenia nad wejściem), dzięki nowatorskim rozwiązaniom konstrukcyjnym stworzono przeszkloną ścianę z wertykalnie ustawionymi ceglanymi słupami podtrzymującymi dach. Rozwiązanie to było odejściem od gotyckiej formy kościoła, jednak wpisywało się w charakter obiektu dzięki użytym materiałom – cegle klinkierowej. Przyjęte współczesne rozwiązanie odbudowy katedry jednocześnie podkreślało i nadawało kierunek rozwoju kolejnym obiektom sakralnym. Obecnie czynione są starania mające na celu przebudowę elewacji, regotyzację nawiązującą do jej pseudopierwotnego gotyckiego wyglądu.

¹²³ Katedra św. Jakuba w 1944 r. na skutek bombardowania podczas działań wojennych została zrujnowana. Zniszczeniu uległo 75 proc. sklepień, południowa część wieży, północna część korpusu nawowego, wnętrze, dach i sklepienie. Katedrę odgruzowano w 1946 r., a następnie w 1947 r. wskutek osłabienia konstrukcji zawaliły się sklepienia. W latach 1946–1955 dokonano zabezpieczenia murów prezbiterium, przykryto je dachem, wzmocniono ścianę południową. Już w pod koniec lat 50. powstał projekt odbudowy katedry. Do 1971 obiekt stał w ruinie.

„Historia budowy Katedry i jej stan obecny”, udostępniono 25 wrzesień 2015, http://katedra.szczecin.pl/historia/aktualnosci/Historia-Katedry-w-obiektywie_911. 2015 r.

¹²⁴ *Archidiecezja Szczecińsko-Kamieńska* 2007, 2007, s. 23., kilka dni wcześniej tj. 23.04.1971 r. kuria biskupia w Gorzowie Wlkp. otrzymała pozwolenie na odbudowę kościoła.

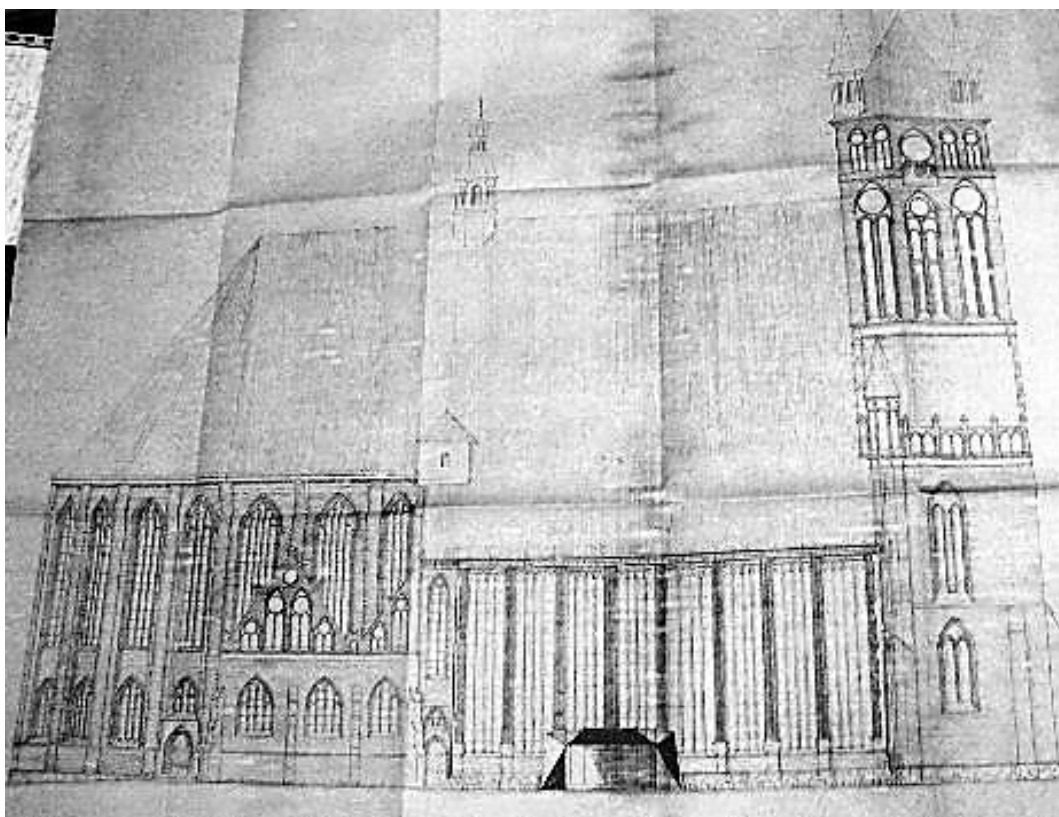
¹²⁵ 28 czerwca 1972r. kościół został mianowany katedrą nowo powstałej diecezji szczecińsko-kamieńskiej.

¹²⁶ A. M. Szymski, *Skutecznie aktywny*, 3 styczeń 2014, s. 44.

Fot. 59. Katedra św. Jakuba, Szczecin – widok ściany północnej

Fot. autor.

Ryc. 11. Projekt ściany północnej, Katedra św. Jakuba, Szczecin

Źródło: archiwum KAWTiMP

3.3. Sobór watykański II – reformy

Istotą przemian, które zapoczątkowano w sztuce sakralnej XX wieku, niewątpliwie były reformy soboru watykańskiego II, jakie dokonały się w 1963 roku. Rok później obowiązująca stała się Konstytucja o liturgii świętej. Szczegółowe uzupełnienia, dotyczące urządzenia wnętrz sakralnych zawarto w *„Instrukcji dla właściwego wprowadzenia w życie Konstytucji o liturgii świętej”*, obowiązującej od 1965 roku. Na terenie Polski Konferencja Episkopat Polski dla prawidłowego wprowadzenia reform ogłosiła w 1973 roku *„Normy postępowania w sprawach sztuki kościelnej”*. Natomiast Komisja do Spraw Budowy Nowych Kościołów w 1983 roku przygotowała szczegółowe opracowanie dotyczące *„Zasadniczych wytycznych w sprawie budowy kościołów”*.

Sobór watykański II akcentował przede wszystkim Zmartwychwstanie, chrystocentryzm i postulował odnowę sztuki kościelnej. *„Spełnieniem tych postulatów były zmiany w ikonografii, jednoprzestrzenność świątyń i ołtarz, jako dominanta przestrzeni sakralnej”*¹²⁷. Najważniejsze jednak zmiany, wynikające z postanowień soboru watykańskiego II, zawarte w *„Inter Oecumenici”*¹²⁸ dotyczyły odprawiania mszy przez kapłana zwróconego twarzą do wiernych oraz podkreślały wspólnotowy charakter liturgii, a także bardzo istotny stał się udział wiernych. Zmiana ta całkowicie wpłynęła na reorganizację przestrzeni ołtarza, a jego miejsce określono na nowo – ołtarz odsunięto od ściany, miał znajdować się jak najbliżej wiernych, w centrum ich uwagi, i być widoczny z możliwie wielu stron. Wierni musieli mieć zapewnioną pełną swobodę obserwacji całego misterium na ołtarzu, natomiast dla umiejscowienia tabernakulum pozostawiono dowolność. W Polsce dodatkowo zawarto uszczegółowienia w *„Normach postępowania w sprawach sztuki kościelnej”*, które zakładały umieszczenie tabernakulum na osi za ołtarzem, powyżej niego na wzniesieniu. Co do bryły kościoła zaznaczono, iż ma się ona różnić od budynków mieszkalnych i użytkowych.

Sobór watykański II podkreślał ważność sztuki i architektury, jednak najważniejszym elementem wnętrza kościoła stał się ołtarz, ponieważ wokół niego tworzy się wspólnota. Za kolejne ważne miejsce uznano ambonę oraz chrzcielnicę.

¹²⁷ A. Buszko, *Ewolucja myśli ...*, op. cit., s. 18.

¹²⁸ *Instrukcji dla właściwego wprowadzenia w życie Konstytucji o liturgii świętej* obowiązująca od 1965 roku.

IV. Architektura sakralna w archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej w latach 1972–1989

Analiza formalno-estetyczna wybranych obiektów na tle osiągnięć twórczych

Próba oceny obiektów sakralnych w Polsce i na świecie na przykładach wzorca i charakterystycznych cech dla stylu i okresu ich powstania.

„Kościół potrzebuje architektów, bo potrzebne mu są przestrzenie, w których mógłby gromadzić chrześcijański lud i sprawować zbawcze misteria. Po straszliwych zniszczeniach ostatniej wojny światowej i po powstaniu wielkich metropolii nowa generacja architektów nauczyła się rozumieć i spełniać wymogi chrześcijańskiego kultu, potwierdzając, że temat religijny może być źródłem inspiracji także dla współczesnych stylów architektonicznych. Dzięki temu wzniesiono wiele świątyń, które są miejscami modlitwy, ale zarazem prawdziwymi dziełami sztuki”

(Jan Paweł II, Watykan, 4 kwietnia 1999 roku – list do artystów)¹²⁹.

„Kościół potrzebuje architektów” – te słowa Jana Pawła II z cytowanego listu do artystów mają ponadczasowe znaczenie. Architekci wprowadzali więc w życie swoje pomysły twórcze i robili wszystko aby zaprojektowany przez nich obiekt sakralny był prawdziwym dziełem sztuki. Wiadomo przecież, że kościół, jako obiekt, zawsze stanowił szczególne świadectwo stanu kultury epoki, w której powstał.

W XX wieku rzadko budowano katedry, a najbardziej charakterystycznym obiektem sakralnym stał się kościół osiedlowy parafialny, i to na nim twórcy skupili swoją uwagę. Najczęściej był on budowany na nowo tworzonych bądź istniejących osiedlach mieszkaniowych^{130, 131}.

¹²⁹ Jan Paweł II Watykan, dnia 4 kwietnia 1999: *list do artystów*, dostęp z dnia 23.02.2015 http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/listy/do_artystow_04041999.html

¹³⁰ A.M. Szyski, *Kanon formy...*, op. cit., s. 412. W tradycji tworzenia struktur organizacyjnych Kościoła Katolickiego wytworzyły się charakterystyczne stopnie ważności jednych świątyń wobec innych. Najważniejszy w hierarchii jest kościół Papieża, potem biskupie, czyli katedry, kontrkatedry, następnie kolegiaty, kościoły miejskie, kościoły wiejskie parafialne i filialne, kaplice, kaplice cmentarne, natomiast dla XX w. charakterystyczne stały się kościoły osiedlowe parafialne. Mając powyższe na uwadze "ważność" kościoła ma wpływ na wybór jego lokalizacji, formę bryły, plastykę wnętrza i zagospodarowanie otoczenia wokół obiektu.

¹³¹ Ibidem, s.412–413. autor wyjaśnia również iż: *Obok tego podziału wynikającego ze strukturalnego podziału wspólnoty i hierarchicznej podległości władzy, mamy: kościoły klasztorne, kościoły -sanktuaria (lokalne, ogólnonarodowe , światowe) kościoły- mauzolea, kościoły- "wrota narodu ". Wreszcie kościoły tytularne: bazyliki większe(...)i bazyliki mniejsze(...)*

Zmagania z ustrojem politycznym, piętrzące się zakazy, nakazy i ograniczenia w pozyskiwaniu pozwoleń na budowę oraz zmiany doktrynalne w samym Kościele katolickim, które wynikały z ustaleń soboru watykańskiego II, zmusiły architektów nowych świątyń do poszukiwania nowej formy kościoła, która odpowiadałaby potrzebom posoborowego kościoła XX wieku, jakim stał się miejski kościół osiedlowy¹³².

Na Pomorzu Zachodnim podjęcie prac projektowych i poszukiwanie nowych form architektury sakralnej możliwe było dopiero po długo oczekiwanym unormowaniu sytuacji na Ziemiach Odzyskanych i utworzeniu (28 czerwca 1972 r.) diecezji szczecińsko-kamieńskiej. Na jej czele stanął bp Jerzy Stroba. Jeszcze przed uroczystym ingresem doszło do spotkania ordynariusza diecezji z przewodniczącym PWRN¹³³. Podczas tego spotkania była mowa o potrzebie utworzenia 50 nowych parafii¹³⁴.

Nowo mianowany ordynariusz diecezji ogłosił plan budowy nowych obiektów sakralnych oraz dalszą odbudowę ruin przekazanych Kościołowi. W Szczecinie uznano, że najważniejsza jest odbudowa kościoła św. Jakuba Apostoła¹³⁵. Było to pierwsze wyzwanie artystyczne dla powojennego budownictwa sakralnego. W podjętych działaniach bardzo ważne stało się zrealizowanie akceptowalnej tak formalnie, jak i wizualnie elewacji północnej ściany nawy kościoła aby połączyć dwie różniące się stylistycznie epoki. Historyczny obiekt uzyskał nową formę dzięki łączeniu tradycyjnego materiału – cegły – z nowoczesną, i jak na owe czasy, śmiałą konstrukcją z żelbetu, szkła i metalu¹³⁶.

Budowa nowych, jak i rozbudowa istniejących obiektów sakralnych wymagała każdorazowo zgody władz państwowych na szczeblu centralnym. *„Diecezja w okresie latach 1972–1981 otrzymała pięć zezwoleń na budowę nowych kościołów. Były to kościoły w:*

- *Świnoujściu Warszów (zezwolenie uzyskano 1974 r.),*
- *Szczecinie Żelechowej (1977),*
- *Szczecinie na osiedlu Zawadzkiego (1981),*
- *Stargardzie Szczecińskim na oś .XXX-lecia (1981),*

¹³¹ Sformułowanie do lat 70. wynika z faktu, iż do momentu powstania z Administracji gorzowskie odrębnych struktur diecezjalnych na omawianym obszarze nie wydano żadnego pozwolenia na budowę nowego kościoła, co wiązało się z brakiem możliwości poszukiwań twórczych.

¹³² A.M. Szymiski, *Kanon formy...*, op. cit. s. 129-166.

¹³³ PWRN- Przewodniczący Wojewódzkiej Rady Narodowej wówczas Stanisław Rychlik

¹³⁴ K. Kozłowski, *Wokół powstania diecezji...*, op. cit., s. 180.

¹³⁵ *Archidiecezja Szczecińsko-Kamieńska 2007...*, op. cit.

¹³⁶ Projekt odbudowy katedry Świętego Jakuba powstał w oparciu o konkurs na jej odbudowę. Generalny Konserwator w Warszawie wybrał do realizacji koncepcję S. Latoura, A. Szymskiego. Dzięki ofiarności wiernych, dotacjom Ministerstwa Kultury i Polonii zagranicznej prace postępowały bardzo szybko, 31 maja 1982 r. ks. bp Kazimierz Majdański dokonał konsekracji katedry.

– *Szczecinie na osiedlu Przyjaźni (1981).*

W następnych latach 1982–1985 otrzymano kolejnych dziewięć zezwoleń¹³⁷. Jednak oprócz pozwoleń na nowe obiekty, pod pretekstem rozbudowy już istniejących stawiano nowe obiekty sakralne. Przykładem może być kościół w Rewalu p.w. Najświętszego Zbawiciela oraz w Dziwnowie p.w. św. Józefa. Kolejnym przedsięwzięciem była budowa obiektów sakralnych, która polegała na rozbudowie istniejącego obiektu – polegało to na łączeniu starej bryły z nową. Najczęściej wcześniejszy obiekt stawał się kaplicą, bądź też nawą boczną¹³⁸. Przykład takiego rozwiązania stanowią kościoły w Szczecinie p.w. Świętego Krzyża w dzielnicy Pogodno, w Goleniowie p.w. św. Jerzego oraz w Wielgowie p.w. św. Michała Archanioła.

Różny charakter miały też odbudowy zniszczonych w czasie wojny kościołów wiejskich. Tworzono je na miejscu zrujnowanych bądź zniszczonych wcześniej obiektów, po których pozostawały jedynie ślady i obrys cokołu lub fragmenty fundamentów. Tak odbudowywane obiekty stawały się całkowicie współczesnymi bryłami.¹³⁹ Kolejnym przykładem realizacji planu rozwoju sieci parafii są kościoły filialne i kaplice, które powstały w wyniku adaptacji obiektów innego przeznaczenia, począwszy od wieży ciśnień w Szczecinie, budynków mieszkalnych, szkół, a skończywszy na stodołach i kuźniach.

W omawianym okresie w diecezji wybudowano 39 nowych kościołów¹⁴⁰, co autor przedstawił (schemat 2) w formie osi czasowej, na której zawarte są informacje o dacie i lokalizacji obiektu, oraz podział zgodny z przyjętymi okresami do analizy dokonań twórczych¹⁴¹.

Działania zmierzające do osiągnięcia zamierzonego celu, jakim był dla Kościoła katolickiego rozwój sieci parafialnych, hamowała sytuacja polityczna kraju. Przede wszystkim były to trudności z uzyskaniem zezwolenia na budowę, a dotyczyły one całego kraju. Odgórnymi ustaleniami regulowano liczbę pozwoleń, a szczegółowo określano liczbę budowy nowych kościołów dla każdego województwa. Wobec takiej polityki w całej Polsce podejmowano częstokroć działania budowlane bez jakichkolwiek zezwoleń, a efektem jest brak dokumentacji oraz uregulowań formalno-prawnych w niektórych parafiach. Akta znajdujące

¹³⁷ *Archidiecezja Szczecińsko-Kamieńska ...*, op. cit., s. 23–24.

¹³⁸ J. Sz. Wroński, *Kościół Krakowa... op. cit.*, s. 286. Praktyka ta dotyczyła również innych regionów Polski.

¹³⁹ Ibidem, s. 288. W okresie (...) „gierkowskim” (1970–1980), pomimo ogólnie przychylnego nastawienia władz do Kościoła i budowania świątyń - rząd chcąc się uwiarygodnić i ukazać socjalizm „z ludzką twarzą” w ramach tzw. małej stabilizacji - reglamentował zezwolenia na budowę kościołów, ustalając wyjątkowe kryteria. Otrzymane pozwolenie można było tylko wówczas, gdy nastąpiło zniszczenie starego kościoła (...).

¹⁴⁰ *Archidiecezja Szczecińsko-Kamieńska ...*, op. cit., s. 23–24

¹⁴¹ Tabela znajduje się na końcu pracy.

się w szczecińskim IPN zawierają m.in. dokument pt: „*Notatka w sprawie rozmów z biskupami w związku z wydaniem zezwoleń na budownictwo sakralne w 1974 roku*”, z którego można się dowiedzieć jaka była myśl przewodnia ówczesnej władzy. „*Koncepcja wydawania pozwoleń na budownictwo sakralne oraz związanych z tym rozmów z biskupami i proboszczami ma na celu: (...)*

- *wyprzedzenie mogących następować naporów społecznych na budownictwo: wpływanie na zmniejszenie poczynań w tej dziedzinie, przez wskazanie legalnej drogi do budowy;*
- *powiązanie wydawanych na odbudowę obiektów zniszczonych przez okupanta z rocznicą XXX-lecia PRL;*
- *wyjaśnienie znaczenia odbudowy obiektów zabytkowych /niektóre zezwolenia w tej dziedzinie angażują znaczne środki finansowe, dotyczą przypadków uważanych przez biskupów za mniej pilne”¹⁴².*

Na najwyższym szczeblu podejmowano decyzje co do liczby wydawanych zezwoleń na budowanie obiektów sakralnych. Potwierdzeniem są dokumenty znajdujące się w aktach tajnych IPN w Szczecinie. W piśmie z ministerstwa od kierownika do spraw wyznań skierowanym do wojewody w Szczecinie czytamy: „*Wydanie przez Wojewodę decyzji w sprawie zatwierdzenia planu rocznego, nie może nastąpić bez uprzedniego uzyskania akceptacji centralnej, dla budowy i rozbudowy kościołów, kaplic i budynków seminariów duchownych. (...) Informuję, że w granicach możliwości ogólnokrajowych, możliwe jest wydanie w efekcie piętrzących się trudności niejasności postępowania władz – w relacjach państwo-kościół, następowały również decyzje pozytywne na terenie poszczególnych województw*”¹⁴³.

Kolejnym dokument jest *Notatka w sprawie zezwolenia na budownictwo sakralne w 1974 r.*, która zawiera propozycję dla terenu całej Polski dotyczące realizacji obiektów sakralnych. Zawarte w dokumencie dane mówią o możliwości wydania w 1974 roku łącznie 57 zezwoleń, w tym na 41 kościołów i 16 kaplic (tab. 2).

¹⁴² „Dokumenty Wydziału do Spraw Wyznań w Szczecinie zawierające m.in.: notatkę w sprawie rozmów z biskupami w związku z wydaniem zezwoleń na budownictwo sakralne w 1974 roku, notatkę w sprawie zezwoleń na budownictwo sakralne w 1974 roku, wykaz proponowanych zezwoleń na budowę, odbudowę i rozbudowę obiektów sakralnych w 1974 roku oraz kryteria oceny postaw duchowieństwa”, 1998 1973, s. 5, Szczecin, IPN Sz 048/2., dostęp dnia 05.05.2015 r.

¹⁴³ „Materiały zawierające prośbę o nadesłanie planu budowy obiektów sakralnych na 1979 rok w województwie szczecińskim”, 1998 1973, s. 11, Szczecin, IPN Sz 048/5. dostęp dnia 05.05.2015 r.

Tab. 2. Propozycja zezwoleń na budownictwo sakralne w 1974 roku – dane z dokumentów IPN ¹⁴⁴

Wydane decyzje na	Liczba
Budowę nowych kościołów	8
Kaplic	3
Budowę kościołów na miejsce istniejących nienadających się do użytku	16
Kaplic	2
Odbudowę kościołów głównie ze zniszczeń wojennych oraz spalonych i zabytków	10
Kaplic	7
Rozbudowę istniejących kościołów	5
Kaplic	3
Przeniesienia kościołów w inne miejsca /głównie z powodów planów zagospodarowania przestrzennego/	2
Kaplic	1

Źródło: opracowanie autorskie

Dla ówczesnego województwa szczecińskiego, w łącznej liczbie pozwoleń, było tylko jedno zezwolenie na budowę nowego kościoła na terenie diecezji szczecińsko-kamieńskiej.

Rok 1980 stał się początkiem zmian.¹⁴⁵ SZ. Wroński napisał, że „*upadający komunizm, by ratować się przed agonią, złagodził restrykcje i wydawał zgodę na budowę kościołów*”¹⁴⁶. Wzrost budownictwa możliwy był przy ogromnym zaangażowaniu parafian¹⁴⁷, stało się one masowym wydarzeniem. W latach 1971–1989 wybudowano w Polsce, według Konrada Kucza-Kuczyńskiego, „*co najmniej 1500 obiektów sakralnych w większości kaplic i kościołów, w tym,*

¹⁴⁴ „Dokumenty Wydziału do Spraw Wyznań w Szczecinie zawierają m.in.: notatkę w sprawie rozmów z biskupami w związku z wydaniem zezwoleń na budownictwo sakralne w 1974 roku, notatkę w sprawie zezwoleń na budownictwo sakralne w 1974 roku, wykaz proponowanych zezwoleń na budowę, odbudowę i rozbudowę obiektów sakralnych w 1974 roku oraz kryteria oceny postaw duchowieństwa”, s. 11., dostęp dnia 05.05.2015 r.

¹⁴⁵ Przełomowymi wydarzeniami, które w efekcie doprowadziły do zmian partyjno-politycznych a w rezultacie do ugięcia się władz w kwestii wydawania pozwoleń były:

- 16 października 1978 r. wybór na papieża – Polaka
- 1979 r. pierwsza pielgrzymka papieża Jana Pawła II do Polski
- 1980 r. nasilające się strajki w kraju, powstanie Niezależnego związku Zawodowego „Solidarność”.

¹⁴⁶ J. Sz. Wroński, *Kościół Krakowa...*, op. cit., s. 79.

¹⁴⁷ Ibidem., s. 79–80. Autor przytacza, jak Kardynał Machalski zwracał się do rodaków w liście pasterskim "Mamy, zatem ogromną możliwość, na którą czekaliśmy parę dziesiątków lat.(...) w czasie kryzysu i braku wartościowego pieniądza, gdy tak trudno o materiały budowlane, a przy tym słabe są widoki na zdecydowaną poprawę (...). Zwracam się do projektantów (...) Nie chcecie stawiać budowli monumentalnych. Znajdźcie takie formy, które będą godne czci Bożej, a przy tym i estetyczne, i użytkowe, i najtańsze.(...) w naszej biedzie nie ma czasu na wygórowane ambicje twórców i chęć pokazywania się. Znajdźcie rozwiązanie już teraz, bo czekanie na lepsze czasy nic nam nie da.

według mojego rozeznania i oceny, ponad 100 kościołów dużych mieszczących od 3000 do 5000 wiernych”¹⁴⁸. Liczba pozwoleń jest imponująca w porównaniu z poprzednim okresem. Na obszarze diecezji szczecińsko-kamieńskiej w omawianym okresie wydano jedynie 39 pozwoleń (tab. 3 na końcu pracy). Powstałe obiekty stanowią szeroki przekrój rozwiązań i możliwości budowlanych, poczynsz od szczególnie skomplikowanych rozwiązań technologicznych, jak na ówczesne możliwości, konstrukcje o ustroju tzw. form przestrzennych z wiszącymi dachami, konstrukcje ścianowo-szkieletowe o strukturze murowano-żelbetowej, po tradycyjne rozwiązania o ustroju ścianowym i strukturze murowanej z cegły, kamienia bądź bloczków betonowych. Spośród tych obiektów na szczególną uwagę zasługują te, które wyróżniają się zastosowanymi rozwiązaniami technicznymi, nowym podejściem do kształtowania formy, kompozycją i zawartą czytelną symboliką.

Wszystkie obiekty przeanalizowano pod względem uwarunkowań historyczno-lokalizacyjnych oraz cech formy z podziałem na podokresy (tab. 3)¹⁴⁹. Z analizowanych obiektów wyselekcjonowano kościoły, dla których opracowano karty, omawiając je w szerszym aspekcie (tab. 4).

Tab. 4. Wykaz obiektów, dla których sporządzono karty obiektów

Lp.	Dekanat	Miejscowość	Pod wezwaniem	Projektant	Data rozpoczęcia budowy
1.	SZCZECIN	SZCZECIN	ŚWIĘTEGO KRZYŻA*	ARCH. ZBIGNIEW ABRAHAMOWICZ	1972
2.	KAM.POMORSKI	DZIWNÓW	ŚW. JÓZEFA*	ARCH. OTTON ODON	1973
3.	ŚWINOUJŚCIE	ŚWINOUJŚCIE	ŚW. WOJCIECHA BM*	ARCH. ADAM SZYMSKI	1974
4.	SZCZECIN-DĄBIE	WIELGOWO	ŚW.MICHAŁA ARCHANIOLA	INŻ. TADEUSZ SZUTA, WACŁAW ZIĘBA	1976
5.	TRZEBIATÓW	REWAL	NAJŚW. ZBAWICIELA	ARCH.ZBIGNIEW ABRAHAMOWICZ	1976
6.	GOLENIÓW	GOLENIÓW	ŚW JERZEGO/ PRZEBUDOWA	ARCH. ADAM SZYMSKI	1980
7.	KAM.POMORSKI	DZIWNÓWEK	SW MAKSYMILIANA MARII KOLBE	ARCH.JERZY OKNIŃSKI	1981

¹⁴⁸ K. Kucza-Kuczyński *Nowe Kościoły W Polsce* - Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa, 1991.

¹⁴⁹ Tabela znajduje się na końcu pracy.

8.	SZCZECIN	SZCZECIN	MIŁOSIERDZIA BOŻEGO*	ARCH. ADAM SZYMSKI	1981
9.	GOLCZEWO	WYSOKA KAMIEŃSKA	MIŁOSIERDZIA BOŻEGO	ARCH. JERZY OKNIŃSKI	1982
10.	DĘBNO	DĘBNO	MB FATIMSKIEJ	ARCH. ADAM SZYMSKI	1983
11.	STARGARD SZCZECIŃSKI ZACHÓD	STARGARD SZCZECIŃSKI	MIŁOSIERDZIA BOŻEGO	INŻ. ANDRZEJ MORAWSKI	1983
12.	MASZEWO	DĘBICE	ŚWIĘTEJ RODZINY	ARCH. ALICJA TYMCZYSZYN	1983
13.	KAM. POMORSKI	POBIEROWO	NAJŚWIĘTSZEGO ODKUPIENIA*	ARCH. JERZY OKNIŃSKI	1984
14.	CEDYNIA	SIEKIERKI	MB KRÓLOWEJ POKOJU	ARCH. MACIEJ PRAUZIŃSKI	1984
15.	GRYFINO	ŻABNICA	ŚW. JANA MARII VIANNEY A	ARCH. KAROL KRZĄTAŁA	1985
16.	GRYFICE	PRZYBIERNÓWKO	MIŁOSIERDZIA BOŻEGO	ARCH. JERZY OKNIŃSKI	1986
17.	SZCZECIN	SZCZECIN-DĄBIE	NAWIEDZENIA NMP*	ARCH. WALENTY ZABOROWSKI	1987
18.	SZCZECIN	SZCZECIN	NIEPOKALANEGO SERCA NMP KAPLICA	ARCH. ADAM SZYMSKI	1987
19.	WOLIN	MIĘDZYWODZIE	WNIEBOWZİĘCIA NMP	ARCH. WALENTY ZABOROWSKI	1988
20.	TRZEBIATÓW	CHOMĘTOWO	ŚWIĘTEJ RODZINY	ARCH. JERZY OKNIŃSKI	1988
21.	ŚWINOUJŚCIE	ŚWINOUJŚCIE	MICHAŁA KOZAŁA BM	ARCH. ROMAN ROPEL, RAJMUND BOROWSKI	1989
22.	GRYFICE	DARGOSŁAW	NMP KRÓLOWEJ POLSKI	ARCH. JERZY OKNIŃSKI	1989

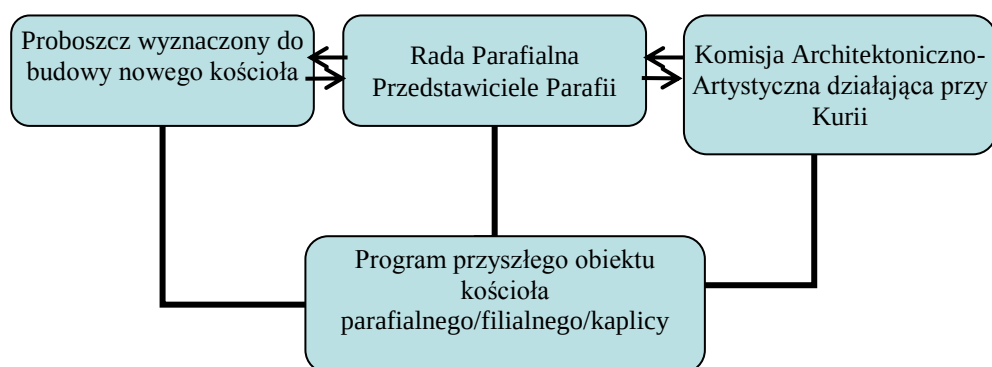
Źródło: opracowanie autorskie na podstawie: E. Cybulski, T. Dokładna, A. Gawęda, *Schematyzm Archidiecezji Szczecińsko-Kamieńskiej*, Wydaw. Kadruk, Szczecin 2007.

*Kościoły, dla których opracowano szczegółową charakterystykę oznaczono na szaro.

Powstanie nowego kościoła musi przejść długą drogę, począwszy od idei stworzenia nowego obiektu sacrum, poprzez uwarunkowania prawne, organizacyjne, kosztowe, po uzyskanie pozwolenia na użytkowanie. Decyzję o powstaniu nowego kościoła i jego charakterze może podjąć jedynie ordynariusz diecezji. Zleca on opracowanie projektu i budowę kościoła. Utworzony 19 kwietnia 1950 roku Urząd do Spraw Wyznań¹⁵⁰ był kompetentnym

¹⁵⁰ Urząd do Spraw Wyznań, stworzony przy Prezydium Rady Ministrów, działał w latach 1950-1989, nadzorował działalność Kościoła w Polsce, odegrał znaczącą rolę w jego zwalczaniu.

organem administracji wojewódzkiej w sprawach kościołów i związków wyznaniowych. Do jego zadań należały m.in. represje i restrykcje w zakresie budownictwa sakralnego i kościelnego. Samo staranie się o uzyskanie pozwolenia na budowę kościoła podlegało ścisłym procedurom – z jednej strony obwarowane było pozyskaniem wielu pozwoleń, opinii, uzgodnień na drodze dokumentacji projektowej w urzędach państwowych, a z drugiej strony poddane było mechanizmom działań władz kościelnych.

Schemat 3. Schemat uzgodnień, jakie przechodził wstępny plan budowy kościoła, a celem było stworzenie właściwego programu obiektu

Źródło: opracowanie autorskie.

Aby uzyskać pozwolenie na budowę nowego obiektu sakralnego sporządzano program obiektu¹⁵¹ (przykładem jest program sporządzony dla planowanego kościoła w miejscowości Rów) Proboszcz w porozumieniu z Radą Parafialną i Komisją Architektoniczną, działającą przy Kurii, przygotowywał szczegółowy program, który był poddawany również w kolejnych fazach do dyskusji z architektem. Na podstawie charakteru przyszłej świątyni i potrzeb parafii, jej wielkości oraz prognoz rozwoju, ustalano niezbędne wytyczne – założenia programowe. Uwzględniając działalność, jaka mogła znaleźć się w obiekcie (np. salki katechetyczne, plebania, pomieszczenia wspólnotowe), jak również wielkość planowanego obiektu z rozbiem na poszczególne pomieszczenia, liczbę i przeznaczenie tych pomieszczeń, planowane uzbrojenie terenu i zagospodarowanie działki oraz zieleń powstawał program funkcjonalny. Tak opracowany był podstawą do dalszych postępowań administracyjnych, jak również stanowił wstęp do wykonania projektu koncepcyjnego. Programy planowanych

¹⁵¹ E. M. Rosier-Siedlecka, *Posoborowa architektura sakralna ...*, op. cit., s.13–60.

świątyń różniły się w zależności od wielkości i przeznaczenia świątyni, zgodnie z zarządzeniem nr 47 Rady Ministrów. Potem następował podział. Powierzchnia kościoła do 600 m kw. umożliwiała otrzymanie zezwolenia w krótszym trybie, ponieważ należały one do grupy, dla której zezwolenie wydawały władze miejskie. Kościoły te stanowią znaczną część obiektów budowanych w tym okresie. Kolejną grupę stanowią obiekty powyżej 600 m kw. W latach 1982–1985 w celu pozyskania zgody na ich budowę Kuria, zgodnie ze wspomnianym zarządzeniem, musiała sporządzić plan pięcioletni,¹⁵² wykazać celowość i zasadność inwestycji – w tym przypadku sprawy pozwoleń rozstrzygały się na szczeblu wojewódzkim.¹⁵³ Proces starań o uzyskanie pozwolenia przebiegał bardzo różnie, a zależał od panującej sytuacji społeczno-politycznej, nastrojów w państwie, obowiązujących przepisów, przychylności władz, jak i od wielkości obiektu, jego formy i lokalizacji. W południowej Polsce spełnienie kryteriów, według których należało postępować, dawało szansę powodzenia. Sz. Wrońsk napisał, że *„władza już w 2 poł. lat 70. doszła do przekonania, że budownictwo sakralne może mieć rację bytu ale tylko pod pewnymi ściśle określonymi warunkami. Ponieważ w budownictwie mieszkaniowym obowiązywały normatywy, dlatego próbowano przykroić do nich i architekturę sakralną. Kryteria, według których należało postępować, były następujące:*

– Po pierwsze: lokalizacja kościoła nie powinna była się znajdować na eksponowanym miejscu, raczej w miejscu mało znaczącym.

– Po drugie: kościół nie powinien być duży; dlatego też pozwolenia wydawano prawie wyłącznie na budowę kaplic (pomijano zatem liczbę wiernych w przeliczeniu na powierzchnię użytkową świątyni).

– Po trzecie: kościoły nie mogły przekraczać gabarytu otaczających budynków.

– Po czwarte: zgodnie z poufnym zaleceniem nie wolno było projektować wież, by nie tworzyć akcentów wysokościowych, dominant urbanistycznych.

– Po piąte: niemile widziany był transept, gdyż w rzucie wskazywał na krzyż.

W istocie pozwalano na takie budynki, które można byłoby (w przyszłości) łatwo zaadaptować na inne (czyt. niesakralne) cele”¹⁵⁴.

¹⁵² Przed wejściem w życie Zarządzenia nr 47..., obowiązywał Okólnik nr 3 Urzędu ds. Wyznań z dnia 27. marca 1957 r. w sprawie budownictwa obiektów sakralnych oraz zaopatrywania tych obiektów w materiały budowlane, zakładał on, że wnioski dotyczące budownictwa sakralnego będą składane do Prezydów Wojewódzkich Rad Narodowych wyłącznie przez Kurie Biskupie, miały on przedstawiać plan roczny, obejmujący plany budowy w danym roku, uzgodniony stanowił podstawę do wystąpienia o lokalizację.

¹⁵³ Zarządzenie nr 47 ..., op. cit.

¹⁵⁴ J. Sz. Wroński, *Kościół Krakowa* ..., op. cit., s. 78.

Proces budowy wymagał ogromnego zaangażowania wielu osób – księdza proboszcza¹⁵⁵, architekta¹⁵⁶ oraz wykonawcy robót budowlanych¹⁵⁷. Podjęcie działań projektowych i współpraca przy tworzeniu obiektu sakralnego w ówczesnych czasach wiązała się z wyraźną deklaracją przynależności do grupy katolików. Niewątpliwie była to jedyna wówczas możliwość indywidualnej pracy twórczej, która dawała szansę na kreatywne poszukiwanie nowych wzorców estetycznych.

W skomplikowanej sytuacji polityczno-prawnej, w innych częściach Polski, w jej powojennych granicach, podejmowano ambitne próby budowy nowych kościołów w nawiązaniu do aktualnych wzorców estetycznych światowej awangardy, a przykładem może być realizacja kościoła Arki Pana w Nowej Hucie¹⁵⁸. Znaczącym wydarzeniem stały się pierwsze po erygowaniu nowej diecezji budowane od podstaw nowe kościoły, których projektanci ambitnie starali się włączyć w ogólnopolski nurt posoborowej odnowy, nie rezygnując z prób nawiązania do osiągnięć awangardy krajowej i światowej.

¹⁵⁵ Ksiądz proboszcz zwany inwestorem, na podstawie założeń ogólnych opracowanych przez Komisję Episkopatu do Spraw Budowy Kościołów Warszawa *Wytyczne w sprawie starań o budowę kościoła*, Warszawa grudzień 1977, prowadził on starania w kierunku uzyskania pozwolenia na budowę kościoła. Działania twórcze powierzone architektowi, tworzącemu koncepcję, często kilka jej wersji pomimo tzw. swobody twórczej były poddane ocenie zarówno Komisji Architektoniczno-Artystycznej działającej przy Kurii jak i często praktyka wykazuje wykonawcy robót budowlanych

¹⁵⁶ Architekt twórca – jego wyboru dokonywano w różny sposób, przy niektórych obiektach rozpisywano konkursy SARP, bądź też proboszcz zgłaszał się do SARP-u o wskazanie godnego twórcy. Praktyką było również zatrudnianie zaufanych osób z polecenia innych księży.

¹⁵⁷ Wykonawca robót budowlanych. W czasach najtrudniejszych (dotyczy lat kiedy obowiązywał Okólnik nr 3...) były olbrzymie trudności z dostępem do materiałów budowlanych, a każda bardziej skomplikowana konstrukcja wymagała użycia specjalistycznego sprzętu budowlanego. Prace powierzano wyspecjalizowanym firmom budowlanym, jednak taką praktykę najczęściej spotyka się przy budowie większych świątyń. Najczęściej roboty budowlane prowadzone były systemem gospodarczym, wiązało się to z możliwościami finansowymi, jak również z trudnościami w pozyskaniu odpowiednich materiałów. Prace trwały często latami. Powodowało to przestoje na budowie, w efekcie często podejmowano decyzję o uproszczeniach w projekcie, ingerencję w ogólne założenia architektoniczne.

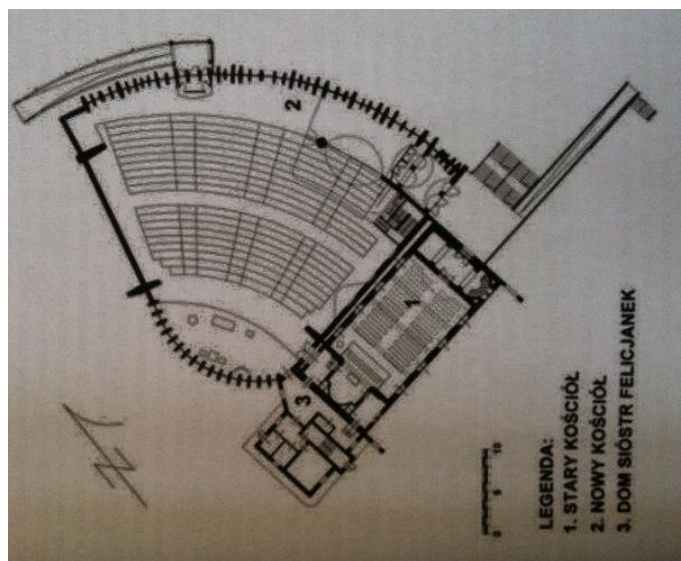
¹⁵⁸ Kościół Arka Pana, arch. W. Pietrzyk 1967 r., Kraków. Pierwszy kościół zrealizowany mimo braku formalnej zgody władz rządzących. Nowa Huta może stanowić przykład nowego miasta socjalistycznego bez jakichkolwiek świątyń.

V. Szczegółowa charakterystyka wybranych obiektów sakralnych zrealizowanych w latach 1972–1989

5.1. Kościół p.w. Świętego Krzyża w Szczecinie, projekt 1972, budowa 1973–1991

Ryc. 12. Zagospodarowanie terenu, kościół p.w. św. Krzyża w Szczecinie
Źródło: autor.

Ryc. 13. Schemat rzutu, kościoła p.w. św. Krzyża w Szczecinie ¹⁵⁹

¹⁵⁹ Źródło ryciny J. Nekanda-Trepka, *Kościół pw. Świętego Krzyża Szczecin-Pogodno ...*, op. cit.

Fot. 60. Kościół p.w. św. Krzyża w Szczecinie.
Widok od strony wejścia
Fot. autor.

Fot. 61. Kościół p.w. św. Krzyża w
Szczecinie, widok od strony prezbiterium
Fot. autor.

Historia powstania kościoła p.w. Świętego Krzyża sięga początków pierwszej połowy XX wieku. Mieszkańcy nowo powstającej dzielnicy mieszkaniowej Szczecina wyrazili potrzebę posiadania sali modlitewnej w rejonie osiedla. Zakupiono działkę z domem przy ul. Wieniawskiego 5 oraz kolejną działkę z domem nr 4, z przeznaczeniem na działalność domu katechetycznego i parafialnego dla mającej powstać nowej parafii. Z funduszy kasy kościelnej Prowincji Pomorskiej Ewangelickiej Rady Kościoła w 1930 roku wybudowano i oddano do użytku wiernych kościół, zaprojektowany przez arch. Wenera Straube.¹⁶⁰ Nowo powstały kościół użytkowany był przez cały okres II wojny, przetrwał i nienaruszony doczekał końca działań wojennych. 15 sierpnia 1946 roku kościół poświęcił jezuita Andrzej Wilusz.¹⁶¹ Po poświęceniu kościół przystosowano do potrzeb religii katolickiej, początkowo użytkowany był jako kościół filialny. Już w latach 50. XX wieku starano się o rozbudowę kościoła, jednak w istniejących warunkach polityczno-gospodarczych było to niemożliwe.

Już 11 stycznia 1971 roku doszło do rozmów biskupów Ziem Zachodnich i Północnych w Urzędzie do Spraw Wyznań, w wyniku których Administracja gorzowska otrzymała „27 kwietnia 1971 r. pozwolenie na (...) rozbudowę kościoła Świętego Krzyża w Szczecinie”¹⁶². Do opracowania projektu wybrano z poręczenia szczecińskiego SARP jednego ze szczecińskich architektów¹⁶³. Jako doświadczony i znany już z oryginalnych pomysłów autor

¹⁶⁰ Ibidem, s. 3–4. Kościół ewangelicki tak go opisywano „... skromny, mały (...) w duchu funkcjonalizmu prosto wybudowany, ale nie *rażąco* nowoczesny. Ciepłe, przyjemne w kolorze wyposażenie wnętrza.

¹⁶¹ J.Nekanda-Trepka, *Kościół pw. Świętego Krzyża Szczecin-Pogodno...*, op. cit.

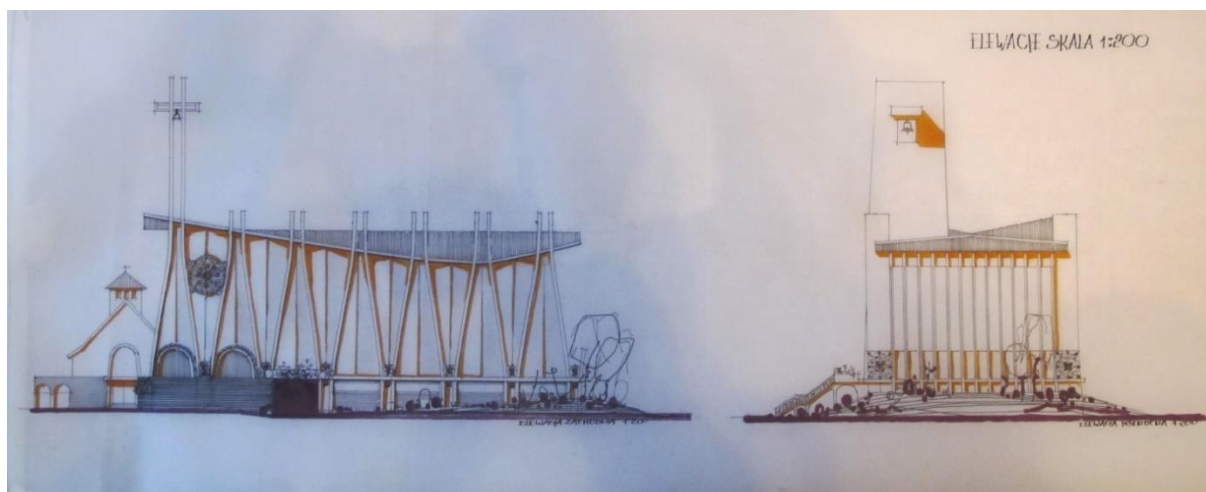
¹⁶² *Archidiecezja Szczecińsko-Kamieńska 2007*, 2007, s. 23.

¹⁶³ Architekt Zbigniew Abrahamowicz

wielu obiektów użyteczności publicznej i domów jednorodzinnych¹⁶⁴ opracował dwie koncepcje rozbudowy istniejącego kościoła. Ksiądz bp Jerzy Stroba, z przedstawionych przez autora dwóch propozycji, wybrał projekt współczesnej formy o układzie centralnym.

Ryc. 14. Niezrealizowana wersja rozbudowy świątyni, szkice
Źródło: archiwum rodzinne Z. Abrahamowicza.

Ryc. 15. Niezrealizowana wersja rozbudowy świątyni, szkice
Źródło: archiwum rodzinne Z. Abrahamowicza.

¹⁶⁴ Istotne było to, że jako państwowy inspektor nadzoru budowlanego mógł w szybkim tempie przebrnąć procedury administracyjne.

Pozwolenie na budowę kościoła otrzymano w maju 1973 roku.¹⁶⁵

Oddany do użytku nowy obiekt, położony w centralnej części przedwojennej dzielnicy mieszkaniowej na bardzo małej parceli, odsunięto od ulicy i ulokowano w głębi działki pomiędzy otaczającymi go domami, a od strony prezbiterium zamknięto przyległymi budynkami. Obiekt nieorientowany, z głównym wejściem od strony południowej rampą od ul. Wieniawskiego. Swoją formą bardziej przypomina salę koncertową, z amfiteatralnym układem wnętrza o nietypowej formie. Z tego też względu może być uznany za przykład nowego kierunku postrzegania posoborowego kościoła.

5.1.1. Forma

Fot. 62. Kościół p.w. św. Krzyża w Szczecinie, wejście do kościoła
Fot. autor.

Fot. 63. Kościół p.w. św. Krzyża w Szczecinie, elewacja wschodnia
Fot. autor.

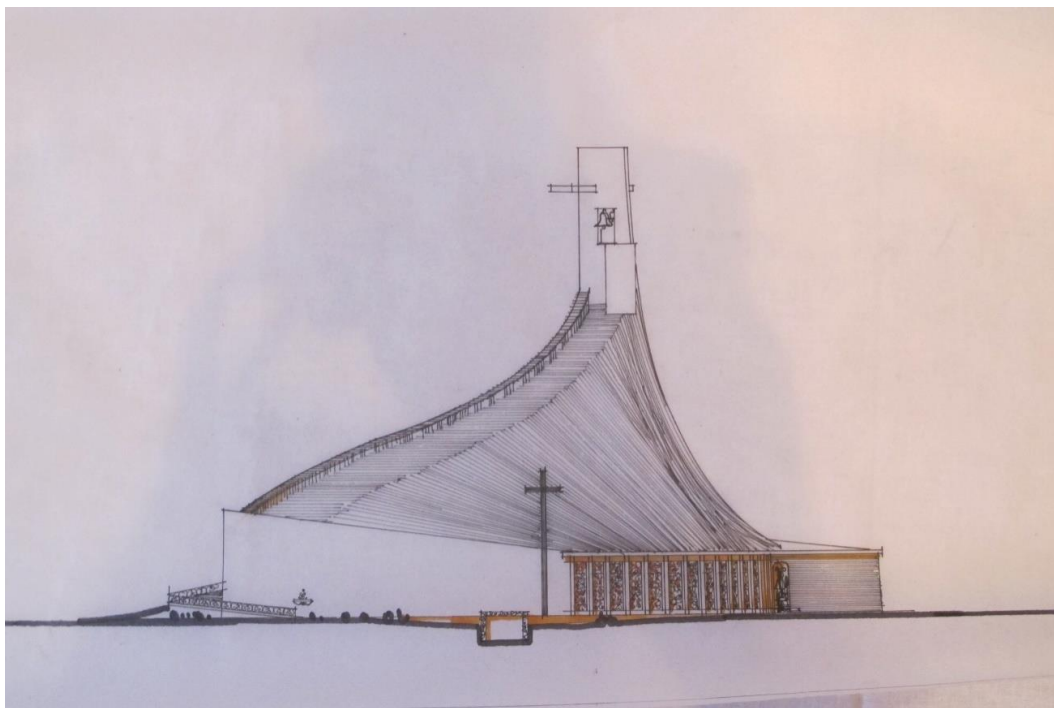
Kościół zaprojektowano na rzucie wycinka koła, gdzie dwa jego promienie (ostrego 70-stopniowego kąta) połączono od strony południowego zachodu półkolistą ścianą, tworzącą zamknięcie prezbiterium. Ścianę zamykającą stanowią regularnie ustawione, co 1,5 m, na łuku żelbetowe słupy o wysokości 6 m,¹⁶⁶ pomiędzy którymi przestrzeń wypełniona jest wielobarwnym witrażem, tworzącym zarówno tło ołtarza, jak i doświetlenie wnętrza.

¹⁶⁵ Projekt techniczny wykonał arch. Zbigniew Abrahamowicz we współpracy z konstruktorem mgr. inż. Andrzejem Ziemińskim i dr. inż. Józefem Szkwarkiem z BPB „Miastoprojekt”- Szczecin Nekanda-Trepka, *Kościół pw. Świętego Krzyża Szczecin-Pogodno*. Zespół prowadził również nadzór autorski, nad wykonywanymi pracami. Początkowo prace prowadził ks. Kotuła, następnie w latach 1974-77 ks. Kałużny, w latach 1977-91 ks. Moździerz. Kościół budowany był systemem gospodarczym, prace zlecano pojedynczym wykonawcom, ekipom rzemieślników, budowniczym. Nadzorującym proces pracy i organizacji był K. Basalak

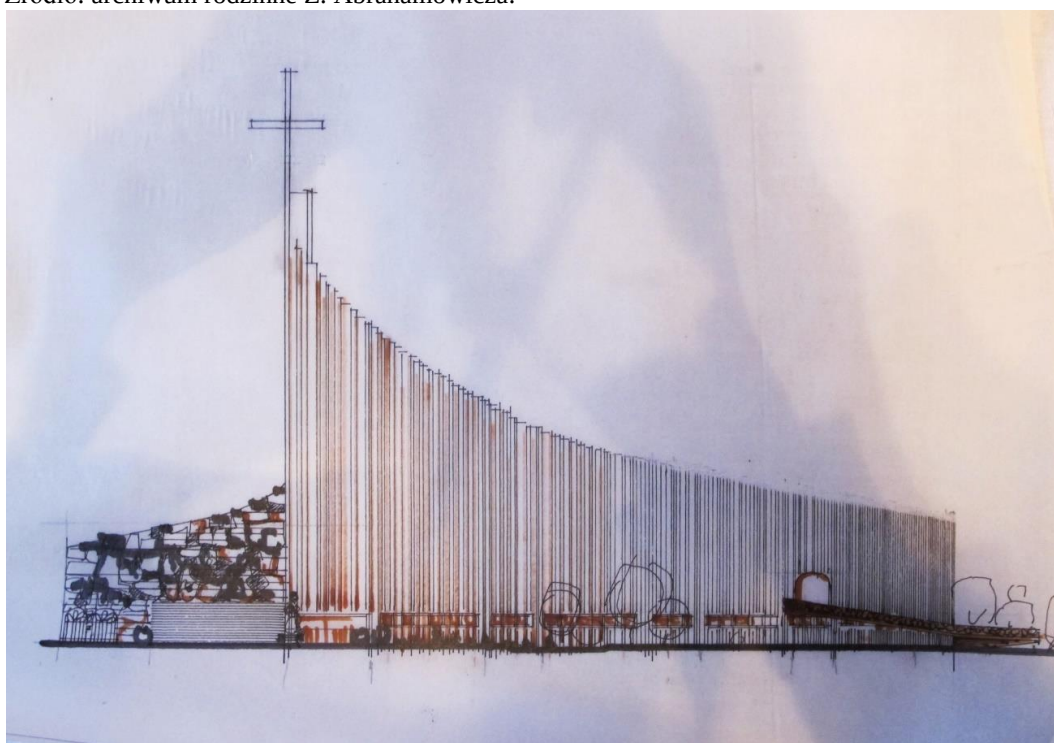
¹⁶⁶ Ibidem.

Ściana północno-wschodnia to również ciąg żelbetowych nieregularnie rozmieszczonych słupów o zmiennej wysokości. Przestrzeń pomiędzy nimi wypełniono szkłem w połowie stanowiącym barwną geometryczną układankę z pojedynczego różnokolorowego szkła. Nieregularnie rozmieszczone słupy pną się do góry. Najniżej umieszczony słup znajduje się od strony północnej, kolejny ułożono za nim z przesunięciem na łuku zgodnie ze wskazówkami zegara, zmierzający w kierunku północno-wschodnim. Każdy następny słup posiada inną wysokość. W jednej trzeciej długości łuku znajduje się jedno z wejść do świątyni, prowadzi do niego zaczynająca się jeszcze przed bryłą kościoła w poziomie terenu równolegle ukształtowana i odsunięta od promienia łuku rampa. Na zakończeniu łuku przy zetknięciu przeszła z prostą ścianą, tworzoną przez promień wycinka koła, znajdują się najwyższe słupy, a ostatni piętrzy się ku górze i od strony południowo-wschodniej tworzy wieżę kościoła, która w swej formie przypomina skrzydło samolotu, a u jego szczytu znajduje się wycięcie, w którym umieszczono dzwon pochodzący ze starego kościoła. W pionowej płaszczyźnie, tworzącej trzon wieży, wprowadzono poziomą płytę, która w ułożeniu z pionowo ukierunkowanym przeszłem tworzy znak krzyża. Czytelny w efekcie powstałych skojarzeń, jako skrzydła samolotu. Ściana wieży od strony południowej, w formie pionowej płaszczyzny trójkąta prostokątnego, opada, a u jego podstawy znajduje się jedno z wejść do głównej bryły kościoła. Przed wejściem znajduje się duży podest, na który prowadzą schody i rampa z poziomu ulicy. Pionowa ściana, oparta o wieżę i schodząca ku dołowi z arkadowym przejściem w kierunku starego kościoła, stanowi optyczne rozdzielenie dwóch świątyń. W kościele od strony wejścia, znajdującego się przy wieży dzwonnicy, umieszczona została empora, wsparta na fragmencie ściany wiodącej od bocznego wejścia, zakończona urwanym przeszłem – emporę podtrzymuje żebrowy strop. Empora opada w kierunku ołtarza, co powoduje, iż linia wzroku z balkonu przenika płaszczyznę stropu dachu i zasłania widok na ołtarz.

Cała bryła połączona jest ze starym kościołem przez dostawioną do jego północnej ściany nową ścianę, w której na poziomie prezbiterium obu kościołów wykonano przejście łączące te przestrzenie. Wspólnym elementem tych obu brył jest zakrystia. Pod kruchtą starego kościoła wykonano kolejne przejście – w otworze ściany przez otwieraną kratę schodami można przejść do głównej nawy kościoła. Obecnie stary kościół pełni rolę kaplicy i kościoła dziennego. Do bryły starego kościoła na linii zamykającej prezbiterium dobudowano dom sióstr felicjanek. Powstała w ten sposób kompozycja została zespolona pod jednym namiotowym dachem.

Ryc. 16. Kościół p.w. św. Krzyża w Szczecinie, widok od strony prezbiterium, szkic
Źródło: archiwum rodzinne Z. Abrahamowicza.

Ryc. 17. Kościół p.w. św. Krzyża w Szczecinie, widok elewacji głównej, szkic
Źródło: archiwum rodzinne Z. Abrahamowicza.

Ściany nowego kościoła to falująca krzywizna wznosząca się i opadająca – pisze Nekanda-Trepka (ryc. 16, 17). „Ściana zachodnia i północna mają zmienną wysokość i wznoszą się od owalu prezbiterium w kierunku północnym i dalej wschodnim do wieży, do

której dochodzi ściana wschodnia opadająca w kierunku południowym”¹⁶⁷. Oba kościoły przykryte są wspólnym łączącym się dachem, nad starą częścią kościoła rozpostarty jest namiotowy dach ukrywający jego wieżbę. Natomiast nad główną bryłą rozpościera się żelbetowe, krzywoliniowe zadaszenie – płaszczyzna połączy o strukturze dachu wiszącego wspartego pomiędzy dwoma łukami ścian. Całość płaszczyzny dachu podzielona jest na dwie części – część prezbiterialna przykryta jest płaskim stropodachem, który łączy się z opadającym w jego kierunku dachem znad części nawy. Dominująca połączy krzywizny dachu, przykrywająca nawę główną, wsparta jest na krzywiznach ścian o zmiennej wysokości. Wewnątrz widoczne są poziome przestrzenne przęsła łączące promieniście rozchodzące się główne żebra konstrukcji krzywizny dachu. Kościół jest częściowo podpiwniczony, jego założenie amfiteatralne tworzy pod nawą główną przestrzeń wykorzystywaną na funkcje pomocnicze i gospodarcze. Znajdują się tu obecnie salki społeczności parafialnej, biuro parafialne, toalety oraz Caritas.

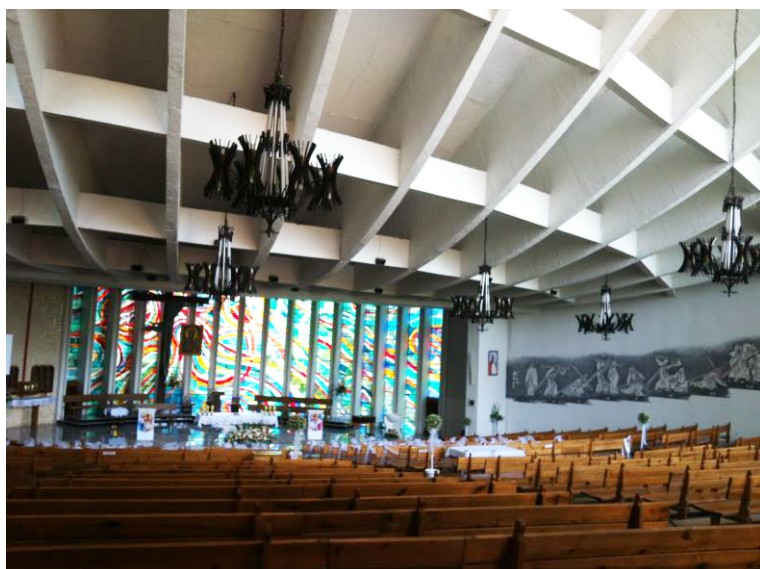
Całość obiektu wykonano w konstrukcji żelbetowej, w technologii wówczas nowatorskiej. Dach obłożono blachą miedzianą, ściany od strony zewnętrznej otynkowano na biało.

5.1.2. Wnętrze

Fot. 64. Kościół p.w. św. Krzyża w Szczecinie, widok ołtarza
Fot. autor.

¹⁶⁷ Ibidem, s. 24.

Fot. 65. Kościół p.w. św. Krzyża w Szczecinie, widok na ołtarz
Fot. autor.

Fot. 66. Kościół p.w. św. Krzyża w Szczecinie, widok na nawę
Fot. autor.

Fot. 67. Kościół p.w. św. Krzyża w Szczecinie, widok na chór
Fot. autor.

Kościół to dynamiczna jednoprzestrzenna bryła na planie wycinka koła, gdzie wnętrze ukształtowane jest w formie amfiteatralnej. Amfiteatralna nawa stanowi oryginalne novum w podejściu do uczestnictwa w Eucharystii – kapłan widzi całe zgromadzenie wiernych. Stopniowo z poziomu wejścia posadzka schodkowo opada w kierunku ołtarza, w poziomach rozłożone są na łuku regularne rzędy ławek, całość rozmieszczona jest symetrycznie i zorientowana centralnie na ołtarz. Prezbiterium podniesione jest o jeden stopień w stosunku do posadzki znajdującej się w najniższym punkcie założenia, pomimo tego stanowi dla uczestnika eucharystii przestrzeń poniżej miejsca jego siedzenia, co jak dobrze zauważa Julia Sowińska „Znaczny kąt nachylenia posadzki sprawił, że powstała przestrzeń w kościele jest bardziej kojarząca się z salą konferencyjną czy wykładową. Strome podejście niewątpliwie nie jest korzystne (...)”¹⁶⁸. To niestandardowe rozwiązanie, jak pisze J. Sowińska, znalazło zastosowanie w kilku innych kościołach w Polsce.¹⁶⁹ Powracając do analizowanego wnętrza, w przestrzeni prezbiterium umieszczona jest mensa ołtarzowa i chrzcielnica, w głębi tło stanowi witraż¹⁷⁰, na tle którego po lewej stronie umieszczona jest rzeźba z brązu Chrystusa Ukrzyżowanego¹⁷¹. Na ścianie południowej, wyłożonej ceramicznymi płytkami z symbolami hostii, pomiędzy 12 apostołami, wykonanymi z metaloplastyki, umieszczone jest tabernakulum¹⁷². Droga krzyżowa wykonana została w technice sgraffito, na zachodniej ścianie wznosi się ku górze wraz ze wznoszącą się ścianą¹⁷³. Wnętrze wypełnia kolorowe światło z przeciwnych przeszklonych ścian. Ściany i sufit pozostawiono w surowej formie betonowej struktury, z widocznymi odciskami szalunku oraz pomalowano na biało. W przestrzeni pomiędzy widoczne są żebra konstrukcji wiszącego stropu, w którym wpleciono ozdobione, ciemne, wykonane z metaloplastyki, żyrandole autorstwa Zbigniewa Abrahamowicza – jego autorstwa jest również metaloplastyka, krata i balustrada nad emporą.

¹⁶⁸Julia Sowińska, *Forma i sacrum. Współczesne kościoły Górnego Śląska*, Wydaw. Neriton, Warszawa, 2006 s. 83–84.

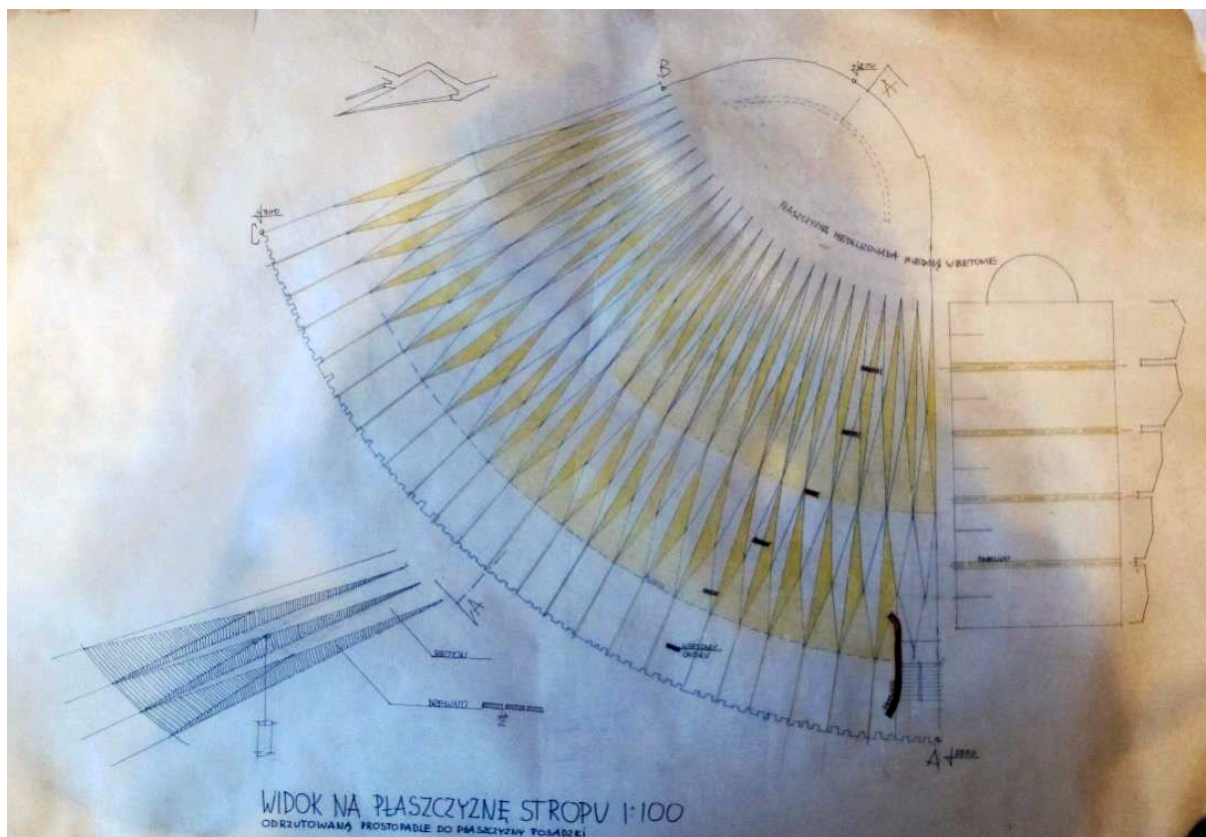
¹⁶⁹Ibidem, s. 83–84. Autorka podaje przykłady amfiteatralnego ukształtowania wnętrza świątyni: p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego i św. Anny w Gołkowicach, p.w. św. Stanisława Biskupa i Męczennika w Żorach, św. Krzysztofa w Tychach.

¹⁷⁰Witraż autorstwa Wiesława Ostrzołki z Katowic <http://krzyz.szczecin.pl/historia.html> 2015.

¹⁷¹Janusz Nekanda-Trepka, *Kościół pw. Świętego Krzyża...*, op. cit., s. 26. Rzeźba autorstwa Bronisława Chromego, profesora Krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych.

¹⁷²Tabernakulum autorstwa księdza Tadeusza Furdyny.

¹⁷³Janusz Nekanda-Trepka, *Kościół pw. Świętego Krzyża...*, op. cit., s. 27–31. Droga krzyżowa autorstwa Kazimierza Bieńkowskiego.

Ryc. 18. Kościół p.w. św. Krzyża w Szczecinie, widok na płaszczyznę stropu, szkic
Źródło: archiwum rodzinne Z. Abrahamowicza.

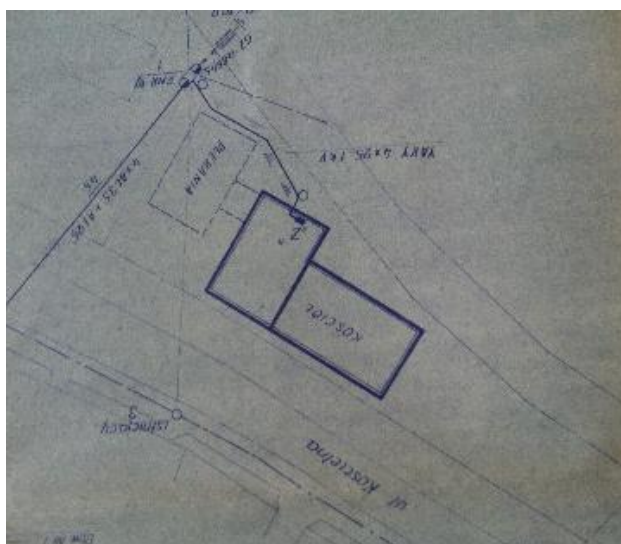
Kościół ma charakter współczesny, centrum całej przestrzeni stanowi ołtarz, a amfiteatralnie rozłożone ławki zapewniają wiernym jego widoczność. Wielobarwny witraż i dramatyczna postać Chrystusa nadają wnętrzu mistycyzmu. Niepokój wprowadza dynamicznie obniżający się sufit, który nad częścią prezbiterialną pozostawiono w nienaturalnym zakończeniu – wypoziomowany mocno zamyka przestrzeń nad ołtarzem, pozbawiając to miejsce otwartości. Pomimo zabiegów kolorystycznych w przestrzeniach okiennych, wnętrze pozostaje surowe.

Prezentowany obiekt odnosi się do tradycji architektury ekspresjonistycznej lat 30. XX wieku, jak i do socrealizmu ekspresyjnego lat 60. XX wieku. Zadziwia swą nowatorską formą, rozwiązaniami konstrukcyjnymi, ekspresją kształtu, ilością pracy ludzkiej. Choć jego forma sprawia, że spośród obiektów sakralnych wyróżnia się szczególnie, to ze względu na lokalizację w ścisłej zabudowie, tylko wieża z krzyżem wyróżnia go wśród gęstej zabudowy mieszkaniowej, czyniąc niemożliwym jego pełny ogląd.

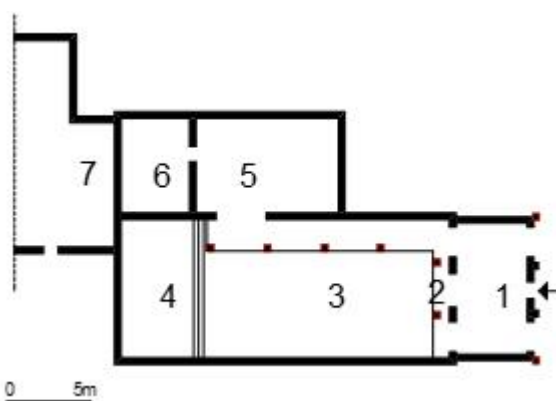
5.1.3. Symbolika

Symbolika zawarta w bryle obiektu to przede wszystkim krzyż – symbol chrześcijaństwa. Również kształt wieży ma zawarte przesłanie, nawiązując do masztu statku, który można odnieść do symbolu łodzi. Kolor biały jest wiodącym kolorem zarówno na elewacji zewnętrznej kościoła, jak i we wnętrzu, a jego symbolika odnosi się do czystości i niewinności.

5.2. Kościół p.w. Świętego Józefa w Dziwnowie, projekt z 1973, budowa 1973–1976

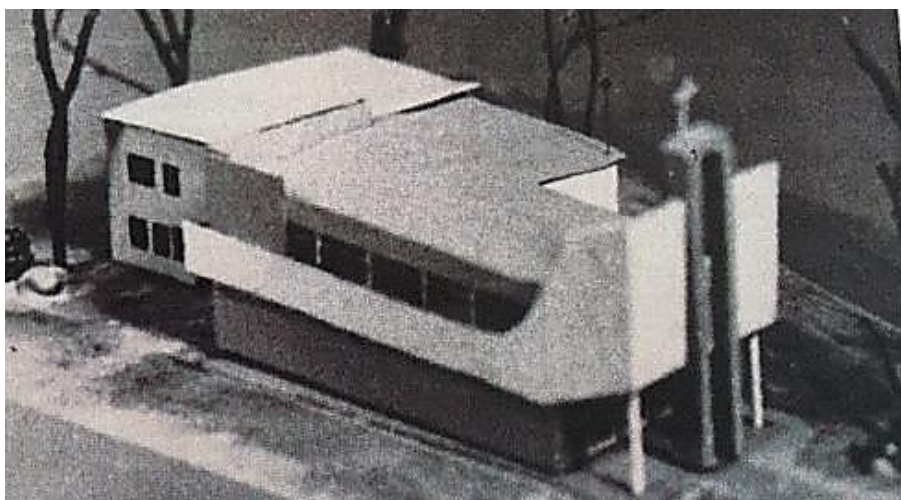
Ryc. 19. Zagospodarowanie kościoła p.w. św. Józefa w Dziwnowie

Objaśnienia: 1 – kruchta, 2 – zarys chóru, 3 – nawa, 4 – ołtarz, 5 – kaplica, 6 – zakrystia, 7 – dom parafialny.

Ryc. 20. Schemat rzutu nawy kościoła wraz z zabudowaniami przyległymi. *

Źródło: opracowanie autorskie.

Ryc. 21. Makietą kościoła p.w. św. Józefa w Dziwnowie

Źródło: archiwum parafii, 2013 r.

Ryc. 22. Elewacja północna kościoła p.w. św. Józefa w Dziwnowie
Źródło: archiwum parafii, 2013 r.

W Dziwnowie przed II wojną światową znajdował się kościół lutherański, wybudowany w stylu neogotyckim pod koniec XIX wieku. Podczas działań wojennych nie uległ zniszczeniu. Jeszcze w latach 50. jego stan opisywano jako dość dobry. Niestety, nie przekazano go władz kościelnym, dlatego w niedługim czasie władze państwowe przeznaczyły go do rozbiórki. Po wojnie tereny Dziwnowa zostały zasiedlone ludnością napływową wyznania katolickiego. W okolicy ówczesnego kościoła znajdował się budynek ratownictwa morskiego. W 1945 roku zajął go, z przeznaczeniem na kaplicę parafii, pierwszy proboszcz z Kamienia Pomorskiego¹⁷⁴. W 1946 roku obiekt oficjalnie przekazano władzom kościelnym, następnie przystosowano go do potrzeb liturgii. Po erygowaniu diecezji szczecińsko-kamieńskiej, Dziwnów 25 kwietnia 1973 roku stał się samodzielną parafią¹⁷⁵. Jeszcze przed jej ustanowieniem starano się o pozwolenie na budowę nowego kościoła¹⁷⁶, jednak otrzymano decyzję odmowną. Wyrażono zgodę jedynie na rozbudowę istniejącej kaplicy. W rezultacie wybudowano nowy kościół na miejscu kaplicy. Projekt opracowali architekci ze Świnoujścia¹⁷⁷.

Ten niezwykle wymowny w swej symbolice kościół powstał w latach 1973–1977. Usytuowany został między dwiema ulicami – ul. Kościelną i ul. Wybrzeża Kościuszkowskiego

¹⁷⁴ Pierwszy proboszcz ks. Kulikowski.

¹⁷⁵ R. Kostynowicz, *Kościół archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej...*, op. cit., s. 342.

¹⁷⁶ Starania te czynił ówczesny proboszcz ks. Franciszek Wojtuń.

¹⁷⁷ Autorzy projektu: Henryka Otto Odon i Jana Magiera.

– na osi wschód zachód. Kościół stoi na prostokątnej parceli oddzielonej ulicą ze strony północnej od Morza Bałtyckiego, a z południa od rzeki Dziwny. Forma łodzi, jaką przybiera, nawiązuje do symboli chrześcijańskich, ale też do miejsca – rybackiej wioski. Obiekt usytuowany jest w otoczeniu zabudowań o różnej specyfice użytkowania. Otaczają go obiekty 1,5–2-kondygnacyjne, budynki mieszkalne, pensjonaty, ośrodki wypoczynkowe, jak również stale zmieniające się tymczasowe obiekty sezonowe. Duży plac przykościelny w części obsadzono drzewami. Pozostała parcela w sąsiedztwie stanowi parking dla pobliskich zabudowań.

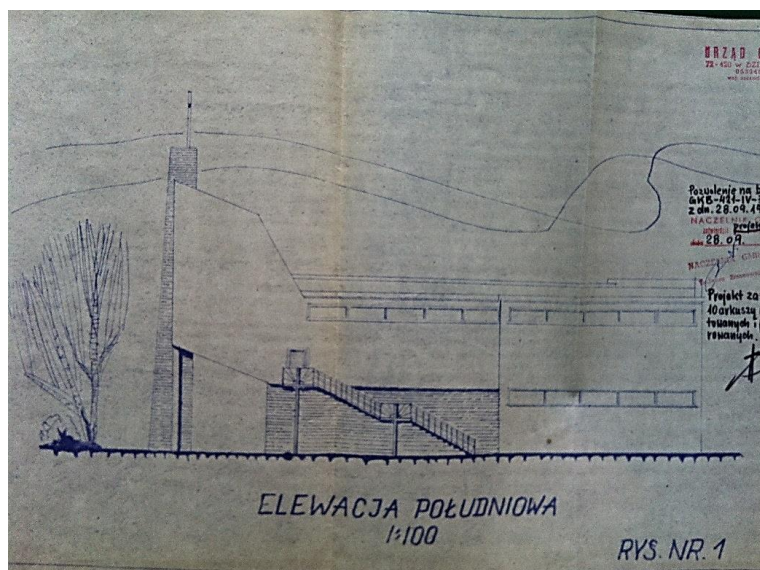
5.2.1. Forma

Fot. 68. Kościół p.w. św. Józefa w Dziwnowie, widok elewacji północnej
Fot. autor.

Fot. 69. Kościół p.w. św. Józefa w Dziwnowie, widok fasady wejściowej
Fot. autor.

Ryc. 23. Kościół p.w. św. Józefa w Dziwnowie, widok elewacji
Źródło: archiwum parafii, 2013 r.

Przekaz formalny sacrum staje się czytelny dopiero z małej odległości. Fasada wejściowa podkreślona została dwoma bocznymi skrzydłami drzwiowymi i węższym środkowym, a nad nimi znajduje się pasmowe, wykonane z kolorowego szkła, doświetlenie kruchty. Środkowe drzwi znajdują się w ramie wieży, która została obudowana i wciągnięta w przestrzeń wnętrza. Pierwotnie w projekcie autor stworzył podcień, który w trakcie prac budowlanych zabudowano. Obecna forma została przebudowana, podkreślona i wyróżniona kolorem. Obudowana konstrukcja wieży tworzy wizualne pilastry, pomiędzy którymi umieszczono witraż. Pilastry przechodzą przez całą wysokość elewacji, nadając jej wertykalnego charakteru, dalej przekształcając się u szczytu ściany w konstrukcję wieży wysuniętą ponad budynek. Powstała prostopadłościenna ażurowa wieża wewnątrz, w przestrzeni zamkniętej od góry płaskim zwieńczeniem ma umieszczone trzy dzwony. Prosto zakończona forma wzbogacona została o stalowy krzyż, który góruje nad wejściem. W trakcie budowy zamysł autorów o podcieniu został zmieniony, co dało możliwość powiększenia przestrzeni dla wiernych poprzez wydłużenie nawy. Całość założenia składa się z dwóch zestawionych ze sobą, pod kątem prostym, prostopadłościanów, tworzących jedną prostą bryłę kościoła o niewielkich gabarytach z niewyodrębnionym, zamkniętym prostą ścianą prezbiterium. Kościół od strony wschodniej połączono z dwukondygnacyjnym budynkiem mieszkalno-duszpasterskim.

Kościół powstał jako rozbudowa kaplicy i był jednym z pierwszych, poza Szczecinem, powojennych obiektów w nowo uformowanej diecezji. Stanowił nowy kierunek

w budownictwie sakralnym w nurcie posoborowej odnowy, gdzie dopiero ruch budowlany miał nabrać rozpędu¹⁷⁸.

Jest to budowla jednokondygnacyjna, niepodpiwniczona, a jego prosta silna kubiczna bryła została przełamana pasmami poziomymi w bocznych elewacjach. Od północnej strony płaszczyzna podkreślająca linię przeszklenia została wyciągnięta łagodnie ku górze. Zabieg ten pozwolił płynnie podkreślić i zaakcentować elewację frontową. Oszczędność w detalach pozostawia formę czystą, jedynie zastosowany materiał, kolor i przeszklenia wzbogacają elewację. Obiekt wyłania się z przestrzeni, a zaakcentowana krzyżem wieża jest widoczna z obu stron ulicy.

5.2.2. Wnętrze

Fot. 70. Kościół p.w. św. Józefa w Dziwnowie, widok na ołtarz
Fot. autor.

Fot. 71. Kościół p.w. św. Józefa w Dziwnowie, widok chóru
Fot. autor.

Świątynię zaprojektowano, jako jednonawową halę z boczną kaplicą, i niewyodrębnionym prezbiterium, podniesionym na kamiennych stopniach, oraz chórem umieszczonym nad częścią nawy po stronie południowej i nad kruchtą, na którą prowadzą boczne schody.

¹⁷⁸ Opracowanie historii parafii p.w. św. Józefa (dostęp: biuro parafialne z dnia 30.08.2013). W poszukiwaniu najtrafniejszego rozwiązania ówczesny proboszcz konsultował koncepcje kościoła z Wydziałem Budownictwa i Architektury w Kamieniu Pomorskim, jak również z referatem sztuki kościelnej przy Kurii Biskupiej w Szczecinie.

Balkon chóru, jako żelbetowo-płytowy, został podparty żelbetowymi słupami, wykończonymi drewnem. Na chórze, centralnie do ołtarza, znajdują się współczesne organy. Konstrukcję kościoła zaprojektowano w półszkielecie i wykonano ją metodą tradycyjną, używając cegły. Stropodach budynku wykonano jako skrzynkowo-żelbetowy o nachyleniu 5-procentowym w stosunku do poziomu.¹⁷⁹ Na osi wnętrza znajduje się prosty ołtarz z centralnie umieszczonym tabernakulum, nad którym widnieje wielobarwny, wykonany techniką sgraffito, obraz Świętej Rodziny. Po lewej stronie wzdłuż linii okien tą samą techniką w kolorze czarno-białym wykonano drogę krzyżową.¹⁸⁰ Całość wnętrza silnie koncentruje uwagę na osiowym ukierunkowaniu w stronę ołtarza – podłużna nawa, poprzez poziome podkreślenie drogą krzyżową, pasmem okien wypełnionych witrażami, regularnie rozmieszczonymi ławkami, porządkuje wnętrze. Delikatny jasny kolor ścian, jednobarwny biały kasetonowy sufit oraz ciemne drewno powodują, że dzięki tym nieprzeładowanym elementom wnętrze pozostaje miejscem umożliwiającym duchowe skupienie.

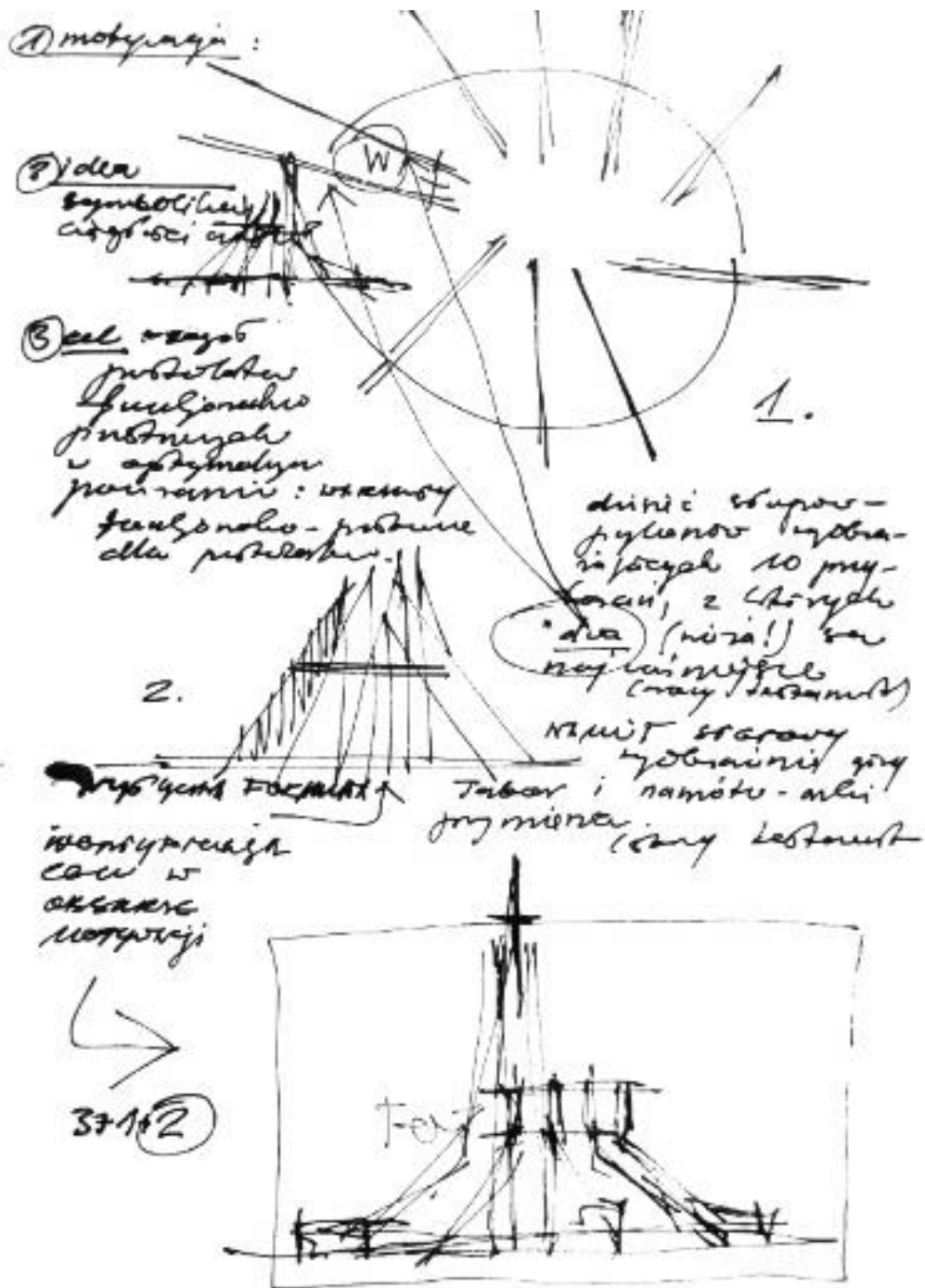
5.2.3. Symbolika

Zawarta symbolika w formie obiektu przypomina łódź, która nawiązuje do prastarej symboliki chrześcijańskiej. Jest ona również symbolem mieszkańców Dziwnowa, ludzi związanych z morzem. Czytelnym symbolem są trzy wejścia – liczba trzy oznacza Tróję Świętą. Kościół wsparty jest na solidnej podstawie, a zastosowany naturalny materiał, jakim jest cegła klinkierowa, nawiązuje w swojej symbolice do trwałego niezmiennego naturalnego materiału – trwałości Kościoła.

¹⁷⁹ Opracowanie historii parafii p.w. św. Józef (dostęp biuro parafialne z dnia 30.08.2013). Całość budowy wymagała ogromnego poświęcenia i zaangażowania mieszkańców, wiele prac wykonywano metodą gospodarczą, jednak w części prac potrzebny był również specjalistyczny sprzęt. *Z pomocą przyszła firma budowlana z Opola mająca Ośrodek Wypoczynkowy w Międzywodziu, która sprowadziła z Pragi Czeskiej dźwig, za pomocą którego można było zabetonować całe sklepienie. Prace trwały bez przerwy przez 21 godzin.*

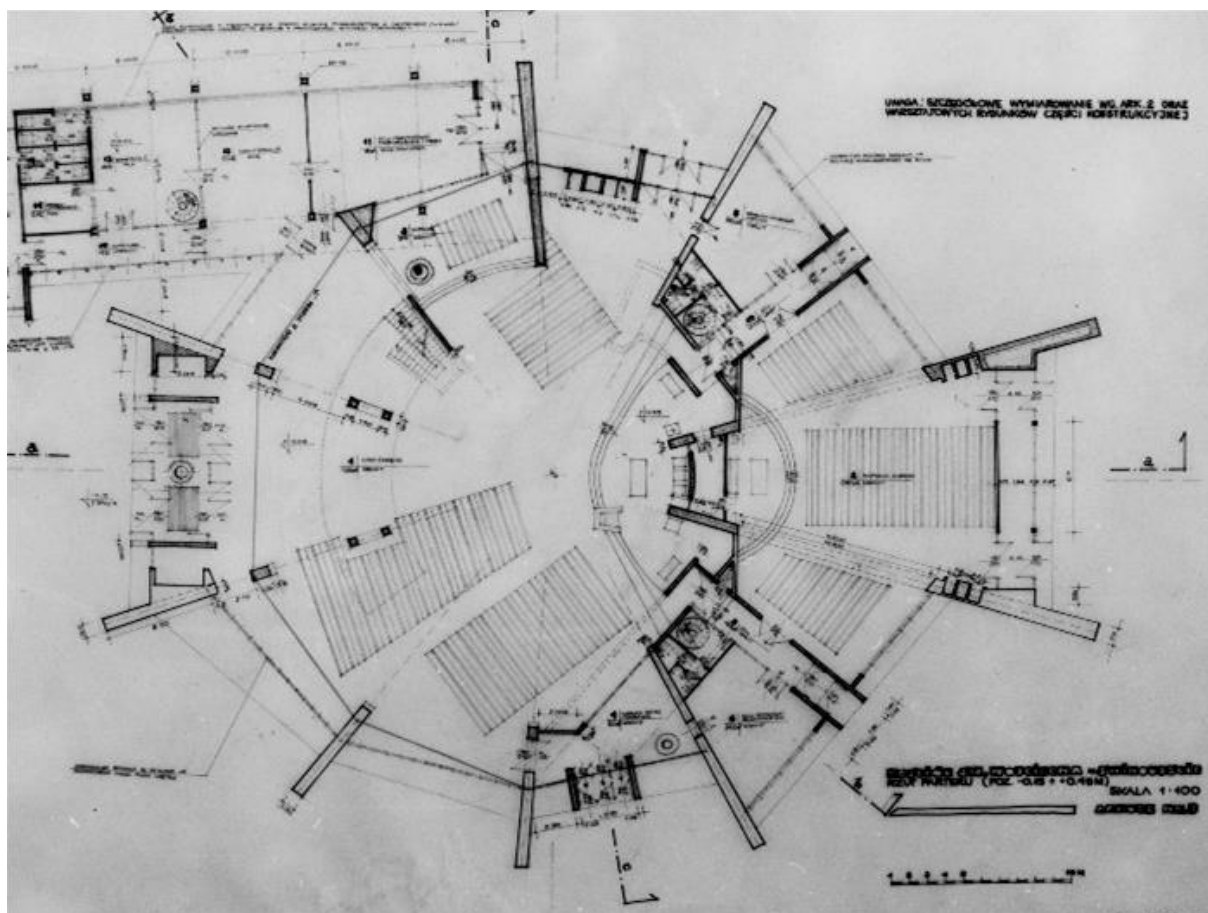
¹⁸⁰ Droga krzyżowa, obraz Świętej Rodziny autorstwa Kazimierza Bieńkowskiego z Warszawy.

5.3. Kościół parafialny p.w. Świętego Wojciecha BM w Świnoujściu-Warszowie, projekt 1974–1975, budowa 1975–1985

Ryc. 24. Autorski szkic kościoła p.w. św. Wojciecha BM w Świnoujściu

Źródło: archiwum A.M. Szyski, 2015 r.

Ryc. 25. Rzut w poziomie nawy głównej kościoła p.w. św. Wojciecha BM w Świnoujściu

Źródło: archiwum A.M. Szymki, 2015 r.

Po zjeździe, w kierunku dzielnicy Warszów, z drogi krajowej prowadzącej w kierunku przeprawy promowej do centrum miasta Świnoujście, w głębi pośród terenu zabudowy mieszkaniowej, wyłania się obiekt z ażurowa struktura wieży zakończonej krzyżem. Ten surowy i dynamiczny w formie obiekt jest pierwszym na Pomorzu Zachodnim w pełny sposób wykorzystującym dla celów formalnych ekspresję żelbetowej konstrukcji, i to zarówno w budowaniu bryły kościoła, jak i kreowaniu jego wnętrza¹⁸¹. Obiekt ten jest również pierwszym zrealizowanym po II wojnie światowej od podstaw nowym¹⁸² kościołem, wybudowany w diecezji szczecińsko-kamieńskiej. Powstał na obrzeżach miasta, w prawobrzeżnej części Świnoujścia w jego wschodniej części, w centrum dzielnicy przedwojennych domów jedno- i wielorodzinnych.

¹⁸¹ W. Bal i in., *Architektura polska lat 1961-1975...*, op. cit., s. 172.

¹⁸² Kościół w Świnoujściu jest pierwszym nowym od podstaw obiektem, natomiast drugim w kolejności powstania, po powstałym w latach 1973–1978 w wyniku rozbudowy przedwojennego kościoła w Szczecinie w dzielnicy Pogodno.

Fot. 72. Kościół p.w. św. Wojciecha BM w Świnoujściu, widok wejścia do kaplicy
Źródło: <http://static.panoramio.com/photos/large/105997086.jpg>, 2015 r.

Położony na terenie znajdującym się w obszarze pośrednio sąsiadującym z główną trasą w kierunku przepraw promowych, a w bezpośrednim sąsiedztwie z domami jednorodzinnymi. Obiekt zlokalizowany na przestronnej prostokątnej działce w pierzei ulicy o płaskim ukształtowaniu terenu, parcelę otaczają z trzech stron ulice, o charakterze lokalnym.

Obiekt łączy w sobie kaplicę – kościół dzienny z wejściem niezależnym od strony wschodniej i kościół główny z wejściem po przeciwległej stronie. Otwarta przestrzeń przy wejściu do kościoła i kaplicy oraz kształt działki i sposób umiejscowienia kościoła, poprzez jego nieznaczne wycofanie w głąb terenu, umożliwiają jego ekspozycję, dzięki temu obiekt widoczny jest z kilku stron. Przestrzeń wokół obiektu zagospodarowana jest niską zielenią, w południowej części terenu znajduje się skupisko wysokich drzew, które przysłaniają tę stronę obiektu. Place przy wejściach do świątyni oraz łącząca je ścieżka zostały utwardzone, w części przy głównym wejściu znajduje się parking samochodowy dla wiernych – plac i parking utwardzono kostką brukową. Obszar przy głównym wejściu, narożnik pomiędzy wejściami, oraz obszar przy domu parafialnym są fragmentarycznie grodzone, zaznaczony jest w ten

sposób obszar przynależny do strefy sacrum. Całość nie stanowi zamkniętego obszaru – obiekt pozostaje dostępny.

Obiekt realizowano w latach 1975–1985¹⁸³. W pierwotnych poszukiwaniach architekta znaczenie miała trasa przelotowa Szczecin–dworzec kolejowy Świnoujście, dla której obiekt ten mógł stać się ważnym akcentem przestrzennym. Koncepcja układu komunikacyjnego uległa zmianie, w efekcie autor obiektu przyjął założenie, iż w otoczeniu zabudowy mieszkaniowej jednorodzinnej parterowej i dwupiętrowej ze stromymi dachami projektowany obiekt będzie posiadał niską linię dachu i będzie dominował w otoczeniu nie wielkością bryły a jej ekspresją¹⁸⁴. Obiekt łączy w jednej bryle sakralne dwie funkcje, kaplicę – kościół dzienny z oddzielnym wejściem i kościół główny z wejściem po przeciwnej stronie.

Fot. 73. Kościół p.w. św. Wojciecha BM w Świnoujściu, widok wejścia głównego do kościoła

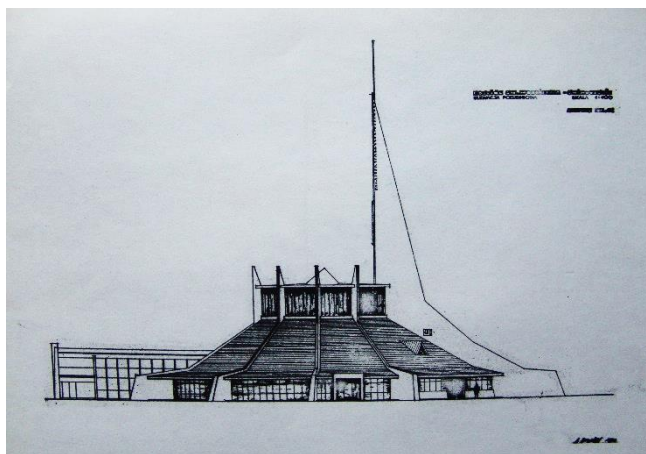
Fot. autor.

¹⁸³ W latach 70. ksiądz Stanisław Sz wajkosz objął parafię p.w. Chrystusa Króla w Świnoujściu w ramach rozwoju parafii. Z jej wydzielenia miała powstać nowa parafia oraz nowy kościół na prawobrzeżnym Warszawie. Historia powstawania obiektu sięga lat 70., w nowo powstałej diecezji szczecińsko-kamieński rozpoczęto prace nad rozwojem sieci parafii. Nie ulega wątpliwości, że zapotrzebowanie diecezji na nowe obiekty były ogromne, dlatego też każde uzyskane pozwolenia na budowę starano się zrealizować w jak najkrótszym czasie. W 1974 r. Urząd Wojewódzki w Szczecinie wydał zezwolenie na budowę świątyni, w 1975 r. ówczesny proboszcz otrzymał lokalizację dla przyszłej świątyni. Prace projektowe powierzono szczecińskiemu architektowi. Autorem kościoła jest arch. Adam Szym ski, konstruktorem inż. Mirosław Hamberg. W latach 1974–1975 powstało szereg koncepcji i projekt realizacyjny.

¹⁸⁴ A.M. Szym ski, *Kanon formy...*, op. cit., s. 457– 467.

Kościół połączony jest z przyległym od północnej strony domem parafialny – budynek ten tworzy ścianę parawanową, która zamyka od północy plac przy wejściu głównym do kościoła.

5.3.1. Forma

Ryc. 26. Kościół p.w. św. Wojciecha BM w Świnoujściu,
rysunek elewacji kościoła
Źródło: archiwum A.M. Szymski, 2015 r.

Przechodnia nie zatrzymuje monumentalna skala czy przytłaczający przepych, a uwagę przykuwa forma, wyróżniająca się w otaczającej ją zabudowie prostych domów mieszkalnych. Obiekt, który wyłania się z pomiędzy zabudowy, to ekspresyjna elipsa przykryta namiotowym,

Fot. 74. Kościół p.w. św. Wojciecha BM w Świnoujściu, widok elewacji południowej
Fot. autor.

uciętym w górnej części stożkowym dachem, z którego wyciągnięty od strony wejściu do kaplicy szkielet skośnych filarów, zwężających się ku górze, tworzy ażurową wieżę. Pomiedzy sprzężeniami filarów uchwycono krzyż, wznoszący się ponad ramiona wieży, a u jej podstawy za wertykalnymi panelami ukryto dzwony.

Fot. 75. Kościół p.w. św. Wojciecha BM w Świnoujściu , widok na lunetę
Fot. autor.

Założenie oparto na rzucie centralnym, elipsie, która obudowana jest ażurowymi ścianami, wypełniającymi przestrzeń pomiędzy szkieletem konstrukcji. Masywną konstrukcję, wyrastającą z ziemi wokół elipsy, tworzy dziesięć przęseł, a pomiędzy nimi są ażurowe, przeszklone i wypełnione kolorowym szkłem ściany świątyni, które doświetlają wnętrze. Kościół jest orientowany – jego wejście główne od zachodu ujęte jest pomiędzy rozchylonymi przęsłami, które pełnią funkcję portalu, a drzwi wejściowe, umieszczone centralnie w ażurowej ścianie, podkreślono po bokach fragmentami pełnej ściany. Po przeciwnej stronie, na podłużnej osi świątyni, znajduje się wejście do kaplicy, które zostało podkreślone dwoma dominującymi filarami, ujmującymi wejście w ramy portalu – filary te powyżej dachu przechodzą w wieżę.

Na całej długości pomiędzy ramionami wieży na wysokości szczytu dachu umieszczony został pionowy świetlik, doświetlający wnętrze kaplicy.

Fot. 76. Kościół p.w. św. Wojciecha BM w Swinoujściu, widok elewacji południowej
Fot. autor.

Szkielet formy tworzą elementy nośne, dziesięć skośnych filarów, które rozmieszczone są na elipsie i tworzą ramiona do oparcia dachu namiotowego, przez który przebijają się, jako wertykalne, z ostro ściętym wierzchołkiem, palisady. Kształt elipsy przyziemia przechodzi u zbiegu dachu w koło. Filary elementów nośnych konstrukcji tworzą wyniesione z dachu cylindryczne zwieńczenie, którego ażurowe ściany pomiędzy filarami są wypełnione szkłem.

W zwieńczeniu cylindra, w centralnym miejscu, ukryta jest, niewidoczna z poziomu terenu, luneta kierunkowa, skupiająca i wpuszczająca strumieniem światło bezpośrednio na ołtarz.

W układzie centralnym zastosowano podział na dwie przestrzenie, w efekcie powstał kościół ze ścianą prezbiterialną i z ukierunkowaniem osiowym na ołtarz. Obiekt łączy w sobie dwie funkcje sakralne z niezależnym dostępem. W podziale przestrzeni na dwie strefy sakralne architekt oddzielił każdą z funkcji ścianą w części ołtarza, pomiędzy którymi powstała śluza z przejściem, wewnętrznym dostępem do obu stref. Ściany te ujęte są w ramiona wieży wyrastającej ze środka bryły. Ramiona w części wewnętrznej stanowią podparcie wieńczącej dach korony, po czym ukryte są w strefie kaplicy, a widoczne przed wejściem do niej, następnie widoczne są w płaszczyźnie dachu – spójność tych elementów widoczna jest na rzucie świątyni (ryc. 24, 25). Obie przestrzenie odnajdywane są jedynie wewnątrz obiektu, z zewnątrz nie jest czytelny podział funkcji. Bryła kościoła jest zwarta, bez wyodrębnionych z rzutu i bryły przybudówek – stanowi jedną kompozycyjną całość. Przylegający do obiektu dom parafialny nie stanowi konkurencyjnej formy, w całym założeniu kościół stanowi dominujący skalą korpus. Ekspresja zawarta jest w formie i mnogości konstrukcji, a wyeksponowana bryła dominuje nad parawanowym układem przyległej plebanii.

Obiekt zrealizowano całkowicie w konstrukcji żelbetowej – zarówno połącie dachu, ściany ażurowe stanowiące przestrzeń dla przeszklenia, jak i jego elementy główne dziesięciu filarów. Szkielet konstrukcyjnie stanowi również symbolikę uzewnętrznioną w formie kościoła. Elementy konstrukcyjne zostały wyeksponowane, niezasłonięte, nieprzykryte i stały się jednocześnie detałem widzianym wewnątrz – np. strop, filary – jak i na zewnątrz – np. filary, zebrą dachu. Materiały wykończeniowe zewnętrzne stanowią przykrycie betonowej konstrukcji, w niewielu miejscach pozostał czysty beton, raczej z braku środków finansowych niż chęci ekspozycji materiału rdzennego. Elewacja zewnętrzna obłożona została płytami z piaskowca o różnym formacie, w części wejściowej płyty o drobniejszym formacie tworzą mozaikę geometrycznych kształtów. Połacie dachu przykryte zostały blachą. Obecnie kościół przybrał kolory ziemi – piaskowiec zwieńczony zielonym patynującym namiotem zatopiony w okolicznej zieleni. W formie obiektu, jego szkielecie i strukturze widać podobieństwo rozwiązań, jakie można zauważyć w katedrze w Brasiliu architekta O. Nemeyera (fot. 17), jak i katedrze w Liverpoolu F. Gibberda (fot. 19).

5.3.2. Wnętrze

Fot. 77. Kościół p.w. św. Wojciecha BM w Świnoujściu, widok na ołtarz

Fot. autor.

Kościół zaprojektowano na rzucie elipsy. Dwie przestrzenie sakralne przylegają do siebie, tworząc centrum sacrum, formę centralną, a jednocześnie stanowią dwie odrębne przestrzenie modlitewne, dla których ołtarz nadal jest na końcu drogi. Przekraczając wejście, mając zapamiętany obraz monolitu, bryły mocno osadzonej w przyziemiu z namiotowym, o niskiej linii okapu dachem, wzrok zatrzymuje mocno podświetlony, centralnie umieszczony w strefie ołtarza, krzyż. Filary stanowią elementy konstrukcyjne, a jednocześnie wewnątrz wydzielają strefy modlitewnego skupienia, pomiędzy nimi rozpostarty jest namiotowy żelbetowy dach z odsłoniętą konstrukcją od wewnątrz tworzącą kasetonowy sufit. Jego układ potęguje wrażenie piętrzenia się ku górze, gdzie dziesięć filarów szkieletu centralnie nad ołtarzem tworzy, na planie okręgu, ażurową koronę, jej ściany z przeszklonymi polami przepuszczają boczne światło do wewnątrz. Dwa spośród filarów pionowo opadają w dół, płaska ściana pomiędzy nimi tworzy tło dla krzyża i tabernakulum umieszczonego na osi

świątyni. Korona nad ołtarzem zamknięta jest kasetonowym stropem, którego żebra po dwa rozchodzą się eliptycznie od filara i schodzą do przeciwnego, oplatając centralnie umieszczoną kierunkową lunetę. Luneta to walec ścięty pod kątem ukierunkowanym na krzyż – jej poziome światło załamuje się i oświetla centrum ołtarza. Światło, które wydobywa się z wielu płaszczyzn o różnych kolorach, ciepłe, jasne rozświetla wnętrze, tworząc spokojne wnętrze. Ściany i sufit pomalowane są na biało, co daje wrażenie barwy światła dziennego.

Fot. 78. Kościół p.w. św. Wojciecha BM w Świnoujściu, widok wnętrza kościoła, luneta doświetlająca ołtarz

Fot. autor.

Eliptyczny układ rzutu w głównym kościele zmienia się w kształt niepełnego okręgu zamkniętego prostą ścianą prezbiterialną, do której przylegają dwa pionowe, sięgające szczytu dachu, ustawione skośnie względem siebie, filary. Przy ścianie prezbiterialnej wyniesiona na trzech stopniach względem posadzki nawy głównej jest strefa ołtarza. Jej eliptyczny kształt obudowany jest ławkami dla wiernych, ustawionymi w czterech rzędach z ukierunkowaniem na ołtarz. Nad wejściem znajduje się półkolisty chór, wsparty na filarach – wejście na chór dostępne jest z części nawy kręconą klatką schodową. Po bokach ściany prezbiterium znajdują

się symetrycznie rozmieszczone boczne empory. Wewnątrz świątyni, pomalowanej harmonijnymi kolorami, sprzyjającymi wyciszeniu, zaskakuje mistyczne światło spływające do środka, które wręcz wymusza podniesienie oczu ku niebu. Porządek oraz konsekwencja powtórzeń elementów konstrukcji oraz ich świadoma ekspozycja stała się detalem w przestrzennym układzie.

Fot. 79. Kościół p.w. św. Wojciecha BM w Świnoujściu, widok wnętrza kościoła, chór
Fot. autor.

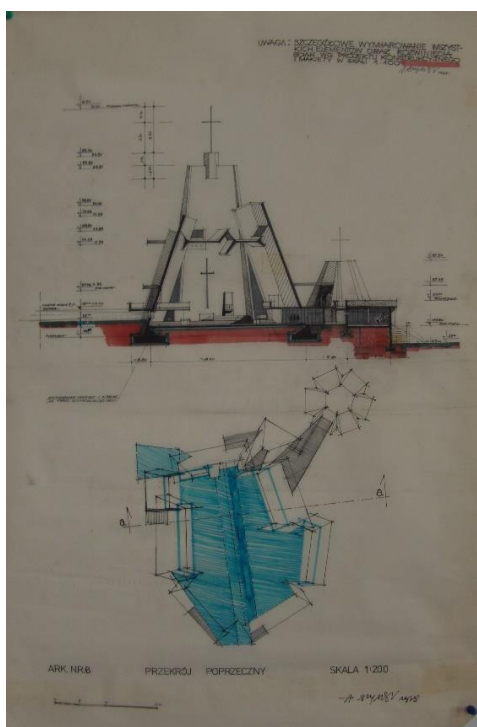
5.3.3. Symbolika

Kościół z wyraźnym akcentem symbolicznym – „(...) z wielkim krzyżem na dachu kościoła widocznym z lotu ptaka (...), arka-lódź z latarnią morską, czy symbolicznym masztem”¹⁸⁵. Koncepcja bryły oparta została na poszukiwaniach klarownej symboliki w samej formie świątyni – stała się nią dominująca forma namiotu. Symbole, które odgrywają ogromną rolę w formie obiektu, tworząc jego konstrukcję, wywodzą się z przesłania Starego i Nowego Testamentu. Dziesięć Przykazań utożsamionych zostało z elementami konstrukcyjnymi –

¹⁸⁵H. Nadrowski, *Kościół naszych czasów...*, op. cit., s. 70.

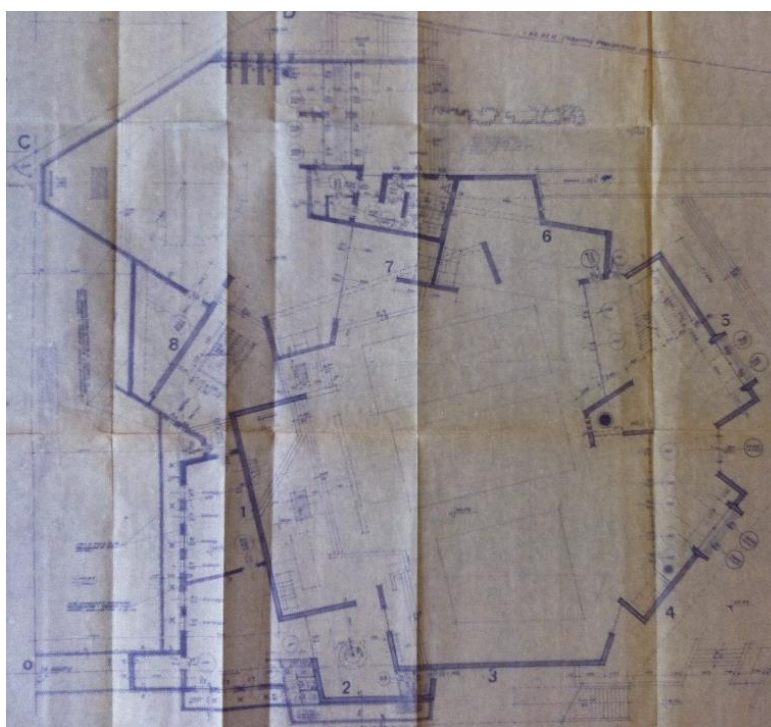
żelbetowe łamane filary wyrastają z ziemi, tworząc szkielet ścian, opasają promieniście bryłę i pionowo wyłaniają się z konstrukcji dachu, symbolu namiotu, następnie piętrzą się ku górze, jako filary okalają centralną przestrzeń nad prezbiterium, tworząc nad nim kolejny symbol – koronę, a w niej luneta doświetlająca wnętrze. Górzący symbol krzyża centralnie umieszczono na ścianie prezbiterialnej. Wnętrze kościoła jest w białym kolorze, „który ma oddawać nieskończoność – transcendencję niewidzialnego Boga”¹⁸⁶.

5.4. Kościół parafialny p.w. Miłosierdzia Bożego w Szczecinie, projekt 1978–1980, budowa 1980–1989

Ryc. 27. Kościół p.w. Miłosierdzia Bożego w Szczecinie. Autorski rysunek kościoła, szkic koncepcyjny

Źródło: archiwum A.M. Szymski, 2015 r.

Ryc. 28. Kościół p.w. Miłosierdzia Bożego w Szczecinie. Rzut w poziomie nawy kościoła

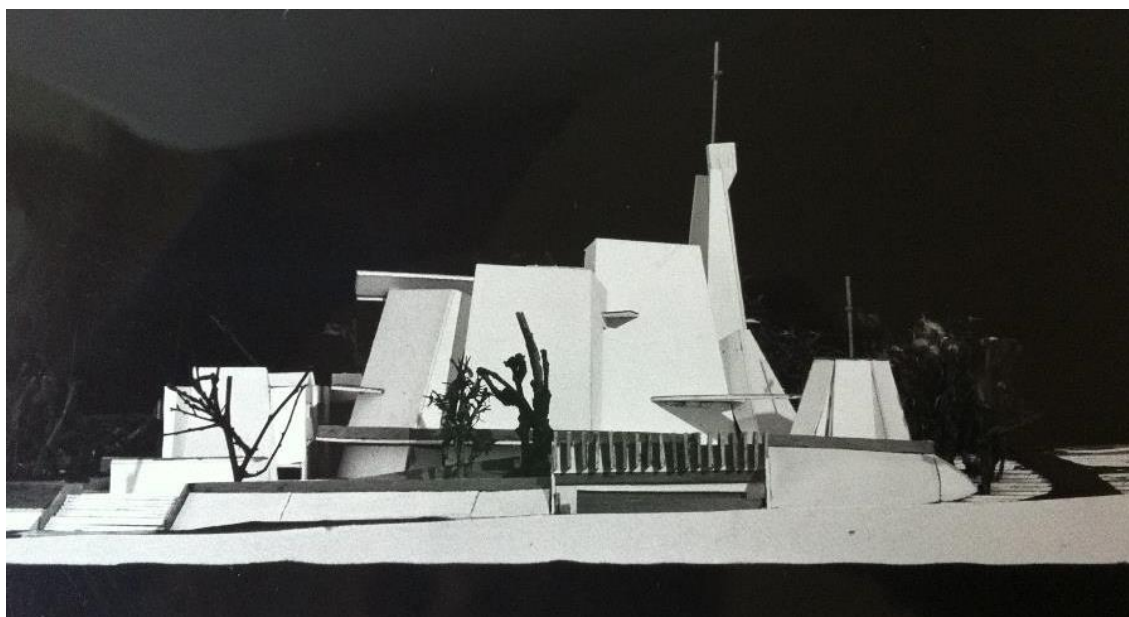
Źródło: archiwum UM Szczecin, 2015 r.

Obiekt sakralny zrealizowany jest poza ścisłym centrum miasta, na skraju nowo powstałego osiedla mieszkaniowego wielorodzinnego, z wielkiej płyty o zróżnicowanej intensywności zabudowy – od czterech do dziesięciu pięter. Projektowany był w latach 1978–1980. Zasadą obowiązującą wówczas w PRL było nieuwzględnianie w planie zagospodarowania przestrzennego lokalizacji obiektów sakralnych. Efektem starań o uzyskanie

¹⁸⁶ J. Sz. Wroński, *Kościół Krakowa ...*, op. cit., s. 370.

lokalizacji był wskazany teren, który znajdował się na obrzeżach ówczesnie budowanego osiedla mieszkaniowego.

Działka była niekorzystna pod względem zarówno morfologii, jak i konfiguracji terenu i głównie dla tego stanowiła niezagospodarowany obszar. Parcela stanowiła zróżnicowany pod względem ukształtowania teren, sięgający do około 8 m różnicy poziomów, była niezabudowana i porośnięta starodrzewem¹⁸⁷. Znajdowała się przy głównej drodze w sąsiedztwie pawilonów handlowych, garażu podziemnego z parkingiem osiedlowym, w otoczeniu budynków z wielkiej płyty o płaskich dachach. Obecnie rozwój pobliskiej infrastruktury drogowej i zabudowy mieszkaniowej po przeciwnej stronie ulicy oraz w sąsiedztwie kościoła umieścił go w centralnej części osiedla, pozostawiając sylwetę obiektu wyeksponowaną i widoczną z obu stron osiedla.

Ryc. 29. Kościół p.w. Miłosierdzia Bożego w Szczecinie. Zdjęcie makiety roboczej, po lewej stronie niezrealizowany dom parafialny

Źródło: archiwum A.M. Szymski, 2015 r.

Prace nad projektem trwały w latach 1978–1980¹⁸⁸. Końcowy projekt poprzedzały liczne koncepcje omawiane i konsultowane aby osiągnąć końcowy cel, czyli pozwolenie na budowę.

¹⁸⁷A.M. Szymski, *Kanon formy* ..., op. cit., s. 467. Autor kościoła w swojej książce wspomina, iż „Niezależnie, więc od samych przesłanek ideowych mogących stanowić kanwę poszukiwań formalnych i „norm” programowych dla typowego kościoła parafialnego zalecanych przez Episkopat Polski, należało wziąć pod uwagę specyfikę ukształtowania terenu, który po osi wschód zachód osiągał różnicę poziomów dochodzącą do ok. 8 m. Szczegółowe wpisanie obiektu w teren wymagało nadto bezwzględneho zachowania istniejącego na nim drzewostanu. Walorem lokalizacji było natomiast sąsiedztwo osiedlowego parkingu.”

¹⁸⁸Autorem obiektu jest arch. Adam Szymski, konstrukcję opracował inż. Mirosław Hamberg.

Ostateczną wersję projektu należało przedstawić na posiedzeniu Wojewódzkiej Komisji Architektoniczno-Urbanistycznej¹⁸⁹. Założenie projektowe obejmowało w pierwotnej wersji kościół główny z kaplicą – kościołem dziennym oraz dom parafialny zespolony z kościołem głównym, jako podrzędna bryła o spójnym charakterze. W wyniku sprzeciwu Wydziału ds. Wyznań do realizacji domu parafialnego w takiej konfiguracji nie doszło.

Pozwolenie na budowę kościoła wraz z kaplicą uzyskano w sierpniu 1980 roku. Lata, w których podjęto budowę tak dużego obiektu sakralnego, a planowany kościół z emporami i kaplicą liczył 2061m kw., przypadały na czas kryzysu i piętrzących się problemów z dostępem do materiałów budowlanych. Obiekt od początku zaplanowany był w technologii żelbetowej – jego realizacja wymagała staranności i wykwalifikowanych wykonawców. Kościół realizowano etapami. W pierwszym etapie wykonano kaplicę, przez kolejne lata zmagano się z zasadniczą bryłą – w budowie pomagali również okoliczni mieszkańcy. Stan surowy zamknięty zrealizowano pod koniec 1989 roku. Kolejne dziesięć lat trwały prace wykończeniowe, a w trakcie użytkowania kościół przechodził prace remontowe, wymianę ślusarki i posadzek.

Teren wokół kościoła jest nieogrodzony, skarpy i place zagospodarowane są zielenią z zachowanym starodrzewem, przed głównym wejściem znajduje się duży utwardzony plac przykościelny z pobliskim parkingiem. W pobliżu wejścia głównego na wspólnej posesji znajduje się wolno stojący dom parafialny¹⁹⁰, wybudowany w późniejszym okresie według projektu innego autora. Kościół bezpośrednio graniczy z domem parafialnym, jako obiekt stanowi wolno stojącą, wyrastającą z masywu ziemi, wyeksponowaną bryłę.

Obiekt jest orientowany na linii wschód–zachód, zlokalizowany na zróżnicowanym pod względem wysokości terenie z wejściem od zachodu zarówno do kościoła głównego, jak i do kaplicy.

Obiekt łączy w sobie dwie niezależne przestrzenie, kościół i kaplicę, wzajemnie się uzupełniające. Są one połączone ze sobą w przyziemiu wewnętrznym przejściem, umożliwiającym wiernym w trakcie nabożeństwa swobodne korzystanie z wybranej strefy sacrum. Kościół znajduje się w otoczeniu blokowej zabudowy mieszkaniowej z wielkiej płyty,

¹⁸⁹ Posiedzenie WKUA na temat projektu odbyło się 25.09.1978 r., poruszano na nim kwestię lokalizacji i architektury kościoła, proponując między innymi „rozważenie możliwości uproszczenia parteru obiektu, przeanalizowanie stosowania okładzin z trawertynu”.

¹⁹⁰ Dom parafialny nie nawiązuje charakterem do obiektu sakralnego, nie kontynuuje pierwotnego założenia projektowego, a stanowi obiekt o zupełnie odmiennej stylistyce.

pośród której wyróżnia się przyjętą przez architekta ekspresyjną kompozycją formy o różnych płaszczyznach ścian, wylaniających się spośród geometrycznych , typowych w formie brył o niespójnej kolorystyce.

Fot. 80. Kościół p.w. Miłosierdzia Bożego w Szczecinie. Widok ściany wschodniej kościoła
Fot. Wojciech Bal.

5.4.1. Forma

Fot. 81. Kościół p.w. Miłosierdzia Bożego w Szczecinie, widok strefy wejściowej
Fot. autor.

Fot. 82. Kościół p.w. Miłosierdzia Bożego w Szczecinie, widok od strony kaplicy
Fot. autor.

Pierwotnie przyjęte wezwanie, Zmartwychwstania Pańskiego, jakie miała nosić parafia, stało się przesłaniem ideowym, które równolegle dawało szansę wykorzystania trudnych

warunków lokalizacji pod względem zróżnicowania terenu, jak i stworzenia ekspresyjnej formy wyróżniającej się w otoczeniu. Autor przyjął w założeniu kompozycję świątyni jako masyw skalny pękający i dzielący się na wiele płaszczyzn – nawiązanie do pękającego i rozchylającego się skalnego grobowca. W rzucie przyziemia widoczne są przyjęte rozwiązania koncepcji przestrzennej. Korpus nawy głównej tworzy siedem, o nieregularnej wielkości i zmiennym pochyleniu w kierunku wnętrza, elementów ściennych w kształcie zbliżonym do litery "C" (ryc. 28). Przyjęta kompozycji bryły pękającego masywu skalnego wprowadza również prześwity, światło pada między rozchylające się płaszczyzny. Dla uzyskania zamierzonego efektu główne ściany korpusu, rozchylone względem siebie, autor połączył świetlikami, szczelinami świetlnymi wypełnionymi witrażami. Bryła kościoła wtapia się częścią wschodnią w skarpe – w tej części zlokalizowane zostały zakrystia, w.c. i pomieszczenia techniczne. W ten sposób powstał efekt wyrastania bryły. W głównej części obiektu, z ukośnie zestawionych ze sobą ścian o zmiennej wysokości, z masywu piętrzącego się ku górze od strony wschodniej wyłania się wieża dzwonnicza zakończona krzyżem.

Przestrzenna forma o strukturze nieregularnych płaszczyzn zwieńczona została stropodachem zaprojektowanym jako tarczownicowe przekroje, poprzecznie rozdzielone górnym podłużnym świetlikiem. Poprzez rozcięcie płaszczyzn na osi podłużnej wprowadzono kierunkowe światło, które doświetla nawę. Świątynia zrealizowana została na planie nieregularnego wieloboku zakończonego niewyodrębnionym prezbiterium, jej nawa główna to jednoprzestrzenna hala z ukierunkowaniem pośrednim na ołtarz, z emporą muzyczną przy ołtarzu i chórem nad wejściem. Przyjęta piętrząca się forma zawiera w sobie dwa poziomy świątyni – jeden właściwy poziom nawy głównej, drugi dostępny według projektu z poziomu ramp zaczynających się poziomo w wyższych partiach terenu prowadzących do wejścia bezpośrednio na chór, który okala trzy strony świątyni. Rampy obiegają kościół z trzech stron w części wejściowej, tworząc nad nim zadaszenie. Ekspresji i wielokierunkowości nadaje bryle wiele poziomych zadaszeń, płaszczyzn zespolonych z ukośnymi ścianami (fot. 81). Kaplica, stanowiąca całość założenia, dostępna jest z nawy kościoła, jej forma wyodrębnia się z bryły świątyni w płaszczyźnie powyżej ścian bocznych, które zamykają się układem szesnastu elementów konstrukcyjnych, skośnych filarów opisanych na okręgu. Filary zbiegające się ku górze tworzą ścięty stożek – namiot (fot. 83) ze światłem pomiędzy szczelinami, w które wprowadzono świetliki, a przez nie kaplica jest oświetlona światłem wielokierunkowym.

Fot. 83. Kościół p.w. Miłosierdzia Bożego w Szczecinie, wnętrze kaplicy, widok przedstawiający formę przekrycia

Źródło: archiwum KAWTiMP, 2015 r.

Obiekt wykonano w konstrukcji żelbetowej. Elewację zewnętrzną płaszczyzny ścian i stropodachu kościoła autor zaplanował jako trwały element natury, zmieniający się i współzysyjący z nią. Naturalny kamień trawertyn działoszyński miał również uzewnętrzniać ideę skały, wyrastającej właśnie z tego trudnego terenu. Przyjęte przez kościelnego inwestora rozwiązanie, zakrycie elewacji blachą falistą w dwóch kolorach białym i rdzawym czerwonym, w płaszczyźnie ścian masywu korpusu i dachu, całkowicie zmieniło znaczenie przyjętej formy, jedynie obłożony fragment cokołu ciosami granitu odnosi się do pierwotnego zamierzenia. Ta zamienna elewacja bardzo wyróżnia świątynię, dodając jej niezamierzonej agresji kolorystycznej, co powoduje, że nie sposób pominąć blaszanego kościoła, wyłaniającego się spośród otaczających go drzew. Kościół swą rzeczywistą formę skrywa pod płaszczem niechcianej blachy odmienny charakter – spokojną świątynię odnaleźć można we wnętrzu.

5.4.2. Wnętrze

Wejście do wnętrza świątyni przez środkowe, jedno z trzech dwuskrzydłowych drzwi, wprowadza do kruchty, która oddziela dalszą część świątyni kolejnymi drzwiami o pełnym przeszkleniu. Środkowe wejście tylko częściowo ukazuje przestrzeń świątyni, która ograniczona jest ścianą po prawej stronie w kruchcie i masywnymi filarami wspierającymi chór. Elementy te tworzą wewnętrzne podziały na indywidualne przestrzenie modlitewne.

Fot. 84. Kościół p.w. Miłosierdzia Bożego w Szczecinie, widok chóru i świetlików bocznych

Fot. autor.

Fot. 85. Kościół p.w. Miłosierdzia Bożego w Szczecinie, widok ołtarza
Fot. autor.

Fot. 86. Kościół p.w. Miłosierdzia Bożego w Szczecinie, widok części nawy pod chórem oraz przejście do kaplicy
Fot. autor.

Wejście na chór znajduje się po prawej stronie części zasadniczej kościoła. Chór zlokalizowano nad kruchtą oraz po bokach nawy głównej, a wsparty został na filarach, które w części przyziemia tworzą nawę boczną z prawej strony świątyni, w której wyodrębniono przestrzeń do indywidualnej spowiedzi. Po tej samej stronie w obniżonej części przyziemia, w pobliżu ołtarza, znajduje się przejście do kaplicy, której wewnątrz widoczne jest przez oddzielające obie przestrzenie szerokie szklane drzwi (fot. 86). Nieregularny kształt rzutu, oraz podparcia chóru tworzą wnęki i boczne przestrzenie modlitwne.

Fot. 87. Kościół p.w. Miłosierdzia Bożego w Szczecinie Wnętrze kaplicy
Fot. autor.

Ukośne, masywne ściany pozostały czystą białą płaszczyzną, bez zbędnej dekoracji, gdzie dominującą rolę odgrywa padające na nie światło dzienne. Zastosowane świetliki spajają i łączą rozchylające się ściany, wprowadzając dzienne światło z różnych stron świata, a jego zmienna barwa ożywia przestrzeń. „Cienie wydobywają przestrzenność zaznaczają, wszystkie uskoki, wszystkie elementy wysunięte (...) i cofnięte (...) Światłocien precyzuje fakturę ściany,

mówi czy jest chropowata, gładka bądź połyskliwa”¹⁹¹ (fot. 85, 86). We wnętrzu przy ołtarzu szczególnie ciekawie zarysowuje się kształt wpadającego światła, który rozrzeźbia płaską ścianę prezbiterium, a cienie widoczne na ścianach powtarzają linię krawędzi górnych i bocznych świetlików. Wzmocnienie intensywności światła potęguje sztuczne doświetlenie umieszczone w pobliżu świetlików (fot. 84, 85). Wnętrze o poprzecznym zorientowaniu, z ukierunkowaniem osiowym na ołtarz, z niewyodrębnionym z rzutu prezbiterium, które wewnątrz świątyni wydzielają boczne płaszczyzny ścian od kaplicy i zakrystii, powoduje wycofanie ołtarza w głąb nawy. Prosta wysoka ściana prezbiterium jest oparciem dla stropodachu, którego rozcięta płaszczyzna na osi podłużnej została zespolona świetlikiem, który strumieniem poziomego ukierunkowanego skośnie światła podkreśla osiowość wnętrza. Strefę ołtarza wyniesiono względem poziomu nawy, a centralnie w ścianie prezbiterialnej umieszczono tabernakulum – dla wzmocnienia osiowości układu zastosowano przy nim dwustopniowe podniesienie. Tabernakulum wkomponowano w ołtarz, nad nim umieszczono płaskorzeźbę Chrystusa Zmartwychwstałego. Częściowo nad strefą ołtarza w formie balkonu zaprojektowano emporę muzyczną, dostępną z wewnętrznej klatki od strony zakrystii.

Fot. 88. Kościół p.w. Miłosierdzia Bożego w Szczecinie, widok wnętrza chóru nad kruchtą
Fot. autor.

¹⁹¹ A. Basista, *Opowieści budynków ...*, op. cit., s. 104.

Strefa ołtarza doświetlona jest światłem pośrednim, niezakłócającym bezpośredniego uczestnictwa w nabożeństwie. We wnętrzu ustawione są trzy rzędy ławek z ukierunkowaniem w linii prostej na ołtarz.

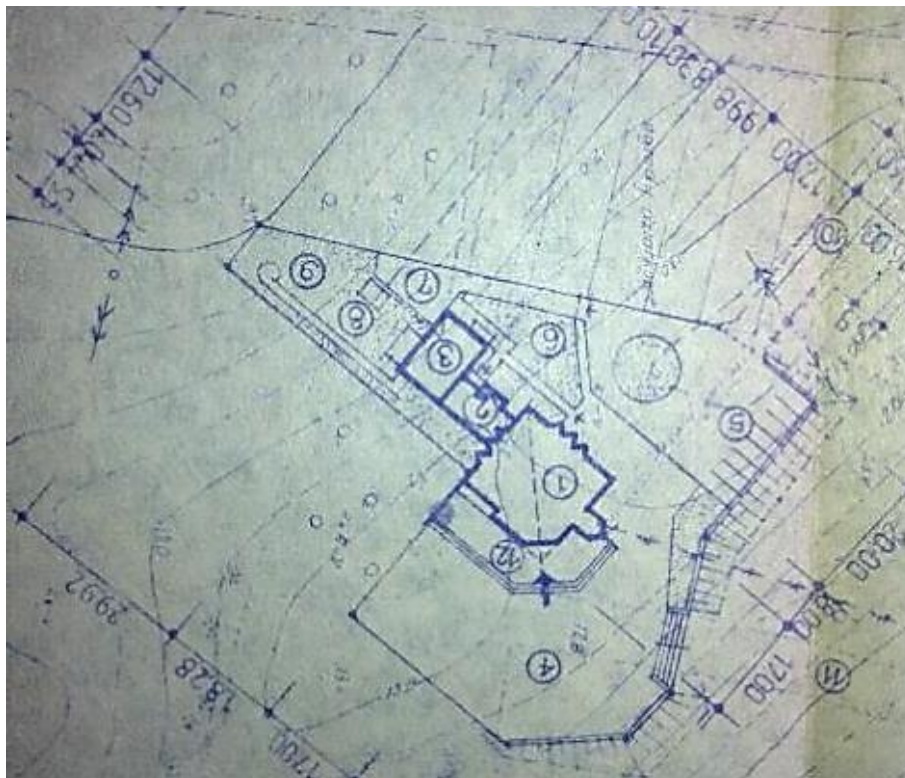
Monumentalne, jednoprzestrzenne wnętrze z otwarciem górnym wzbogacono płaskorzeźbami – drogą krzyżową wykonaną jako szereg wielu oddzielnych elementów opowiadających jedną stację (fot. 88). Płaskorzeźby rozmieszczone są na wstędze okalającej chór, tworząc we wnętrzu spójny charakter z ołtarzem wykonanym w tej samej technice. Obecnie w miejscach dotychczasowych przeszkleń pojawiają się witraże w kolorach żółtych i pomarańczowo-czerwonych, ściany całej świątyni pokryte są białym kolorem. Idea kościoła pękającej skały i promieni oświetlających wnętrze pustego grobowca osiągnięto dzięki panującemu półmrokowi i wielokierunkowemu powoli wydobywającemu się ze szczelin światło, jak również dzięki kolorom ścian przybierających naturalne barwy i oszczędność w dekoracji. Konstrukcja przenikających się niezamkniętych płaszczyzn i otwarta strefa ołtarza potęgują sakralny nastrój.

5.4.3. Symbolika

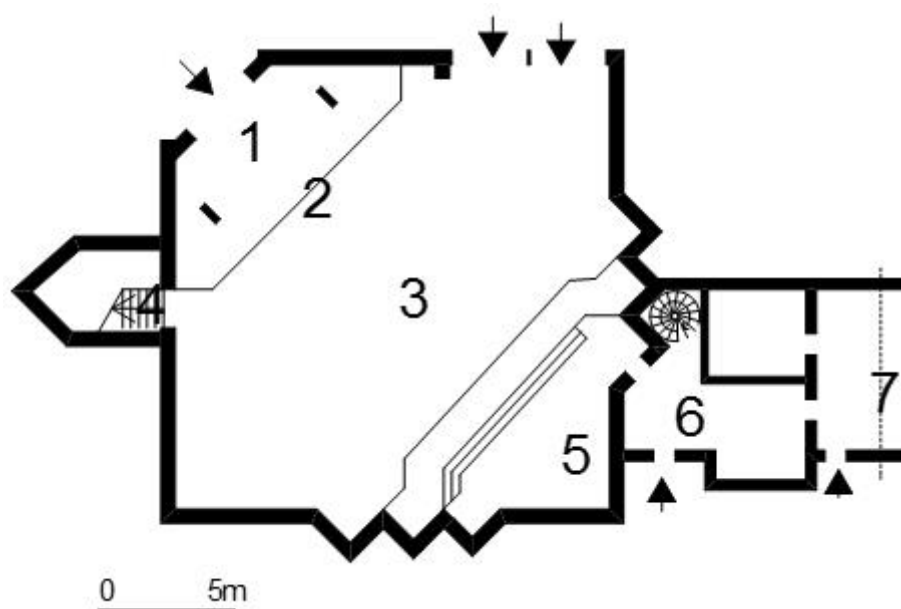
Symbolika zawarta w koncepcji bryły oparta została na idei rozsadzanej góry wewnętrznym wybuchem, co jest ucieleśnieniem pierwotnego wezwania kościoła, jakim miało być Zmartwychwstanie Pańskie. Symbol ten szczególnie czytelny jest wewnątrz świątyni. Potrójny portal wejściowy, trzy skrzydła drzwiowe, prowadzące do wnętrza, symbolizują Trójcę Świętą. Korpus nawy tworzy święta liczba siedem, siedem o nieregularnej wielkości i zmiennym pochyleniu w kierunku wnętrza elementów ścian, w kształcie zbliżonym do litery "C". Symbol siedem z punktu historii religii posiada duże znaczenie w Starym Testamencie, a jest to liczba zamkniętej i doskonałej całości¹⁹². W kaplicy dostrzec można w konstrukcji dachu również formę namiotu. Górujący symbol krzyża umieszczono na wieży dzwonnicy. Wnętrze kościoła jest w białym kolorze, symbol czystości i nieskończoności.

¹⁹² „Symbole liturgiczne”, *PSPO Centrum Duchowości Benedyktynskiej*, b.d., <http://ps-po.pl/2011/10/22/symbole-liturgiczne-liczba/>, 2015 r.

5.5. Kościół parafialny p.w. Najświętszego Odkupienia w Pobierowie, projekt 1984, budowa 1984–1986

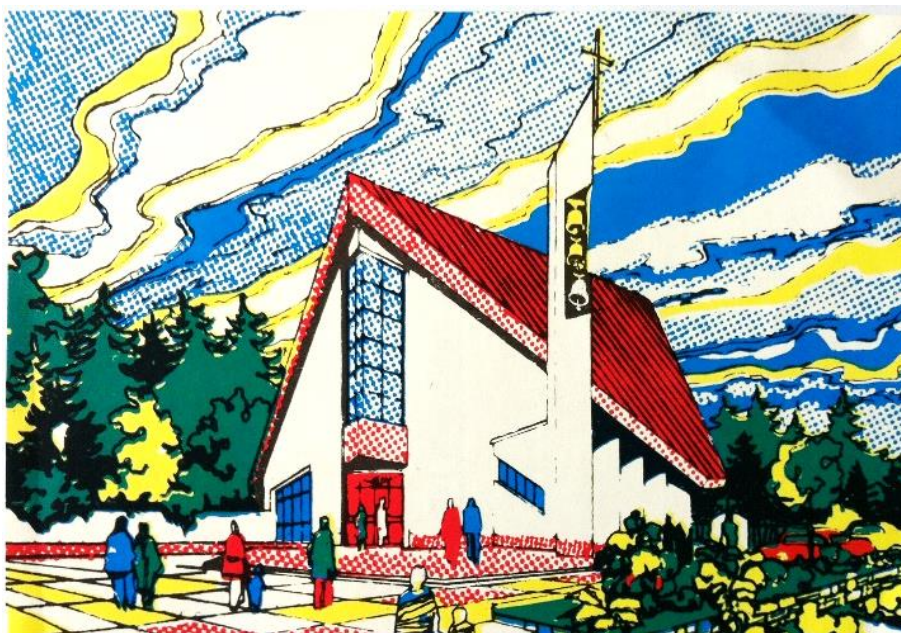
Ryc. 30. Kościół p.w. Najświętszego Odkupienia w Pobierowie. Zagospodarowanie
Źródło: archiwum parafii, 2013 r.

Objaśnienia: 1 – kruchta, 2 – zarys chóru, 3 – nawa, 4 – wieża, 5 – ołtarz, 6 – zakrystia, 7 – dom parafialny.

Ryc. 31. Kościół p.w. Najświętszego Odkupienia w Pobierowie, schemat rzutu w poziomie nawy głównej

Źródło: opracowanie autor na podstawie rzutu z archiwum parafii, 2013 r.

Ryc. 32. Kościół p.w. Najświętszego Odkupienia w Pobierowie, widok perspektywiczny kościoła

Źródło: archiwum parafii, 2013 r.

Ryc. 33. Kościół p.w. Najświętszego Odkupienia w Pobierowie, widok elewacji zachodniej

Źródło: archiwum parafii, 2013 r.

W nadmorskiej miejscowości Pobierowo, na jej południowym skraju, na wzniesieniu dominującym nad okolicą, w zaciszu przyległego kompleksu leśnego, z dala od bezpośredniego sąsiedztwa jednorodzinnego budownictwa mieszkalnego i pensjonatów, na szerokiej otwartej

przestrzeni terenu, powstał kościół. Jego lokalizacja nie wynikała z wcześniejszej tradycji miejsca. Obiekt dominuje nad okolicznymi zabudowaniami. Prowadzą do niego dwa dojścia – jedno z drogi bocznej z szerokimi schodami, bezpośrednio nakierowane na główne wejście, zaakcentowane monumentalną wieżą zwieńczoną krzyżem. Drugie dojście to droga prowadząca z zachodniej strony miejscowości. Przed wydzieloną ogrodzeniem posesją znajduje się parking samochodowy. Droga prowadząca do kościoła rozwidla się na część prowadzącą do domu parafialnego. Przestrzeń wokół kościoła podzielona jest na część działki przy domu parafialnym z ogrodem, oddzielonym od całości i starannie ukrytym za bryłą kościoła, oraz plac przykościelny zagospodarowany ścieżkami i nasadzeniem z roślin ozdobnych i wysokich drzew. Część od strony wschodniej kościoła tzw. leśna polana przeznaczona jest na letnie msze z ustawionymi ławkami skierowanymi w stronę ołtarza wewnątrz kościoła. W ścianie wschodniej kościoła umieszczone są dwuskrzydłowe drzwi, otwierane latem, aby wiernym umożliwić uczestnictwo we mszy świętej. Założenie oparta jest na silnym zaakcentowaniu strefy wejściowej, podkreślonej wieżą zwieńczoną krzyżem. Kompozycja całości zagospodarowania to otwarta przestrzeń, gdzie jedyną dominantą jest wieża kościoła, a ściana lasu tworzy dopełnienie kompozycji. Na tle zieleni ostrą bielą zaznacza się bryła kościoła.

Kościół zaprojektował w 1982 roku architekt Jerzy Okniński, twórca kilku innych świątyń w sąsiednich miejscowościach, m.in. w Dziwnówku, Wrzosowie i Gąbinie. Obiekt powstał w latach 1984–1986¹⁹³.

¹⁹³ Obiekt powstał za ks. prob. Zygmunta Wawszczaka, który przez cały okres procesu inwestycyjnego, aż po rok 2013, do czasu, kiedy przeszedł na emeryturę, zajmował się świątynią, nadzorował każdy etap jej budowy i wyposażenie wnętrza.

5.5.1. Forma

Fot. 89. Kościół p.w. Najświętszego Odkupienia w Pobierowie Elewacja zachodnia
Fot. autor.

Fot. 90. Kościół p.w. Najświętszego Odkupienia w Pobierowie, widok głównego wejście od strony północnej
Fot. autor.

W układzie urbanistycznym kościół stanowi silny akcent w przestrzeni, jego mocna biała forma widoczna jest na tle znajdującej się za nim kontrastowej ściany zieleni. Obiekt nie dominuje wśród zabudowań, ponieważ znajduje się poza ścisłą zabudową – wysoka zieleń przysłania jego formę. Bryłę świątyni tworzy czytelny układ elementów korpusu nawowego i wieży. Ekspozycja bryły wyłania się od strony północnej z dolnego poziomu drogi prowadzącej do schodów. Obiekt obserwowany z tego kierunku, ze strzelistą wieżą dzwonniczą, zakończoną krzyżem, dominuje nad otaczającą go przestrzenią. Kościół został zaprojektowany na planie kwadratu o wymiarach 17,0 x 17,0 m. Na przekątnej kwadratu usytuowano wejście główne, a po przeciwległej jego stronie prezbiterium, w którym na osi wejścia znajduje się ołtarz.

Główną ideą autora było stworzenie współczesnej formy kościoła, odpowiadającego założeniom odnowionej liturgii. Ksiądz proboszcz, który wytyczył kierunek działań i postawił konkretne zadania przed architektem, mówił, że *„bryła ma być nowoczesna, nie historyzującego (...), stąd też powstał w 1984 r. projekt bez zastrzeżeń, w który nie było ingerencji”*¹⁹⁴. Całość założenia składa się z trzech zasadniczych brył, zróżnicowanych funkcjonalnie i wysokościowo, gdzie dominującą formę stanowi kościół, podpiwniczony w części prezbiterialnej, z wyodrębnioną wieżą dzwonniczą, dostępną z wnętrza. Pozostałe elementy bryłowe to część pomocnicza i administracyjna, przylegająca do prezbiterium, a stanowiąca łącznik dostępny z kościoła o gabarytach mniejszych niż część, z którą się łączy. Wielofunkcyjna plebania składa się z części mieszkalnej, pomieszczeń katechetycznych oraz zaplecza gospodarczego. Kompleks zabudowań projektowany był łącznie – obiekty te budowane były w tym samym okresie. Formą nawiązują do charakteru zabudowań mieszkalnych. Kompozycja wszystkich elementów utrzymana jest w jednym stylu i tej samej kolorystyce.

Trudności materiałowe i utrudnienia w realizacji obiektów sakralnych wytworzyły wspólnotę walczącą w jednej sprawie. Ksiądz proboszcz podjął heroiczną walkę, zdobywając komponenty i tworząc z nich podstawowy materiał budowlany *„na bloczki formę zrobiliśmy sami, a przy użyciu szlaki z koksu i cementu wytwarzaliśmy pustaki, z nich jest zrobiona ściana”*¹⁹⁵.

Obiekt ten to mocna, czytelna, a zarazem prosta bryła o ekspresji wyrażonej we wznoszącym się nad wejściem ostrym uniesieniu połaci dachu. Forma w pierwszej ocenie

¹⁹⁴ Ks. prob. Zygmunt Wawszczak, Parafia Najświętszego Odkupienia w Pobierowie, 27 sierpień 2014.

¹⁹⁵ Ibidem.

kojarzy się ze strzelistą chatą, jednak po głębszej analizie i oglądzie przywołuje na myśl kształt wznoszących się ku górze skrzydeł. Podstawową zasadą kompozycji jest diagonalne założenie – wejście główne, a nad nim punkt kulminacyjny z przeszklonym narożnikiem i kalenicą dachu równoległą do przekątnej rzutu. Wszystkie te elementy podkreślają symetryczny układ wnętrza. Charakterystyczną formą kompozycyjną jest dwuspadowy dach o spadku 40° i kalenicy w linii przekątnej kwadratu rzutu, o najwyższym punkcie we wnętrzu 13,5 m w narożniku, a najniższym 4 m. Dach wykonano całkowicie w technologii żelbetowej „zastosowana została wylewana belka kalenicowe o szerokości 0,5 m i wysokości 2,5 rozpięta na 24 m długości, ważyła 110 ton, dach jest cały wylewany z betonu, potrójnie zbrojony, podwójnie szalowany, wykonywaliśmy to tylko przy pomocy miejscowych ludzi, bez pomocy wyspecjalizowanych firm budowlanych”¹⁹⁶. Do głównej bryły kościoła, przy frontowej elewacji od północnej strony, przylega wieża, z której wydzielono część funkcjonalną, dostępną od wnętrza kościoła. Jest w niej klatka schodowa prowadząca na chór, znajdujący się nad wejściem głównym w strefie kruchty. Znajdujące się od południa prezbiterium zakończono niewielkim ściętym narożnikiem, gdzie wprowadzono płaską ścianę z witrażem. Ściany boczne po obu stronach przy prezbiterium ukształtowano kulisowo, podkreślając tym samym symetrię układu. Centralne drzwi do kościoła zaprojektowano na ściętym narożniku kwadratu, po przeciwnej stronie prezbiterium. Szerokie dwuskrzydłowe drzwi, prowadzące do wnętrza świątyni, autor zaakcentował zadaszeniem stworzonym przez wykorzystanie nadwieszenia, które powstało z narożnika zbiegających się ścian. Dla lekkości pionowego masywu płaszczyzn wprowadził w miejsce styku pas okien wypełniony pionowymi kolorowymi szklami. We wschodniej ścianie autor zaprojektował boczne dwuskrzydłowe drzwi wraz z naświetlem wypełniającym przestrzeń pomiędzy linią dachu a drzwiami, które stanowią otwarcie całego kościoła dla wiernych ze strefy zewnętrznej. Zabieg ten powoduje integrację dwóch przestrzeni – zewnętrznej i wewnętrznej – w jednym kierunku na ołtarz. Bryła całego założenia stanowi zwartą formę o dominującym korpusie kościoła i rozrzeźbionej białej fasadzie, poprzecinanej licznymi przeszklzeniami. Ekspresję kształtu podkreślono uniesieniem narożnika dachu i wyeksponowaniem wieży.

¹⁹⁶ Ibidem.

5.5.2. Wnętrze

Fot. 91. Kościół p.w. Najświętszego Odkupienia w Pobierowie , widok na ołtarz
Fot. autor.

Fot. 92. Kościół p.w. Najświętszego Odkupienia w Pobierowie, wewnątrz widok na ołtarz
Fot. autor.

Fot. 93. Kościół p.w. Najświętszego Odkupienia w Pobierowie, widok wnętrza, strefa wejściowa
Fot. autor.

Świątynia jednoprzestrzenna, zaprojektowana jako diagonalnie ułożony czworobok o czystym białym, bez wyeksponowanej konstrukcji wnętrzu. Empora muzyczna wsparta jest na jednym słupie wypełnia ona narożnikową przestrzeń przy wejściu. Dostępna jest z wnętrza poprzez klatkę schodową, która znajduje się w przystającej do kościoła wieży dzwonnicy. Wejście główne ukierunkowane jest w prostej linii na prezbiterium, gdzie na czterostopniowym podwyższeniu znajduje się stół ofiarny i dwie mównice. Strefa centralna pod prezbiterium jest podpiwniczona. Bezpośrednio nad ołtarzem swobodnie góruje zawieszony u szczytu obustronny obraz w formie krzyża, przedstawiający postać Jezusa Chrystusa¹⁹⁷. W strefie ołtarzowej uwagę wiernych jednoznacznie przykuwają skośne kurtynowe ściany oraz naturalne oświetlenie wnętrza. W przestrzeni prezbiterium wprowadzono kulisowo ukształtowane ściany wypełnione pionowymi oknami, które schodzą się przy zakończeniu prezbiterium. Tworzą one miejsce kulminacyjne dla całego układu, w jego centralnym punkcie, na tle pionowego przeszklenia, wypełnionego witrażem, znajduje się główny punkt skupienia uwagi –

¹⁹⁷P. Matysiak, *Kościół Archidiecezji Szczecińsko-Kamieńskiej*, *Nasze dziedzictwo*, t. II, Ikona, Bydgoszcz, s. 36.

podświetlane błyszczące tabernakulum. Boczne ściany w prezbiterium ozdobiono obrazami – na jednym z nich jest postać Papieża Jana Pawła II. Na pozostałych ścianach rozmieszczono obrazy przedstawiające drogę krzyżową¹⁹⁸.

Wyposażenie wnętrza w elementy drewniane – ambonki, konfesjonał, ławki – wykonał na potrzeby parafii lokalny stolarz¹⁹⁹. Koncepcja oświetlenia wnętrza świątyni opiera się głównie na wprowadzeniu do środka światła dziennego oraz doświetlenia go światłem sztucznym – pośrodku kościoła umieszczono trzypoziomowy żyrandol świecznikowy. Światło dzienne odgrywa tu znaczącą rolę, ponieważ dochodzi do wnętrza świątyni z czterech stron, dzięki czemu wnętrze, pomimo ascetycznego białego koloru, nabiera o każdej porze dnia i roku innego nasycenia koloru. Zastosowane w oknach przeszklenie to wzór o geometrycznych podłużnych kształtach, wykonane z różnokolorowego transparentnego szkła, które przepuszcza światło słoneczne do wnętrza i tworzy wielobarwną grę światła. Architekt przewidywał w miejscach dużych przeszkleń witraże tematyczne, jednak nie zostały one zrealizowane, a wnętrze pomimo tego wypełnione jest ciepłym światłem i tworzy miejsce sprzyjające skupieniu.

5.5.3. Symbolika

Kształt korpusu to kwadrat – liczba cztery symbolizuje cztery strony świata. W każdej ze ścian bocznych trzy okna doświetlają wnętrze strefy ołtarza, a cyfra trzy oznacza Tróję Świętą²⁰⁰. Trójkąt jest tu wszechobecny, centralne miejsce przy ołtarzu tworzą ramiona trójkąta, u zbiegu dwóch ścian bocznych umiejscowiono tabernakulum, świecące niczym oko proroka, a podstawą trójkąta jest ołtarz. Zygzakowate ułożenie trzech ścian tworzy kształt trójkąta – wszystkie te elementy nawiązują również do liczby trzy. Symbolicznie opadające połacie dachu nawiązują z jednej strony do namiotu, zaś obserwowane z innego ujęcia do symbolu skrzydeł ptaka wznoszącego się ku niebu. Również kolor biały we wnętrzu i na elewacji ma znaczenie symboliczne, przywołując skojarzenia czystości i niewinności²⁰¹.

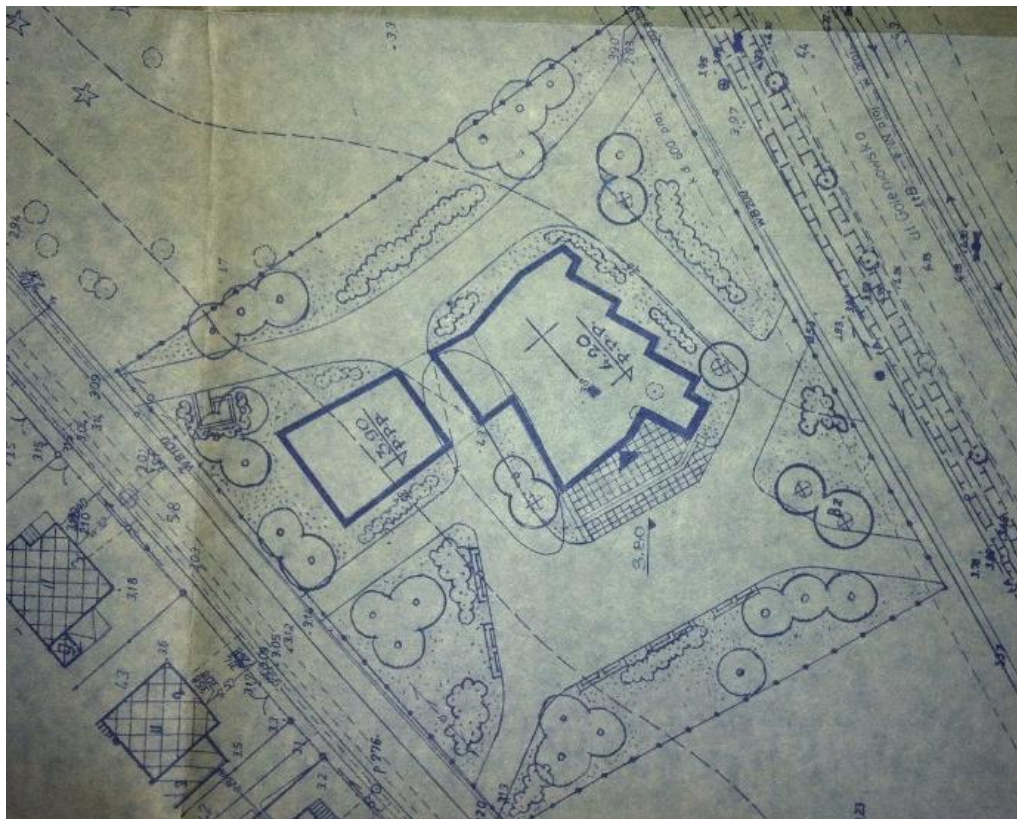
¹⁹⁸ Przedstawienia malarskie przygotował i zrealizował brat zakonny, jezuita z Krakowa Bronisław Podsiadły.

¹⁹⁹ Opracowanie i wykonawstwo wyposażenia Jan Słotwiński z Kozielic, informacja ks. prob. Zygmunt Wawszczak, Parafia Najświętszego Odkupienia w Pobierowie.

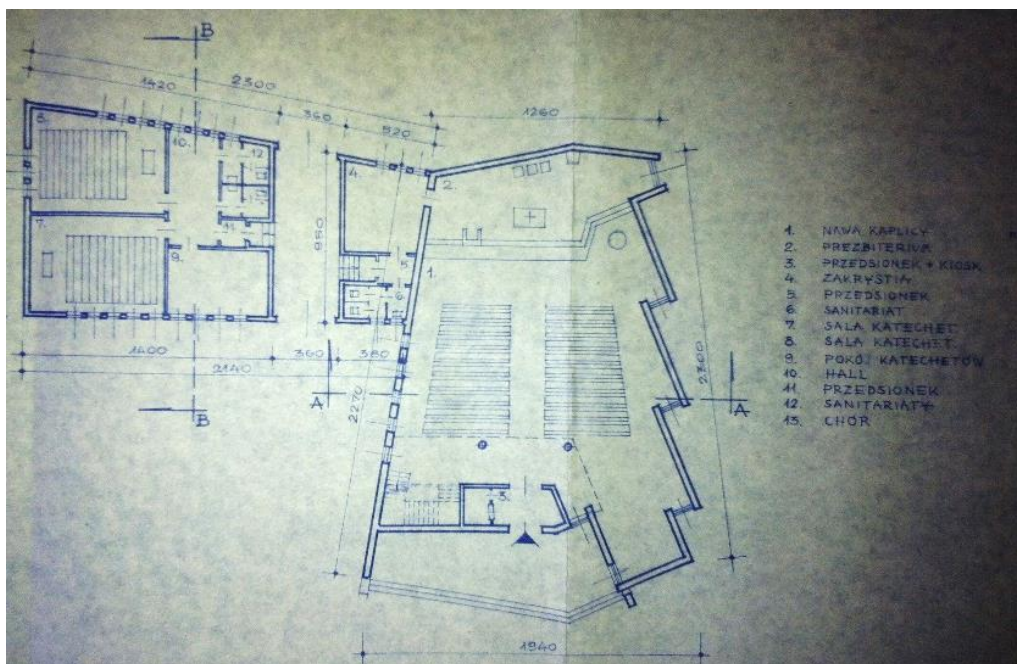
²⁰⁰ Symbole liturgiczne ..., op. cit.

²⁰¹ J.Sz. Wroński, *Kościół Krakowa* ..., op. cit., s. 370.

5.6. Kościół parafialny p.w. Nawiedzenia NMP w Szczecinie, budowa 1987–1998

Ryc.34. Kościół p.w. Nawiedzenia NMP w Szczecinie. Zagospodarowanie terenu
Źródło: archiwum UM Szczecin, 2015 r.

Ryc. 35. Kościół p.w. Nawiedzenia NMP w Szczecinie, rzut nawy kościoła
Źródło: archiwum UM Szczecin, 2015 r.

Fot. 94. Kościół p.w. Nawiedzenia NMP w Szczecinie. Widok od strony wejścia głównego
Fot. autor.

Kościół zlokalizowany jest poza ścisłym centrum miasta, na jego obrzeżach, w jednej z prawobrzeżnych dzielnic Szczecina. Położony w otoczeniu domów jednorodzinnych na działce pomiędzy ulicami Goleniowską, będącą główną drogą lokalną, a ulicą Czarnogóorską. Obszerna działka znajduje się w pierzei ul. Goleniowskiej. Obiekt usytuowany jest do niej równolegle południową elewacją. Po przeciwnej stronie ulicy znajduje się cmentarz komunalny. W części zachodniej teren bezpośrednio graniczy z parkingiem samochodowym, w części wschodniej z drobnymi usługami i pobliskim obszarem zieleni wysokiej. Kościół posadowiony jest na działce o płaskim ukształtowaniu terenu, niezadrzewionej, od frontu z dużym otwartym placem przykościelnym, zagospodarowanym pieszymi ciągami komunikacyjnymi oraz niską zielenią. Do kościoła prowadzą ścieżki z kilku kierunków, które łączą się przed wejściem w okrągły plac. Na terenie posesji znajduje się dom parafialny, a całość założenia połączona jest z bryłą kościoła. Funkcja niesakralna stanowi odrębny budynek, jako dobudowaną część od strony północnej kościoła. Obiekt ten, połączony ze świątynią, posiada również niezależne wejście z zewnątrz. Bryła plebanii ukryta została za

ścianą nawy kościoła, a od strony drogi głównej jest niewidoczna. Jej charakter dostosowany został do świątyni, której korpus jest dominujący w całej kompozycji (Fot. 94). Teren od strony fasady kościoła jest otwarty i zagospodarowany, ogrodzenie zaczynające się w połowie kościoła okala dom parafialny i zamyka po przeciwnej stronie, pozostawiając jedynie dostępny kościół dla wiernych od strony frontowej. W projekcie planowane było pełne obejście świątyni (ryc. 34).

Budowa kościoła nastąpiła w latach 1987–1998 według projektu szczecińskiego architekta²⁰². Prace projektowe trwały już od początku lat 80. Pierwotnie obiekt projektowano jako kaplicę z punktem katechetycznym, a jej powierzchnia nie przekraczała 600 m kw. Obecnie jest to kościół parafialny z rozbudowaną częścią plebanii – projektowana wielkość nawy kościoła została zrealizowana według projektu. Kościół jest nieorientowany, zbudowany na wskazanej lokalizacji, na miejscu niepełniącym wcześniej funkcji sakralnych.

5.6.1. Forma

Fot. 95. Kościół p.w. Nawiedzenia NMP w Szczecinie widok wieży

Fot. autor.

²⁰² Autor obiektu Walenty Zaborowski.

Architekt zaprojektował bryłę dostosowaną skalą do otaczającej ją zabudowy mieszkaniowej, w większości przedwojennych domów jednorodzinnych. Stworzył obiekt wyróżniający się z otoczenia nie wielkością i masywną sylwetą, ale dynamiczną rzeźbiarską i rozczłonkowaną formą, w której pionową płaszczyznę ściany przy wejściu wyniósł ku górze, zamykając ją równoległą ścianą przeciwną, która tworzy wieżę. Na jej tle umiejscowiono krzyż (fot. 95).

Fot. 96. Kościół p.w. Nawiedzenia NMP w Szczecinie, ściana boczna nawy

Fot. autor.

Rzut kościoła oparty jest na założeniu zwężającego się prostokąta, zakończonego niewyodrębnionym prezbiterium, zamkniętego ścianą parawanową pod rozwartym kątem w kierunku wnętrza. Strefę prezbiterium doświetla południowo-wschodnim światłem pionowy świetlik boczny, skierowany bezpośrednio na ołtarz, ukryty za parawanową ścianą nawy. Skośna ściana nawy – południowo-wschodnia – rozbita jest na trzy części (fot. 96), a jej rozchylenia tworzą segmentowy układ ścian. Ustawione z przesunięciem względem siebie równoległe płaszczyzny połączone są ścianami, w których umieszczono wąskie pionowe okna doświetlające pośrednio nawę. Segmentowo ustawione parawanowe ściany tworzą zatoczkowe

wnęki. Przeciwległa ściana nawy ukształtowana jest jako prosta ściana. W jej jednolitej płaszczyźnie rozmieszczono pięć pionowych okien, doświetlających nawę. Bezpośrednio do północnej ściany kościoła, w jego środkowej części, przylega budynek plebani. Prawa strona fasady została wysunięta do przodu w formie prostokąta i wyniesiona do góry ponad szczyt. Poprzez przebicie się przez połąć dachową tworzy wieżę dzwonną, zakończoną krzyżem. Elewacja frontowa, o układzie parawanowym, przełamana ścianą została podkreślona portalem zamkniętym półkoliście. Nad wejściem wysunięto ostro ścięty okap dachu, akcentujący wejście. Fasada wejściowa podkreślona jest dynamicznym nawisem dachu i ukośnie ustawioną ścianą przechodzącą w wieżę ze szczelinowymi oknami od strony portalu. Ściany kościoła wykonano w konstrukcji szkieletowej²⁰³, a dach w konstrukcji stalowej²⁰⁴ – elewacja pierwotnie była w białym kolorze, obecnie zastosowano tynk w kolorze piaskowym. Świątynię przykrywa dach namiotowy dwuspadowy o przesuniętej kalenicy w stosunku do osi założenia wnętrza, w części nad każdym segmentem ścian parawanowych zwieńczona dachem pulpitem. Formę kościoła cechuje czystość bryły, gdzie jedynym detalem jest kształt wieży powstałej z dwóch płaszczyzn piętrzących się ku górze, połączonych jedynie poziomymi stężeniami. Dynamiki nadają jej parawanowe ściany, typowe dla architektury późnego modernizmu.

5.6.2. Wnętrze

Fot. 97. Kościół p.w.
Nawiedzenia NMP w
Szczecinie, widok na ołtarz
Fot. autor.

²⁰³ Ściany zewnętrzne wykonano z gazobetonu. Konstrukcję nośną ścian stanowią żelbetowe słupy w ścianach i rygle w formie wieńców żelbetowych.

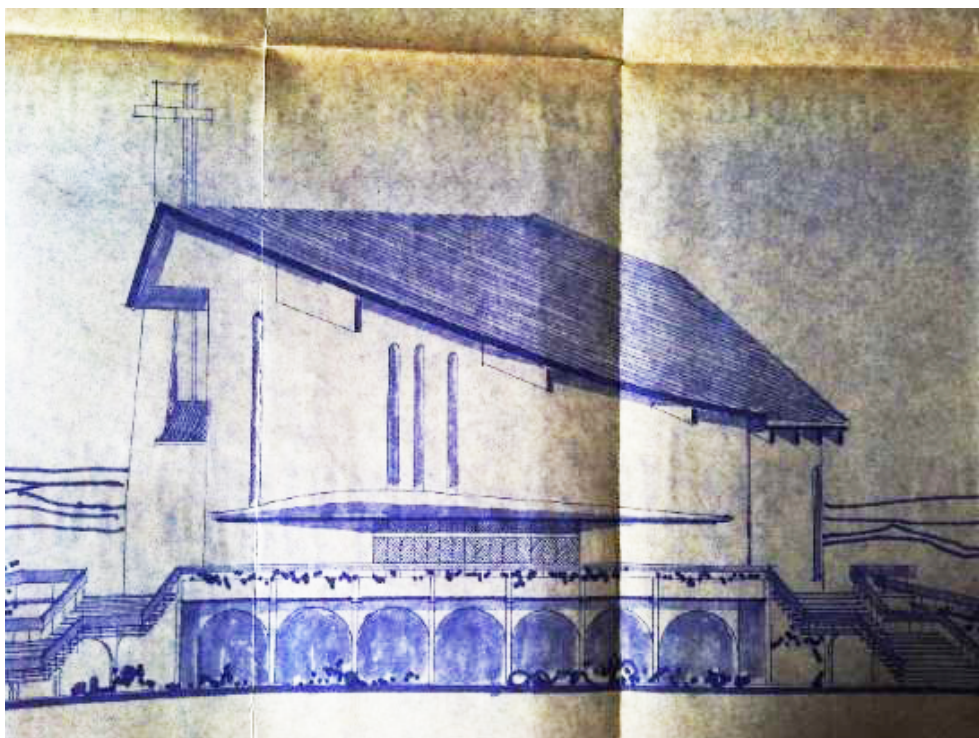
²⁰⁴ Element nośny dachu to blachownica stalowa w kalenicy i belki stalowe poprzeczne w formie krokwi, stężenie dachu stanowi kratownica, kryty blachą cynkową.

Wnętrze świątyni zaskakuje odmiennością, bogatą plastyką o zupełnie innym charakterze niż bryła. Konwencja stylistyczna czystej, dynamicznej bryły została przełamana przyjętą plastyką, gdzie uwagę skupia rozbudowany ołtarz – skalą niedostosowany do wielkości wnętrza. Kościół prezentuje układ o zorientowaniu podłużnym i ukierunkowaniu osiowym na ołtarz, a w jego centralnej części umieszczono tabernakulum. Strefa ołtarza została rozbudowana, wyróżniona i uniesiona w stosunku do nawy głównej, w nawie umieszczono dwa rzędy ławek, bezpośrednio skierowane na ołtarz. Z części przy ołtarzu jest przejście do zakrystii znajdującej się w bryle plebanii. W strefie wejściowej wydzielono kruchtę, a nad nią chór wsparty na filarach. Ściany wnętrza są w kolorze piaskowym, a boczne szczelinowe światło wpadające z zatoczkowo ukształtowanych wnęk dodatkowo rozjaśnia ich kolor. Strop odkryty w stronę wnętrza i wykończono drewnianą boazerią w kolorze złotego dębu. Cała kolorystyka w ciepłych barwach potęguje uczucie przesycenia, przejaskrawienia, co nie sprzyja skupieniu. Plastyka wnętrza kontrastuje z charakterem współczesnej formy obiektu, a monumentalne obrazy i ściana ołtarzowa przytłaczają wnętrze.

5.6.3. Symbolika

W formie obiektu odnaleźć można symboliczne znaczenie trzech segmentowych ścian z trzema oknami – liczba trzy odnosi się do Trójcy Świętej²⁰⁵. Ważnym elementem jest również krzyż, wyniesiony z płaszczyzny fasady na ramionach wieży, która symbolizuje wznoszące się do góry dłonie.

²⁰⁵ Symbole liturgiczne ..., op. cit.

Ryc. 38. Kościół p.w. św. Alberta w Szczecinie, widok elewacji wschodniej, dokumentacja projektowa

Źródło: UM Szczecin 2015 r.

Ryc. 39. Kościół p.w. św. Alberta w Szczecinie, widok elewacji północnej, dokumentacja projektowa

Źródło: UM Szczecin 2015 r.

W północnej części Szczecina, poza ścisłym jego centrum, na obrzeżach willowej dzielnicy w większości przedwojennych domów jednorodzinnych, na przełomie lat 80. i 90. powstał niewielki kościół. Historia budowy sięga początku lat 80., utworzenie nowej parafii umożliwiło podjęcie starań o budowę świątyni na potrzeby mieszkańców, zwłaszcza że nie istniał tu wcześniej żaden kościół, a tylko kaplica w prywatnym domu. Decyzję o ustaleniu lokalizacji wydano w październiku 1983 roku. Wskazaną lokalizację na realizację obiektu sakralnego stanowił teren znajdujący się przy głównej drodze łączącej Szczecin z Policami, na przedpolu osiedla domów jednorodzinnych, na narożnikowej działce z przylegającymi wewnątrz drogami osiedlowymi. Wskazany obszar stanowił trudny teren o dużym zróżnicowaniu poziomów, gdzie zachodnią część działki stanowiła skarpa o pochyleniu terenu w kierunku do drogi – w najwyższym miejscu różnica wynosiła 3,90 m.

Założenia programowe obejmowały budowę kaplicy wraz z umieszczonym w niej zespołem katechetycznym oraz budowę domu parafialnego. Projekt kościoła dla nowo powstałej parafii opracował szczeciński architekt²⁰⁶. Autor bliźniaczego kościoła w Rewalu, na podstawie stworzonej przez siebie formy, opracował projekt kościoła w Szczecinie, rozszerzając pierwotną funkcję sakralną wzorcowego kościoła o zespół katechetyczny i dom parafialny. W jednej bryle, wtopionej w skarpe, zamknął cały program funkcjonalny. Pozwolenie na budowę otrzymano w czerwcu 1984 roku, a realizacja projektu przypada na lata 1985–2005.

Kościół to wolno stojący obiekt na działce, która ze względu na różnicę poziomów terenu dzieli się na dwie części. Część dolna zagospodarowana jest jako plac przykościelny z miejscami parkingowymi, ścieżkami i zagospodarowaną zielenią, oraz część górna, która stanowi plac przy wejściu do domu parafialnego. Teren od północy i zachodu bezpośrednio graniczy z domami jednorodzinnymi, od południa z obiektem usługowo-handlowym. Od strony wschodniej cała elewacja jest wyeksponowana, obszar przed kościołem nie zabudowany, a bryła obiektu widoczna jest z drogi w całej sylwecie. Świątynia, pomimo swej niewielkiej kubatury, poprzez umieszczenie na podwyższeniu, na kondygnacji ukrytej w skarpie, została wydobyta z terenu. Jej widoczne nad terenem wejście architekt zaakcentował krzywoliniowym zadaszeniem.

²⁰⁶ Autor Zbigniew Abrahamowicz.

Fot. 98. Kościół p.w. św. Alberta w Szczecinie. Widok od strony wejścia
Fot. autor.

Teren wokół kościoła ogrodzony jest żywopłotem, na posesję prowadzą dojścia z drogi głównej i z wewnętrznej osiedlowej. Kościół jest nieorientowany, oparty na rzucie wycinka koła, symetryczny, o zorientowaniu centralnym i ukierunkowaniu osiowym. Wejście główne do kościoła znajduje się od wschodu, strefa wejściowa została usytuowana frontem w kierunku drogi. Do drzwi kościoła prowadzą z poziomego terenu ścieżki z dwóch stron, zakończone szerokimi schodami, prowadzącymi na obszerny taras przed wejściem. Płaszczyzna tarasu przy wejściu to częściowo stropodach części kondygnacji przyziemia, oraz wysuniętą część stropu nad kondygnacją w przyziemiu. W części przyziemia mieszczą się pomieszczenia katechetyczne i gospodarcze. Taras swoim kształtem powiela obrys rzutu frontowej ściany kościoła.

5.7.1. Forma

Fot. 99. Kościół p.w. św. Alberta w Szczecinie, widok od strony domu parafialnego
Fot. autor.

Fot. 100. Kościół p.w. św. Alberta w Szczecinie, widok wieży
Fot. autor.

Kościół stanowi jedną zwartą bryłę, która w swej formie zawiera kilka funkcji. Najistotniejszą część stanowi sacrum, i to uzewnętrznione jest poprzez górujący nad bryłą znak krzyża zwieńczający wieżę. Architekt zastosował plan oparty na rzucie wycinka koła, z niewyodrębnionym prezbiterium, gdzie ścianę prezbiterialną zamknął w miejscu spotkania się promieni koła. Dwa różne promienie spotykały się tworząc krzywiznę łuku będącą ścianą prezbiterium. Powstała w ten sposób zakończona część wycinka koła stanowi strefę ołtarza. Ramiona rozchodzą się od centrum prezbiterium, powstała przestrzeń pomiędzy nimi stanowi nawę kościoła. W ścianie południowej zamieszone są cztery okna zakończone łagodnym

łukiem, które zostały wypełnione wielobarwnymi witrażami,²⁰⁷ stanowią one dwie trzecie wysokości ściany (fot. 101). Od strony północnej ściana stanowi wewnętrzną część domu parafialnego.

Fot. 101. Kościół p.w. św. Alberta w Szczecinie, widok elewacji południowej
Fot. autor.

²⁰⁷ Witraż w kaplicy projektu A. Sadkiewicz-Parczewskiej. Pozostałe dziewięć projektu Tadeusza Furdyny, Źródło: archiwum parafii.

Fot. 102. Kościół p.w. św. Alberta w Szczecinie, widok elewacji północnej
Fot. autor.

W część plebanii znajduje się zakrystia i kaplica, dostępna z poziomu nawy. Kościół jest dwupoziomowy, a w części kondygnacji przyziemia umieszczone zostały salki katechetyczne i pomieszczenia pomocnicze. Kościół nie ma czytelnej fasady wejściowej – wejście do wnętrza poprzez szerokie trzyskrzydłowe drzwi podkreśla jedynie półkoliste zadaszenie (fot. 98).

Niesymetryczna elewacja przecięta jest trzema wąskimi pionowymi oknami, które zakończone są łagodnym łukiem, a kolejne pojedyncze, wyższe okno doświetla klatkę schodową. Po lewej stronie od wejścia, na ścianie południowej, autor zaprojektował wieżę dzwonniczą, zespala ją z bryłą kościoła i umieścił w niej klatkę schodową na chór. Kształt prostopadłościenną podstawy o funkcjach użytkowych zamknięty został trójkątem powstałym z dwóch ścian, opartych o siebie na szczycie z płaską półką stanowiącą podstawę krzyża wieńczącego wieżę (fot. 100). Ściana południowa w części nawy została wycofana w głąb, a nad nią znajduje się szeroki okap dachu pulpitu wsparty na dwóch ukośnie ustawionych przyporach (fot. 101). Świątynia zwieńczona jest dachem pulpitu o różnych kątach nachylenia, których połacie są różne jedna krótsza o linii okapu ustawionej równolegle do ściany południowej, druga opada na nieregularnie ukształtowaną ściętą ścianę północną. Dach,

jak i cały obiekt, wykonano w konstrukcji żelbetowej. Świątynia stanowi ekspresyjną mocną formę dzięki dynamicznie zestawionym ze sobą płaszczyznami, co wyróżnia ją z otaczających ją obiektów. Artysta stworzył wyróżniającą się rozpoznawalną formę, o dynamicznej ekspresyjnej linii. Forma dostosowana jest skalą i kolorystyką do otoczenia, jej ukryta funkcja domu parafialnego jest niezauważalna, jedynie w głębi posesji liczba okien w elewacji sygnalizuje zmianę funkcji (fot. 98).

5.7.2. Wnętrze

Fot. 103. Kościół p.w. św. Alberta w Szczecinie, widok ołtarza

Fot. autor.

Wnętrze kościoła rozwiązano jako jednonawową przestrzeń, na osi wejścia głównego zakończoną półkolistym prezbiterium. W przestrzeni prezbiterium znajduje się ołtarz, a jego centralne miejsce wypełnia, zawieszony z dystansem od ściany, prosty krzyż w aureoli błękitów, a po bokach umieszczono płaskorzeźby aniołów. Po prawej stronie od wejścia na bocznej ścianie znajduje się szerokie, zakończone półkolem, przejście do bocznej kaplicy stanowiącej odrębną przestrzeń. Dalej w kierunku prezbiterium, tuż przy ołtarzu pomiędzy szerokimi pilastrami, umieszczono przejście do zakrystii i do domu parafialnego. W części wejściowej kruchta, została wysunięta w kierunku wnętrza, wykonana jako ażurowa drewniana konstrukcja. Nad wejściem znajduje się chór wsparty na dwóch filarach o linii powtarzającej rzutu w kształcie wycinka koła, a klatka schodowa prowadząca na chór ukryta została w podstawie wieży, która do wysokości połowy nawy stanowi wnętrze kościoła.

Fot. 104. Kościół p.w. św. Alberta w Szczecinie, widok wnętrza chóru

Fot. autor.

Fot. 105. Kościół p.w. św. Alberta w Szczecinie, widok ściany południowej, wykończenie sufitu
Fot. autor.

Klatkę schodową, prowadzącą na chór, ukryto w podstawie wieży, która do wysokości połowy nawy stanowi wnętrze kościoła. Chór doświetlono zakończonymi półkoliście pionowymi wąskimi oknami, które wypełnione są witrażami²⁰⁸. Nawę kościoła doświetlają, znajdujące się w południowej ścianie, cztery pionowe szerokie okna, zakończone pełnym półkolem, wypełnione witrażami przedstawiającymi postacie świętych. Okna te stanowią większą część płaszczyzny ściany, przez co tworzą ją ażurową. Dodatkowym źródłem światła są żyrandole rozmieszczone w dwóch rzędach. Wnętrze nawy wypełniają rzędy stałych ławek dla wiernych, ukierunkowane bezpośrednio na ołtarz, którego rozchodzące się ściany nawy nawiązują do otwartych zapraszających ramion, gdzie na ich zbiegu umieszczone jest serce ołtarza – tabernakulum. Nawa przykryta pulpitowym dachem została wykończona od środka stropem drewnianym, a jego kształt jest wynikiem obłożenia konstrukcji dachu materiałem

²⁰⁸ Nastawa ołtarzowa płaskorzeźby, tzw. Adoracja Krzyża projektu ks. Furdyny, wykonana z żywicy epoksydowej, zbrojonej włóknem szklanym na konstrukcji metalowej. Źródło: archiwum parafii.

wykończeniowym – w ten sposób powstał układ trójkątów połączonych poziomą płaszczyzną, co szczególnie widać nad oknami w ścianie południowej (Fot. 105).

Ogromna płaszczyzna nieregularnie opadającego dachu powstała w wyniku różnic wysokości jego podparcia. Od wewnątrz strop został rozbity na drobniejsze płaszczyzny, na których światło dzienne odbija się i chowa, pozostawiając wrażenie falowania dynamiczną i zmienną linią. Wnętrze świątyni utrzymane jest w białej kolorystyce, która kontrastuje z drewnianym sufitem. Charakterystycznym elementem tego obiektu, widocznym również w kształtowaniu wnętrza, są łuki zarówno jako zakończenia okien i drzwi, jak i otworów w ścianach. Kościół o skromnym wystroju, dobrze doświetlony, a jasne i stonowane wnętrza sprzyja skupieniu i modlitwie.

5.7.3. Symbolika

Architekt zawarł w formie obiektu kilka symboli chrześcijańskich, m.in. ten odnoszący się do miłości – kształt serca odnajdywany w rzucie. Pierwotny projekt tworzony był dla nadmorskiej wsi Rewal, w jego formie autor zawarł symbol żagla, łodzi, natomiast w rzucie odnaleźć można kształt zbliżony do serca. Symbolika zawarta w pierwotnej idei nie uległa zmianie, kościół w Szczecinie został rozbudowany o funkcję, która nie wpłynęła na zakłócenie wcześniejszej idei. W strefie wejściowej autor zawarł magiczną cyfrę trzy – trzy szczelinowe okna – która oznacza Tróję Świętą. Symboliczne stosowanie liczby dwa – dwa filary wspierające chór, dwie przypory wspierające dach – oznacza: duszę i ciało, Chrystusa i Kościół, dwa Testamenty. Cztery masywne przeszklenia, jako główne doświetlenie wnętrza, symbolizują cztery strony świata i czterech ewangelistów²⁰⁹.

5.8. Podsumowanie działań artystycznych i przemian w architekturze sakralnej w latach 1972–1989 po II soborze watykańskim

Trwająca do 1972 roku niepewna sytuacja polityczna na terenie Pomorza Zachodniego powodowała, iż w istocie obszar ten trwał w poczuciu tymczasowości²¹⁰. Ludność napływowa, która przybyła tu z różnych części Polski, cechowała się odmiennymi tradycjami kulturowymi

²⁰⁹ Symbole liturgiczne ..., op. cit.

²¹⁰ Związane było to z niepewnością co do trwałości granic na Odrze i Nysie Łużyckiej, co powodowało zachwiania w poczuciu bezpieczeństwa i przywiązania do obszaru zamieszkiwania. Sytuacja ta uległa zmianie po ratyfikacji układu o trwałości granicy zachodniej pomiędzy Polską a NRF w maju 1972 r.

i religijnymi i pomimo braku trwałej struktury kościelnej²¹¹ również współtworzyła społeczność religijną. Gdy w czerwcu 1972 roku powstały trwałe struktury kościelne, czyli diecezja szczecińsko-kamieńska, rozpoczął się nowy okres budowy Kościoła katolickiego²¹² zarówno w jego strukturze, jak i w architekturze, co wiązało się z formowaniem diecezji, organizowaniem nowych parafii, budową nowych świątyń dla licznej społeczności religijnej.

Liczba poprotestanckich świątyń oddanych Kościołowi była niewystarczająca w stosunku do liczby wiernych, więc zaistniała potrzeba budowy nowych kościołów niezależnie od polityki państwa, które nie było zainteresowane dynamicznym rozwojem Kościoła²¹³.

Teren objęty badaniem cechuje się dużą intensywnością budowlaną. Decyzje podejmowane przez nowo powołanych ordynariuszy diecezji o budowie nowych lub przebudowie już istniejących kościołów zbiegły się w czasie ze zmianami wprowadzonymi przez sobór watykański II²¹⁴. Stworzyło to z jednej strony nowe problemy formalno-organizacyjne wewnątrz struktury Kościoła, jak i stało się jednocześnie nowym wyzwaniem dla architektów uczestniczących w procesie budowlanym. Nic też dziwnego, że dzięki nowemu otwarciu się Kościoła po soborze watykańskim II poszukiwano nowego języka sztuki. Pierwsze powstające na Pomorzu Zachodnim realizacje nowych kościołów parafialnych cechuje, niezależnie od ich oceny obiektywnej, specyficzna oryginalność przejawiająca się głównie w poszukiwaniu nowej

²¹¹ *Archidiecezja Szczecińsko-Kamieńska 2007 ...*, op. cit. Trwała struktura kościelna utworzona została 28 czerwca 1972 roku na mocy aktu Stolicy Apostolskiej. Akt ten wydzielił ją z Administracji Apostolskiej Kamieńskiej Lubuskiej i Prałatury Piłskiej.

²¹² „Stroba Jerzy”, *Stroba Jerzy-E-encyklopedia*, udostępniono 13 czerwiec 2015, http://www.encyklo.pl/index.php?title=Stroba_Jerzy. Pierwszym biskupem szczecińsko-kamieńskim (1972-1979) został ks. dr Jerzy Stroba, pochodzący ze Śląska, który w latach 1955-1958 był rektorem Śląskiego Seminarium Duchownego w Krakowie. W Katowicach należał do Komisji Artystycznej Budownictwa Sakralnego. Jako biskup tytularny posługiwał w Gorzowie Wlkp., tam m.in. był przewodniczącym Wydziału Nauki Kościelnej, Komisji Liturgicznej i Komisji Sztuki Kościelnej. Odegrał znaczącą rolę w przywracaniu polskiej administracji kościelnej na Ziemiach Zachodnich i Północnych. W ciągu tych sześciu lat wyłożonych starań w zakresie budownictwa sakralnego, Kościół doczekał się pierwszych zezwoleń na budowę nowych świątyń i rozbudowę istniejących oraz na odbudowę licznych „trwających” w powojennej ruinie dawnych protestanckich kościołów. W diecezji zostało utworzonych 49 nowych parafii.

²¹³ W 1979 r. nowym biskupem (1979–1992) diecezji został ks. dr Kazimierz Majdański pochodzący z okolic Kalisza. Kontynuował on zapoczątkowany przez swojego poprzednika rozwój diecezji. Podczas swej wieloletniej pracy przyczynił się do utworzenia 11 nowych dekanatów, a przede wszystkim do erygowania Wyższego Seminarium Duchowne w Szczecinie. Powołał dwa Sanktuaria Maryjne oraz dziesiątki nowych parafii. Największym wydarzeniem w życiu diecezji była wizyta Jana Pawła II w Szczecinie w 1987 r.. W 1992 r. diecezja szczecińsko-kamieńska podniesiona została do rangi archidiecezji.

²¹⁴ Sobór watykański II, 1962–1965, reformy Vaticanum II, zmieniły obowiązujące dotychczas zasady sztuki kościelnej w zakresie sprawowania liturgii świętej. Weszła w życie „Instrukcji dla właściwego wprowadzenia w życie Konstytucji o liturgii świętej”. W wyniku postanowień zmieniła się obowiązująca koncepcja architektury sakralnej, przede wszystkim w wystroju jej wnętrza. Za przyzwoleniem Watykanu rozpowszechniło się dążenie do tworzenia nowoczesnej architektury sakralnej, podążającej za nowymi kierunkami w sztuce.

formy budynku kościelnego, wpisującego się w aktualnie modne kierunki i style architektoniczne charakterystyczne dla XX wieku.

„W dużej grupie powstających wówczas obiektów nieliczną część zajmują kościoły, jedynie kościoły realizowane po 1956 roku a z początkiem lat 70., tworzące zdecydowanie największą grupę rozwiązań indywidualnie projektowanych, stanowiły swoisty rodzaj opozycji wobec systemu politycznego traktowanego, jako przyczyna wszelkiego zła, co w architekturze wymyślono i zrealizowano (...). Ale i te, w pełni autorskie, choć zapewne także odzwierciedlające gusta estetyczne inwestora, rozwiązania mogą budzić nierzadko kontrowersyjne uczucia”²¹⁵.

Jak wynika z przeprowadzonej kwerendy (tab.3), powstałe w latach 1972–1989 nowe kościoły:

1. Stanowią wyraz poszukiwania formy, mającej w zamierzeniu autorów tworzyć nową jakość symboliczną przestrzeni sacrum;
2. Spełniają założenia nowej liturgii posoborowej²¹⁶, w istocie jednak tworzą tradycyjną formę budynku kościoła poprzez układ podłużny, w którym stosowano często formalne zabiegi poszukiwania indywidualnych rozwiązań;
3. Odwołują się wprost do tradycyjnej formy podłużnej.

W pierwszych latach istnienia diecezja otrzymała zaledwie dwa zezwolenia na budowę nowych i dwa na rozbudowę istniejących świątyń. Liczba ta stopniowo wzrastała^{217,218}. Pomimo istniejących ciągłych napięć w stosunkach państwo-Kościół, to w rezultacie w okresie tym zrealizowano bądź rozpoczęto budowę 39 obiektów. Na podstawie przeprowadzonych analiz wszystkich powstałych w tym okresie świątyń katolickich największą część stanowią obiekty, dla których określono cechy wspólne, a są to (tab. 5):

- kościoły nowo wybudowane od podstaw,
- głównie lokowane w przestrzeni wiejskiej,
- kościoły o rzucie podłużnym,
- o układzie jednonawowym.

²¹⁵ W. Bal i in., *Architektura polska lat 1961-1975* ..., op. cit., s. 21.

²¹⁶ Reformy soboru watykańskiego II dotyczące sztuki sakralnej opisane zostały w punkcie 3.3.

²¹⁷ R. Gryz, *Na masowe budownictwo sakralne nie pójdziemy*. Ekipa Gierka wobec budowy katolickich świątyń (1970-1980)”, *Pamięć i Sprawiedliwość*, nr 1(7) (2005): s. 140. W latach 1976-1980 otrzymano jedno na budowę nowego kościoła i osiemnaście na rozbudowę istniejących kościołów.

²¹⁸ *Archidiecezja Szczecińsko-Kamieńska 2007* ..., op. cit., s. 21–22. w sumie w latach 1974-1981 otrzymano pięć zezwoleń na budowę nowych świątyń, w latach 1981-1985 na kolejnych dziewięć.

- charakteryzujące się zwartą bryłą,
- wybudowane w połączeniu funkcji sakralnej z zapleczem katechetycznym, biurowym lub domem parafialnym.
- o formie oryginalnej.²¹⁹

Tab. 5. Cechy obiektów sakralnych wybudowanych w latach 1972–1989

UWARUNKOWANIA HISTORYCZNO-URBANISTYCZNO-LOKALIZACYJNE		
1	TYP KOŚCIOŁA	1972-1989
A	KOŚCIÓŁ = nowy wybudowany od podstaw	30
B	KOŚCIÓŁ = nowy wybudowany jako rozbudowa poprzedniej świątyni, w rzeczywistości wybudowany od podstaw zupełnie nowy obiekt	3
C	KOŚCIÓŁ = nowy w wyniku rozbudowy i wcielenia starego kościoła	2
D	KOŚCIÓŁ = nowy wybudowany na starych fundamentach	4
E	KOŚCIÓŁ = nowy w wyniku adaptacji obiektu innego przeznaczenia	1
	LOKALIZACJA	
M	MIASTO	15
M/O	MIASTO/ OBRZEŻA	4
W	WIEŚ	21
CECHY FORMY		
2	TYP RZUTU	
A	WIELOBOK REGULARNY	3
	WIELOBOK NIEREGULARNY	7
B	PODŁUŻNY	23
C	KWADRAT	1
D	OKRĄGŁY/ELIPSA	4
E	NA RZUCIE WYCINKA KOŁA	2

²¹⁹ Oryginalność rozumiana jest tu raczej jako forma powstała w wyniku wybudowania obiektu jednorazowo wg projektu, niebędącego wcześniej przedmiotem zmian lub wcześniejszych zastosowań.

F	NA RZUCIE DOWOLNEJ SWOBODNEJ FORMY	0
3	TYP UKŁADU	
I	JEDNONAWOWY	32
II	DWUNAWOWY	5
III	TRZYNAWOWY	4
T	TRANSEPT	1
4	PREZBITERIUM	
A	WYODREBNIONE Z WNĘTRZA	21
B	NIEWYODREBNIONE Z WNĘTRZA	18
5	TYP WIEŻY	
A	SYGNATURKA	2
B	WTOPIONA ZINTEGROWANA Z BRYŁĄ	10
C	WYODREBNIONA	14
D	WOLNOSTOJACA	3
E	BEZ WIEŻY	11
6	RODZAJ BRYŁY	
A	ZWARTA	27
B	ROZCZŁONKOWANA	13
7	DOBUDÓWKI WYODREBNIONE Z BRYŁY	
A	KAPLICA	2
B	ZAKRYSTIA	14
C	FUNKCJE NIESAKRALNE, ZAPLECZE KATECHETYCZNE/MIESZKANIE	13
D	BRAK	3
8	FORMA/ ARCHITEKTURA	
A	PROJEKT WYKORZYSTANY JEDNORAZOWO	38
B	OBIEKT POWIELONY, ZMODYFIKOWANY, ZREALIZOWANY W OPARCIU O WCZEŚNIEJSZ OBIEKT	2
C	OBIEKT ZREALIZOWANY W OPARCIU O WCZEŚNIEJSZ PROJEKT W KOLEJNYM OKRESIE 1990-2005	4

Źródło: opracowanie autorskie.

Większość z powyższych kościołów zlokalizowano na terenach wiejskich. Jeden, z wykorzystaniem tej samej dokumentacji projektowej kościoła, powstał w innej wsi. Natomiast trzydzieści siedem obiektów sakralnych posiada indywidualne cechy formalne, pozwalające na porównanie ich, co do właściwości wyodrębnionych cech. Z tej liczby wyodrębniono dwa obiekty, powstałe w oparciu o wcześniej zrealizowane, oraz jeden, który wykorzystano powtórnie w latach 1990-2005 (tab.5).

Obiekty sakralne wznoszone w latach 70. i 80. na Pomorzu Zachodnim, jak również w pozostałych częściach Polski, były tworzone w atmosferze chwilowej szansy, „*zdarzało się, że w doborze architekta przedstawiciele kościoła kierowali się tym, czy ów architekt będzie w stanie przebrnąć przez kolejne przeszkody (...), zatwierdzi projekt i uzyska zgodę na jego realizację*”²²⁰. Niemniej jednak znane są przypadki organizowania konkursów na koncepcję czy projekty realizacyjne kościołów, jednak trudno określić czym kierowano się w doborze artystów. Wydaje się, że decydującą rolę odgrywał tu mecenat kościelny – to na nim spoczywać miał obowiązek doboru najlepszych rozwiązań najszlachetniejszych dzieł sztuki. Sobór watykański II wyraźnie określił w „*Konstytucji o liturgii świętej*” w dziale VII sposób dbałości o dobrą sztukę „*Biskupi niechaj czuwają, aby stanowczo nie dopuszczać do kościołów i innych miejsc świętych dzieł artystów, które nie licują z wiarą i dobrymi obyczajami oraz pobożnością chrześcijańską lub obrażają prawdziwy zmysł religijny czy to z powodu nieodpowiedniej formy, czy też z powodu niskiego poziomu, przeciętności lub naśladownictwa* Przy wznoszeniu zaś świątyń należy troskliwie dbać o to, aby ułatwić wykonywanie czynności liturgicznych oraz osiągnięcie czynnego uczestnictwa wiernych”²²¹. Kościół uznawano za dzieło architektoniczne i obiekt o wysokich walorach estetycznych, pomimo tego rzadkością było organizowanie konkursów architektonicznych. W analizowanym obszarze przeprowadzono zaledwie dwa konkursy, a były to konkursy wewnętrzne SARP – jeden w Stargardzie Szczecińskim w 1982 roku²²² na projekt zespołu parafialnego, kościoła i plebanii, na osiedlu domów wielorodzinnych, a drugi w Świnoujściu, w 1985 roku²²³ na projekt kościoła parafialnego i plebanii, na osiedlu domów jednorodzinnych. W rezultacie pozostałe obiekty sakralne

²²⁰ A. Basista, *Betonowe dziedzictwo ...*, op. cit., s. 154.

²²¹ *Sobór Watykański II, Konstytucja o liturgii świętej ...*, op. cit., s. 126. Sztuka kościelna i sprzęt liturgiczny.

²²² A. Morawski, *Kościół w Stargardzie Szczecińskim, historia powstania projektu*, 2 lutego 2015.

²²³ R. Borowski, *Historia powstania kościoła w Świnoujściu*, 10 października 2015.

realizowane były bądź to ze wskazania przez przedstawiciela Kościoła lub diecezjalnego konserwatora zabytków²²⁴ bądź z polecenia innych księży.

Na Pomorzu Zachodnim w badanym okresie najbardziej aktywni byli architekci napływowi, którzy odznaczali się już dorobkiem zawodowym i stanowili głównie indywidualności twórcze reprezentujące różne szkoły i ośrodki akademickie w Polsce. Stanisław Latour pochodził z ośrodka akademickiego z Warszawy, Jerzy Okniński z Wrocławia, Zbigniew Abrahamowicz, Rajmund Borkowski i Adam Maria Szymiski z Gdańska, Henryk Otto Odon z Krakowa. Niektórzy z nich są autorami znacznej liczby obiektów sakralnych w tym okresie. Architektura przez nich stworzona charakteryzuje się różnorodnością, a obiekty te mają niepowtarzalne rozwiązania. Ich cechą stało się nowatorstwo zarówno w układzie rzutu, kreowaniu formy, jak i wykorzystanie nowych materiałów i technologii konstrukcyjnych.

Architekci poszukiwali i tworzyli nowe formy obiektów sakralnych z uwzględnieniem zaleceń posoborowych. Wyraźnie widać, że w badanym przedziale czasowym pierwsze nowe kościoły, powstałe na tzw. Ziemiach Odzyskanych w granicach diecezji szczecińsko-kamieńskiej, stanowią przykłady poszukiwania nowych form wyrazu współczesnego sacrum oraz zerwanie z powielaniem historycznych wzorców, jak również zastanę spuścizną kulturową. Odcinają się one od tradycyjnych form budowli sakralnych opartych na zakorzenionych w XIX wieku wzorcach Kościoła katolickiego. Świątynia na tych terenach miała stanowić znak nowego czasu.

Współczesne kościoły projektowane w duchu posoborowym miały skupiać wiernych, być miejscem spotkania i adoracji, zapewniać wiernym ich czynne uczestnictwo w liturgii oraz dobrą widoczność ołtarza i misterium tam odprawianego. Powstające kościoły na Ziemiach Odzyskanych w wyraźny sposób miały zaznaczać swoją obecność, szczególna wartość architektury obiektów sakralnych, utożsamiana z polskością, zapoczątkowała nową tożsamość kulturową dla tego obszaru. Niezwykle ważne wydają się być te pierwsze powstałe obiekty, które stanowią o kontynuowaniu i przywiązaniu do tradycji chrześcijańskiej. Twórcy

²²⁴ Ks. inf. Roman Kostynowicz, *Architektura sakralna Pomorza Zachodniego*, http://www.architektura.pomorze.pl/?art_id=886., udostępniono 14 czerwiec 2015, Roman Kostynowicz, absolwent Wydziału Sztuk Pięknych Uniwersytetu im. Mikołaja Kopernika w Toruniu. Ks. Inf. jako proboszcz w Kamieniu Pomorskim zainicjował szereg prac konserwatorskich w świątyni i przy jej wyposażeniu, stworzył salon, w którym gościli ludzie nauki, kultury i sztuki.

architektury w wyraźny sposób poszukiwali nowej formy,²²⁵ kształtowali ją w oparciu o założenia posoborowe, spełniając tym jego wytyczne o integracji i zbliżeniu wiernych do ołtarza, jak również przywiązując wagę do znaczenia obiektu, jego czytelności dla społeczeństwa, a także przenikanie się znaków i symboli chrześcijańskich zarówno w bryle, jak i wewnątrz.

Większość powstałych w tym okresie kościołów stanowią obiekty budowane na wsiach w miejscowościach nadmorskich, również niewiele mniej powstało w nowych dzielnicach miasta w pobliżu tworzących się osiedli mieszkaniowych. Brak w tworzonych planach zagospodarowania przestrzennego terenów z przeznaczeniem pod budownictwo sakralne, dodatkowo utrudniał uzyskanie decyzji lokalizacyjnej pod budowę kościoła. Na nowo powstających osiedlach i urbanizujących się obszarach podmiejskich oraz wiejskich wiązało się to z przyjęciem wskazanego terenu, który wielokrotnie stanowił najtrudniejszy w rejonie obszar pod względem warunków zabudowy bądź możliwości lokalizacyjnych obiektu. Andrzej Basista napisał, że *„dla reżimu było to sprawą bardzo drażliwą, wręcz śledzono plany osiedli, by nie pozostawały na nich działki nadające się do usytuowania świątyni (...) O lokalizacji świątyni decydowano na ogół wtedy, gdy osiedle było już skończone, toteż wybór miejsca ograniczał się do terenów niezagospodarowanych. Nic więc dziwnego, że wiele z nich powstało w miejscach przypadkowych, a czasem wręcz nieodpowiednich”*²²⁶.

Tworzony wówczas program funkcjonalny obiektów był bardzo obszerny, bo kościoły miejskie skupiały w sobie nie tylko funkcję sakralną, ale również centro- i kulturotwórczą. Program zakładał, że w obiektach będą pomieszczenia katechetyczne, biura i domy parafialne skupione w jednym obszarze zabudowy. Jednak założenia wielokrotnie przekraczały zapotrzebowanie, a dla każdej tworzonej jednostki zakładano rozwój niekoniecznie realny. Przykładem może być np. obiekt sakralny w Stargardzie Szczecińskim²²⁷, gdzie wybudowano kościół dwupoziomowy połączony z całym kompleksem plebanii i pomieszczeń towarzyszących, obecnie niewykorzystywanych. Budowa takich obiektów trwała wiele lat. Niektóre do dzisiaj pozostają niedokończone, nieurządzone, bądź borykają się z jeszcze trwającą budową, lub już wymagają gruntownych remontów ze względu na niestaranne i nietrwałe wykończenie.

²²⁵ Potwierdzeniem tego mogą być rysunki i szkice wielu koncepcji, powstałych podczas projektowania ostatecznej formy. Autor dysertacji podczas analizy dokumentów w archiwach autorów parafialnych i urzędu miał możliwość wnikliwej obserwacji warsztatu pracy.

²²⁶ A. Basista, *Betonowe dziedzictwo ...*, op. cit., s. 150.

²²⁷ Obiekt ten uzyskał I nagrodę w konkursie organizowanym przez SARP w 1982 r.

Kościół parafialne, filialne i kaplice, budowane w miasteczkach i wsiach, miały zredukowany program, dostosowany do liczby parafian i rangi kościoła. Ale i tam najczęściej tworzony obiekt stanowił połączenie funkcji sakralnej z plebanią i pomieszczeniami katechetycznymi²²⁸.

Pomimo wcześniej wspomnianych utrudnień, uwarunkowania przestrzenne i kompozycyjne w jakich powstały nowe obiekty sakralne ukazują, iż większość kościołów usytuowana jest w miejscach pozwalających na ich właściwy odbiór oraz czytelną ekspozycję. Chociaż kościół, jako wolno stojący obiekt, przestał dominować swoją skalą, zwłaszcza wysokością wśród otaczających go obiektów, to jednak poprzez zawartą symbolikę pozostał czytelny. Natomiast różnorodność otoczenia, uwarunkowania kompozycyjne i krajobrazowe, w których przyszło powstawać nowym obiektom, spowodowały konieczność wprowadzenia silnych akcentów. Miały one stworzyć z nich rozpoznawalne a jednocześnie odmienne w swej kompozycji formy od otaczających je obiektów. Nowe obiekty umiejscawiano na terenach pomiędzy istniejącą zabudową, bądź przy głównych arteriach drogowych – rzadziej na narożnikowych działkach. Większość działek z obiektem sakralnym jest ogrodzona (szczególnie dotyczy to terenów wiejskich) i zagospodarowana zielenią, podkreślone są główne wejścia do kościołów, a w obrębie wejścia zagospodarowane place przykościelne, umożliwiające gromadzenie się wiernych.

Z przeprowadzonej analizy wynika, iż obiektów powstałych w ośrodkach miejskich jest znacznie mniej niż na terenach wiejskich (tab. 5). W obszarach miast, gdzie kościół przestał być dominantą przestrzenną, architekci skupili się na formie i sposobie jej kształtowania. Stosowali podkreślenia wertykalne, różnorodne kształty wieży i nowatorskie rozwiązania konstrukcyjne i materiałowe, takie jak konstrukcje żelbetowe, stalowe, wykorzystując głównie beton, rzadziej bloczki betonowe. Materiałem najczęściej jednak wykorzystywanym stał się beton, ponieważ był on jedynym z niewielu wówczas możliwych i stosunkowo łatwo dostępnych materiałów. Okres ten najczęściej określa się mianem betonowych kościołów, ponieważ większość obiektów tego okresu wybudowana była przy jego użyciu²²⁹. Materiał ten dawał pewną swobodę konstrukcji, nie ograniczał możliwości kreacji formy. Kościoły w miastach, autorstwa Adama M. Szymskiego (Szczecin, Goleniów, Świnoujście, Dębno)

²²⁸ Niektóre obiekty pomimo wybudowanych pomieszczeń mieszkalnych nie wykorzystują ich na ten cel, np. w kościele w Chomentowie i Przybiernówku.

²²⁹ A. Basista, *Betonowe dziedzictwo ...*, op. cit.

i Zbigniewa Abrahamowicza (Szczecin i we wsi Rewal) oraz wiejskie Jerzego Oknińskiego (Pobierowo, Dziwnówek) zaprojektowane zostały całkowicie w konstrukcji betonowej.

W analizowanym okresie szczególnie w skatalogowanych obiektach, ujętych w kartach, widać dążenie do poszukiwania indywidualnego wyrażenia formy. Ewolucja widoczna jest w kolejnych powstających po sobie kościołach – pojawiają się w nich nowe rozwiązania, np. kształty okien, świetlików doświetlających wnętrza, a pod koniec okresu wyraźne możliwości łączenia materiałów.

W swych obiektach Zbigniew Abrahamowicz za pomocą betonu stworzył niestosowane dotąd kształty, miękkie krzywizny, łuki, wiszące, namiotowe dachy i szkieletowe ściany wypełnione szkłem. Obiekty te to czyste białe formy, z pionowymi przeszkleniami doświetlającymi wnętrza, w których detalem stała się widoczna konstrukcja. Powstałe przy wykorzystaniu betonu i szkła kościoły stanowią formy pełne ekspresji, mocne, dynamiczne oraz wyróżniające się spośród zabudowy, są rozpoznawalne oraz utożsamiane z pełnioną funkcją. Charakterystycznym elementem jego architektury, nie tylko sakralnej, są łuki pojawiające się zarówno w formie zakończenia okien i drzwi, jak również w rzucie. Architekt współtworzył również wnętrza projektowanych przez siebie obiektów. W kościele p.w. św. Krzyża w Szczecinie jego autorstwa są elementy z metaloplastyki – krata, żyrandole oraz barierki na chór.

Architekt Jerzy Okniński poszukuje swoistego kodu wertykalnych akcentów raz za pomocą wieży, a innym razem za pomocą pionowych ukośnie ustawionych ścianach z przeszkleniem, tworzących charakterystyczne dla niego przestrzenie kontemplacji. Tworzy formy z górnym doświetleniem oraz dużymi ścianami wypełnionymi witrażami. Pierwsze jego obiekty miały z założenia elewację białą bez detalu. Pod koniec omawianego okresu powstał tegoż autora obiekt sakralny we wsi Gąbin, gdzie po raz pierwszy od czasów budowy nowych kościołów została wykorzystana cegła, głównie jako materiał elewacyjny.

Wśród twórców tego okresu należy również wymienić Walentego Zaborowskiego, którego obiekty sakralne pojawiają się w dwóch okresach. Początek jego twórczości przypada na lata 80., jednak intensywnie pracował w latach 1990–2005. Autor ten silnie rozbudował swoje formy w II i w III okresie. Stworzył 5 typów obiektów, dla których podstawowa forma przechodziła wiele zmian, ewaluowała przy każdej kolejnej realizacji – dotyczy to szczególnie ostatnich kościołów. Nadawał im coraz to inny charakter w oparciu o stworzone przez siebie wzorce, poddawał je rozbudowie, powiększał, zmniejszał uszczegółowienia, różnicował

fasady. Stworzył swoistego rodzaju katalog form powtarzalnych, z możliwością dostosowania do kontekstu i rangi obiektu.

Adam Maria Szymiski w swoich obiektach za pomocą betonu przekłada na język kształtów symbole, które przedstawia w formie rzeźbiarskiej. W jego twórczości widać szczególnie fascynację architekturą O. Nemeyera, K. Tange'a i E. Saarinen. Sam mówi: „*Mnie fascynowały szczególnie dwie osobowości twórcze: Le Corbusier z trzeciego okresu jego twórczości i Eero Saarinen. Myślę, że byłem między tymi dwoma szkołami myślenia*”²³⁰.

W twórczości A.M. Szymskiego wielopłaszczyznowe poszukiwania uwidoczniają się w mocnej, ostrej za każdym razem, pełnej symboli religijnych formie, odnajdywanej między konstrukcją a lekkim, często niewielkim, ukrytym pomiędzy kształtami, szklanym wypełnieniem. Całość architektury dopowiadana jest detalem – ażurową wieżą, rampami wejściowymi, materiałem wykończeniowym. Każdy obiekt to nowa forma, o innej historii. Natomiast w każdym z nich istotnym elementem jest światło, które gra główną rolę, staje się materią wypełniającą wnętrze, detalem zmiennym jak pory roku – kształtuje wnętrze każdorazowo niepowtarzalnie. Architekt nadaje kształt wnętrzom poprzez dbałość o detal, np. w kościele p.w. św. Jerzego w Goleniowie autor zaprojektował elementy metaloplastyki oraz żyrandole, które niestety dziś zastąpiono współczesnymi. Głównym elementem aranżacji wnętrza w tym obiekcie jest olbrzymi witraż, stanowiący jednocześnie tło prezbiterium. Ostatnim z oryginalnych obiektów jest Kaplica Seminaryjna WSD. Kościoły tego autora zrealizowane są głównie w miastach²³¹.

W architekturze poddanych kwerendzie obiektów sakralnych każdą bryłę kościoła cechuje odmienność, różnorodność rozwiązań, zerwanie z historyzmem i naśladownictwem form, jednak można też dostrzec pewne cechy formalne dające określić wzajemne związki pomiędzy nimi, szczególnie w nawiązaniu do tradycji prostokątnego rzutu nawy, układu chóru organowego i zespolonej z formą budynku wieży. Nie ulega jednak wątpliwości, że istotną rolę w kształtowaniu form obiektów sakralnych Pomorza Zachodniego, dla badanego okresu, odegrały czynniki związane ze:

²³⁰ W. Bal i in, *Adam Maria Szymiski Kontrawersja wystawa jubileuszowa, katalog wystawy jubileuszowej* Wydaw. KAWTiMP, WBiA, ZUT Szczecin 2014, s. 45.

²³¹ Twórczość Adama Szymskiego nie rozwijała się jedynie na obszarze diecezji, jego realizacje znajdują się również w innych miastach, np. w Elblągu, Inowrocławiu, Łomiankach koło Warszawy, Skarżysku Kamiennej, Tuchowie.

- zmianą kulturową i religijną,²³²
- zmianami historycznymi, nową sytuacją społeczną, polityczną i-gospodarczą, związaną z koniecznością zorganizowania od podstaw życia społecznego migrującej ludności na Ziemiach Odzyskanych,
- zmianą polityki wyznaniowej państwa PRL-u,
- uwzględnieniem przede wszystkim treści soboru watykańskiego II, szczególnie w aspekcie otwarcia się Kościoła na nowoczesność i charakter wspólnotowy,
- poszukiwaniem odpowiedniej dla nowego zrozumienia roli sacrum właściwej mu formy, przez różnych twórców pochodzących z wielu środowisk akademickich,
- otwartości ówczesnych władz kościelnych na poszukiwanie nowych rozwiązań,²³³
- stworzeniem warunków przez abp. Kazimierza Majdańskiego dla działań twórczych, a Kościół stał się mecenasem artystów,
- wraz z dążeniem do utrwalenia i zaznaczenia nowej tożsamości kulturowej i silnego ugruntowanie religii katolickiej poprzez stawiane jej pomniki.

Działania te przyczyniły się do powstania obiektów o różnorodnych rzutach, nowatorskich rozwiązaniach oraz o oryginalnych formach. Wybudowano kościoły o różnych typach planu – od wieloboku nieregularnego, regularnego, do swobodnej formy, jak też okrągłe, eliptyczne czy kształtowane na wycinku koła, o kształcie kwadratu i układzie podłużnym. Pod względem funkcjonalnym powstały obiekty jednofunkcyjne oraz o rozbudowanym programie z kaplicami pełniącymi funkcje kościołów dziennych,²³⁴ ośrodkami katechetycznymi²³⁵, plebaniami²³⁶, świetlicami środowiskowymi²³⁷.

Na przestrzeni badanego okresu powstały w większości kościoły o wnętrzu jednoprzestrzennym z ukierunkowaniem bezpośrednim na ołtarz, który jest centralnie

²³² Zmiany te wiązały się głównie z ustaleniami powojennymi, przyznanie terenów Ziem Zachodnich Polsce powodowało całkowitą wymianę ludności oraz zmianę doktryny religijnej wcześniej tu obowiązującej, napływowa ludność w 90 proc. była wyznania katolickiego, zasiedlając tereny Ziem Północnych i Zachodnich zderzyła się ze spuścizną protestancką.

²³³ Pierwszy bp Andrzej Stroba pozwolił projektantom na zaprezentowanie swoich odważnych projektów.

²³⁴ Są to m.in. kościół p.w. św. Krzyża w Szczecinie, św. Wojciecha w Świnoujściu, św. Jerzego w Goleniowie, Miłosierdzia Bożego w Szczecinie, MB Fatimskiej w Dębnie, Miłosierdzia Bożego w Stargardzie Szczecińskim, BM Michała Kozala w Świnoujściu.

²³⁵ Są to m.in. kościół św. Krzyża w Szczecinie, św. Jerzego w Goleniowie, MB Fatimskiej w Dębnie, Miłosierdzia Bożego w Stargardzie Szczecińskim, św. Brata Alberta w Szczecinie, Miłosierdzia Bożego w Przybiernówku.

²³⁶ Są to m.in. kościół św. Józefa w Dziwnowie, św. Wojciecha w Świnoujściu, św. Jerzego w Goleniowie, Miłosierdzia Bożego w Stargardzie Szczecińskim, św. M. Kolbego w Dziwnówku, Najświętszego Odkupienia w Pobierowie, Nawiedzenia NMP w Szczecinie-Dąbiu, Wniebowzięcia NMP q Międzywodziu.

²³⁷ Są to m.in. kościół św. Krzyża w Szczecinie, Brata Alberta w Szczecinie, św. J.M. Vianney'a w Żabnicy, MB Fatimskiej w Dębnie.

umieszczony na ścianie prezbiterialnej. Niemalże w połowie analizowanych przypadków prezbiterium zostało wyodrębnione z bryły kościoła. Analiza rzutów wykazała, iż dominującym układem pozostał układ podłużny.

Tak jak powstało wiele typów rzutów, tak pojawiło się wiele rozwiązań dotyczących formy dachu. Najczęściej występuje forma dachu namiotowego, dwuspadowego, łączącego dwie, często o różnych kontach nachylenia, połaci z przesunięciem kalenicy. W przestrzeni powstałej między różnicą wysokości podparcia kalenicy architekci wprowadzają górne świetliki, dodatkowo wzbogacając wnętrze dziennym górnym oświetleniem. Takie rozwiązania prezentują kościoły w Dziwnówku, Siekierkach, Dębnie Lubuskim, Wysokiej Kamieńskiej. Dachy płaskie zaprojektowano np. w Dziwnowie i Wielgowie, a rozwiązania dachowo-ścienne np. w kościele p.w. Miłosierdzia Bożego w Szczecinie. Dachy wiszące, np. w kościele p.w. św. Krzyża w Szczecinie czy Rewalu, stanowią pojedyncze rozwiązania i są bezpośrednim traktowaniem bryły kościoła jako formy czysto rzeźbiarskiej ze stworzoną o tym charakterze formą.

Mnogość rozwiązań dotyczących kształtu wieży spowodowała, iż dla każdego obiektu stała się ona charakterystycznym elementem formy. Wśród zrealizowanych świątyń wieża przybiera najczęściej formy wyodrębnione w bryle lub są z nią zespolone. W większości przypadków jest ona wertykalnym zaznaczeniem funkcji obiektu identyfikowanym w krajobrazie. Natomiast wszystkie przeanalizowane kościoły w dominujący sposób, bez względu na zastosowanie różnych rozwiązań wieży, bądź też nie, posiadają mocno wyeksponowany w elewacji symbol krzyża. W niektórych przypadkach, jak np. w kościele p.w. św. Jerzego w Goleniowie, czy św. Maksymiliana Marii Kolbego w Dziwnówku, krzyż stał się najwyraźniejszym oraz najmocniejszym elementem kompozycji głównej fasady.

Elewacje obiektów były najczęściej tynkowane i pomalowane na biało, ich uzupełnienie kolorystyczne stanowiły witraże, które pojawiały się jako opracowanie plastyki wnętrza, najczęściej o geometrycznych kształtach. Materiały elewacyjne stosowane pod koniec lat 80., oprócz podstawowego białego tynku, starano się wzbogacić cegłą klinkierową i drewnem. Pierwsze kościoły generalnie były białe – do dziś większość z nich zachowała taką kolorystykę (Pobierowo, Dziwnówek, Rewal, Międzywodzie, Dargosław, Świnoujście, Szczecin). Nawet jeśli elewacja była zaprojektowana z uwzględnieniem różnych materiałów wykończeniowych, to wielokrotnie, bądź to z braku możliwości ekonomicznej czy gospodarczej, wprowadzano zmiany – zamieniano materiały, zmieniano kolor lub nie kończono całości. Przykładem może być kościół p.w. Miłosierdzia Bożego w Szczecinie, gdzie drastycznie uległa zmianie idea

całości założenia poprzez zamianę materiału elewacyjnego z trawerynu działoszyńskiego na zwykłą blachę, co pogorszyło możliwość jego oglądu jako rozdartej skały, tym samym kościół pozbawiono pierwotnego charakteru. Wśród obiektów sakralnych, realizowanych po 1985 roku, pojawiły się również pierwsze, w których użyto cegłę klinkierową, jako materiał wykończeniowy elewacji, oraz jako detal we wnętrzu.

W latach 70. i 80. najczęściej używanym materiałem budowlanym i szeroko rozpowszechnionym w różnych dziedzinach budownictwa był beton, najczęściej stosowano konstrukcje żelbetowe. Pierwsze obiekty sakralne powstały całkowicie w konstrukcji żelbetowej w wielu przypadkach, łącznie z płytą stropodachu lub dachem, np. w Szczecinie – św. Krzyża, Miłosierdzia Bożego, św. Michała Archaniola, w Świnoujściu św. Wojciecha oraz w Dziwnowie, Dziwnówku, Rewalu, Dębnie Lubuskim i Goleniowie. Trudności z dostępem do jakichkolwiek materiałów budowlanych, jak również ich ograniczenia ilościowe, pozostawiały beton jedynym z nielicznych materiałów, stosunkowo łatwo dostępnych również finansowo. Użycie tego materiału obniżało koszty budowy i skracало czas realizacji, dlatego stał się on podstawowym budulcem wielu kościołów. Choć umożliwiał nieograniczoną różnorodność form i dawał możliwość uzyskania dużych rozpiętości,²³⁸ to jednak wymagał zaangażowania dobrych inżynierów konstruktorów i dobrego wykonawstwa.

Kolejnym materiałem wprowadzonym do realizacji obiektów przy wykonaniu konstrukcji dachu były stalowej więźby. Taką więźbę wykonano m.in. w Stargardzie Szczecińskim, Dziwnówku, Świnoujściu.

Dotychczas konstrukcja uzewnętrzniała się w architekturze obiektu, ustrój stawała się detalem zarówno zewnętrznej elewacji, jak i swoistym zabiegiem porządkującym wnętrze. Szczególnie widać to w stropach i stropodachach kościołów, gdzie kasetonowe sufity to układ belek. W miarę rozwoju i postępie działań w zakresie budownictwa sakralnego zaczęto poszukiwać również innego środka wyrazu architektury. Pojawiły się rozwiązania z wykorzystaniem zarówno konstrukcji żelbetowej, jak i łączenia z tradycyjnym budownictwem cegłą i drewnem. Forma obiektu niekoniecznie miała uzewnętrzniać tylko swoją konstrukcję, zaczęła przyodziewać płaszcz wykończenia. Pod koniec lat 80. stopniowo do realizowanych obiektów wprowadzano cegłę, stosując ją jako materiał budowlany konstrukcyjny, jak również wykończeniowy, np. w Szczecinie w Kaplicy Niepokalanego Serca NMP, bądź stanowił on

²³⁸ J. Gil-Mastalerczyk, *O przemianach...*, op. cit., s. 162.

podkreślenie fragmentów elewacji, czego przykładem może być kościół w Stargardzie Szczecińskim p.w. Miłosierdzia Bożego.

Wnętrza kościołów rozplanowane zostały najczęściej z uwzględnieniem potrzeb liturgicznych, zgodnych z zaleceniami soboru watykańskiego II.

„Formuła posoborowej równości kontaktu wszystkich wiernych ze strefą prezbiterium skłoniła do poszukiwań rozwiązań planu świątyni jako przede wszystkim wnętrza jednoprzestrzennego, o geometrii centralnej lub zbliżonej do układu centralnego”²³⁹ — takie cechy posiada wiele kościołów, np. kościół w Świnoujściu-Warszowie na planie elipsy, w Pobierowie na planie kwadratu z osią po przekątnej, w Szczecinie p.w. św. Krzyża na planie wycinka koła. Tendencja do kreowania jednoprzestrzennej dyspozycji wnętrza w efekcie wytworzyła typ świątyni jednoprzestrzennej o podłużnym układzie.

Przestrzeń prezbiterialna, zgodnie z zaleceniami soborowymi,²⁴⁰ wypełniona została wolno stojącym ołtarzem, stanowiącym centrum wnętrza, najważniejsze miejsce świątyni. Stół ofiarny stanowi główny punkt w przestrzeni prezbiterialnej. Tradycyjnie zakrystię lokowano w pobliżu prezbiterium, co nie do końca da się pogodzić z posoborową zasadą procesyjnego rozpoczęcia mszy.

Z przeprowadzonych badań wynika, że najczęściej wejście główne umieszczone jest z bezpośrednim ukierunkowaniem osiowym na ołtarz. Natomiast dla podkreślenia i zaakcentowania miejsca ołtarza stosowane są kilkustopniowe podwyższenia, oraz zmiana materiału lub kolorystyki wykończenia posadzki. Dla oświetlenia przestrzeni ołtarza stosowane jest światło górne, centralnie skierowane na ołtarz (Świnoujście-Warszów, Szczecin-Wielgowo), boczne szczelinowe między ścianami pionowymi, górne na długości nawy jako świetliki oraz płaszczyznowe jako ściany przeszklone stanowiące tło ołtarza. Wyposażenie wnętrza w drogi krzyżowe, obrazy świętych, elementy ołtarza stanowią indywidualne rozwiązania – starano się ich nie powielać w innych świątyniach.

Kościół budowane w badanym okresie często funkcjonowały bez końcowego wystroju, a wiele prac wykończeniowych trwało latami, np. w kościele p.w. św. Krzyża, p.w. Miłosierdzia Bożego w Szczecinie, p.w. św. Jadwigi Królowej w Choszczynie. Na ogół w wiejskich kościołach można zaobserwować, iż tzw. tymczasowe wyposażenie pozostało do dziś, np. kościół w Czarnogłównach, Prusinowie, Lędzinie, co wynika zapewne z kondycji

²³⁹ K. Kucza-Kuczyński *Nowe kościoły w Polsce ...*, op. cit., s.4

²⁴⁰ Sobór watykański II wprowadził zasadnicze zmiany w liturgii. We mszy podkreśla się przede wszystkim aspekt wspólnotowości i wieczności.

ekonomicznej jednostki parafialnej. Miejskie kościoły zarówno te o powierzchni do 600 m kw., jak i powyżej, pomimo braku plastyki wnętrza w projekcie, posiadały „koncepcję” związaną ze stylistyką całości, założoną przez architektów obiektu, np. ze szczególnym uwzględnieniem konkretnego detalu, kraty, balustrady, witraża, żyrandola. Najczęściej jednak, jeśli w ogóle powstawał projekt plastyki, to z podziałem na witraże, ołtarz, tabernakulum, oprawę malarską, np. drogę krzyżową. Zgodnie z założeniami był opracowywany przez artystów plastyków, rzeźbiarzy, malarzy, wielokrotnie przy wsparciu diecezjalnego konserwatora sztuki. Niejednokrotnie głównym pomysłodawcą był sam proboszcz lub konkretny wykonawca rzemieślnik. Następstwa takiej praktyki często wpływały niszcząco na efekt wnętrza. Działo się tak nie tylko na Pomorzu Zachodnim, ale i w innych częściach kraju. Powszechnym zjawiskiem było dekorowanie wnętrz świątyń przez księży i parafian. Jakkolwiek w historycznych wnętrzach efekt mógł być przyćmiony przez obfitość dekoracji, to we współczesnych wnętrzach nabierał wagi – widoczny był kontrast z powszechną surowością formy²⁴¹. We wnętrzach kościołów na ścianach i sufitach najczęściej dominuje biel (często był to stan samego otynkowania ścian), symbolizująca ideę chwały, czystość i radość²⁴². Wieloletnia obserwacja i prowadzone badania wykazały nieodwracalną tendencję do „nieświadomego” pozbywania się białego koloru i zastępowania go przypadkowymi pochodnymi kremów, szarości, beżu, różu itp. oraz zakrywania sufitów drewnianą lub plastikową boazerią.

Z przeprowadzonych badań, wywiadów oraz analiz archiwów parafialnych wyłania się zarówno w przypadku wystroju wnętrz – witraży, malowideł ściennych – jak i jego wyposażenia – ołtarz, obrazy, chrzcielnica, tabernakulum – rozpowszechniona praktyka powierzania tych prac artystom spoza diecezji i województwa. Najczęściej prace powierzano artystom z Krakowa, Poznania, Wrocławia, Warszawy. Świadczą o tym chociażby witraże, autorstwa krakowskiej pracowni Furdyna²⁴³ (Szczecin-Wielgowo) oraz Wiesława Ostrzołka z Katowic (Szczecin p.w. św. Krzyża), natomiast obrazy jezuita brata Bronisława Podsiadły z Warszawy znajdują się w Pobierowie i Wysokiej Kamieńskiej. Prace malarskie Kazimierza

²⁴¹ Andrzej Basista, *Betonowe dziedzictwo*, ..., op. cit.

²⁴² „Oltarz.pl | Internetowy słownik liturgiczny”, *kolory w liturgii*, udostępniono 23 czerwiec 2015, <http://www.oltarz.pl/index.php?action=show&id=952>. Bieli, to najbardziej uprzywilejowany w liturgii chrześcijańskiej kolor, symbolizował światło, czystość, radość i świąteczny nastrój. Biel wiąże się również z ideą chwały ze stanem promieniającej szczęśliwości.

²⁴³ Krakowska pracownia witraży prowadzona przez Józefa Furdynę, ks. Tadeusza Furdynę, Tomasza Furdynę. Zarówno współczesne kościoły omawiane w dysertacji, jak i kościoły istniejące, często poddane konserwacji były wyposażane w witraże tej pracowni. Oprócz witraży w tych obiektach pojawiły się również malowidła ścienne tejże pracowni.

Bieńkowskiego znajdują się w Szczecinie i Dziwnowie, rzeźbiarskie Bolesława Chromego w kościele p.w. św. Krzyża w Szczecinie, Czesława Dźwigaja w kościele p.w. Dobrego Pasterza w Szczecinie.

5.8.1. Wnioski - lata 1972-1989

Na podstawie ogólnej analizy zrealizowanych obiektów sakralnych, po przebadaniu stylistyki, typu bryły, oraz elementów kompozycyjnych, konstrukcji i rozwiązań materiałowych, stosowanych technologii, i sposobu kształtowania zarówno funkcji, jak i plastyki wnętrza widać proces przeobrażeń.

Badany okres charakteryzował się:²⁴⁴

- betonową różnorodnością formy i detalu,
- wykorzystaniem mieszanych technologii konstrukcyjnych,
- indywidualizmem w twórczości i kreacji funkcjonalnych przestrzeni modlitewnych,
- wielokierunkowym podejściem twórczym, wynikającym z działalności artystycznej na Ziemiach Odzyskanych architektów wywodzących się z różnych ośrodków akademickich w Polsce,
- kreacją nowej tożsamości kulturowej,
- stworzeniem form identyfikowalnych jako współczesne pomniki architektury sakralnej kościoła katolickiego na Ziemiach Odzyskanych,
- tworzeniem dziedzictwa i tradycji poprzez oddziaływanie formą na sferę duchową i tworzenie więzi wspólnotowych,
- tworzeniem wielofunkcyjnych kompleksów parafialnych jako centrów formowania kultury katolickiej w kontrze do ateistycznej kultury komunizmu,
- wyrazistością twórczej demonstracji i odmienności stylistyczną,
- wyrazistością funkcji, definiowalną i rozpoznawalną bryłą,
- tworzeniem form mocnych, akcentowanych wieżą i znakiem krzyża,
- twórczością w obrębie zdefiniowanych stylistycznie nurtów: modernizmu, architektury o cechach rzeźbiarskich, postmodernizmu, neoekspresjonizmu, symbolizmu,
- stosowaniem pionowych podkreśleń, kreowanie dynamiki obiektu dla wzniosłości jego przeznaczenia,

²⁴⁴B. Malinowska-Petelenz, *Miejsce kościoła w mieście: analiza myśli kompozycyjnej w wybranych obiektach sakralnych autorstwa Witolda Cęckiewicza*, 2006. w opracowaniu posłużono się konstrukcją przyjętego przez autorkę schematu podsumowania.

- stosowaniem górnego i kierunkowego oświetlenia dziennego w pobliżu ołtarza i w strefie prezbiterialnej,
- wprowadzeniem do wnętrza opracowań autorów obiektów, np. metaloplastyki, witraży,
- wprowadzaniem do wnętrza opracowań uznanych artystów plastyków, rzeźbiarzy, malarzy spoza województwa,
- eksponowaniem konstrukcji we wnętrzach poprzez jej amplifikację,²⁴⁵ np. na stropach lub jako detale np. w kościołach: w Dziwnowie, św. Wojciecha BM w Świnoujściu, św. Krzyża w Szczecinie-Wielgowie itd.,
- objęciem mecenatem działań twórczych.

W tym względzie architektura sakralna na Pomorzu Zachodnim, jak i w innych częściach kraju, jest „różnicowana i indywidualna, powstawała z inspiracji dzieł krajowych, jak i zagranicznych.”²⁴⁶ Kościoły budowane w latach 1972–1989 w wielu przypadkach stanowią odpowiedź na stagnację w budownictwie ujednoliconym²⁴⁷ czy też typowym, stanowią eksperyment zarówno formy, konstrukcji, jak i przekazu. Tworzone w okresie reżimu komunistycznego są kontrreakcją w stosunku do polityki wyznaniowej, uwidaczniają siłę i potęgę Kościoła. Jednocześnie w odniesieniu do archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej otwierają nowe znaczenie tożsamości kulturowej miejsca poprzez ekspozycję formy tworzonej w duchu soboru watykańskiego II katolickiej społeczności osiadłej tu po II wojnie światowej.

VI. Architektura sakralna w archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej w latach 1990–2005

„Kościół to miejsce spotkania z Bogiem, to ponadczasowa architektura rozpoznawalna, pełna symboli, znaków, jednocześnie stanowiąca wyzwanie na miarę twórcy, artysty otwierającego przestrzeń niewyobrażalnych doznań duchowych wywołanych formą przenikających się kształtów, światła i kolorów, mających dać współczesnemu człowiekowi nie tylko zachwyt a bliskość Boga”²⁴⁸.

Nie ulega wątpliwości, iż w latach poprzedzających upadek PRL, a szczególnie w drugiej połowie lat 80., nastąpił masowy rozwój architektury sakralnej w całej Polsce. Pomimo tego, trudności związane z możliwością utworzenia nowej parafii, uzyskaniem pozwolenia na

²⁴⁵ J.Sz. Wroński, *Kościoły Krakowa ...*, op. cit., s. 408.

²⁴⁶ Ibidem, s. 466.

²⁴⁷ Ibidem, s. 458.

²⁴⁸ Słowa autora.

budowę kościoła, były nagminnym zjawiskiem. Liczba zrealizowanych i rozpoczętych obiektów była zaskakująca, jednak nadal niewystarczająca zarówno na Pomorzu Zachodnim, jak i w całej Polsce. Zapotrzebowanie na nowe obiekty sakralne w diecezji szczecińsko-kamieńskiej wciąż było aktualne. Bilans zrealizowanych w obszarze diecezji w latach 1972–1989 nowych kościołów i rozpoczętych realizacji²⁴⁹ wskazuje, że stanowi to początek mającego nadejść masowego budownictwa. Realizacja kolejnych kościołów przypada na lata zasadniczych zmian systemu polityczno-gospodarczego.

Znaczącym wydarzeniem poprzedzającym III okres był upadek PRL w 1989 roku. Nowa sytuacja polityczna w państwie miała wpływ na stosunki państwo-Kościół. Wcześniej wszystkie przedsięwzięcia budowlane dotyczące obiektów sakralnych podlegały *„przepisom odnoszącym się do podmiotów prawnych, wszelako z obowiązkiem przeprowadzenia postępowania wstępnego, gdyż decyzja administracyjna była warunkowana opinią Urzędu ds. Wyznań”*²⁵⁰.

Całkowite zmiany dotyczące procesu budowlano-inwestycyjnego obiektów sakralnych nastąpiły między innymi w związku z liberalizacją istniejącego prawa, a były to:

- Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej²⁵¹.
- Ustawa z dnia 23 listopada 1989 r. zmieniająca ustawę o zmianach w organizacji oraz zakresie działania niektórych naczelnych i centralnych organów administracji państwowej²⁵².

W ustawach tych przede wszystkim jasno określono, iż Kościół w Polsce i jego osoby prawne mają prawo do realizacji inwestycji sakralnych i kościelnych²⁵³ oraz, że *„Plany zagospodarowania przestrzennego obejmują także inwestycje sakralne i kościelne (...) Przeznaczenie na te cele ustala się na wniosek biskupa diecezjalnego lub wyższego przełożonego zakonnego”*²⁵⁴, *jak również to, że Znosi się Urząd do Spraw Wyznań”*²⁵⁵.

²⁴⁹ W I okresie 1972-1989 na terenie diecezji szczecińsko-kamieńskiej zrealizowano bądź rozpoczęto realizację 39 kościołów.

²⁵⁰ A. Majdowski, *Inwestycje kościelne ...*, op. cit., s. 36.

²⁵¹ DzU 1989 nr 29 poz. 154, b.d.

²⁵² DzU 1989 nr 64 poz. 387, b.d.

²⁵³ DzU 1989 nr 29 poz. 154, Art. 41.1.

²⁵⁴ Ibidem, Art. 42.1.

²⁵⁵ DzU 1989 nr 64 poz. 387, W art. 9 dodaje się ust. 5 w brzmieniu:

III okres, przypadający na lata 1990–2005, rozpoczął się zmianami dla samego Kościoła, w którym przeprowadzano reformę administracji kościelnej²⁵⁶. W państwie polskim nastąpiła całkowita zmiana systemu polityczno-gospodarczego.

Na kanwie tych przemian Kościół w Polsce uzyskał pełną swobodę w budownictwie sakralnym, nieporównywalnie łatwiej mógł erygować nowe parafie oraz otrzymać pozwolenie na budowę. W ówczesnym województwie szczecińskim w latach 1991–1995 „*po konsultacjach między przedstawicielami Wojewody Szczecińskiego i Ordynariusza Diecezji Szczecińsko-Kamieńskiej uzgodniono, że w latach 1991-1995 mogą być podjęte w województwie szczecińskim (...) inwestycje powyżej 600 m² pow.*”²⁵⁷. Zaplanowano dziewięć obiektów sakralnych, w tym obiekt katechetyczny.²⁵⁸ Planowane obiekty na lata 1990–1995²⁵⁹ miały być przede wszystkim kościołami osiedlowymi, miały powstać na już istniejących osiedlach, bądź terenach, dla których rozpoczęto realizację założenia urbanistycznego, obejmującego budowę zespołów mieszkaniowych. Jednak we wcześniej uchwalonych planach zagospodarowania nie przewidziano miejsca dla funkcji sakralnej. Częstą praktyką w planowaniu osiedli i zespołów mieszkaniowych było pozostawianie miejsca z przeznaczeniem na zielen osiedlową, nie precyzując konkretnego jej sposobu użytkowania, więc powstawała rezerwa do wykorzystania np. na budowę kościoła²⁶⁰. W porównaniu z poprzednimi latami znacznie zwiększyła się liczba budowanych obiektów. Powstały wówczas 62 obiekty, wliczając w to zarówno kościoły parafialne, filialne, jak i kaplice, pomijając jednak odbudowę ruin powojennych kościołów i adaptację obiektów na kapliczki. Sytuacja taka była możliwa dzięki zmianom, jakie nastąpiły zarówno w uzyskiwaniu pozwoleń na budowę, jak i ogólnych stosunkach państwo-Kościół.

Lata 1990–2005 były dla wielu parafii czasem kontynuacji, rozpoczętych w ubiegłym trudnym okresie, działań budowlanych, jak również podjętych prac projektowych i starań o uzyskanie pozwolenia na budowę. Działania inwestycyjno-budowlane, rozpoczęte w jeszcze

²⁵⁶ A. Wiencek, *Dzieje Kościoła w Polsce*, Wydaw. Szkolne PWN, Kraków, 2008, s. 466–469, <http://www.matras.pl/dzieje-kosciola-w-polsce,p,54233>. Jan Paweł II dnia 25 marca 1992r. bullą papieską *Totus Tuus* Poloniam Populum podzielił Kościół w Polsce na 39 diecezji.

²⁵⁷ Urząd Wojewódzki, „Protokół, uzgodnienie w sprawie budownictwa sakralnego i kościelnego w województwie szczecińskim w latach 1991–1995”, 9 grudnia 1990.

²⁵⁸ Ibidem. 1/budowa kościoła w Szczecinie na osiedlu Samosierry, 2/budowa kościoła w Szczecinie na osiedlu Zakole, 3/ budowa kościoła w Szczecinie na osiedlu Majowym, 4/budowa kościoła w Szczecinie na osiedlu Komuny Paryskiej, 5. budowa kościoła w Szczecinie na osiedlu Odolany, 6. budowa obiektu katechetycznego przy kościele Najświętszego Serca Pana Jezusa w Szczecinie (...), 7. budowa kościoła w Stargardzie Szcz. na osiedlu Chopina, 8. budowa kościoła w Stargardzie Szcz. na osiedlu Pyrzyckim, 9. budowa kościoła w Nowogardzie na osiedlu Gryfitów.

²⁵⁹ Patrz przypis 261.

²⁶⁰ Przykładem mogą być tu m.in. kościoły powstałe na osiedlach Bukowe i Majowe w Szczecinie.

ustroju komunistycznym, w nowych czasach zetknęły się nie z brakiem dostępu do materiałów budowlanych czy siły roboczej, ale z trudnościami finansowymi. Omawiany przedział czasowy „to okres okrzepnięcia kościelnego mecenasa i na tym tle niestety swoistego zadufania wielu inwestorów kościelnych we własną wiedzę na temat architektury i sztuki sakralnej”²⁶¹.

W przyjętym schemacie postępowania, jaki obowiązywał w procesie inwestycyjnym w poprzednich latach nie nastąpiły zasadnicze zmiany, a dotyczyło to współpracy pomiędzy architektem a inwestorem kościelnym. Poza tym w celu pozyskania pozwolenia na budowę obiektu, zanim przystąpiono do działań projektowych, sporządzano program funkcjonalny²⁶². Niezmiennie koncepcję przedkładano do zaopiniowania i akceptacji przez Komisję do Spraw Budowlanych i Konserwatorskich Wydziału Administracyjnego Kurii Archidiecezji. Natomiast wymagane uprzednio decyzje lokalizacyjne, poprzedzone często wieloletnim oczekiwaniem, oraz tworzone koncepcje planu realizacyjnego w celu określenia obszaru inwestycji, w wyniku m.in. zniesienia Wydziału ds. Wyznań przestały być wymagane i obowiązujące. Wszystkie niezrealizowane pozwolenia na budowę często ulegały przedawnieniu i należało starać się o nowe. Plany wcześniejszego kościoła wielokrotnie ulegały uproszczeniu, a inwestor kościelny ponownie występował o pozwolenie na budowę, jednak na zupełnie już inny obiekt sakralny. W myśl podjętych przez państwo ustaw²⁶³, Kościół mógł swobodnie realizować swoje działania budowlane. Decyzję o ustaleniu lokalizacji inwestycji, wydawaną zgodnie z obowiązującym wówczas planem, zamieniano na decyzję o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu,²⁶⁴ wynikającą z planu. Wydana decyzja pozwalała posiadaczowi terenu wystąpić o pozwolenie na budowę, bez rozróżnienia czy będzie to garażu, czy kościół. Obiektu sakralnego, pomimo posiadających w założeniu „walorów artystycznych”, nie poddawano dyskusji, nie zwoływano w tym celu obrada MKUA czy WKUA.²⁶⁵ Przestały też obowiązywać ograniczenia w liczbie nowo planowanych obiektów sakralnych.

²⁶¹ K. Kucza-Kuczyński, *Współczesna polska architektura sakralna - trudna realizacja idei soboru* (III Międzynarodowa Konferencja o Architekturze i Sztuce Sakralnej „Kościoły II Rzeczypospolitej a Vaticanum II”, Kielce, 2003), s. 20.

²⁶² M. E. Rosier-Siedlecka, *Posoborowa architektura sakralna ...*, op. cit., s.13–60.

²⁶³ Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, b.d., Poz.154.

²⁶⁴ W Szczecinie decyzje wydawano zgodnie z miejscowym planem ogólnym zagospodarowania przestrzennego miasta Szczecina uchwalonym dnia 16.05.1994 r., (Dz. Urz. Woj. Szczec. Nr 9, poz. 72) ze zmianami z dnia 29.11.1994 r. (Dz. Urz. Woj. Szczec. Nr 16, poz. 150), plan ten, jak również wiele innych w całej Polsce obowiązywały do końca roku 2003, na mocy Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z dnia 27 marca 2003 r.

²⁶⁵ MKUA - Miejska Komisja Urbanistyczno-Architektoniczna, WKUA - Wojewódzka Komisja Urbanistyczno-Architektoniczna.

Na początku lat 90. błyskawicznie rozwijały się usługi projektowe, więc przybywało też samodzielnie projektujących architektów. Projektowanie obiektu sakralnego przestało być tematem zakazanim, a stało się wręcz poszukiwane. Kościelny inwestor mógł wybierać architektów, plastyków, jak i wykonawców. Zainteresowanie i zaangażowanie parafian w proces inwestycyjny uległo znacznej przemianie, oczekując na nową świątynię współfinansowali jej budowę i wypowiadali się na temat projektu.

Poważnymi ograniczeniami, które pojawiły się w III okresie, były względy ekonomiczne, a dotyczyło to nieskończonych w II i rozpoczętych w III okresie kościołów mających znaczne gabaryty, których program funkcjonalny po 90. roku stał się za obszerny. Zmianie uległo definiowanie potrzeb, którym miała służyć świątynia, przede wszystkim powrót religii do szkół wykluczył budowę zaplecza dydaktycznego. Wielofunkcyjność kościoła uległa przekształceniu. Rozbudowane przestrzenie dydaktyczne zmieniły przeznaczenie – służyć lokalnej społeczności, jako sale spotkań dla grup funkcjonujących przy kościele. Natomiast w nowo powstających obiektach najczęściej zredukowano funkcje w obszarze samej świątyni.

Ogólne uwolnienie rynku gospodarczego, dostęp do nowych materiałów i technologii stworzył nieograniczone możliwości zarówno dla inwestora kościelnego, jak i architektów. Zmiana polityki wyznaniowej w Polsce oraz upadek komunizmu stworzyły nowe możliwości dla Kościoła katolickiego, ale też utrudnienia, szczególnie finansowe. Przyjmuje się, iż w całej Polsce okres „1989–2003 r., zaskoczył zwolnieniem tempa realizacji, a patrząc inaczej – powrotem do normalnego rytmu budowy”²⁶⁶. Liczba podjętych działań budowlanych na Pomorzu Zachodnim w latach 1990–2005, w stosunku do lat z II okresu, wskazuje wzrost budownictwa sakralnego. Zjawiska takiego można upatrywać w niezrealizowanym rozwoju parafii na Pomorzu Zachodnim, co możliwe było dopiero po 1972 roku. W wielu innych regionach Polski, wbrew panującym trudnościom, powolny rozwój jednak następował.

Reasumując, w archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej w III okresie powstały 62 nowe obiekty sakralne. Stanowią one szeroki przekrój rozwiązań budowlanych, począwszy od konstrukcji szkieletowych o strukturze murowano-żelbetowej, po tradycyjne rozwiązania o strukturze murowanej z cegły, kamienia bądź bloczków betonowych. Na uwagę zasługują te, które wyróżniają się zastosowanymi rozwiązaniami technicznymi, nowym podejściem do kształtowania formy i kompozycją. W analizowanym okresie pojawiła się znaczna liczba

²⁶⁶ K. Kucza-Kuczyński, *Współczesna polska architektura sakralna - trudna realizacja idei soboru ...*, op. cit., s. 20.

kościółów bazujących na wcześniejszych opracowaniach projektowych, dlatego ze wszystkich obiektów wybrano do opracowania kart jedynie 18.

Analizę wszystkich 62 obiektów sakralnych przeprowadzono pod względem uwarunkowań lokalizacyjnych oraz cech formy z podziałem na podokresy (tab. 3) Dla wybranych 18 kościołów opracowano karty, w których omówiono je szerszym aspekcie (tab. 6)

Tab. 6. Wykaz kościołów, dla których sporządzono karty obiektów

	Dekanat	Miejscowość	Wezwanie	Projektant	Data rozpoczęcia budowy
1.	MYŚLIBÓRZ	RÓW	NAWIEDZENIA NMP	ARCH. ADAM SZYMSKI	1990
2.	KOŁBACZ	GIŻYN	MB KRÓLOWEJ POLSKI	ARCH. WALENTY ZABOROWSKI	1991
3.	WOLIN	WISEŁKA	ŚW. JÓZEFA OPIEKUNARODZIN	ARCH. WALENTY ZABOROWSKI	1991
4.	POLICE	POLICE	ŚW. KAZIMIERZA*	ARCH. WALENTY ZABOROWSKI	1992
5.	SZCZECIN	SZCZECIN	NIEPOKALANEGO SERCA NMP	ARCH. MARIAN ROZWARSKI	1992
6.	SZCZECIN	SZCZECIN	ŚW. OTTONA BISKUPA*	ARCH. STANISŁAW KONDAREWICZ	1992
7.	SZCZECIN	SZCZECIN	PRZEMIENIENIA PAŃSKIEGO	ARCH. WALENTY ZABOROWSKI	1993
8.	SZCZECIN-DĄBIE	PŁONIA	ŚW. FRANCISZKA Z ASYŻU	ARCH. WŁADYSŁAW SADURSKI	1993
9.	PYRZYCE	OBOJNO	NAJŚW. SERCE PANA JEZUSA	ARCH. MIECZYSLAW LIPIKA	1993
10.	SZCZECIN	SZCZECIN	BOŻEGO CIAŁA*	ARCH. ADAM SZYMSKI	1994
11.	ŚWINOUJŚCIE	ŚWINOUJŚCIE	ŚW. STANISŁAWA I BONIFACEGO BM	ARCH. ROBERT RACHUTA	1994
12.	STARGARD SZCZECIŃSKI WSCHÓD	STARGARD SZCZECIŃSKI	CHRYSTUSA KRÓLA WSZECHŚWIATA	ARCH. SŁAWOMIR NOWICKI	1996
13.	SZCZECIN	SZCZECIN	ŚW. DOMINIKA*	ARCH. WALENTY ZABOROWSKI	1996

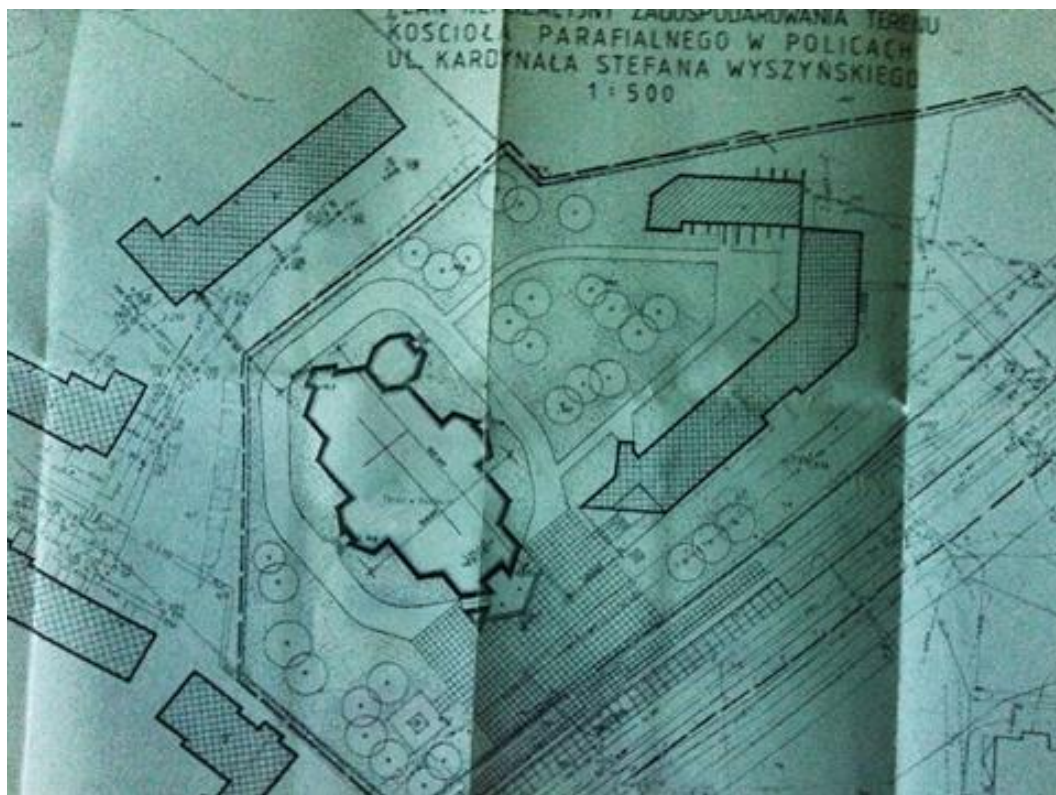
14.	SZCZECIN	SZCZECIN	CHRYSTUSA DOBREGO PASTERZA*	ARCH. ANNA ZANIEWSKA	1998
15.	TRZEBIATÓW	NIECHORZE	ŚW. STANISŁAWA BM*	ARCH. HALINA RUTYNA	1998
16.	WOLIN	DARGOBĄDŹ	MB CZESTOCHOWSKIEJ	ARCH. WALENTY ZABOROWSKI	1999
17.	SZCZECIN	SZCZECIN	OPATRZNOŚCI BOŻEJ *	ARCH. MAREK GNAŚ	1999
18.	SZCZECIN	SZCZECIN	ŚW. KRZYSZTOFA	ARCH. MARCIN FIUK	2004

Źródło: opracowanie autorskie na podstawie: E. Cybulski, T. Dokładna, A. Gawęda, *Schematyzm Archidiecezji Szczecińsko-Kamieńskiej*, Wydaw. Kadruk, Szczecin 2007.

*Kościoły, dla których opracowano szczegółową charakterystykę oznaczono kolorem szarym.

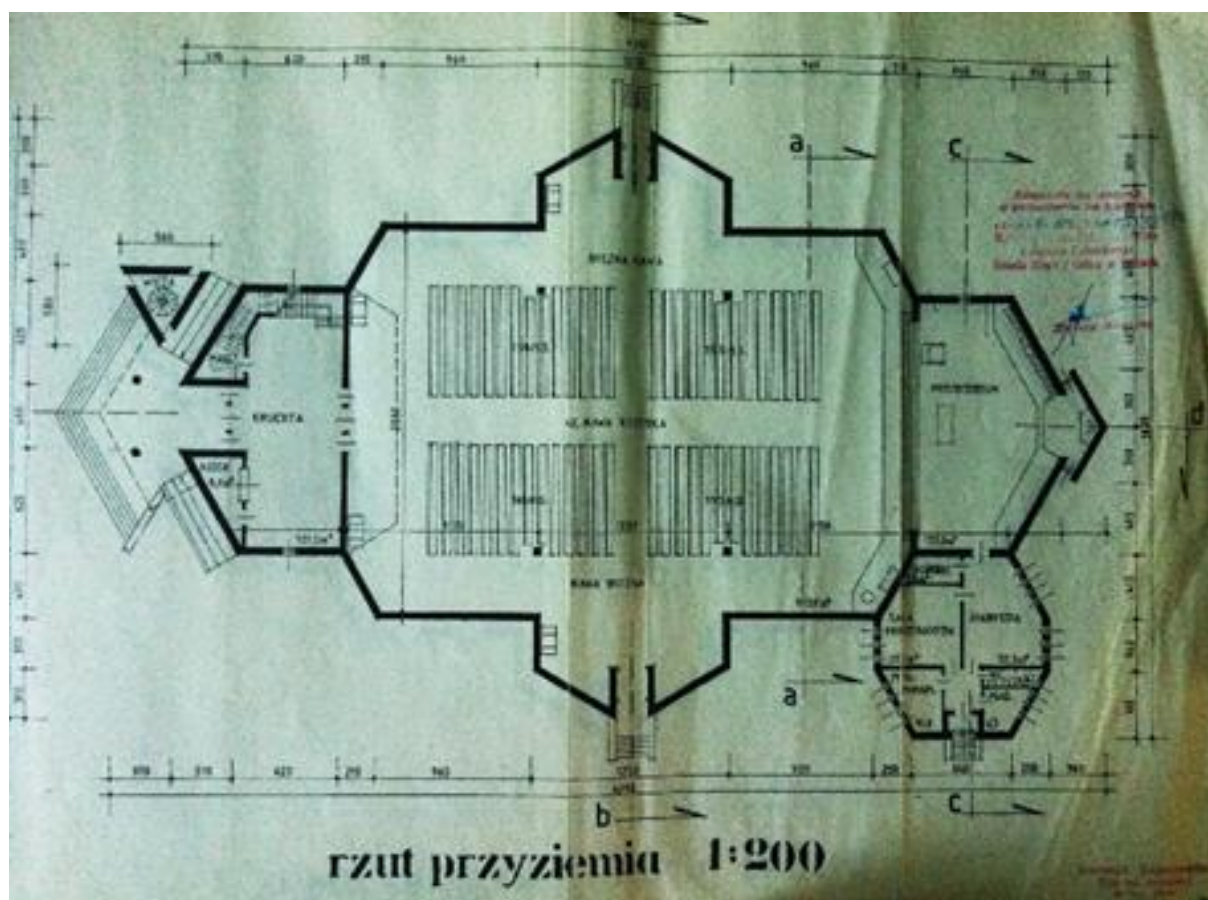
VII. Szczegółowa charakterystyka wybranych obiektów sakralnych zrealizowanych w latach 1990–2005

7.1. Kościół p.w. św. Kazimierza w Policach, budowa 1992–1997

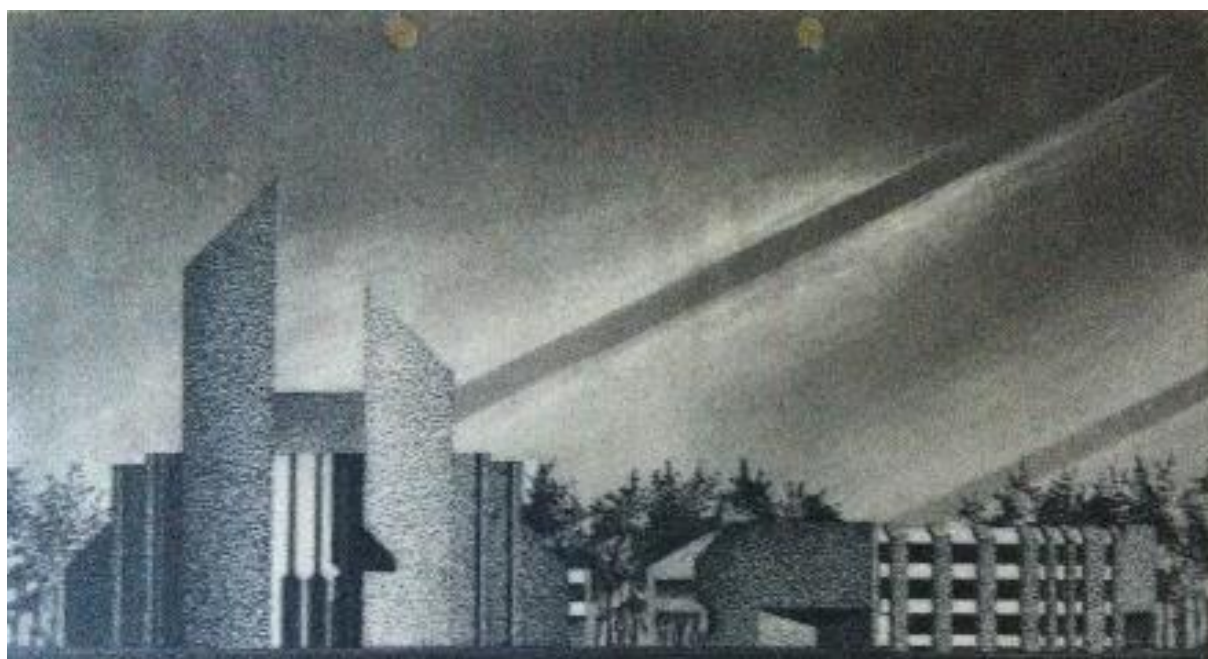

Ryc. 40. Kościół p.w. św. Kazimierza w Policach. Zagospodarowanie terenu

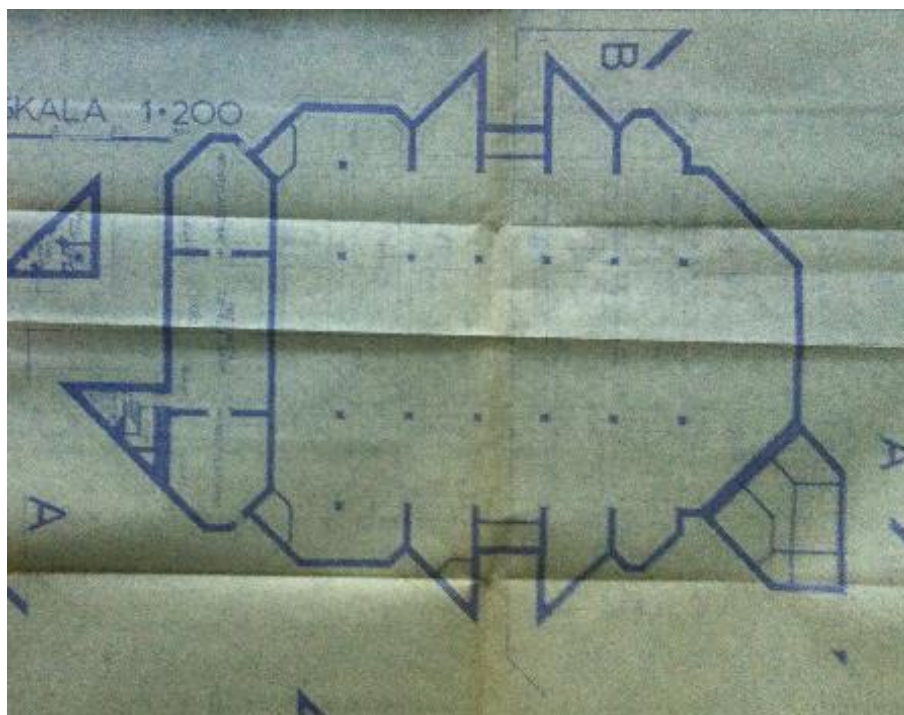
Źródło: archiwum parafii, 2015 r.

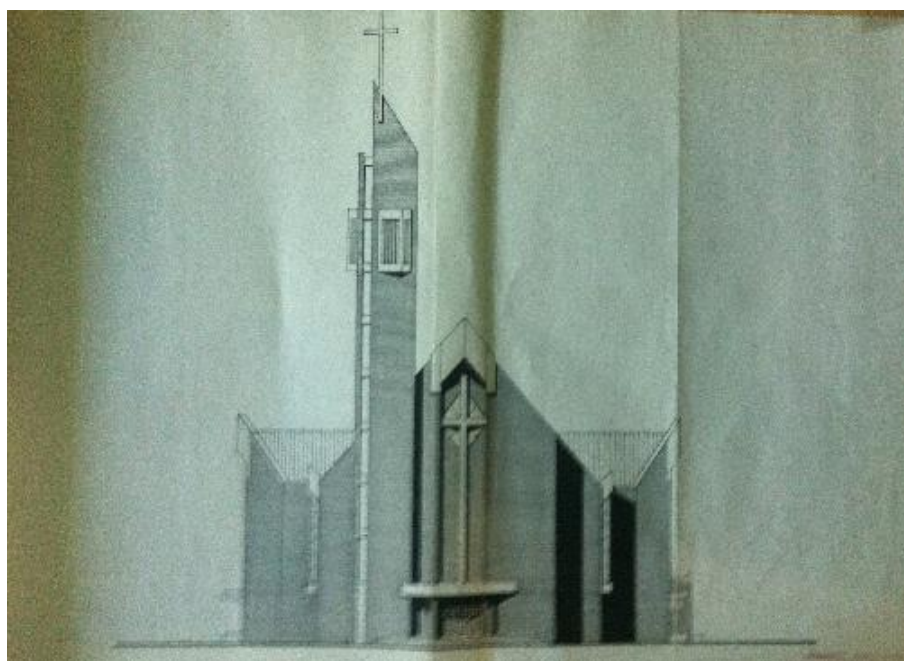
Ryc. 41. Kościół p.w. św. Kazimierza w Policach, rzut przyziemia, zrealizowany projekt kościoła
Źródło: archiwum parafii, 2015 r.

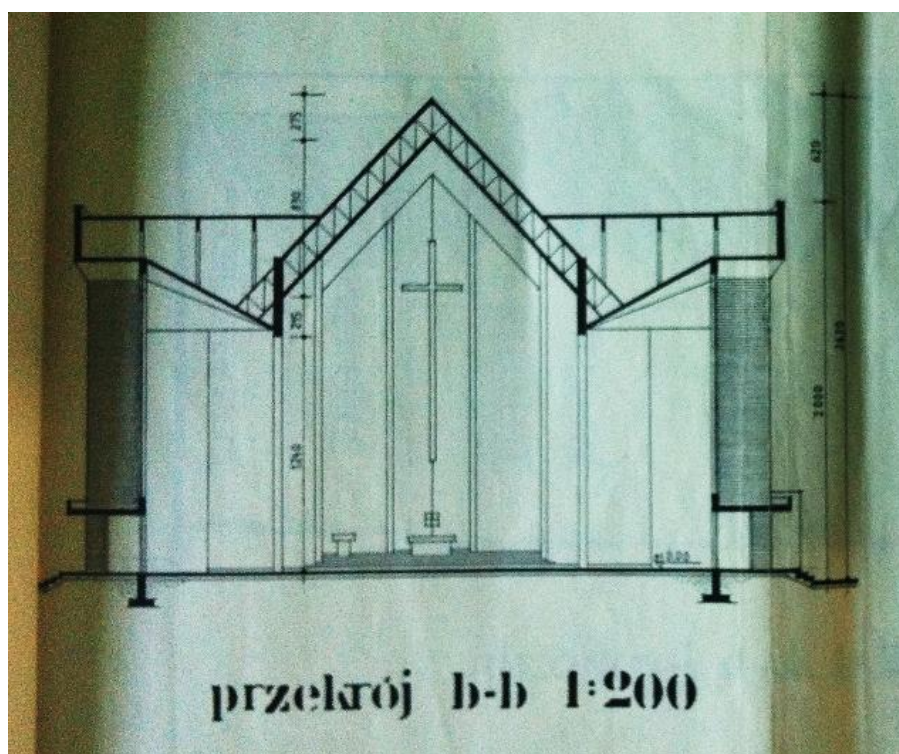
Ryc. 42. Widok niezrealizowanej wersji kościoła
Źródło: archiwum parafii, 2015 r.

Ryc. 43. Rzut niezrealizowana, wersja obiektu przyziemie nawy kościoła
Źródło: archiwum parafii, 2015 r.

Ryc. 44. Kościół p.w. św. Kazimierza w Policach, widok fasady
(wieży nie zrealizowano)
Źródło: archiwum parafii, 2015 r.

Ryc. 45. Kościół p.w. św. Kazimierza w Policach, przekrój poprzeczny

Źródło: archiwum parafii, 2015 r.

Kościół zlokalizowany jest w północnej części osiedla mieszkaniowego z lat 80. i 90. wśród domów wielorodzinnych o zróżnicowanej zabudowie budynkami trzy-, cztero- i ośmiokondygnacyjnymi. Powstał w pobliżu obszarów niezagospodarowanej zieleni na obrzeżach osiedla, na podłużnej działce w sąsiedztwie głównej drogi lokalnej – oddzielony od niej wewnętrzną drogą dojazdową. Usytuowany w pierzei ulicy, fasadą równoległą do drogi, w bezpośrednim sąsiedztwie parku od północy. Obszar przy kościele od strony północno-zachodniej i zachodniej jest ściśle zabudowany budynkami wielorodzinnymi. Teren przy kościele to obszerna działka o płaskim ukształtowaniu z dużym otwartym placem od frontu. Obszar przy kościele zagospodarowano zielenią, z czytelną drogą procesyjną wokół budynku, a całość ogrodzono. Na terenie posesji znajduje się wolno stojący obiekt, plebania z zapleczem katechetycznym, autorstwa arch. Piotra Zaniewskiego. W początkowych latach organizowania parafii rozpoczęto realizację kompleksu kościoła i domu parafialnego wraz z zespołem katechetycznym według projektu szczecińskiego architekta,²⁶⁷ – z całości założenia nie

²⁶⁷ Projekt arch. Piotra Zaniewskiego opracowany był w ramach konkursu SARP dla innej lokalizacji dla osiedla w Stargardzie Szczecińskim, projekt uzyskał II nagrodę, wykorzystano go w innej lokalizacji dostosowując do warunków terenu. Niemniej jednak nie został zrealizowany kościół, który zdaniem inwestora kościelnego posiadał zbyt dużą liczbę słupów, co świadczyło jego zdaniem o nieużytkowym charakterze obiektu.

zrealizowano kościoła. Dom parafialny budowano w latach 1984–1993. Zmiana projektu kościoła nastąpiła wraz ze zmianą proboszcza, który przyjął do realizacji inny projekt autorstwa szczecińskiego architekta²⁶⁸. Wcześniejsze założenie projektowe – kościół wraz z zespołem katechetycznym i domem parafialnym – stanowiło stylistyczną całość, a obecne obiekty to dwa budynki o odmiennej formie – wspólny jest jedynie materiał wykończeniowy elewacji, czyli cegła klinkierowa.

Fot. 106. Kościół p.w. św. Kazimierza w Policach, widok kościoła i domu parafialnego
Fot. autor.

Budowa kościoła nastąpiła w latach 1992–1997. Jest to obiekt dwupoziomowy, nieorientowany, z kaplicą znajdującą się w części dolnej kościoła, dostępną od zewnątrz z bocznego wejścia od strony zakrystii. Kościół składa się z podstawowej wolno stojącej bryły i wyodrębnionej z rzutu zakrystii, ośmiobocznej niższej bryły, natomiast ramiona transeptu wizualnie rozbijają bryłę kościoła w połowie tworząc układ zbliżony do znaku krzyża. Głównym akcentem w całej bryle jest, dominująca nad wejściem, wyniesiona w szczycie dachu, sygnaturka, której wertykalne panele, zamknięte trójkątnym szczytem, zwieńczone są krzyżem. Pod względem urbanistycznym kościół stanowi kontynuację zabudowy wzdłuż pierzei – forma obiektu widziana jest jedynie od strony wschodniej, gdzie niższa zabudowa domu parafialnego umożliwia jego ekspozycję.

²⁶⁸Projekt zrealizowano wg arch. Walentego Zaborowskiego.

7.1.1. Forma

Fot. 107. Kościół p.w. św. Kazimierza w Policach. Widok wejścia głównego,
Fot. autor.

Fot. 108. Kościół p.w. św. Kazimierza w Policach, wejście boczne
Fot. autor.

Fot. 109. Kościół p.w. św. Kazimierza w Policach, widok fasady kościoła
Fot. autor.

Fot. 110. Kościół p.w. św. Kazimierza
w Policach detal sygnaturki
Fot. autor.

Fot. 111. Kościół p.w. Nawrócenia św. Pawła
Apostoła, Dąbrowa Górnicza, 1988, arch. A. Lisik
Źródło: <http://salezjanie.pl/20>, 2015 r.

Ten obiekt to współczesna bryła, w której autor, używając współczesnego języka, podkreślił wielowiekową tradycję kościoła, „*przywołując klimat dawnych budowli (...) poprzez przywołanie i stylizację pewnych detali, które kojarzą się z kościołem*”²⁶⁹ gotyckim lub neogotyckim (fot. 107,108). Kościół nieorientowany na rzucie podłużnym, halowy, o układzie trzynawowym, z transeptem przechodzącym przez środek założenia. Szczytowe ściany transeptu zakończono parawanowo, a dzięki ścięciu narożnika prostą ścianą i wycofaniu go w głąb uzyskano wnęki, gdzie ukryto wejścia boczne do świątyni (fot. 108). Dla zaakcentowania wejść we wnękach zwieńczono je u szczytu attyką przypominającą kształtem mitrę biskupią (fot. 108), a bezpośrednio nad wejściami zastosowano płaskie dachy. Ten sposób kształtowania wejścia zastosowano również w fasadzie. Główne dwuskrzydłowe drzwi prowadzące do wnętrza świątyni umieszczono we wnęcie, dodatkowo miejsce to podkreślono zadaszeniem wspartym na dwóch filarach. Szczyty ścian kształtujących fasadę wyniesiono ku górze i zakończono u zbiegu sygnaturką (fot. 110), której wertykalne panele zamknięto trójkątnym szczytem, nawiązującym do mitry z górującym krzyżem. Pierwotnie autor zaprojektował wolno stojącą wieżę, mającą stanowić trójkątny w rzucie element umieszczony przy wejściu do kościoła. Brak wieży zastąpiono symboliczną, aczkolwiek dominującą kształtem nad wejściem, wyniesioną w szczycie dachu, sygnaturką. Prezbiterium o szerokości nawy głównej wyodrębniono z rzutu i zamknięto wielobocznie. Parawanowa ściana prezbiterium została rozbita poprzez rozsunięcie i powielenie układu rozwartego kąta, tworząc w ten sposób na zamknięciu prezbiterium otwarty do wnętrza kwadrat ustawiony po przekątnej. We wnękach pomiędzy układem parawanowym powstały pionowe ściany, w nich umieszczono szczelinowe okna, dzięki czemu szczeliny doświetlają bezpośrednio strefę ołtarza. Zakończenie prezbiterium odcina się od całości bryły, jest niższe i kryte odrębnym dwuspadowym dachem. Po prawej stronie prezbiterium znajduje się dobudówka, ośmioboczna zakrystia z wejściem do dolnego kościoła. W ścianach bocznych równomiernie po obu stronach transeptu autor wprowadził doświetlenie nawy. W pęknięciach, które tworzą trójkątne występy, tzw. parawanowo ustawione ściany, umieszczono pionowe narożnikowe okna wypełnione witrażami, które doświetlają bezpośrednio nawę główną. Ich wertykalny kształt zwieńczony został attyką przypominającą mitrę biskupią²⁷⁰. Trzynawowy kościół kryty jest wysokim, nad częścią nawy, dwuspadowym dachem, nad nawami bocznymi pulpitowy – w całości tworzą wspólny dwuspadowy dach łamany.

²⁶⁹ J. Sowińska, *Forma i sacrum ...*, op. cit., s. 21.

²⁷⁰ Mitra – nakrycie głowy biskupa.

Kształt przedniej części świątyni w przyziemiu jest powieleniem kształtu prezbiterium. Ta wydzielona z rzutu część pełni rolę kruchty z wejściem na chór, który wsparty jest na czterech filarach, a swym obrysem wychodzi na nawę główną. Obiekt wykonano w konstrukcji murowanej, a dach z lekkich przestrzennych kratownic stalowych. Dach kryty jest dachówką i wsparty na czterech filarach wewnętrznych i ścianach bocznych naw. Niższe od wysokości nawy ramiona transeptu kryte są odrębnym dachem dwuspadowym, przechodzącym w dach zasadniczej bryły. Elewację kościoła w całości wykonano z cegły klinkierowej – widoczny efekt cieniowania na bryle jest przypadkowy. Architekt poprzez rozrzeźbienie bryły, wprowadzenie detalu w elewacji, ceglanych obwołut wokół pionowych okien, zakończonych kwadratem ustawionym po przekątnej, wprowadzenie parawanowych ścian, przeszklonych i zwieńczonych attyką, stworzył kościół budzący skojarzenia z formami gotyckimi.

Autor zarówno w tym, jak i w innych tworzonych przez siebie obiektach eksponował elewację frontową, przede wszystkim używa języka symboli w detalach, a w bryle silnie akcentuje pionowy układ ścian, podkreśla wejścia, również te boczne. Materiałem wykończeniowym elewacji jest cegła klinkierowa.

Analizując niezrealizowany projekt przytoczonego już założenia kościoła, zawartego w opracowaniu autora i całego zespołu sakralnego (ryc. 42, 43), można zauważyć pewną analogię i podobieństwa w wybudowanym kościele, np. w rzucie obu obiektów, sposobie kształtowania rozczłonkowanych ścian oraz miejscu zlokalizowania i kształcie wieży.

Podobnego sposobu kształtowania bryły, detalu a szczególnie fasady wejściowej (fot. 109, 110), doszukać się można również w innych częściach kraju np. w kościele realizowanym w latach wcześniejszych przez A. Lisika w Dąbrowie Górniczej²⁷¹ (fot. 111). Obecnie trudno stwierdzić czy podobieństwa te wiążą się z tendencją panującą wówczas w sztuce sakralnej.

²⁷¹ A. Lisik, *Architektura sakralna Adam Lisik, projekty i realizacje*, Wydaw. Politechniki Śląskiej, Gliwice, 2010, s. 84. Autor tak opisuje ten obiekt *Kościół rozdziera przestrzeń niczym dziób „Piotrowej łodzi” zmagającej się ze wzburzonymi falami podczas szalejącej burzy (...) forma kościoła jest symbolem naszych zmagañ.*

7.1.2. Wnętrze

Fot. 112. Kościół p.w. św. Kazimierza w Policach, widok ołtarza
Fot. autor.

Fot. 113. Kościół p.w. św. Kazimierza w Policach, widok nawy bocznej
Fot. autor

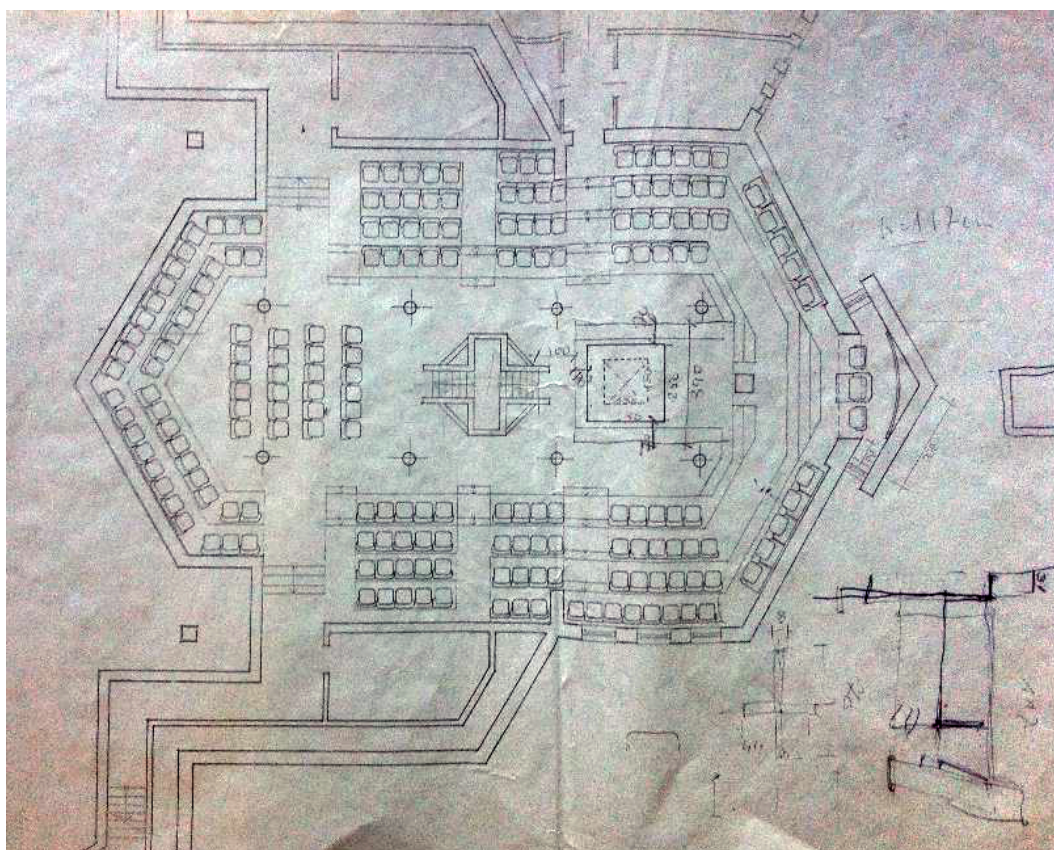
Fot. 114. Kościół p.w. św. Kazimierza w Policach, kaplica dolna o układzie centralnym
Fot. autor.

Fot. 115. Kościół p.w. św. Kazimierza w Policach, baptysterium
Fot. autor.

Przekraczając dwuskrzydłowe drzwi wejściowe świątyni wewnątrz zaskakuje zmiana ukształtowania ścian. Klinkierowe ściany zewnętrzne wewnątrz stanowią wytynkowane płaszczyzny pomalowane na jednolity piaskowy kolor. Jedynym elementem nawiązującym do charakteru zewnętrznego świątyni są klinkierowe schodkowe podwójne oblicowania okien. Zastosowane, jako detal wnętrza, podkreślają miejsca, w których ukryto narożnikowe okna wypełnione witrażami. Światło doświetlające nawę, dostające się do wnętrza przez narożnikowo ustawione okna, krzyżuje się, a przenikające się w ten sposób kolory tworzą mozaikę barw. Wewnątrz kościół dodatkowo oświetlony jest światłem sztucznym z równomiernie rozmieszczonych, po obu stronach nawy, żyrandoli. Dominujące we wnętrzu światło dzienne znajduje się na osi kościoła, w jego najdalej położonym punkcie, w prezbiterium (fot. 112). Ta wycofana w głąb świątyni świetlna kurtyna stanowi tło dla wiszącego przed nią masywnego krzyża. W strefie ołtarza na osi umieszczono tabernakulum, nad którym góruje łuk tęczy. Część prezbiterium została wyniesiona na kilkustopniowym prosto zamkniętym podwyższeniu, na nim umieszczono ołtarz, z osiowo ustawionym tabernakulum. W ramionach transeptu umieszczono boczne ołtarze – powstałe przestrzenie sprzyjają indywidualnej kontemplacji. Strop nad nawą pozostawiono otwarty, jego konstrukcja stanowi rytmiczny układ podkreślający podłużny kształt kościoła i ukierunkowanie osiowe na ołtarz. Widoczne żebra wsparte są na podłużnej belce, opartej na wewnętrznych filarach i ścianach zamykających nawę główną. Dla utrzymania spójnego charakteru całość kolorystyki utrzymana jest konsekwentnie w tych samych barwach w jasnej kolorystyce. Posadzka jest wykonana w kolorach cieniowanych szarości, spośród których wyodrębniają się geometryczne nierównomiernie rozłożone kształty i odcienie kolorów.

Dolna część świątyni przeznaczona została na kaplicę dla neokatechumenatu, a jej całkowicie odmienny charakter zaskakuje już przy wejściu (fot. 114). Centralnie ukształtowane wnętrze skupia wokół obniżonego ołtarza, amfiteatralnie rozmieszczone na podłużnym rzucie, miejsca dla wiernych, natomiast ambona znajduje się na podwyższeniu, a za nią na osi i kolejnym podwyższeniu miejsce przewodniczenia. W środkowej części przestrzeni przy ołtarzu umieszczono baptysterium (fot. 115) z zejściem do niecki napełnianej podczas chrztu wodą. Całość oświetlona pośrednio bocznymi oknami, oraz światłem sztucznym równomiernie rozmieszczonym. Mistycyzmu nadaje wnętrzu centralnie umieszczony na kilkustopniowym podwyższeniu monumentalny stół ofiarny (ryc. 46). W Polsce przykład centralnego ukształtowania wnętrza sakralnego prezentuje krypta katedry Chrystusa Króla w Katowicach.

Ryc. 46. Kościół p.w. św. Kazimierza w Policach, rzut kaplicy dolnej

Źródło: archiwum parafii, 2015 r.

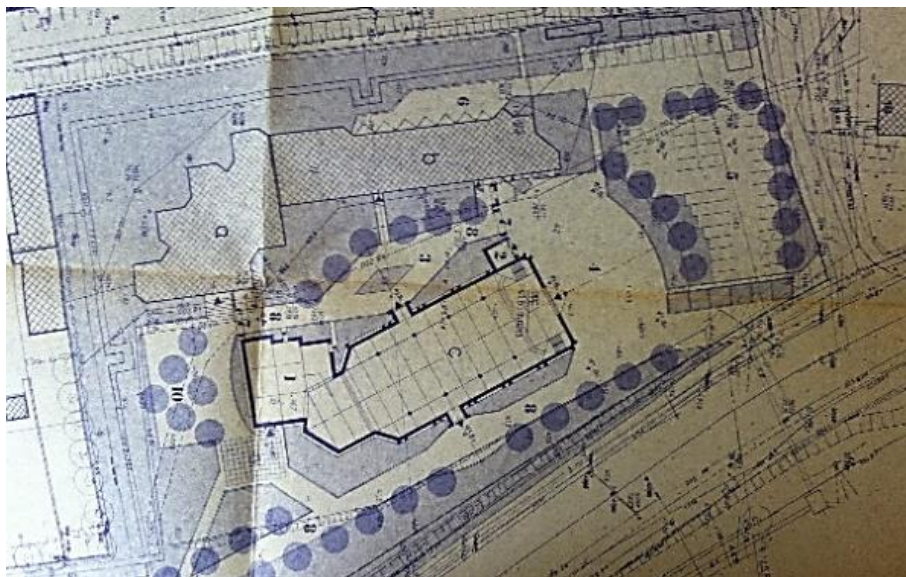
7.1.3. Symbolika

Architekt zawarł w formie obiektu rozpoznawalne symbole chrześcijańskie. Stworzył świątynię na planie krzyża, gdzie w jej najdalszym miejscu umieścił światło, tworząc w ten sposób kościół drogi – człowiek przekraczający próg świątyni kroczy z mroku w stronę światła, miejsca ołtarza.²⁷² Wszystkie zwieńczenia nad oknami i kształt zwieńczenia sygnaturki odwzorowują kształt mitry – ten ukryty trójkąt to znak Trójcy Świętej. Symbolicznie stosuje też liczbę dwa – po dwa okna z każdej strony transeptu to pary: dusza i ciało, Chrystus i Kościół, dwa Testamenty. Wewnątrz cztery masywne filary wspierające chór, cztery smukłe filary wspierające nawę główną – liczba cztery symbolizuje liczbę stron świata i czterech ewangelistów²⁷³. Symboliczny jest również materiał wykończeniowy – cegła klinkierowa – tworzący trwały niezmienny charakter obiektu. Cegła klinkierowa jest dość często stosowanym materiałem przez tego architekta.

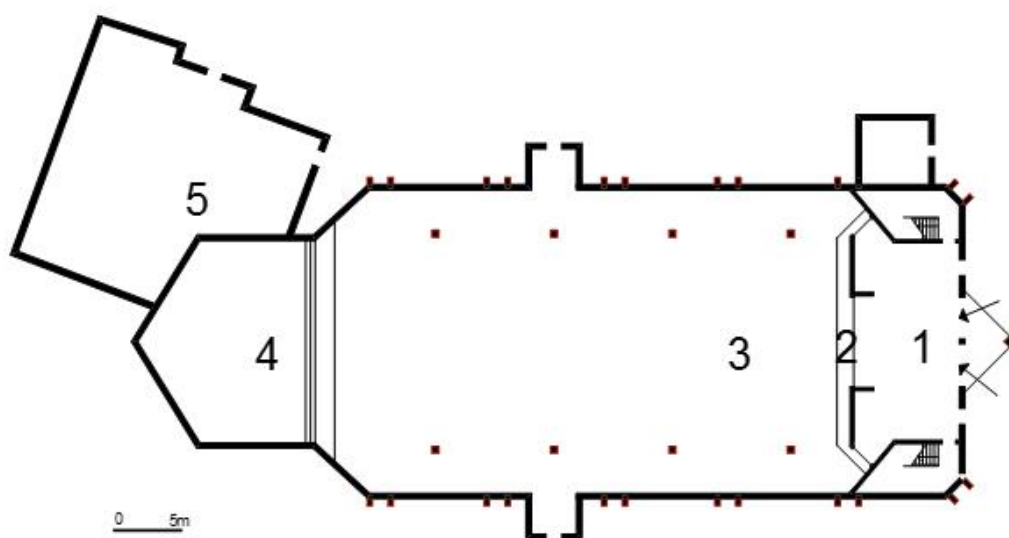
²⁷² J. Sz. Wroński, *Kościół Krakowa ...*, op. cit., s. 363.

²⁷³ Symbole liturgiczne ..., op. cit.

7.2. Kościół p.w. św. Ottona w Szczecinie, budowa 1993–2005

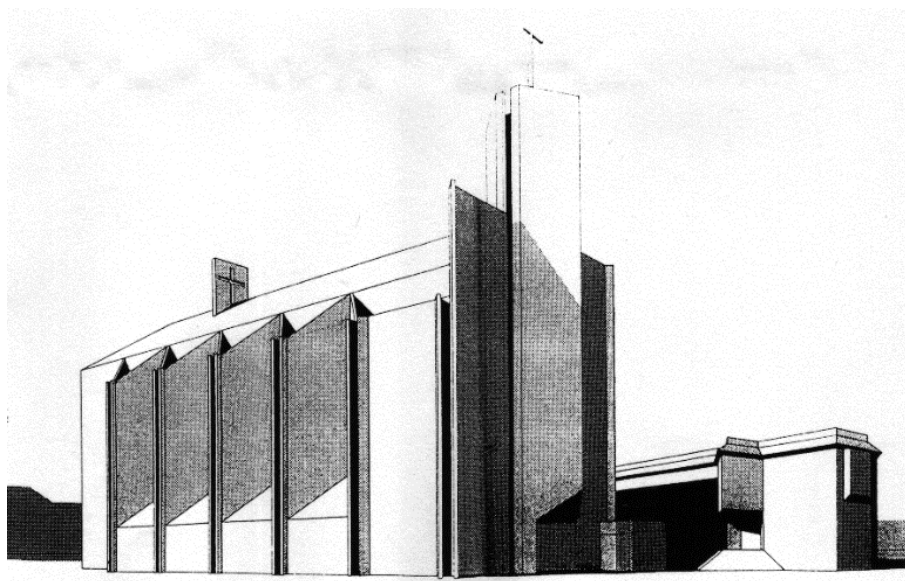

Ryc. 47. Kościół p.w. św. Ottona w Szczecinie – zagospodarowanie terenu
Źródło: UM Szczecin, 2015 r.

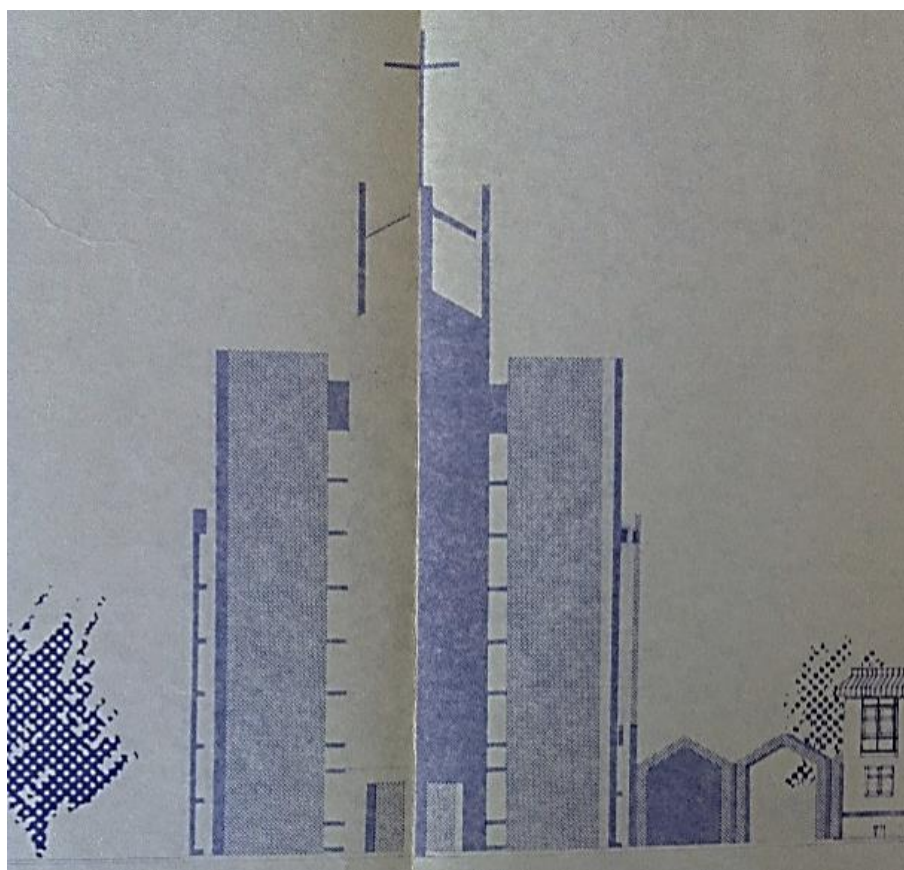

Objaśnienia: 1 – kruchta, 2 – zarys chóru, 3 – nawa, 4 – ołtarz, 5 – zakrystia.

Ryc. 48. Schemat rzutu kościoła
Źródło: opracowanie autorskie.

Ryc. 49. Kościół p.w. św. Ottona w Szczecinie bryła kościoła
Źródło: archiwum Kurii, 2014 r.

Ryc. 50. Kościół p.w. św. Ottona w Szczecinie elewacja wejściowa
Źródło: UM Szczecin, 2015 r.

Już na początku lat 80. rozpoczęto starania o uzyskanie lokalizacji na budowę nowego kościoła w powstającym od lat 70. osiedlu domów wielorodzinnych. Osiedle powstawało na

terenach byłego poligonu wojskowego na obrzeżach ówczesnego Szczecina w nowej dzielnicy mieszkaniowej na osiedlu Klonowica, realizowanym jako założenie projektowe opracowywane przez Miastoprojekt Szczecin²⁷⁴. W planie osiedla nie przewidziano miejsca na lokalizację kościoła. Zasadniczą kwestią dla Kościoła w związku z przyrostem ludności w obrębie ówczesnej parafii²⁷⁵ stało się pozyskanie odpowiedniej lokalizacji na nowo budowanym osiedlu, dla planowanej nowej parafii, która miała w swym programie funkcjonalnym skupiać kościół, zespół katechetyczny, dom parafialny i dom dla sióstr zakonnych. Miasto przedstawiło dwie lokalizacje, ale żadna z nich nie spełniała, zdaniem inwestora kościelnego, funkcji odpowiadającej potrzebom zarówno kultu, jak i komunikacyjnym. Po długotrwałych uzgodnieniach między miastem a Kościołem, zatwierdzono lokalizację inwestycji u zbiegu ulic Benesza i Zawadzkiego. Ten wybór stanowił podstawę do wprowadzenia zmian do planu miejscowego zagospodarowania przestrzennego,²⁷⁶ które w niepełnym zakresie uwzględniały potrzeby obszarowe dla planowanej inwestycji – naniesiono je na planie osiedla.²⁷⁷ W początkowej fazie, jeszcze przed decyzją zatwierdzającą plan inwestycji w granicach intensywnego zamieszkania zbiorowego osiedla Zawadzkiego, uwzględniano jedynie kaplicę (ryc. 51). Kościół przez kilka kolejnych lat prowadził z miastem rozmowy, choć proces tworzenia parafii rozpoczął się na początku lat 80. Realizacja tego założenia pokazuje drogę trudnych uzgodnień i trwający wiele lat proces budowy nowego obiektu sakralnego. Właściwy projekt kościoła zrealizował szczeciński architekt²⁷⁸ na początku lat 90. Opracował on wcześniej kilka wariantów zarówno kościoła, jak i domu parafialnego (ryc. 52, 53, 54).

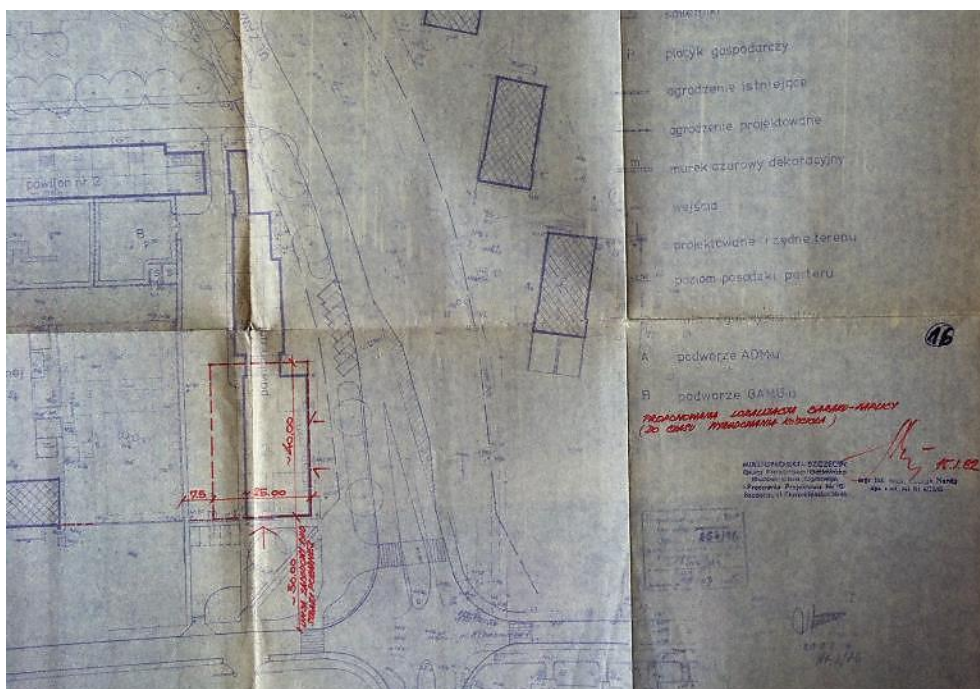
²⁷⁴ Miastoprojekt Szczecin, biuro projektowo-badawcze budownictwa ogólnego, zespół nr 5 opracował plan osiedla Klonowica.

²⁷⁵ Parafia św. Trójcy została podzielona na mocy dekretu ks. bp. Kazimierza Majdańskiego. 22.06.1985 r. erygowana została parafia św. Ottona.

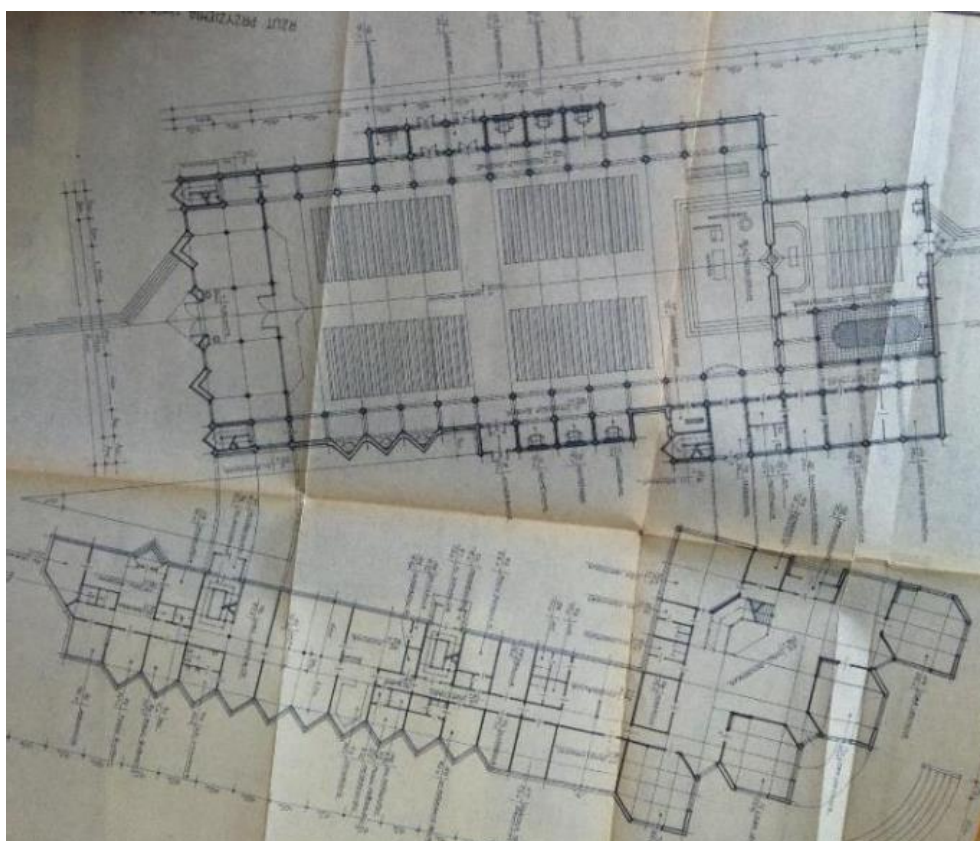
²⁷⁶ Zgodnie z informacją zawartą w piśmie UAN.I-6-8330-207/81 z dnia 5.VI.1981 r. Źródło archiwum UM Szczecin z dnia 20.02.2015

²⁷⁷ Dopiero decyzja zatwierdzająca plan realizacyjny zespołu sakralnego na osiedlu Klonowica przy ul. Zawadzkiego i Benesza wydana 15.10.1985 r. obejmowała całość planowanego założenia. Źródło: UM Szczecin z dnia 14.07.2015 r. W dniu 27.11.1985 r. wydano decyzję o pozwoleniu na budowę inwestycji obejmującą budowę budynku katechetycznego wraz z łącznikiem oraz zagospodarowaniem terenu działce położonej w Szczecinie na os. Klonowica. Jednakże decyzję o pozwoleniu na budowę zasadniczego elementu zespołu sakralnego jakim jest kościół wydano 21.04.1993 r.

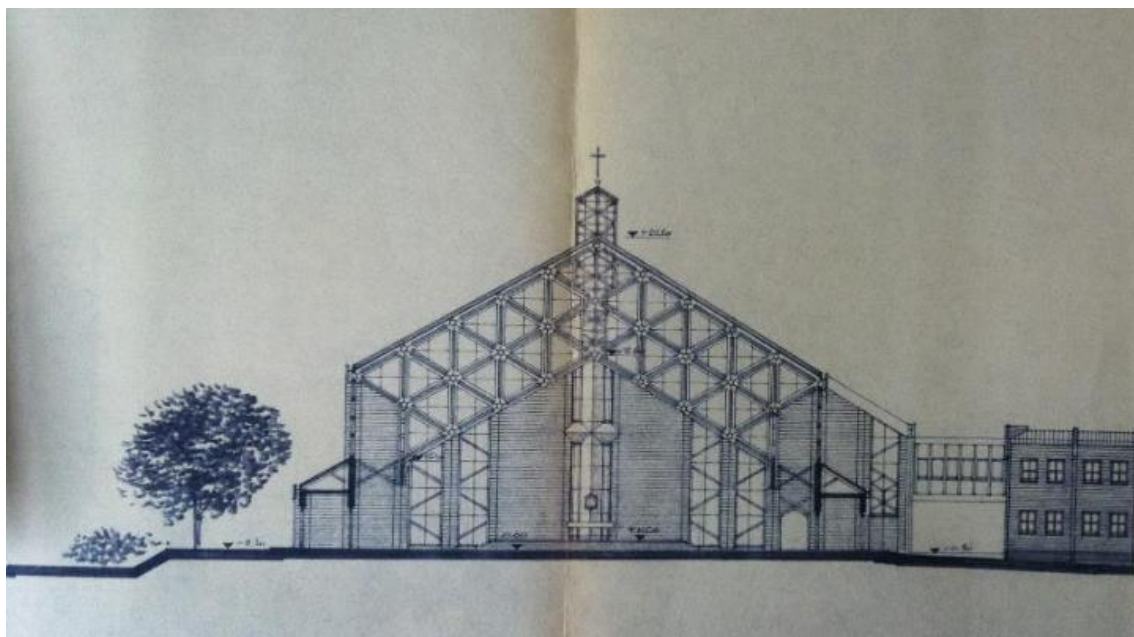
²⁷⁸ Autor obiektu Stanisław Kondarewicz.

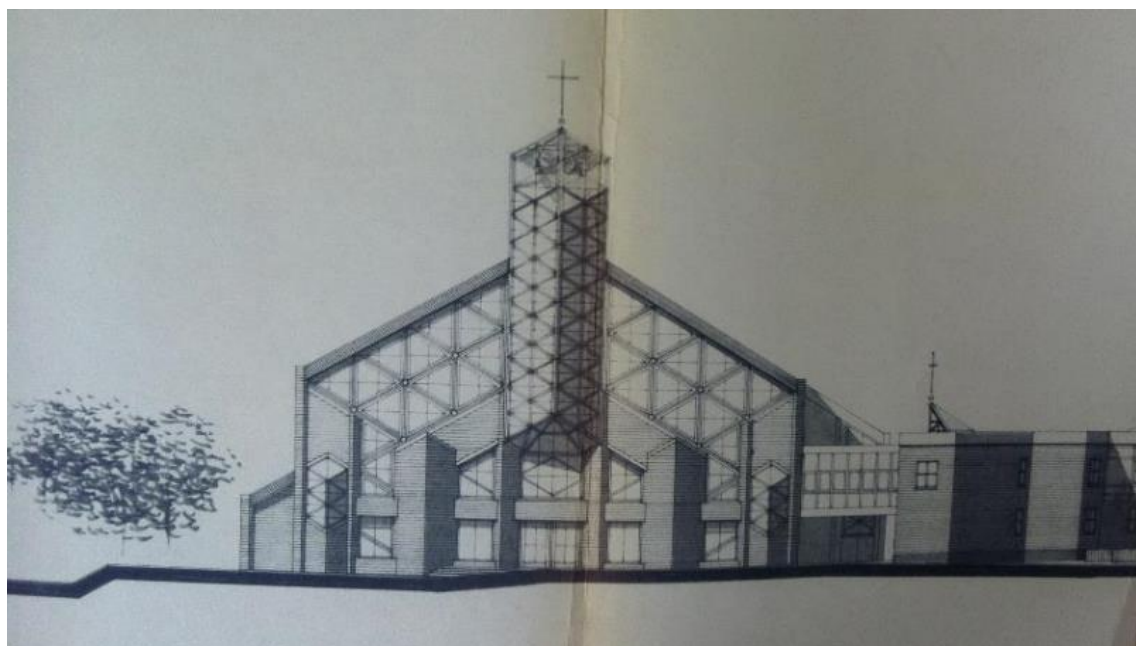
Ryc. 51. Plan osiedla uwzględniający lokalizację kaplicy
Źródło: UM Szczecin, 2015 r.

Ryc. 52. Kościół p.w. św. Ottona w Szczecinie, wariant 1 rzutu w poziomie nawy głównej,
Źródło: UM Szczecin, 2015 r.

Ryc. 53. Kościół p.w. św. Ottona w Szczecinie, wariant 1 elewacja frontowa
Źródło: UM Szczecin, 2015 r.

Ryc. 54. Kościół p.w. św. Ottona w Szczecinie, wariant 2 elewacja frontowa
Źródło: UM Szczecin, 2015 r.

Kościół wraz z budynkami plebanii usytuowany jest w północnej części osiedla domów wielorodzinnych z wielkiej płyty z lat 70. i 80. o zróżnicowanej intensywności zabudowy. Otaczające go budynki to cztero- i dziesięciokondygnacyjne zespoły mieszkaniowe. Obiekt usytuowano na podłużnej, nieco trapezowej, narożnikowej parceli, rozciągającej się pomiędzy

ulicami, drogą lokalną i wewnętrzną drogą osiedlową. Elewacja wschodnia świątyni usytuowana został równolegle do drogi lokalnej i odsunięta względem jej linii tak, aby zapewnić swobodną drogę procesyjną. Teren wokół kościoła jest ogrodzony i zagospodarowany wysoką i niską zielenią, a przed wejściem znajduje się szeroki plac przykościelny oraz parking dla samochodów. Na terenie znajduje się plebania, stanowiąca odrębny kompleks budynków, przysłonięty przez zasadniczą bryłę kościoła. Obszar zabudowy bezpośrednio graniczy z zajezdnią autobusów i kompleksem garaży.

Kościół stanowi kontynuację luźnej zabudowy osiedla. Przed nim od strony północnej ukośnie ustawione są ciągi dziesięciopiętrowych budynków, a poprzez swe rozsuniecie ukazują elewację frontową kościoła, który swą skalą nie przewyższa ich, natomiast stanowi zamknięcie osi kompozycyjnej ulicy. Pośród dominującej zabudowy z wielkiej płyty, o płaskich dachach i monotonnej w kształcie prostopadłościennego klocka powtarzającej się bryły, powstały kościół stanowi silny akcent wyłaniający się w widokach perspektywicznych z większości miejsc otaczających go ulic. Jego ażurowa, wtopiona w bryłę wieża, zwieńczona krzyżem, stanowi znak i jest mocnym elementem oddziałującym na okoliczną przestrzeń. Zachowanie pozornej spójności bryły z otoczeniem, przy jednoczesnym jej wyeksponowaniu, możliwe było dzięki zastosowaniu wielu detali, tzn. dwuspadowego kształtu dachu oraz wyeksponowanie krzyża, który wskazuje funkcję obiektu – brak symbolu krzyża nie kojarzył by obiektu z funkcją sakralną. Bryła przywołuje na myśl obiekt przemysłowy, handlowy, z akcentem w fasadzie. Treść ogólna zawarta w obiekcie może budzić skojarzenie z zagubieniem w monotonnej przestrzeni, w której jedynie rozpoznawalny symbol ma znaczenie.

7.2.1. Forma

Fot. 116. Kościół p.w. św. Ottona w Szczecinie, elewacja wschodnia
Fot. autor.

Fot. 117. Kościół p.w. św. Ottona w Szczecinie, elewacja frontowa,
detal zadaszenia nad wejściem
Fot. autor.

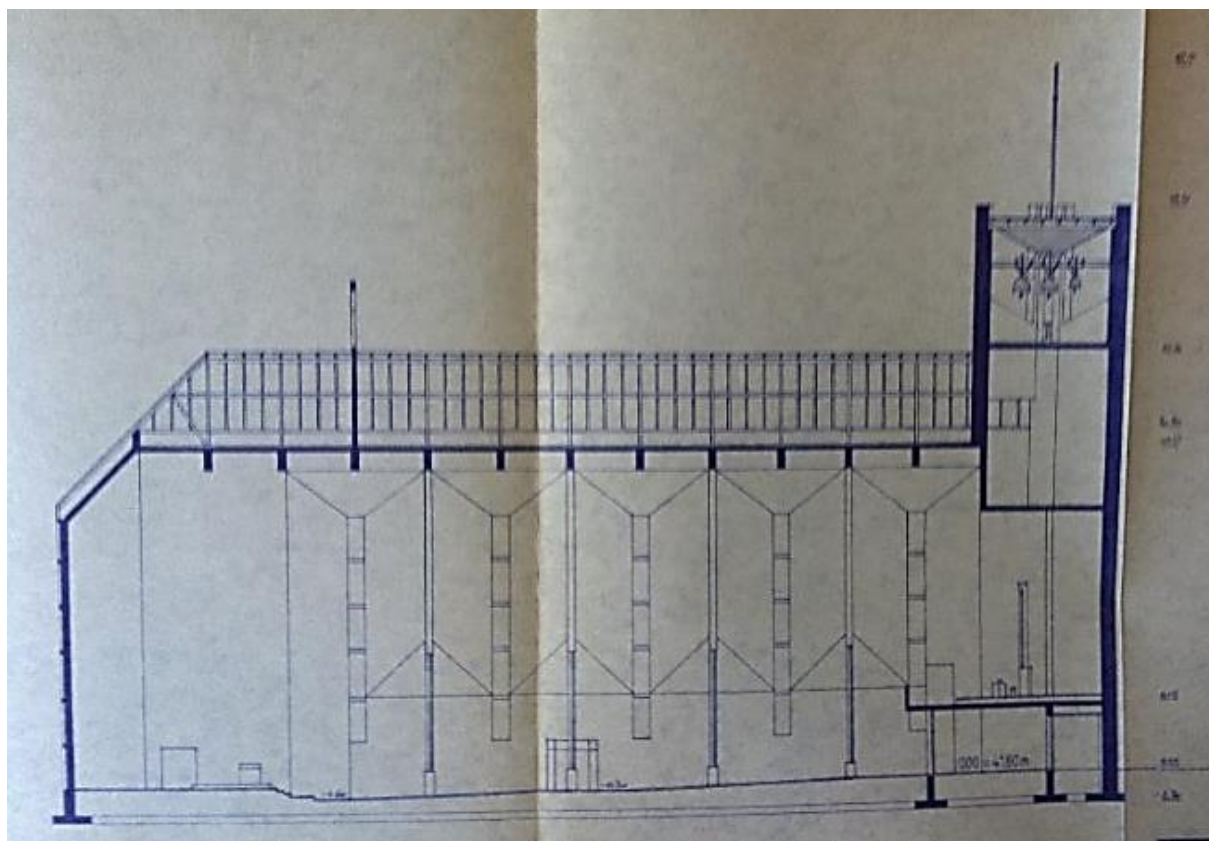

Fot. 118. Kościół p.w. św. Ottona w Szczecinie, elewacja boczna
Fot. autor.

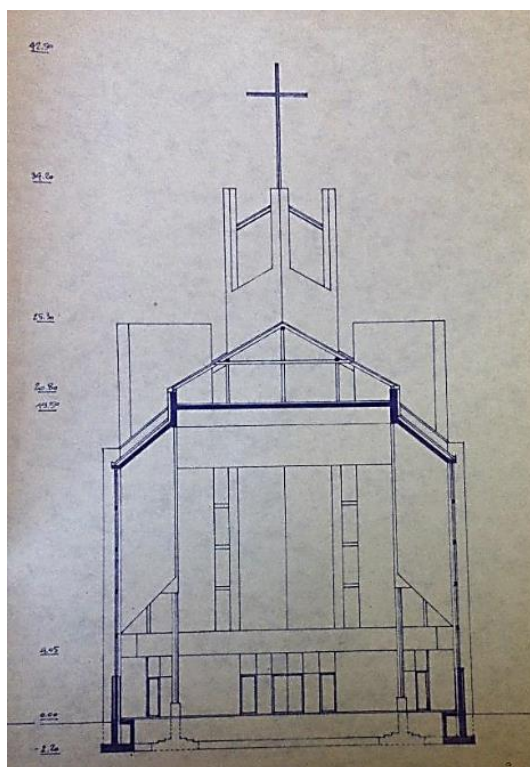
Fot. 119. Kościół p.w. św. Ottona w Szczecinie, fasada, widok na wieżę
Fot. autor.

„Projektując tę budowlę miałem na uwadze konieczność zachowania harmonii pomiędzy standardem życiowym większości mieszkańców osiedla a oglądem świątyni budowanej przecież dzięki ofiarom, nierzadko ubogich parafian”²⁷⁹. Cytowana wypowiedź architekta może świadczyć o tym, że jego poszukiwania formy oparte były na znalezieniu zrozumiałego przekazu zawierającego zarówno jasno zdefiniowaną funkcję sakralną, jak i spójność z otoczeniem. Świadczyć o tym może zastosowana w elewacji frontowej zespolona z nią pseudowieża, w rzeczywistości sygnaturka, która powstała jako przełamana środkowa płaszczyzna ściany, o rzucie diagonalnie ułożonego kwadratu. Wybija się ona ponad elewację i tworzy ażurową konstrukcję zwieńczoną dwuspadowym dachem, zakończonym krzyżem. Powstała sygnaturka góruje nad obiektem, a jej kształt w elewacji podkreślono pionowymi wąskimi oknami po obu stronach (fot. 116, 119).

Ryc. 55. Kościół p.w. św. Ottona w Szczecinie, przekrój podłużny
Źródło: UM Szczecin, 2014 r.

²⁷⁹ „Parafia pw. św. Ottona w Szczecinie | O parafii - 25 Lat | Parafia pw. Świętego Ottona z Bambergu w Szczecinie”, udostępniono 16 lipiec 2015, http://www.otton.eparafia.pl/o_parafii_-_25_lat/, 2015 r.

Ryc. 56. Kościół p.w. św. Ottona w Szczecinie, przekrój poprzeczny

Źródło: UM Szczecin, 2015 r.

Fasada, pomimo pozornego braku detalu, podzielona jest horyzontalnymi wąskimi pasmami z cegły klinkierowej, które, zdawać się może, nawiązują do budynków z wielkiej płyty i ich charakterystycznych podziałów. Pasma te okalają cały kościół, stają się przy tym samym charakterystycznym elementem wykończenia elewacji. Elewację zaprojektowano jako symetryczny układ płaszczyzn. Poziome podziały nawiązują do otaczających świątynię budynków mieszkaniowych. Kościół zaprojektowano na rzucie podłużnym z wyodrębnionym prezbiterium, zamkniętym ścianą parawanową. W bocznych ścianach prezbiterium znajdują się cztery rzędy, sześciu pionowo ustawionych, wąskich pionowych okien, które bezpośrednio doświetlają strefę ołtarza. Fasadowość bryły silnie zaakcentowano przełamaniem w elewacji, górującym nad strefą wejściową, a stanowiącym konstrukcję wieży, nad dachem przechodzącą w sygnaturkę. Masyw parawanowej ściany wsparty jest na jednym widocznym filarze. Wycofana w głąb ściana przyziemia skrywa wejścia do świątyni, nad którym jest płaskie podwieszone zadaszenie (fot. 114). Świątynia jest trójnawową bazyliką o przestrzennym wnętrzu, a główny korpus nawowy stanowi trzon bryły, do której przylegają nawy boczne. Ich powtarzalny zygzakowaty kształt stanowi negatyw parawanowej ściany frontowej, a powstałe między nimi przestrzenie wypełnione są pionowymi świetlikami (fot. 116, 117),

doświetlającymi bezpośrednio nawę. Uformowane w ten sposób nawy boczne kryte są pulpitowym dachem o połaci w kształcie trójkąta. W powstałych na zewnątrz, poprzez zygzakowaty układ ścian, wnękach architekt wprowadził wypełnienie pulpitowym dachem. Całość odczytywana jest jako naprzemienny układ trójkątów, który stał się powtarzalnym detałem.

Korpus nawowy przykryty jest dachem namiotowym, natomiast we wnętrzu strop nad nawą główną wykonano jako ceramiczny zbrojony. Bryła kościoła połączona jest z zakrystią znajdującą się od strony południowej, stanowi ona element wyodrębnioną z bryły, podpiwniczony kryta dachem namiotowym. Ściany zewnętrzne wykonano w konstrukcji szkieletowej wypełnionej cegłą. W elewacji widoczny jest podział bryły na dwa poziomy – dolny stanowi masywny cokół z jasnej, w kolorze piaskowym, cegły klinkierowej, górny stanowi tynkowaną płaszczyznę w kolorze białym, z poziomymi pasmami, z cegły klinkierowej.

7.2.2. Wnętrze

Fot. 120. Kościół p.w. św. Ottona w Szczecinie, widok chóru
Fot. autor.

Fot. 121. Kościół p.w. św. Ottona w Szczecinie, ścina boczna nawy
Fot. autor.

Fot. 122. Kościół p.w. św. Ottona w Szczecinie, widok na ołtarz
Fot. autor.

Fot. 123. Kościół p.w. św. Ottona w Szczecinie, boczne przestrzenie przy prezbiterium
Fot. autor.

Do wnętrza świątyni prowadzą trzy oddzielne wejścia, znajdujące się w fasadzie. Główne z nich to środkowe czteroskrzydłowe drzwi znajdujące się pod baldachimowym, wspartym na filarze, zadaszeniem. W bocznych elewacjach umieszczono po jednym wejściu, podkreślając je klinkierową fakturą ściany i wiszącym nad nim płaskim zadaszeniem.

W strefie wejściowej znajduje się kruchta, która oddzielona jest od nawy masywnymi filarami i przeszklonymi ścianami. Nad częścią wejściową znajduje się obszerny chór wraz z organami powtarzającymi kształtem parawanowy układ z elewacji (fot. 120). Chór wsparty jest na ścianach zamykających obrys kruchty – z niej prowadzi bezpośrednio wejście na jego poziom.

Wnętrze zdefiniowano plastycznie, używając współczesnych elementów wyposażenia. Bazylikowa świątynia o podłużnym układzie nawy zakończona wyodrębnionym, i niższym od nawy głównej, prezbiterium, ze strefą ołtarza wydzieloną, doświetloną światłem bocznym. Nawa poprzecinana pionowymi oknami, wypełnionymi witrażami, stanowi kontrastowy do zewnętrznej formy, obraz przestrzeni wnętrza zamknięty w monumentalnej blokowej bryle.

Kościół zaprojektowany został jako obiekt jednofunkcyjny o ukierunkowaniu osiowym na ołtarz, którego przestrzeń wypełnia monumentalna scena Zmartwychwstania Pana Jezusa²⁸⁰ (fot. 122), umieszczona centralnie na osi świątyni, a u jej podstawy znajduje się tabernakulum. Strefa ołtarza oświetlona jest światłem dziennym z okien szczelinowych znajdujących się w bocznych ścianach. Ściany nawy, przylegające do prezbiterium, ustawione ukośnie, stanowią tło dla bocznych ołtarzy. Proste trójnawowe monumentalne wnętrze zaprojektowano w oparciu o nawę główną i przylegające do niej boczne nawy, które wsparto na czterech przęsłach, rozmieszczonych symetrycznie, obudowane drewnem słupy stoją na prostopadłościennych podstawach i podtrzymują narożniki zygzakowatych ścian bocznych. Wypełnienia pomiędzy nimi stanowią szczelinowe okna z wielobarwnymi witrażami (fot. 121). Specyfika ukształtowania ścian powoduje załamywanie się światła, które we wnętrzu przenika się między sobą (fot. 123). Dodatkowym źródłem światła są górne żyrandole i boczne kinkiety. Nawa zwieńczona jest płaskim stropodachem z widocznymi żebrami konstrukcyjnymi – rozłożone równomiernie tworzą belkowanie, które przytłacza wnętrze ciemnym brązowym kolorem, obniżając optycznie strop. Kształt trójkąta przenika również do wnętrza świątyni, tworząc układ trójkątów wspartych wierzchołkami na słupach, z rozchodzącym się promieniem światła. Układ ten nawiązuje do oka opatrznosci. Wnętrze świątyni pomalowane zostało na białło, jedynie

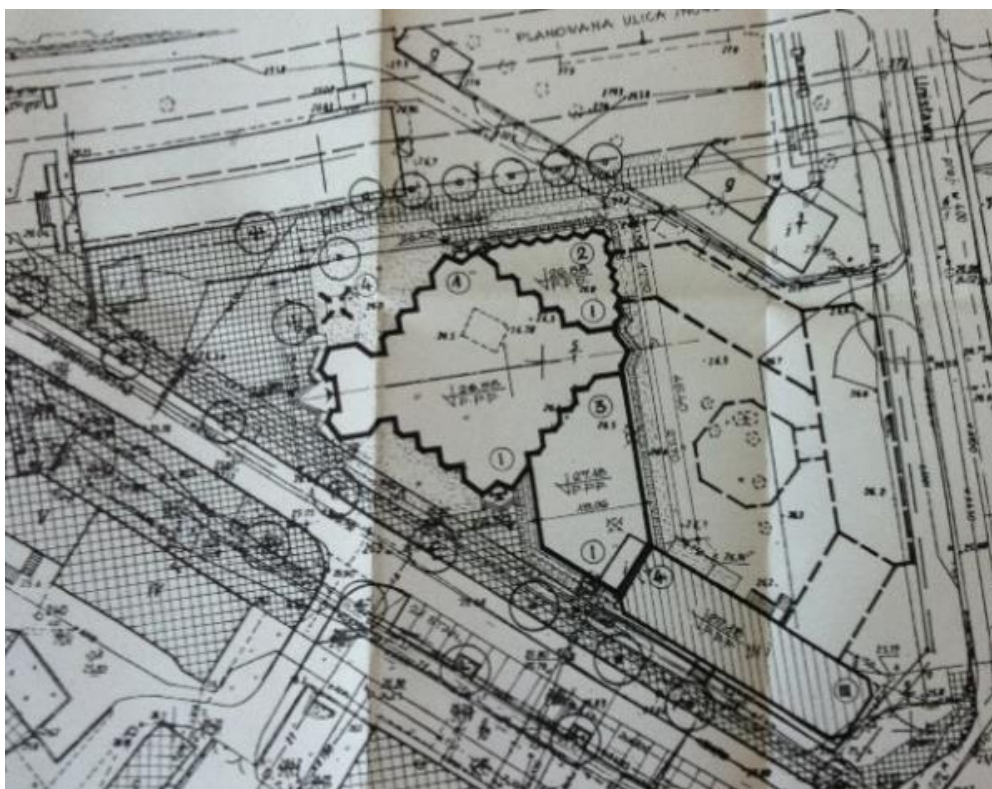
²⁸⁰ Projekt sceny Zmartwychwstania Pana Jezusa autorstwa ks. Marka Cześnina.

przestrzeń prezbiterium oddziela się złamanym odcieniem beżu od całości założenia. Elementy wykonane z drewna tworzą kolorystyczną spójną całość, a ich przyjęta forma wskazuje różny czas ich powstania i przyjętą stylistykę – widoczne jest to szczególnie pomiędzy ołtarzami bocznymi i kształtem filarów. Wzrok wiernych ukierunkowany jest na ołtarz – przykuwa uwagę jego bogata treść i ilość nagromadzonych elementów. Drzewo życia, z centralnie umieszczonym tabernakulum, oplątane wijącymi się gałęziami tworzy natłok, nieład i dysonans w stosunku do spokoju panującego w przestrzeni nawy (fot. 122).

7.2.3. Symbolika

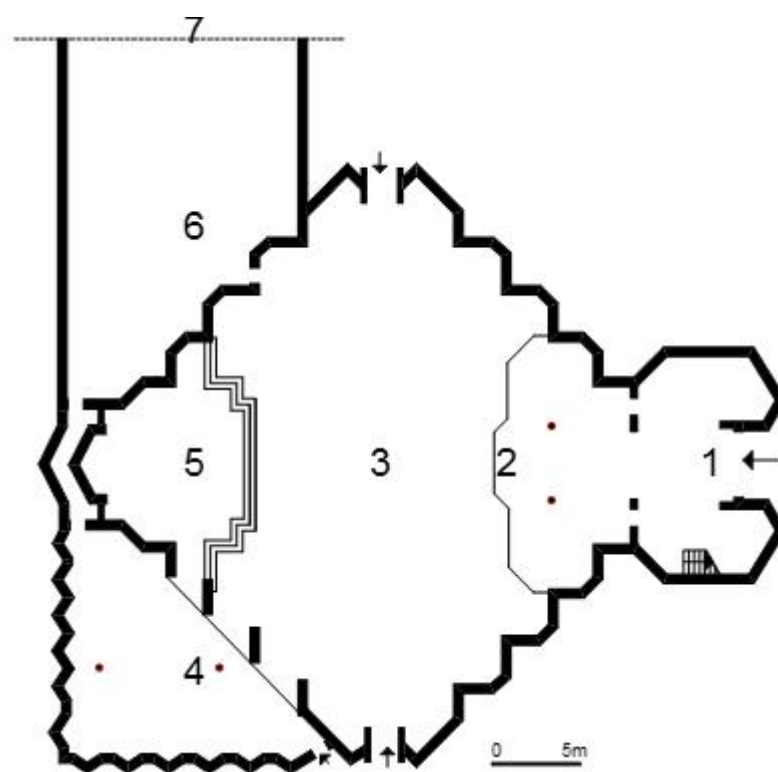
W strefie wejściowej autor zawarł magiczną cyfrę trzy – trzy wrota wejściowe – która oznacza Tróję Świętą. W świątyni jest wszechobecny trójkąt – jako detal w elewacji, tworzące się wewnętrzne nisze powyżej naw bocznych, zygzakowate ułożenie. Symboliczne jest również stosowanie liczby osiem – osiem filarów we wnętrzu. Symbolika osiem opiera się na sześciu dniach stworzenia, siódmym dniu odpoczynku ucieleśniającym czas ziemski – liczba osiem odpowiada wieczności²⁸¹.

7.3. Kościół p.w. św. Dominika, budowa 1993–2000

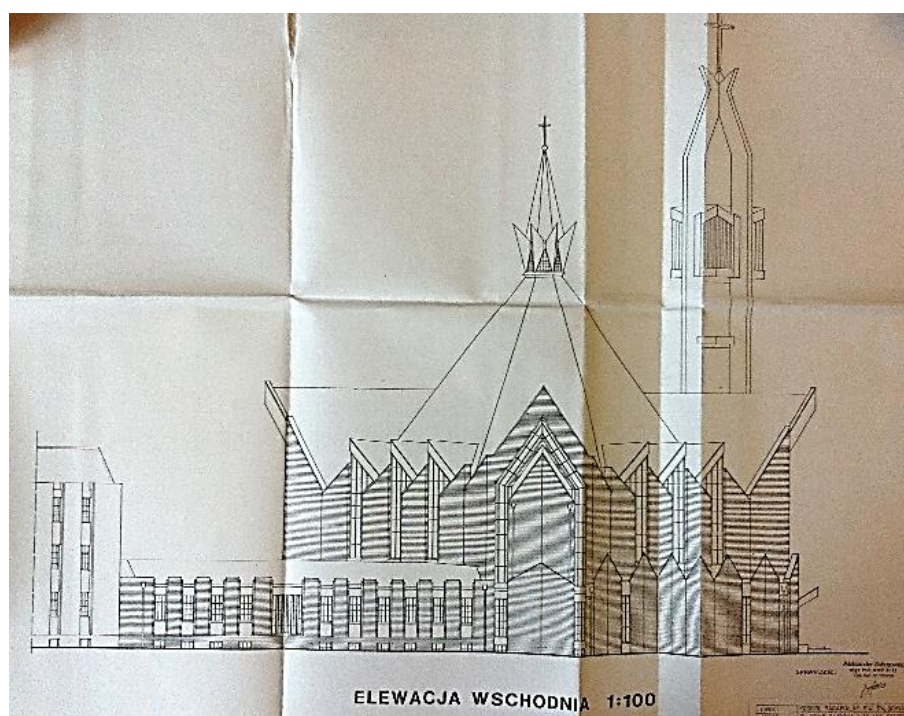
Ryc. 57. Kościół p.w. św. Dominika w Szczecinie. Zagospodarowanie terenu
Źródło: UM Szczecin, 2014 r.

²⁸¹Symbolle liturgiczne..., op. cit.

Objaśnienia: 1 – kruchta, 2 – zarys chóru, 3 – nawa, 4 – kaplica, 5 – ołtarz, 6 – zakrystia, biuro parafialne, 7 – łącznik z klasztorem.

Ryc. 58. Kościół p.w. św. Dominika w Szczecinie, schemat rzutu przyziemia
Źródło: opracowanie autorskie.

Ryc. 59. Kościół p.w. św. Dominika w Szczecinie, elewacja wschodnia
Źródło: UM Szczecin, 2015 r.

Ryc. 60. Kościół p.w. św. Dominika w Szczecinie, elewacja zachodnia
Źródło: UM Szczecin, 2015 r.

Ryc. 61. Kościół p.w. św. Dominika w Szczecinie, zdjęcie makiety kościoła
wraz z klasztorem
Źródło: archiwum parafii, 2014 r.

Ponieważ do Szczecina miało przyjechać zgromadzenie dominikanów, zaczęto w latach 70. poszukiwać odpowiedniego miejsca na wybudowanie świątyni – zgromadzenie na dobre pojawiło się w Szczecinie pod koniec lat 80. U zbiegu ulic Unisławy i Wielkopolskiej, na terenie znajdującym się poza ścisłym centrum, na obszarze dzielnicy Śródmieście, miał powstać kościół parafialny – teren, za zgodą ordynariusza diecezji, stał się własnością zakonników. W 1992 roku otrzymano decyzję lokalizacyjną na podstawie przedłożonego planu realizacyjnego zagospodarowania terenu z projektem koncepcyjnym całego zespołu sakralnego. W 1986 roku w Biurze Architektoniczno-Budowlanym Kurii Biskupiej opracowywano założenia programowo-przestrzenne dla kompleksu zabudowy nowego kościoła parafialnego. Opracowane zostały trzy warianty,²⁸² a MKUA zaakceptował do dalszej fazy wariant II, choć nie doczekał się on realizacji (ryc. 62).

Ryc. 62. Wariant II koncepcji zabudowy kompleksu sakralnego, projekt A.M. Szymski, P. Zaręba
Źródło: archiwum A.M. Szymski, 2015 r.

²⁸² W opracowaniu wariantów brały udział trzy zespoły pod kierunkiem A. Szymskiego 1-szczególne opracowanie arch. M. Rozwarski, 2 - szczegółowe opracowanie arch. P. Zaręba, 3 - wariant adaptacja projektu kościoła z przetargu na kościół w Świnoujściu.

Trudny lokalizacyjnie teren, a była to trójkątna działka, która znajdowała się na obszarze przyszłych, wynikających z planu miejscowego, zmian komunikacyjnych, wymagał umiejętnego zakomponowania nie tylko kościoła, ale planowanego zespołu klasztornego tak, aby odpowiednio wyeksponować bryłę w niespójnym otoczeniu.

Do realizacji przyjęty został projekt opracowany przez szczecińskiego architekta,²⁸³ a budowa przypadła na lata 1993–2000. Prace wykończeniowe i plastyka wnętrza trwały jeszcze kilka lat.

Kościół połączony jest niższym łącznikiem, pełniącym funkcję zakrystii i biura parafialnego, z budynkiem klasztoru. Całość stanowi zwarty kompozycyjnie zespół, usytuowany południowo-zachodnią elewacją budynku klasztornego i częścią łącznika równolegle do ul. Wielkopolskiej. Cała działka od ulicy zabudowana jest zespołem sakralnym i znajduje się w otoczeniu zabudowy mieszkaniowej wielorodzinnej oraz zespołu szkół i instytucji użyteczności publicznej. Kompleks otaczają budynki o zróżnicowanej wysokości – od trzech do jedenastu kondygnacji. Działka od północy sąsiaduje z boiskiem zespołu szkół oraz parkingiem. Na terenie znajduje się kaplica, pierwotnie służąca wiernym, a obecnie nie użytkowana. Teren, na którym zlokalizowano zespół sakralny, w części frontowej przy wejściu do świątyni jest płaski i wyrównany z poziomem chodnika, a przed świątynią jest spory plac przykościelny. W głębi działka, o zróżnicowanym ukształtowaniu, zagospodarowana jest zielenią i ogrodzona od strony sąsiadujących z nią posesji.

Obiekt nie dominuje swoją wysokością, a część klasztorna trzykondygnacyjna dostosowana jest wysokością do pobliskich budynków. Obszerne założenie całego kompleksu i zróżnicowanie elewacji, poprzez detale oraz zastosowany materiał wykończeniowy, wyróżnia zespół sakralny zarówno oryginalnością formy, jak i precyzją wykonania oraz jakością użytych materiałów budowlanych i wykończeniowych. Kościół tworzy mocną formę. Jego najlepsza ekspozycja od strony ulicy Unisławy pozwala w całości na odczytanie funkcji, a sygnaturka wieńcząca wielopłaszczyznowy dach kościoła podkreśla ekspresyjną formę.

²⁸³ Autor opracowania arch. Walenty Zaborowski.

7.3.1. Forma

Fot. 124. Kościół p.w. św. Dominika w Szczecinie, widok elewacji bocznej i łącznika
Fot. autor.

Fot.125. Kościół p.w. św. Dominika w Szczecinie, elewacja frontowa, widok wejścia do kościoła
Fot. autor.

Fot. 126. Kościół p.w. św. Dominika w Szczecinie, detal okien
Fot. autor.

Fot. 127. Kościół p.w. św. Dominika w Szczecinie, zwieńczenie sygnaturki
Fot. autor.

Architekt zestawiał ze sobą trzy bryły, które funkcjonują w połączeniu jako zespół sakralny – równorzędne mogą się wydawać dwie z nich – kościół i klasztor. Jednak zasadnicza bryła kościoła oglądana z lotu ptaka w wyraźny sposób, dzięki wyróżniającym się elementom i rozrzeźbionej formie dachu, jednoznacznie podkreśla jego dominację. Bryła kościoła zbudowana na rzucie kwadratu, którego przekątna wyznacza we wschodnim narożniku miejsce strefy – ołtarz. Wyodrębnione z rzutu rozsunieciem narożnika i zamknięciem czworobocznie prezbiterium zakończone jest ścianą parawanową. Za prezbiterium znajduje się obejście powielające jego kształt. Od północy prezbiterium obudowane jest kaplicą, od południa przylega do niego łącznik, z zakrystią, z częścią duszpastersko-parafialną i z przejściem do klasztoru. Zasadnicza bryła kościoła składa się z trzech elementów wyodrębnionych z bryły – kruchty, korpusu nawowego i prezbiterium. Elementy te również w rzucie kościoła są widocznie rozdzielone. Bryła posiada zdefiniowaną fasadę wejściową (fot. 125), pojedynczy portal podkreślono przełamaną ścianą, skierowaną do środka, a w niej ukryto szczelinowe okna doświetlające kruchtę. Okna wymalowane na białą dodatkowo kolorem podkreślają wejście, nad którym zadaszenie powiela kształt wysuniętego okapu. Kościół posiada dwa wejścia boczne ukształtowane w podobny sposób, jednak mniej reprezentacyjne. Ściany korpusu są równorzędne – dwie ściany boczne całkowicie wyznaczają kształt rzutu, a przeciwległe dwie, o takim samym ukształtowaniu, wtapiają się w obudowujące je części. Wielopłaszczyznowe, zygzakowate ukształtowanie ścian, a w ich załamaniach narożne przeszklenia, które doświetlają wnętrze, zamykają bryłę w kwadrat ustawionych po przekątnej. Trójkątne szczyty okien wychodzą ponad dach w kształcie lukarn (fot. 126). Nad zasadniczą częścią bryły autor wprowadził dach wielopłaszczyznowy oparty na rzucie kwadratu, rozrzeźbiony trójkątnymi lukarnami wynoszącymi nad dach ostro zakończone okna. Dla podkreślenia rytmicznego układu trzech okien, w każdej z czterech ścian, zwieńczono je białą obwolutą. Detal ten powtórzono w czterech głównych narożnikach, gdzie okap dachu przyjmuje kształt jaskółczego ogona, mocno wysuniętego poza lico ściany. Punkt centralny dachu zwieńczono sygnaturką z lunetą kierunkową, doświetlającą centrum świątyni. Okrągły kształt lunety obiegają dokoła sterczyny, tworzące symboliczną koronę, a pomiędzy nimi przestrzeń wypełnia przeszklenie (fot. 127). Kościół pełni rolę wielofunkcyjnego założenia, gdzie zasadnicza bryła o centralnym rzucie, opartym na kształcie kwadratu, i wnętrzu o ukierunkowaniu diagonalnym na ołtarz, poprzez wysuniętą kruchtę i prezbiterium przypomina w kształcie rybę. *„Budynek kościelny został zaprojektowany, jako murowany ze stalową konstrukcją więźby dachowej. Pokrycie*

dachu planowano wykończyć blachą cynkową(...)”²⁸⁴, jednak po uzgodnieniu z projektantem dokonano zmian w projekcie i technologii budowy kościoła. „Zrezygnowano z konstrukcji stalowej na rzecz bardziej naturalnej konstrukcji z drewna klejonego (...) zastąpiona materiał pokrycia dachu ze stali ocynkowanej na miedź”²⁸⁵.

Obiekt, zgodnie z założeniami pierwotnymi, jest murowany, a ściany zewnętrzne wykonano z cegły ceramicznej i obłożono ciemną cegłą klinkierową – tę zasadę konstrukcji ścian przyjęto dla całego założenia klasztornego. Kolorystykę obiektu utrzymano w tonacji odpowiadającej wcześniej wzniesionemu budynkowi klasztornemu. Dach wykonano w konstrukcji z drewna klejonego, a od wewnątrz widoczna jest jego konstrukcja wykończona boazerią drewnianą w kolorystyce naturalnego drewna.

Kościół swoją formą odbiega od typowej, najczęściej modyfikowanej przez tego twórcę, bryły, jednak detale i sposób rozwiązania elementów dachu oraz zastosowane w formie okien trójkątne zwieńczenia, jaskółcze zakończenia narożników połaci, czy też łączenie materiałów, cegły i tynkowania, zwieńczenia nad oknami również w tej świątyni stały się rozpoznawalnym elementem charakterystycznym dla jego twórczości.

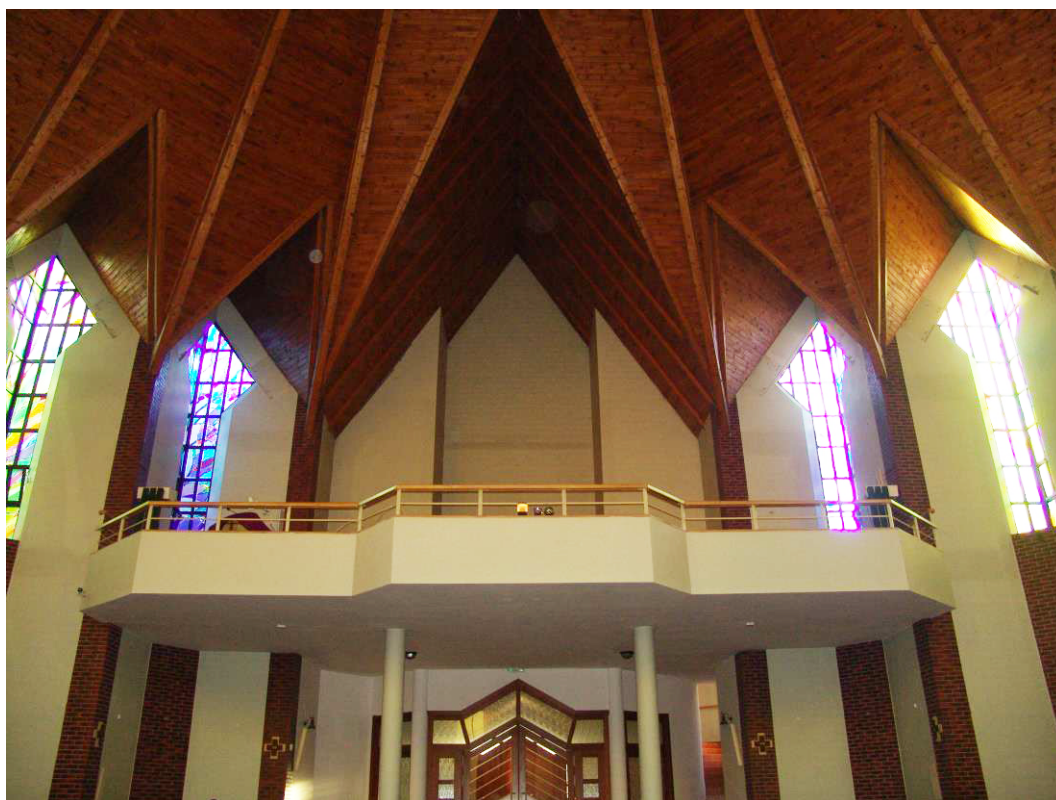
7.3.2. Wnętrze

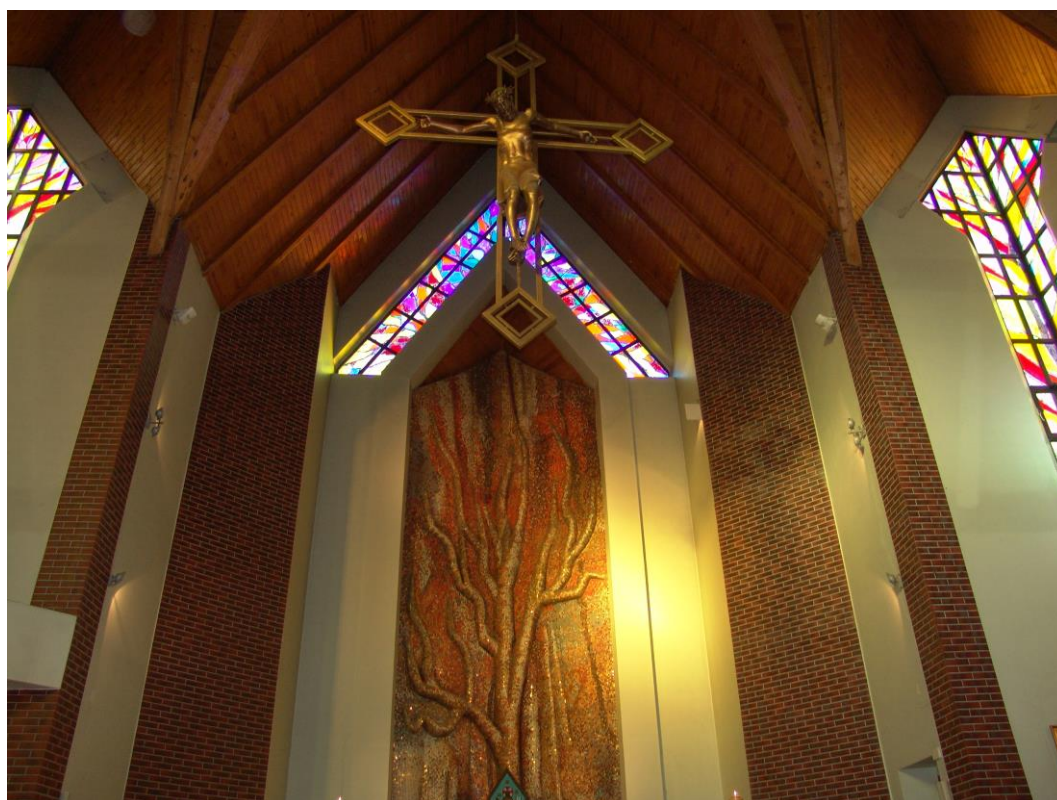
Fot. 128. Kościół p.w. św. Dominika w Szczecinie, widok na ołtarz
Fot. autor

²⁸⁴ A.M. Szymki i W. Pawłowski, *Nowe kościoły Szczecina...*, op. cit., s. 200.

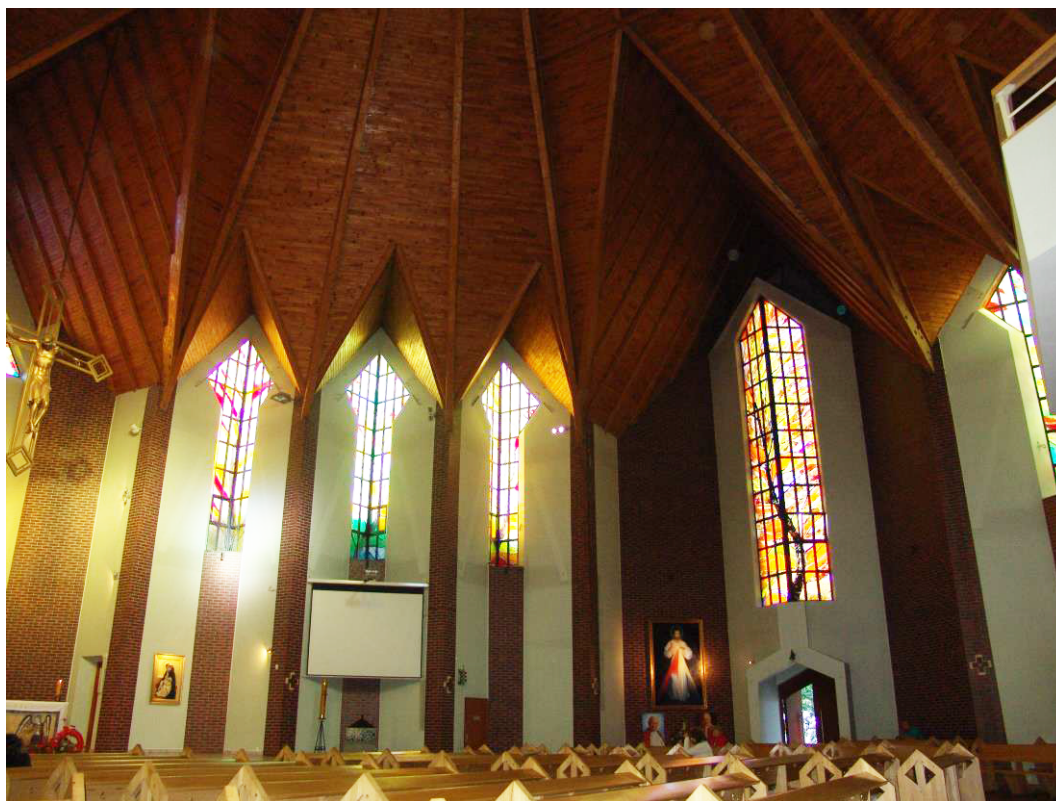
²⁸⁵ Ibidem.

Fot. 129. Kościół p.w. św. Dominika w Szczecinie, widok na chór
Fot. autor.

Fot. 130. Kościół p.w. św. Dominika w Szczecinie, ściana prezbiterium
Fot. autor.

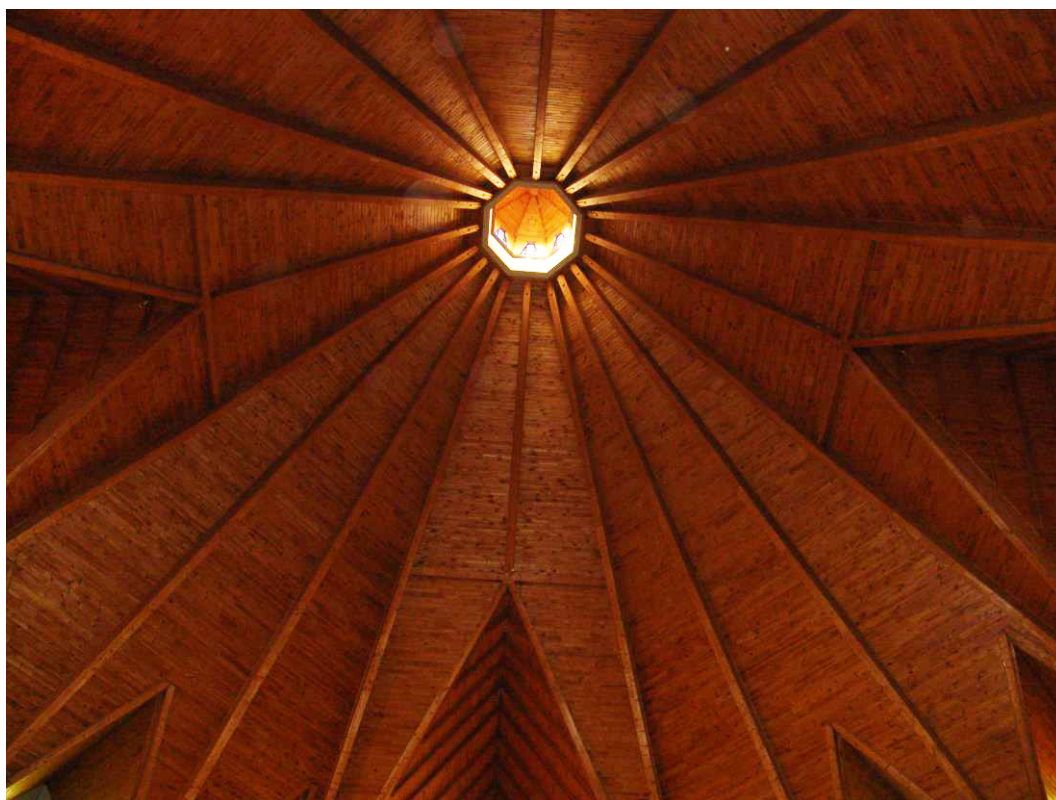
Fot. 131. Kościół p.w. św. Dominika w Szczecinie, widok na wejście boczne

Fot. autor.

Trzy wejścia do wnętrza świątyni, z których jedynie główne znajduje się w fasadzie wejściowej, wytyczają drogę bezpośrednio w stronę ołtarza. Strefa ołtarza jest wyniesiona i wyróżniona materiałem wykończeniowym. Ściana parawanowa, zamykająca prezbiterium, dzięki znajdującemu się za nią niższemu obejściu, zyskała dwuramienny przeszklony świetlik, wypełniony wielobarwnymi witrażami, doświetlający bezpośrednio ołtarz. Ścianę parawanową zamknęto jedną płaszczyzną, na całej wysokości przestrzeni umieszczono płaskorzeźbę, która przedstawia pnące się do góry drzewo. Płaskorzeźbę wykończono drobną, mieniącą się mozaiką w ciepłych złoto-brązowych odcieniach,²⁸⁶ stanowi ona tło dla górującego nad ołtarzem krzyża (fot. 128). Architekt potraktował bryłę i wnętrze jednolicie zgodnie z przyjętą zasadą kompozycji elewacji – we wnętrzu fragmenty ścian, na których opiera się konstrukcja dachu, wykończono cegłą klinkierową, a pola pomiędzy nimi są tynkowane i pomalowane na biało. Taka kompozycja podkreśla monumentalny, biegnący ku górze charakter wnętrza – wyraźne pasma pionowych ceglanych i malowanych fragmentów ścian naprzemiennie obiegają

²⁸⁶ Plastykę wnętrza wykonano zgodnie z projektem krakowskiego artysty Karola Badyny. Przedstawionych było kilka koncepcji innych artystów, ta stanowiła najbardziej zdaniem inwestora kościelnego oddającą charakter sakralny dla już istniejącej formy.

świątynię, a zewnętrzny układ zygzakowatych, parawanowych ścian wizualnie zanika. Naprzeciwko ołtarza, w części korpusu, wysunięty jest do przodu spoza kruchty chór, wsparty na czterech filarach. Wejście na chór znajduje się bezpośrednio z kruchty. Zwieńczenie nad korpusem wykończono drewnianą boazerią, a wszystkie punkty podparcia dodatkowo podkreślono belkami drewnianymi, które zbiegają się przy latarni, tworząc w ten sposób promienisty układ. Nad częścią prezbiterium belki ułożono pasmowo. Powstałe dzięki ukształtowaniu rzutu wnętrza modlitewne zapewniają wiernym możliwość skupienia i indywidualnej modlitwy, a rzut nawy o kształcie kwadratu umożliwia ustawienie promieniście w kierunku ołtarza ławek dla wiernych. Przestrzeń jest doświetlona równomiernie z czterech stron oknami w kształcie kwadratu, ustawionego po przekątnej. Wszystkie okna wypełniono witrażami, a ich załamujące się światło powoduje rozświetlenie i przenikanie się wielu barw.

Fot. 132. Kościół p.w. św. Dominika w Szczecinie, widok lunety kierunkowej, wnętrze nawy
Fot. autor.

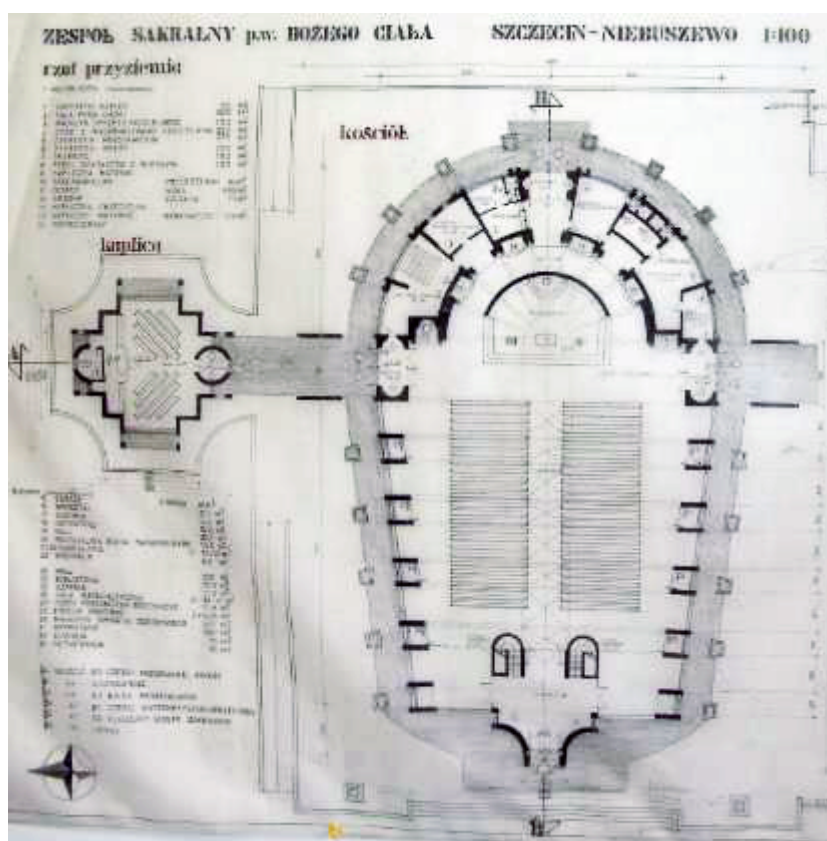
Przestrzenne i czytelne wnętrze, wykończone zostało według plastyki skomponowana w nawiązaniu do całości obiektu. Panujący w środku spokojny, podkreślony kolorami ciepłych odcieni, nastrój potęguje doznanie wyciszenia i sprzyja kontemplacji. Powstała w ten sposób przestrzeń skupia wiernych wokół ołtarza, a przyjęte rozwiązanie wnętrza podkreśla wspólnotowy charakter kościoła. Dach – kopuła obejmuje wiernych, a ukryte w centralnym

punkcie światło z lunety kierunkowej symbolizuje światło – promień skierowany z nieba (fot. 132).

7.3.3. Symbolika

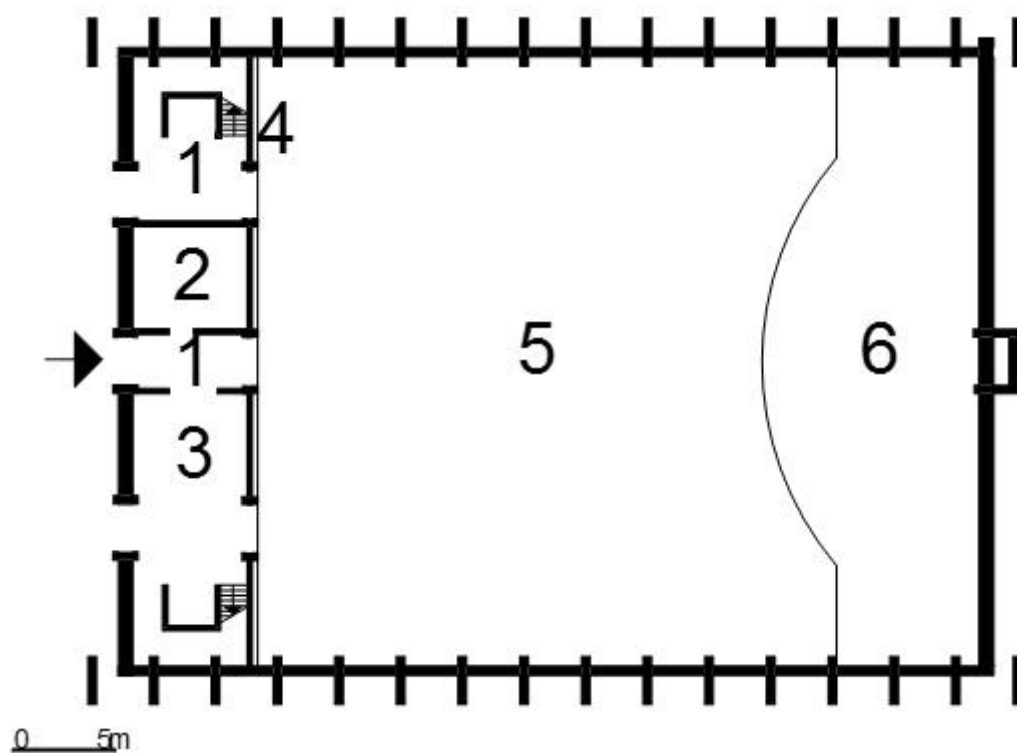
Symbolika rozpoznawalna na rzucie przypomina kształtem rybę, a podstawowa część korpusu to kwadra – cztery kolumny wspierające chór – liczba cztery symbolizuje cztery strony świata. Do świątyni prowadzą trzy wejścia, a w każdej ze ścian korpusu są trzy okna doświetlające wnętrze – trzy oznacza Tróję Świętą.²⁸⁷ W obiekcie sakralnym jest wszechobecny trójkąt – detal w elewacji, tworzące się wewnętrzne nisze powyżej naw bocznych, zygzakowate ułożenie ścian. Korona wieńcząca dach jest symbolem korony cierniowej. Materiał wykończeniowy, czyli cegła klinkierowa, symbolizuje i nawiązuje do trwałego niezmiennego charakteru, takim ma być obiekt.

7.4. Kościół p.w. Bożego Ciała w Szczecinie, budowa 1994–1999

Ryc. 63. Niezrealizowany kościół p.w. Bożego Ciała w Szczecinie, rzut przyziemia
Źródło: archiwum A.M. Szymś 2015 r.

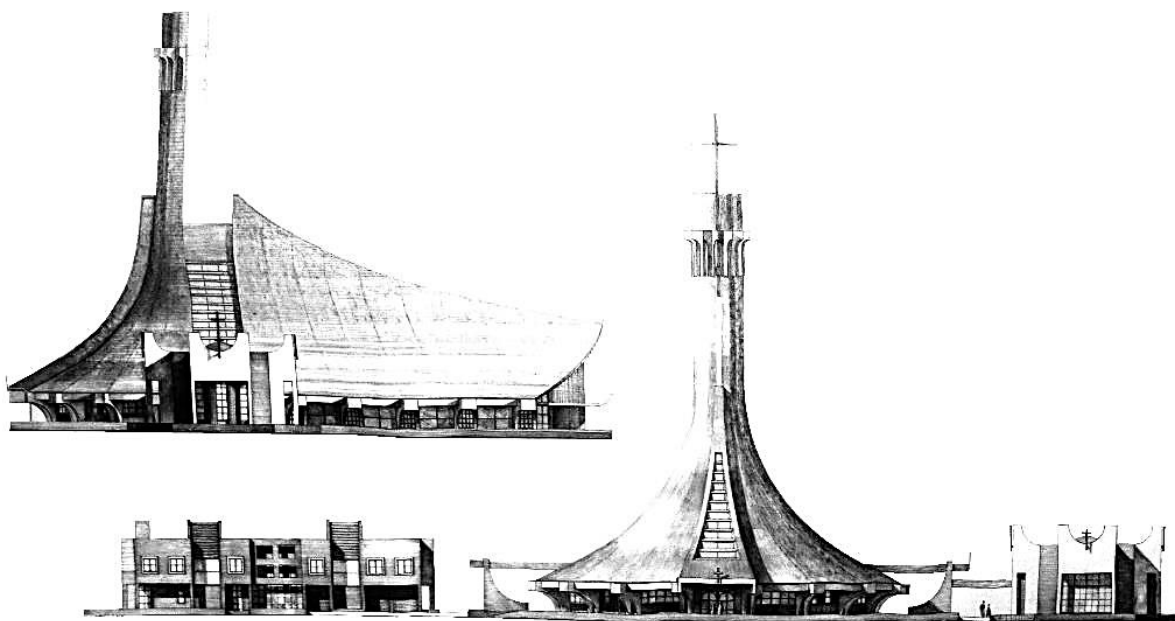
²⁸⁷Symbolle liturgiczne..., op. cit.

Objaśnienia: 1 – kruchta, 2 – zakrystia, 3 – kaplica, 4 – poziom chóru, 5 – nawa, 6 – ołtarz.

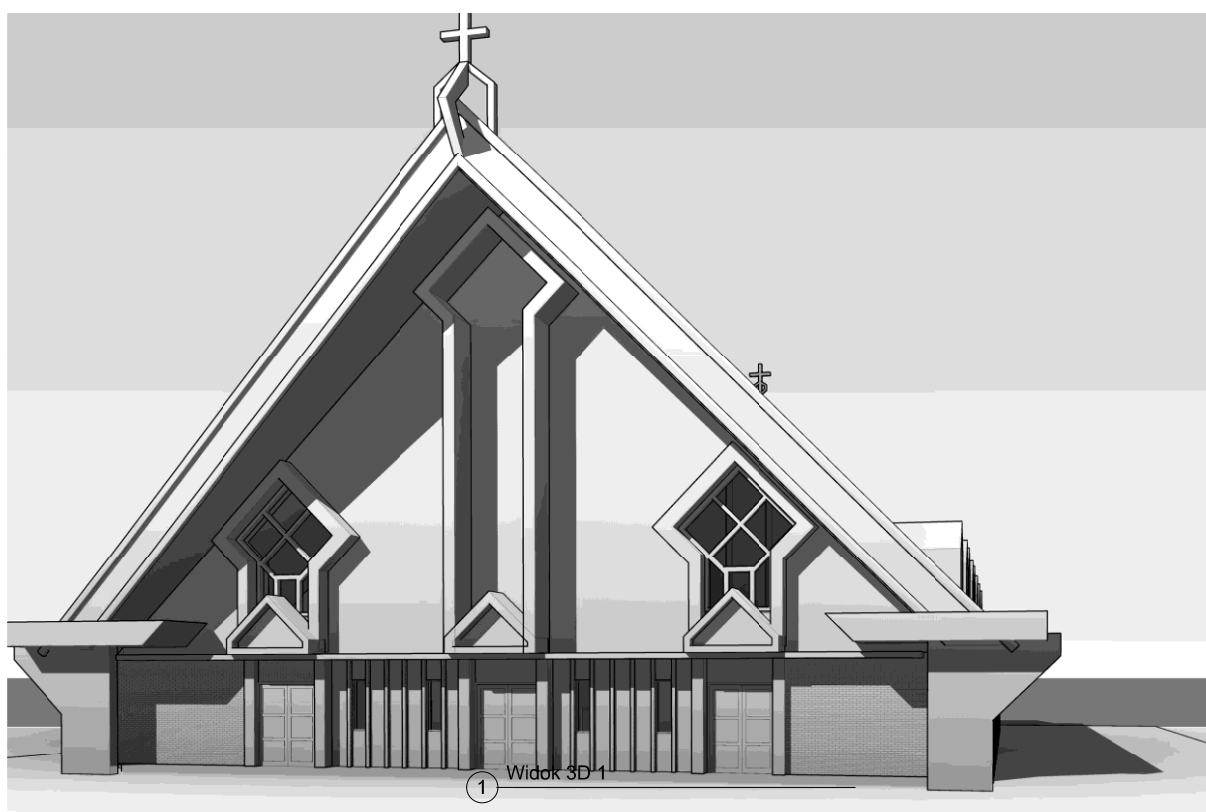
Ryc. 64. Kościół p.w. Bożego Ciała w Szczecinie. Schemat zrealizowanego kościoła, rzut przyziemia nawy

Źródło: opracowanie autorskie.

Ryc. 65. Widok niezrealizowanego kościoła, wraz z zespołem sakralnym, formą przypominającego łódź, żagiel

Źródło: archiwum A.M. Szymski, 2015 r.

Ryc. 66. Kościół p.w. Bożego Ciała w Szczecinie. Fasada wejściowa zrealizowanego kościoła
Źródło: opracowanie autorskie.

Ryc. 67. Kościół p.w. Bożego Ciała w Szczecinie Widok bryły zrealizowanego kościoła
Źródło: opracowanie autorskie.

Prace projektowe nad zespołem sakralnym p.w. Bożego Ciała rozpoczęto w latach 80. Na wskazanej przez władze miasta działce znajdowały się pozostałości po działającym tu

zakładzie prefabrykacji, a obejmowała ona teren zlokalizowany pomiędzy planowanym układem komunikacyjnym ul. E. Plater a ul. 1 Maja. Pierwotnie zakładano budowę kościoła parafialnego wraz z plebanią, domem katechetycznym i klasztorem dla sióstr zakonnych. Przygotowano dwa warianty koncepcji wstępnej w celu określenia granicy lokalizacji inwestycji, jedną z nich prezentuje (ryc. 63, 65). Na podstawie koncepcji w 1989 roku opracowano plan realizacyjny z projektem koncepcyjnym,²⁸⁸ który zatwierdzono w 1990 roku. Planowany pierwotnie zespół sakralny w rzeczywistości nie został zrealizowany. Do realizacji świątyni powrócono po kilku latach, jednak w znacznie okrojonej wersji. Nowy plan przygotowano na początku lat 90., zgodnie z intencją ówczesnego ordynariusza diecezji, ponieważ wówczas nastąpiły zmiany społeczno-polityczno-gospodarcze. Kościół miał być wyrazem powrotu do „źródeł” w formie maksymalnie prostej, choć niepozbawionej sakralnej dostojności. W efekcie powstał projekt budynku na rzucie prostokąta, przykryty dwuspadowym dachem, stanowiącym w założeniu nawiązanie do namiotu Arki Przymierza. Przyjęty do realizacji projekt zakładał maksymalnie uproszczoną zarówno formę budynku, jak i konstrukcję. *„Zmieniono kształt elewacji frontowej, rezygnując z okazałego portalu, dużych płaszczyzn przeszklenia, zmieniono również kształt wejść do kościoła. (...) Uproszczono formę dachu i zmieniono materiał pokrycia dachowego z miedzianego na stalową blachę trapezową. (...) Nie wykonano w 1/3 długości kalenicy przestrzennej „sygnaturki”. Ażurową konstrukcję nośną więźby dachowej postanowiono ukryć w grubości połaci dachowej”*²⁸⁹. Obiekt budowano z przerwami przez kolejne lata, dodatkowo skracając go o jeden moduł (ryc. 64, 66, 67).

Kościół zlokalizowano w centrum miasta, poza jego ścisłym obszarem, na skraju dzielnicy mieszkaniowej Drzetowo-Grabowo. Świątynia położona jest na obrzeżach osiedla, przy ruchliwej drodze lokalnej, łączącej centrum miasta z pobliskimi dzielnicami, w bezpośrednim sąsiedztwie ogródków działkowych oraz powstałego sklepu wielkopowierzchniowego. Na całość założenia składa się kościół, usytuowany pod kątem w stosunku do drogi, dom parafialny, odsunięty w głąb i ustawiony prostopadle do ścian nawy,²⁹⁰ oraz wolno stojąca dzwonnica, oddalona od kościoła. Zarówno dom parafialny, jak i dzwonnica powstały w późniejszym okresie niż obiekt sakralny, jednak zostały dopasowane

²⁸⁸ Główny projektant arch. A.M. Szymiski we współpracy z arch. M. Rozwarski, T. Potiechin, W. Bal

²⁸⁹ A.M. Szymiski i W. Pawłowski, *Nowe kościoły Szczecina...*, op. cit., s. 201–202.

²⁹⁰ Dom parafialny powstał w latach 2000 wg koncepcji arch. A.M. Szymskiego, projekt techniczny opracował arch. W. Pawłowski.

i utrzymane w charakterze bryły kościoła – nie konkurują z nią, pozostawiając obiekt jako dominantę założenia.

Kościół wybudowano na obszernej działce, stanowiącej wewnętrzną parcelę pomiędzy przylegającymi do niej działkami. Obszar parceli usytuowany wzdłuż drogi o płaskim ukształtowaniu nie jest w pełni zagospodarowany, jednak jest ogrodzony murem od strony ulicy i powstałego obiektu handlowego. Wokół kościoła teren utwardzono. Czytelna jest również droga procesyjna, a w pobliżu wejścia zlokalizowano parkingi dla wiernych. Brak w bezpośrednim sąsiedztwie zabudowy i otwarte przestrzenie po obu stronach kościoła pozwalają na wyeksponowanie obiektu. Z okolicznych dróg widoczna jest masywna bryła, która choć nie stanowi dominanty wysokościowej w stosunku do pobliskich wieżowców, to uwagę skupia niebieska powierzchnia dachu i charakterystyczna ornamentyka okien. Powierzchnia dachu namiotowego w kolorze niebieskim kontrastuje z każdym elementem otoczenia.²⁹¹ Sylweta kościoła jest formą prostą, o czytelnym kształcie i kolorze, a od strony ronda Giedroycia stanowi zamknięcie osi widokowej.

7.4.1. Forma

Fot. 133. Kościół p.w. Bożego Ciała w Szczecinie, widok od strony prezbiterium
Fot. autor

²⁹¹ W środowisku mieszkańców okolicznych domów utarło się określenie „Kościół z niebieskim dachem”, częściej używane niż wezwanie świątyni.

Kościół zaprojektowano na rzucie prostokąta bez wydzielonego prezbiterium jako jednoprzestrzenną halę krytą dachem namiotowym. Bryła stanowi jedną zwartą kompozycyjnie całość, nie przylegają do niej żadne elementy bryłowe. Autor zawarł cały program funkcjonalny we wnętrzu. Ściana szczytowa od strony południowo-zachodniej stanowi zamknięcie prezbiterium.

Fot.134. Kościół p.w. Bożego Ciała w Szczecinie
elewacja frontowa
Fot. autor.

Fot. 135. Kościół p.w. Bożego Ciała w
Szczecinie, ściana boczna
Fot. autor.

Została ona skomponowana symetrycznie, na osi gdzie od środka znajduje się ołtarz, na zewnątrz podkreślono to miejsce dwoma pilastrami na całej wysokości ściany(fot. 133). U szczytu dachu pilastry zamknięte są połową kwadratu ustawionym po przekątnej – pomiędzy tym zamknięciem ścianę szczytową wysunięto nieznacznie do przodu.

Po obu stronach wyeksponowanej strefy ołtarza umieszczono pionowe okna, wypełnione witrażami, zakończone u szczytu kwadratem ustawionym po przekątnej. Dookoła okna obwiedziono opaską wystającą z lica muru o tej samej kolorystyce jak pozostałe ściany nawy. Szczyt ściany podkreślono masywnym szerokim okapem, który u szczytu mocno wysunięty poza lico, łagodnie, jako węższy, opada w dół. Szczyty po obu stronach kalenicy zwieńczono dwoma sygnaturkami z krzyżem ujętym w stylizowane dłonie, wykonane w formie rusztu przestrzennego w lekkiej konstrukcji stalowej. Elewacja frontowa jest symetrycznie ukształtowana – szczególnie okazale prezentuje się portal wejściowy z trzema

dwuskrzydłowymi drzwiami, które podkreślono tympanonem (fot. 134). Główne wejście znajduje się na osi kościoła i obudowane jest masywnymi pilastrami, zwieńczonymi motywem kwadratu, a dodatkowo podkreślone zostało po obu stronach oknami wkomponowanymi w ścianę z wertykalnymi pasmami klinkieru.

Fot. 136. Kościół p.w. Bożego Ciała w Szczecinie, widok elewacji południowej
Fot. autor.

Portal wejściowy wykończono klinkierem, a od góry zamknięto wysuniętym gzymsem. Boczne skrzydła drzwiowe po obu stronach spięto pilastrami przechodzącymi w pionowe okna, zwieńczone kwadratem ustawionym po przekątnej. Kościół jest kryty dachem namiotowym, choć pierwotnie zakładano dach łamany, który zamieniono na dwuspadowy, wykonany na wiązarach stalowych i wsparty na żelbetowych podporach – filarach nośnych. Szereg szesnastu żelbetowych filarów umieszczono po obu stronach nawy. Filary o kształcie pionowego słupa, w połowie rozszerzającego się ku górze, spięto ramą żelbetową, spełniającą jednocześnie funkcję koryta rynien. Podłużne ściany nawy poprzeczywano pionowymi oknami, które przebijają się przez dach, ponad połąciami tworzą lukarny zakończone dwuspadowym daszkiem.

Okna, stanowiące jedną płaszczyznę doświetlenia, u szczytu zwieńczone powtarzającym się motywem kwadratu, który również pojawia się jako rysunek podziału witraży. Kształt kwadratu oraz motyw opaski wokół okna powiela się we wszystkich oknach. Kolorystyka całego obiektu oparta jest na trzech kolorach – błękit, biel i beż. Śiany boczne nawy obłożono klinkierem w kolorze beżowym, natomiast masywne filary pomalowano na kolor biały, który nadaje im lekkości. Na filarach wsparto niebieski dach, który kontrastuje z otaczającą go zielenią. Forma kościoła to prosty strukturalny obiekt, w którym każda płaszczyzna jest przemyślanym elementem całości. Stanowi ona interpretację historycznej zabudowy sakralnej, nawiązując do kształtu halowych świątyń zwieńczonych dwuspadowym dachem. Jednocześnie jest całkowicie współczesną architekturą, która podkreśla za pomocą symboli – namiotu i błękitu – zetknięcie się nieba z ziemią, czyli miejsce spotkania z Bogiem.

7.4.2. Wnętrze

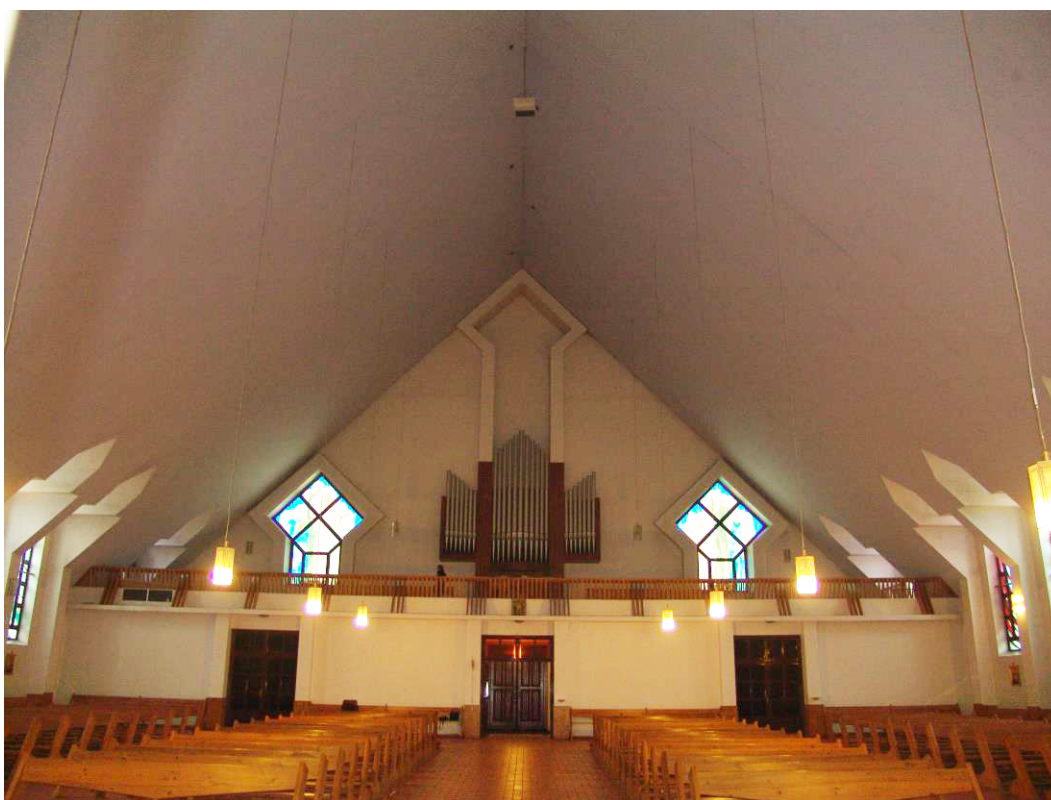
Fot. 137. Kościół p.w. Bożego Ciała w Szczecinie, widok ołtarza
Fot. autor.

Fot. 138. Kościół p.w. Bożego Ciała w Szczecinie, widok kaplicy
Fot. autor.

Fot. 139. Kościół p.w. Bożego Ciała w Szczecinie, kształt okna
Fot. autor.

Fot. 140. Kościół p.w. Bożego Ciała w Szczecinie, widok chóru
Fot. autor.

Portal wejściowy, który zajmuje dolne pasmo elewacji, podzielono na trzy odrębne wejścia, z czego tylko środkowe wprowadza do środka świątyni i ukierunkowuje bezpośrednio na ołtarz. Rzut świątyni tak stworzono, aby całość funkcjonalna zawarta była w jednej przestrzeni, dlatego też podłużny układ w swej frontowej części na całej szerokości kościoła zawiera od prawej strony: kaplicę, główne wejście, zakrystię, boczne wejście, schody do piwnicy i na chór. W istocie jest to jeden z niewielu w archidiecezji kościołów, który posiada zakrystię zgodnie z założeniami liturgii po soborze watykańskim II – nie przy prezbiterium, lecz w kruchcie przy wejściu do kościoła.

Podkreślone w elewacji pionowymi pilastrami centralne wejście wprowadza przez wąską kruchtę do świątyni. Po przekroczeniu przestrzeni kruchty następuje zupełna zmiana – zaskakująca niespodziewana przestronność następnego pomieszczenia. Przestrzenne, czytelne wnętrze zbudowano na osiowym układzie, choć układ jest podłużny, a w efekcie skrócony o pomieszczenia kruchty i zakrystii, więc powstał kład rzutu świątyni, który jawi się jako zbliżony do kwadratu. Symetrycznie ukształtowana świątynia składa się z poprzecznego chóru, znajdującego się nad kruchtą, nawy oraz strefy prezbiterialnej, którą podkreślono na całej szerokości układu kilkustopniowym wyniesieniem w stosunku do poziomu nawy płynnie przechodzącym z łuku w prostą linię po bokach ołtarza. Kształt linii podniesienia jest jedyną miękką linią prowadzoną po łuku w całej prostokątnej formie, co dodatkowo podkreśla wagę wydzielonej przestrzeni. Przyjęte przez autora rozwiązanie konstrukcyjne²⁹² szesnastu pilastrów, podpierających dach we wnętrzu, uwidocznione zostało jedynie jako pilastry przyścienne. Pilastry tworzą jednakowe wnęki, w których umieszczono ławki, spełniające rolę indywidualnych przestrzeni modlitewnych – w jednej z wnęk umieszczono również drzwi boczne. Jasna przestrzeń ścian, poprzeshywana została kolorowym światłem witraży, nad którą w tonacji złamanej bieli góruje namiotowy dach o połaciach zamkniętych w szczycie kalenicy. Główne oświetlenie wnętrza zapewniają pionowe okna rozmieszczone w ścianach nawy, a ich podłużny kształt, przechodzący w lukarny dachowe, doświetla nawę. Od wewnątrz pionowe okna, przebijające się przez połacie dachu, tworzą wnęki o rysunku w kształcie mitry. Dwa okna w ścianie prezbiterialnej bezpośrednio doświetlają strefę ołtarza, a dodatkowym źródłem światła przy ołtarzu jest lampa wisząca bezpośrednio nad stołem ofiarnym. Nad ławkami wiernych rozmieszczono wiszące lampy o prostej cylindrycznej formie.

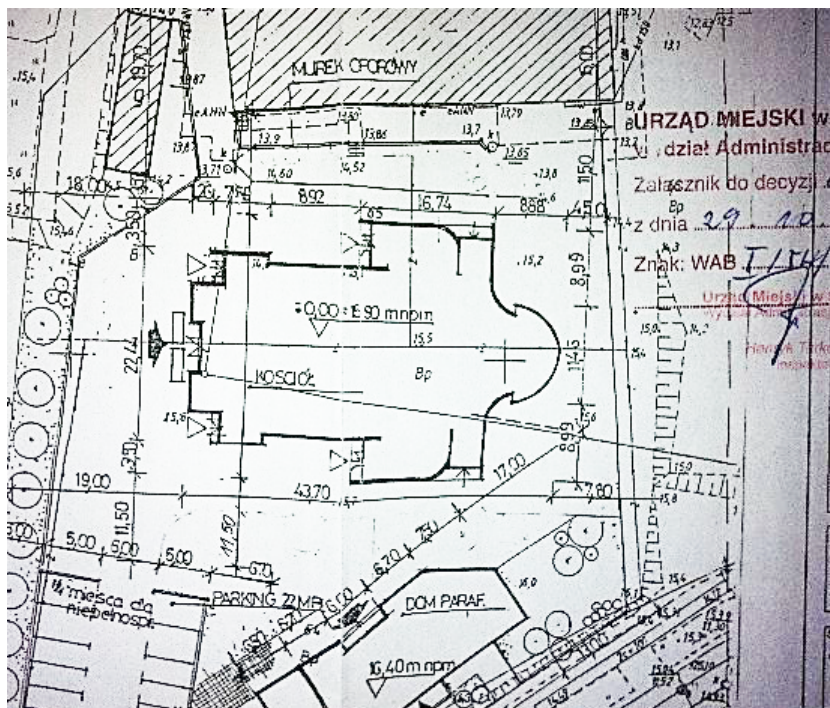
²⁹² Autorem konstrukcji jest inż. M. Hamberg.

Perspektywę ukierunkowaną osiowo na ołtarz zamyka w ścianie prezbiterialnej wnęka, wypełniona czerwonym kolorem, a na jej tle rozpościera swe ramiona potężny, drewniany krzyż, który góruje nad ostatnią wieczerzą – rzeźbą umieszczoną na podwyższeniu²⁹³. Kapłan zasiadający na jej tle staje się uczestnikiem wydarzenia. Mistycyzmu centrum ołtarza nadaje ukryte światło, podkreślające postać Chrystusa. Ascetyczne wnętrze ociepla naturalne w kolorze drewno oraz barwne ciepłe światło wpadające do wnętrza z czterech stron świata.

7.4.3. Symbolika

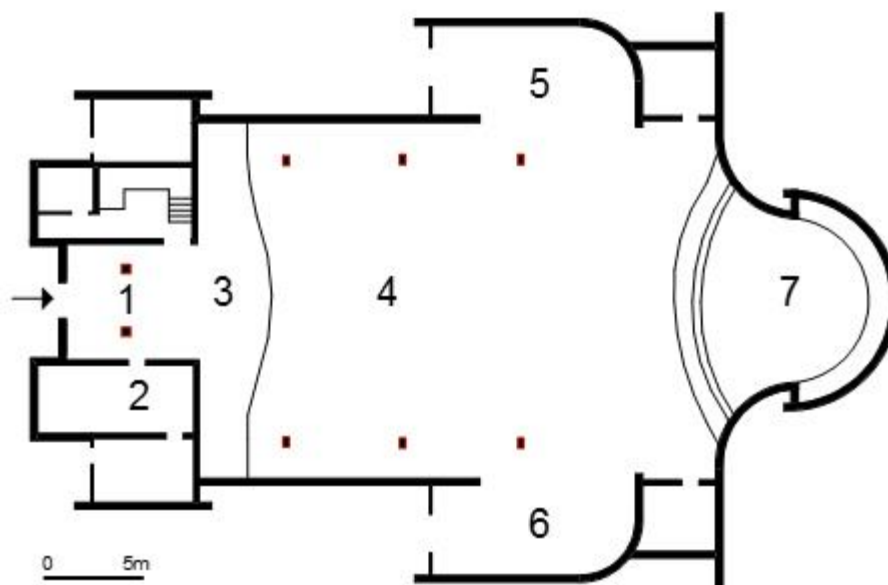
Szeroki portal z trzema wejściami symbolizuje liczbę trzy – Tróję Świętą. Zwieńczenia nad oknami nawiązują również do liczby trzy, a w zwieńczeniu można odnaleźć rysunek mitry – nakrycie głowy kościelnych dostojników chrześcijańskich – której kształt wywodzi się od trójkąta. Kwadrat ustawiony po przekątnej oraz element okien i nich podział, to cyfra cztery, symbolizująca cztery strony świata, cztery ewangelie. Świątynię zwieńczono dachem namiotowym, co jest analogią namiotu Arki Przymierza. Autor użył też symbolicznych kolorów: błękit – kolor nieba, biały – kolor czystości i niewinności.

7.5. Kościół p.w. Opatrzności Bożej w Szczecinie, budowa 1994–2007

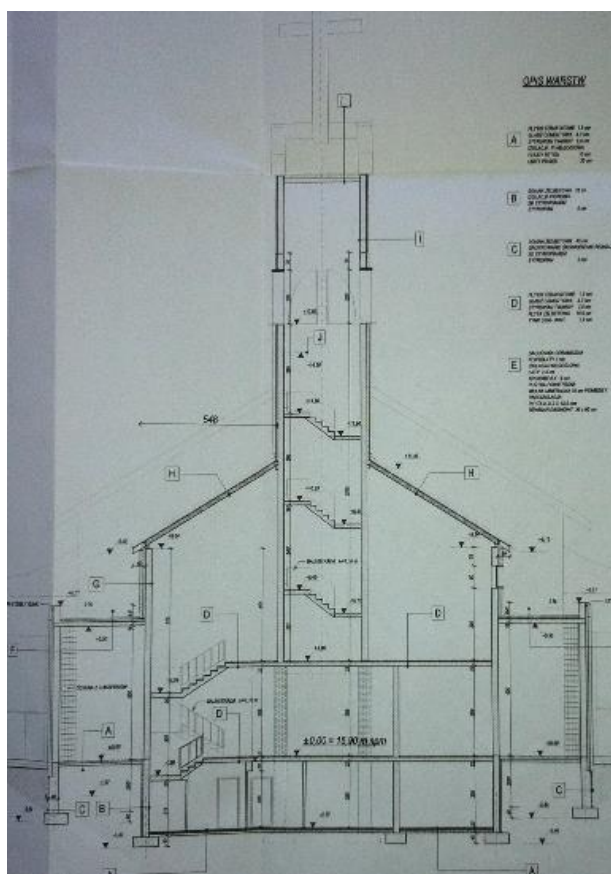

Ryc. 68. Kościół p.w. Opatrzności Bożej w Szczecinie. Zagospodarowanie
Źródło: archiwum parafii, 2014r.

²⁹³ Autorem ołtarza i rzeźb w świątyni jest szczeciński artysta Jerzy Lipezyński.

Objaśnienia: 1 – kruchta, 2 – zakrystia, 3 – zarys chóru, 4 – nawa, 5, 6 – kaplica, 7 – ołtarz.
Ryc. 69. Kościół p.w. Opatrzności Bożej w Szczecinie, schemat rzutu przyziemia
Źródło: opracowanie autorskie.

Ryc. 70. Kościół p.w. Opatrzności Bożej w Szczecinie, przekrój przez wieżę
Źródło: archiwum parafii, 2014 r.

Ryc. 71. Kościół p.w. Opatrzności Bożej w Szczecinie, wizualizacja
Źródło: archiwum parafii, 2014 r.

Świątynia jest jedną z kilku nowo powstałych osiedlowych świątyń po 90. roku w części prawobrzeżnego Szczecina. Położona jest w środku dzielnicy na jednym z wielu okolicznych osiedli mieszkaniowych budowanych w latach 80. i 90. Osiedle Majowe to obszar o zróżnicowanej intensywności zabudowy oraz różnorodności budynków – przeważają na nim budynki wielorodzinne cztero- i dwunastokondygnacyjne – w sąsiedztwie kościoła zlokalizowane są również domy jednorodzinne wolno stojące i szeregowe. Kościół zlokalizowano na końcu osiedla, na wewnętrznej działce pomiędzy dwiema ulicami – drogą lokalną oraz wewnętrzną dojazdową. Na terenie posesji zlokalizowany jest obiekt sakralny i tymczasowy dom parafialny. W obszarze działki kościelnej, od strony ulicy M. Dąbrowskiej, znajduje się nie zabudowany plac – obecnie wykorzystywany na parking – z planowanym późniejszym przeznaczeniem na dom parafialny. Teren w części zajmowanej przez kościół i parking jest płasko ukształtowany, natomiast w głębi jest niewielki spadek terenu w kierunku północnym. Posesja obecnie nie jest w pełni zagospodarowana, natomiast posiada tymczasowe ogrodzenie wydzielające jedynie obszar działki. Kościół od strony wschodniej i zachodniej bezpośrednio graniczy z pustymi nie zabudowanymi i niezagospodarowanymi placami, od strony południowej wycofany w głąb działki. Usytuowany elewacją frontową od strony zachodniej, a dzięki otwartemu przedpolu i nie zabudowanej przed nim parceli możliwe jest wyeksponowanie fasady oraz całej bryły. Pozwala to również oglądać świątynię w szerszym kontekście urbanistycznym. Kościół składa się z czterech zasadniczych elementów – kruchta z wieżą w bryle, korpus nawowy, prezbiterium oraz boczne kaplice, które stanowią obudowę

świątyni. Obiekt tak skomponowano, aby w otaczającej go zabudowie nie stał się dominantą wysokościową wśród dwunastopiętrowych wieżowców, a dominował formą, której funkcja jest odczytywalna nie tylko przez znak krzyża, ale też kompozycją i kolorystyką bryły. W wymiarze urbanistycznym obszaru, dzięki luźno ukształtowanej okolicznej zabudowie i wielu otwarcim widokowym oraz okolicznym nie zabudowanym placom, kościół stał się akcentem w przestrzeni. Fasada i elewacja południowa kościoła widziane są z wielu stron otaczającego obiekt osiedla.

7.5.1. Forma

Fot. 141. Kościół p.w. Opatrzności Bożej w Szczecinie, fasada wejściowa od strony zachodniej

Fot. autor.

Ryc. 72. Kościół p.w. Opatrzności Bożej w Szczecinie, makieta
Źródło: archiwum parafii, 2014 r.

Fot. 142. Kościół p.w. Opatrzności Bożej w Szczecinie, boczne kaplice
Fot. autor.

Fot. 143. Kościół p.w. Opatrności Bożej w Szczecinie, elewacja południowa

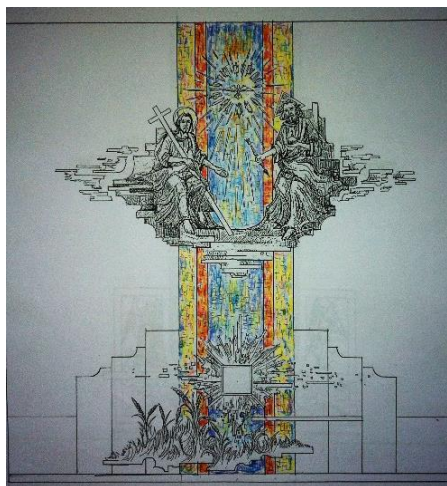
Fot. autor.

Autorem projektu jest szczeciński architekt,²⁹⁴ którego koncepcja sacrum, zdaniem inwestora kościelnego, najbardziej ukazywała wewnątrz spokój i duchowość, a formą odzwierciedlała funkcję – dawała czytelny przekaz rozpoznawalny dla mieszkańców. Projekt opracowano pod koniec lat 90., a swoją stylistyką nawiązuje do modernizmu lat 20. XX wieku, o czym świadczą m.in. pasmowo ułożone okna (fot. 143). Jego budowa i wyposażenie trwały kolejne dziesięć lat, a do dziś nie zamontowano jeszcze właściwych drzwi. Autor w poszukiwaniu formy rozpoznawalnej, mocnej, będącej kontrastem w stosunku do monotonnej zabudowy z wielkiej płyty i różnorodności form zabudowy mieszkaniowej w otoczeniu, stworzył świątynię na rzucie krzyża łacińskiego, trójnawową z transeptem i wydzielonym prezbiterium. Kościół z rozpoznawalną symboliką, choć powstał przy użyciu współczesnego języka architektury, stanowi dla wiernych obiekt o czytelnej funkcji. Korpus nawowy jest dominujący, a z przyległymi niższymi elementami bryłowymi wyodrębnionymi z rzutu, tworzy jeden budynek kościoła. W bryle fasadowość elewacji podkreślono wyodrębnioną, węższą niż korpus, kruchtą z dominującą centralną wieżą z wejściem u jej podstawy. Prostokątnościenna wieża u dołu została wycofana z lica ściany w głąb i obudowana bocznymi ścianami, a u szczytu

²⁹⁴ Autor, arch. Marek Gnaś.

zakończona dachem pulpitowym, opadającym w stronę zachodnią, zwieńczonym krzyżem (fot. 141). W jej podstawie zaprojektowano portal wejściowy, a po jego obu stronach cztery kwadratowe okna doświetlające kruchtę. Wieża dzieli kruchtę na dwa masywy zwieńczone pulpitowym dachem, a do ich bocznych ścian przylegają, wyodrębnione z bryły, pomieszczenia pomocnicze z oddzielnymi wejściami. Wyłaniający się za strefą wejściową wyższy korpus nawowy zakończony jest, wyodrębnionym z rzutu i bryły, prezbiterium, zwieńczonym absydą, której większy promień niż zakończenia prezbiterium tworzy szczelinę. W połączeniu tych dwóch płaszczyzn umieszczano po obu stronach absydy ukryty podłużny świetlik w postaci wąskich pionowych okien, widocznych tylko wewnątrz w absydzie. To przenikające jednobarwne światło bezpośrednio doświetla ołtarz. Prezbiterium wraz z absydą kryte jest odrębnym niższym dachem, w części prezbiterialnej dwuspadowym, przechodzącym półkoliście nad absydą. Ramiona transeptu pełnią funkcję kaplic bocznych, a ich ściany od zachodniej strony, na całej wysokości, zamknięte są przeszkleniem wypełnionym witrażami – przenikające przez nie światło łagodnie przechodzi do kaplicy, a następnie do wnętrza nawy (fot. 142). Korpus nawowy wyraźnie odcina się od składowych elementów bryły, wykonany został jako dwuspadowy w konstrukcji z drewna klejonego. Nad niższymi od nawy kaplicami w ramionach transeptu autor zaprojektował dach płaski żelbetowy. Powstała w wyniku różnicy wysokości nawy i ramion transeptu płaszczyzna została wypełniona na całej długości nawy pasmem horyzontalnych okien (fot. 143). Zasadniczą cechą formy są płaszczyzny prostokątne, miękko przechodzące w łuki zarówno przy ścianach transeptu i prezbiterium, jak i również przy zadaszeniach nad kaplicami. Elewację zewnętrzną bez detalu utrzymano w białej kolorystyce, a wzbogacono dużymi płaszczyznami ścian przeszklonych oraz pasmowym układem okien w korpusie, który nadaje lekkości bryle.

7.5.2. Wnętrze

Ryc. 73. Kościół p.w. Opatrzności Bożej w Szczecinie Projekt ołtarza
Źródło: archiwum parafii, 2014 r.

Fot. 144. Kościół p.w. Opatrzności Bożej w Szczecinie, widok na ołtarz
Fot. autor.

Fot. 145. Widok kaplic bocznych
Fot. autor.

Fot. 146. Kościół p.w. Opatrności Bożej w Szczecinie, widok chóru
Fot. autor.

Wnętrze zostało jednoznacznie zdefiniowane jako tradycyjne, trójnawowe z nawą główną, wyznaczoną układem trzech przęseł podkreślających podłużny charakter wnętrza i ukierunkowanie osiowe na ołtarz (fot. 144). Wejście przez dwuskrzydłowe drzwi prowadzi do kruchty, a z niej bezpośrednio do nawy głównej. W kruchcie zaprojektowano zejście do piwnic z pomieszczeniami gospodarczymi oraz wejście na chór. Chór jest wsparty na ścianach kruchty, dwóch filarach i masywnych żebrach wysuniętych nad korpus nawowy. W kruchcie znajduje się zakrystia stanowiąca początek drogi procesyjnej, zgodnie z zasadami zmienionej liturgii po II soborze watykańskim.

Architekt wyeksponował charakter wnętrza kościoła prostym rozwiązaniem konstrukcyjnym – podzielił nawę główną elementami układu w kształcie ramy z drewna klejonego, która zbiega się u szczytu dachu, nawiązując swym rysunkiem do szkieletu odwróconej łodzi. Pomiedzy przęsłami zastosował stężenia, a na suficie wprowadził poziome listwy łączące przęsła (fot. 144, 146). Konstrukcja z klejonego drewna, jak i wszystkie

wprowadzone detale i wyposażenie wnętrza utrzymane są w tej samej jasnej kolorystyce. W ten sposób autor stworzył mocny, rytmiczny i czytelny układ wnętrza, dodatkowo nadając mu, dzięki konsekwentnie stosowanemu materiałowi zarówno w elementach szkieletu, jak i detalach wyposażenia, spójny charakter. Prezbiterium zakończono półkolistą absydą, w której podwyższoną przestrzeń ołtarza doświetlono z bocznych ścian światłem dziennym. W absydzie znajduje się zaprojektowany przez krakowskiego artystę²⁹⁵ ołtarz, który jest centralnie umieszczony na ścianie, tworzącej wydzieloną kolorystycznie płaszczyznę o barwie piaskowej. Autor plastyki na końcu wnętrza umieścił tabernakulum aby podkreślić podłużną oś kościoła, a nad nim wielobarwną mozaikę z płaskorzeźbami i gołębiami w świetlistych promieniach. Na zakończeniu nawy, w miejscu połączenia sacrum i profanum, u szczytu nawy umieszczono oko proroka – symbol ten razem z przedstawieniem na ołtarzu stanowi stylistyczną całość. Poziomo rozmieszczone okna, w ścianach bocznych nawy, doświetlają bezpośrednio wnętrze, a dodatkowym źródłem światła są rozmieszczone na stężeniach przeszły lampy boczne. Ramiona transeptu mieszczą w sobie kaplice boczne i indywidualne wnęki modlitewne. Nisze od nawy doświetlono witrażową ścianą zamykającą boki transeptu. Wielobarwne światło pozostawia w przestrzeniach kaplic poświęć. Światło skierowane jest w stronę ołtarza i wnętrza świątyni. Ściany świątyni wykonano z cegły, którą otynkowano i pomalowano na kolor biały. Ascetyczny wygląd zewnętrzny bryły kontrastuje z wnętrzem świątyni jej starannie dopracowanymi detalami wyposażenia, ołtarzem i ambonami. Wnętrze świątyni symetryczne, utrzymane w ciepłej tonacji barw, stwarza nastój sprzyjający skupieniu. Boczne światło łagodnie oświetla nawę. W przestrzeni kościoła silnie zaakcentowano ołtarz – ukierunkowanie wzroku w jego stronę potęguje najciemniejsza barwa, użyta w symbolu słońca i jego promieni.

7.5.3. Symbolika

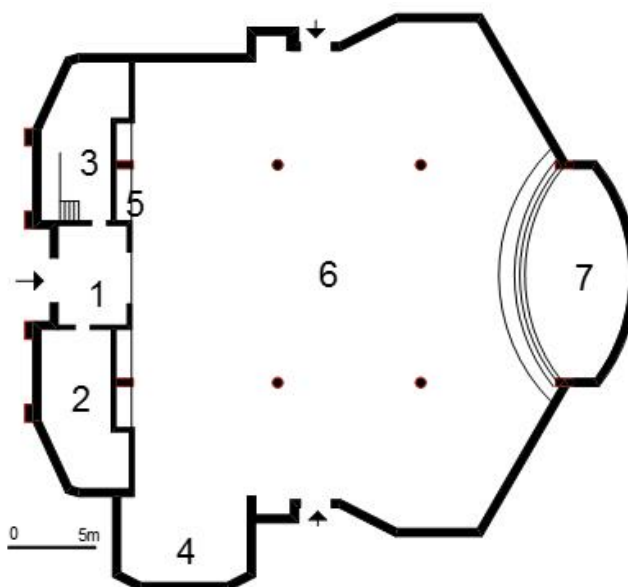
Najsilniejszym akcentem zawartym w tej świątyni jest tradycyjny układ rzutu bazylik z transeptem, w oparciu na którym architekt stworzył rzut kościoła – inspiracją był również symbol krzyża łacińskiego. We wnętrzu świątyni zaskakuje czytelny układ konstrukcji podparcia dachu – kształt przeszły przywołuje na myśl szkielet odwróconej łodzi. Trzy przeszły symbolizują magiczną cyfrę trzy – Trójca Święta. Na szczycie środkowej części nawy góruje oko proroka – trójkąt – również symbol Trójcy Świętej.

²⁹⁵ Andrzej Pasoń, krakowski artysta, autor ołtarza głównego, bocznych oraz witraży.

7.6. Kościół p.w. Chrystusa Dobrego Pasterza w Szczecinie, budowa 1998–2005

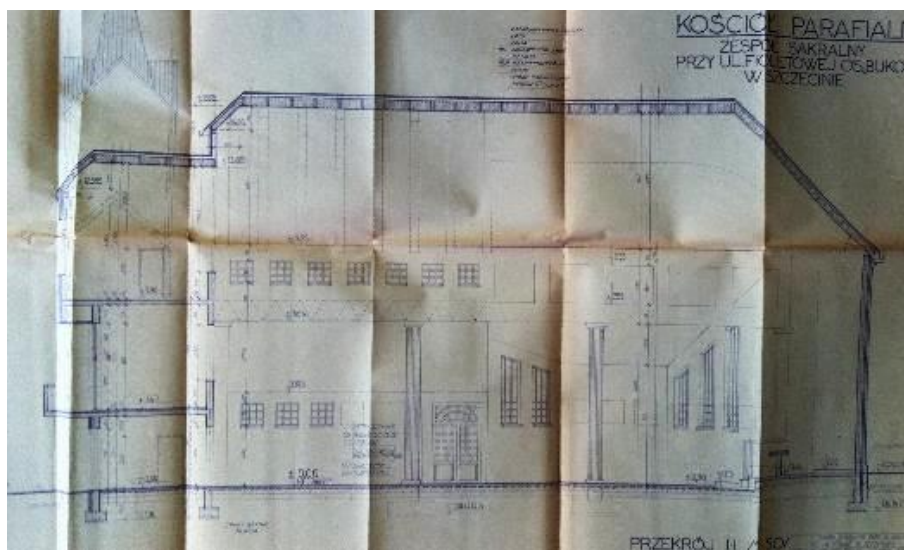

Ryc. 74. Kościół p.w. Chrystusa Dobrego Pasterza w Szczecinie. Zagospodarowanie terenu
Źródło: archiwum parafii, 2014 r.

Objaśnienia: 1 – kruchta, 2 – zakrystia, 3 – pom. gosp., wc,
4 – kaplica, 5 – zarys chóru, 6 – nawa, 7 – ołtarz

Ryc. 75. Kościół p.w. Chrystusa Dobrego Pasterza w Szczecinie, schemat rzutu nawy
Źródło: opracowanie autorskie.

Ryc. 76. Kościół p.w. Chrystusa Dobrego Pasterza w Szczecinie, przekrój podłużny
Źródło: archiwum parafii, 2014 r.

Ryc. 77. Kościół p.w. Chrystusa Dobrego Pasterza w Szczecinie, elewacja północna
Źródło: archiwum parafii, 2014 r.

Kościół powstał na terenie prawobrzeżnego Szczecina. Jego lokalizacja w środku nowopowstałego wówczas osiedla możliwa była jedynie dzięki temu, że pozostawiono w planie niezabudowany teren z przeznaczeniem na obszar zielony w ramach ogólnego projektu osiedl. Współautorka projektu osiedla Bukowe²⁹⁶ zaprojektowała kościół, a jej znajomość założeń projektowych oraz topografii terenu umożliwiła wkomponowanie świątyni w osiedle.

²⁹⁶ Współautor projektu arch. Anna Zaniewska.

Realizacja projektu poprzedzona była koncepcjami przedstawianymi przez architektów na MKUA. Po wyborze koncepcji jednego z architektów, plany realizacyjne kościoła odłożono na kilka lat. Dopiero w drugiej połowie lat 90. inwestor kościelny ponownie zwrócił się do autorki koncepcji o kontynuację prac projektowych, projekt został zrealizowany według pierwotnego założenia. Zmianie uległ tylko projekt domu parafialnego.

Kościół zlokalizowany jest na osiedlu budowanym w latach 80. i 90. Osiedle Bukowe to obszar o zróżnicowanej intensywności zabudowy oraz różnorodności budynków – przeważają tu budynki wielorodzinne trzy-, cztero- i w głębi osiedla dwunastokondygnacyjne o różnej formie bryły. Te w najbliższym otoczeniu świątyni zwieńczone są dachem mansardowym i płaskim o prostych prostopadłościennych, pudełkowych kształtach.

Obiekt zlokalizowano na podłużnej działce, na styku osiedli na wewnętrznej działce pomiędzy ciągami komunikacyjnymi pieszymi i drogą wewnętrzną osiedlową od południowej strony. Na terenie posesji zlokalizowany jest obiekt sakralny i dom parafialny, a na tyłach świątyni znajduje się nie zabudowany plac, obecnie wykorzystywany jako parking. Teren wokół kościoła jest płasko ukształtowany, z niewielkim spadkiem terenu w kierunku północnym – w obszarze domu parafialnego. Posesja nie jest w pełni zagospodarowana, a tymczasowe ogrodzenie wydziela jedynie obszar działki. Kościół od strony wschodniej i zachodniej bezpośrednio graniczy z zabudową mieszkaniową wielorodzinną, a jego posesję oddzielają od budynków ciągi piesze wzdłuż działki. Obiekt usytuowany jest elewacją frontową w kierunku północnym, wycofany w głąb działki, a dzięki otwartej przestrzeni szerokiego placu przed świątynią, z głównego ciągu komunikacyjnego widoczna jest jego fasada. Kościół zaprojektowano jako zespół powiązanych ze sobą elementów – kruchty z wieżą w bryle, korpusu nawowego z prezbiterium oraz boczną kaplicą, jak również pseudoramion transeptu z prezbiterium. Świątynia nie jest kompozycyjnie powiązana z obiektami ją otaczającymi, nie stanowi we wnętrzu dominanty, więc trudno ją zlokalizować z dalszej perspektywy poza ciągami komunikacyjnymi w najbliższej okolicy. Kościół został tak zaprojektowany, aby w otaczającej go zabudowie stać się rozpoznawalnym obiektem o czytelnej funkcji, architekt zastosował formę nawiązującą do tradycyjnej bazyliki.

7.6.1. Forma

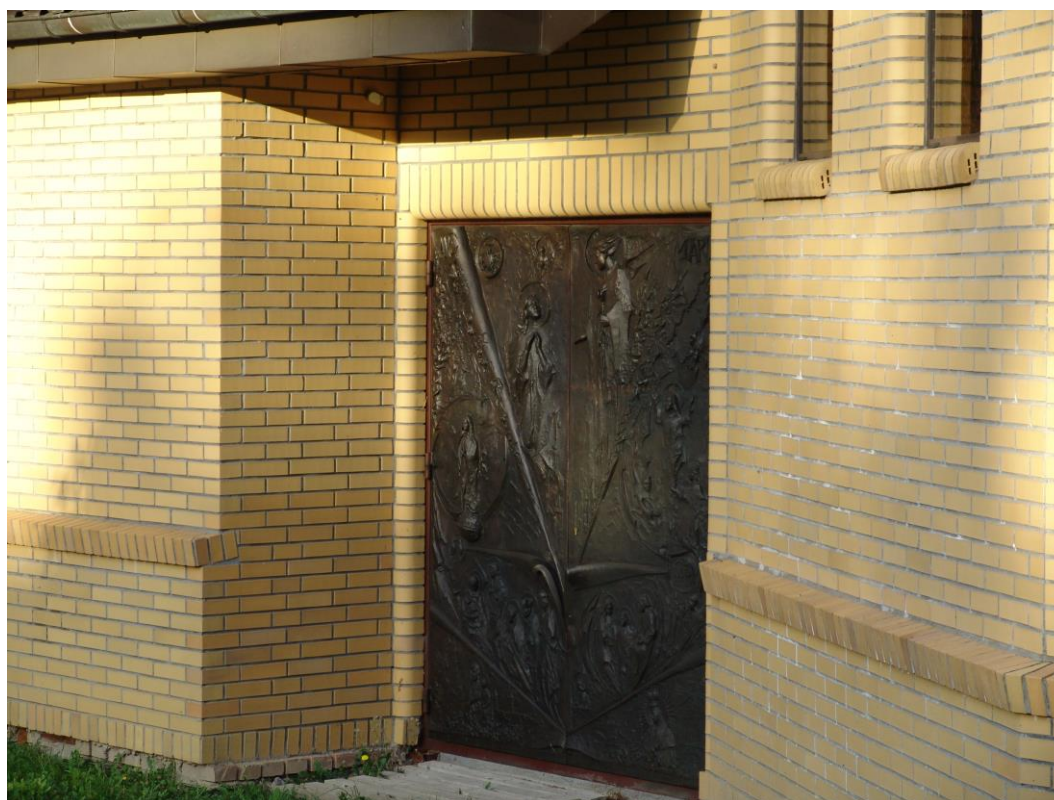
Fot. 147. Kościół p.w. Chrystusa Dobrego Pasterza, elewacja północna
Fot. autor.

Fot. 148. Kościół p.w. Chrystusa Dobrego Pasterza w Szczecinie
Fot. autor.

Fot. 149. Kościół p.w. Chrystusa Dobrego Pasterza w Szczecinie, widok absydy
Fot. autor.

Fot. 150. Kościół p.w. Chrystusa Dobrego Pasterza w Szczecinie,
detale drzwi, podokienniki, linia wysokiego cokołu
Fot. autor.

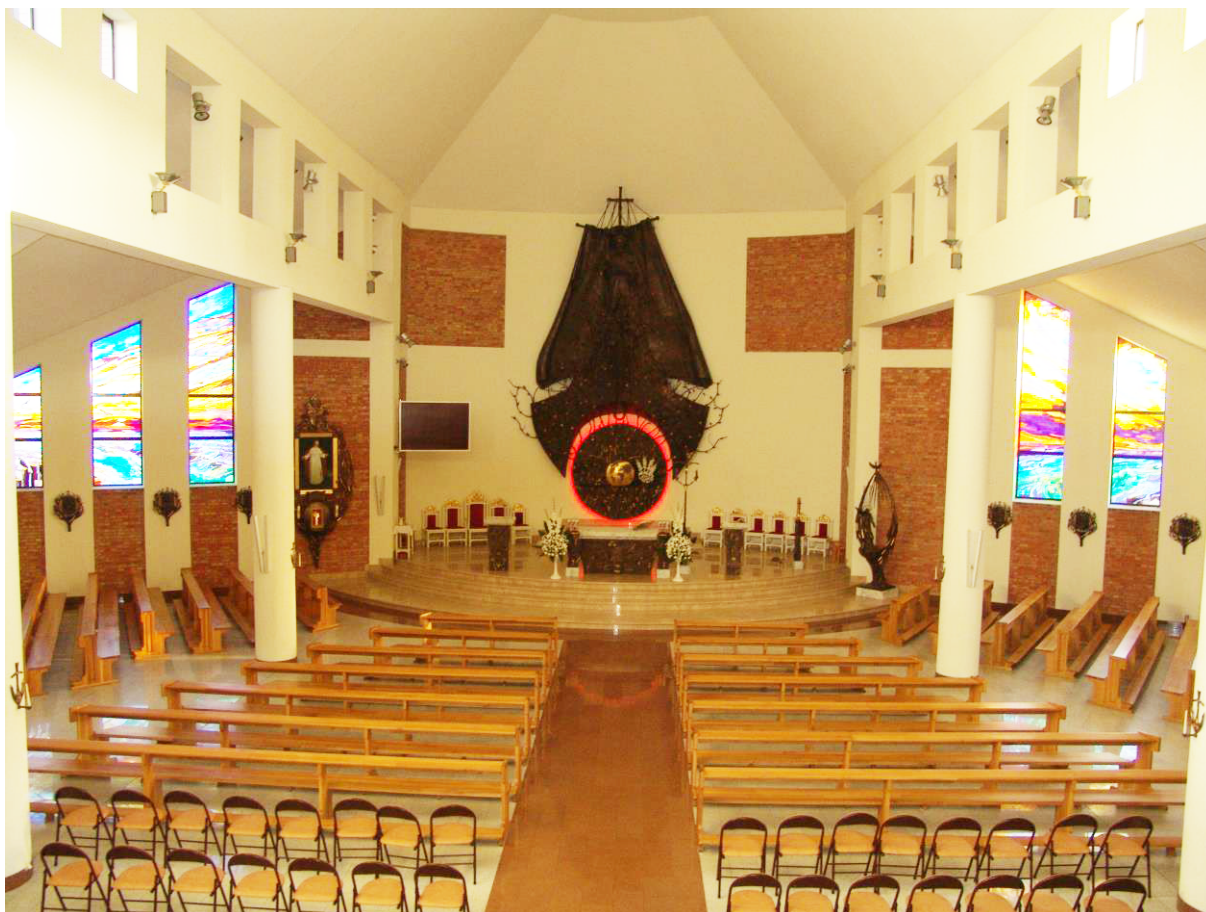
Autor zaprojektował bryłę w nawiązaniu do tradycji typowego kościoła miejskiego, dla którego przyjął formę wyjściową bazyliki (fot. 147, 148). Przekształcając ją, stworzył obiekt z wyodrębnionym z rzutu prezbiterium, chórem znajdującym się nad częścią wejściową, masywną wieżą, wkomponowaną w fasadę wejściową, z pseudotranseptem. Do wejścia prowadzi wytyczony ciąg pieszy podkreślony lampami. Portal wejściowy, symetrycznie umieszczony w fasadzie, podkreślono pilastrami po obu stronach, nad drzwiami znajduje się loggia z przeszkleniem doświetlającym przestrzeń chóru. Po bokach portalu znajdują się podwójne pionowe okna, narożniki fasady podkreślono pilastrami powielającymi kształt z portalu. W szczycie fasady są cztery okna, ułożone w kształt, pomiędzy którym powstał znak krzyża górujący nad wejściem. Po wschodniej stronie fasady dominuje, wyodrębniona z elewacji, prostopadłościenna wieża, zakończona hełmem o dachu rombowym, przechodzącym w szpic, zwieńczonym krzyżem (fot. 148). Główną część bryły stanowi korpus nawowy, w jego górnej części poprzedzającej początek pseudotranseptu, równomiernie po obu stronach, rozmieszczono siedem kwadratowych okien, doświetlających nawę. Korpus nawowy zakończono wyodrębnionym z rzutu prezbiterium zamkniętym eliptycznie (fot. 149). Całość przykryto jednym dachem, nad korpusem dwuspadowym, wspartym na ścianach bocznych nawy głównej, opartej na czterech wewnętrznych filarach. W dalszej części dach przechodzi nad prezbiterium w eliptyczny czteropółaciowy kształt, a nad ramionami pseudotranseptu w dach łamany. Pozostałe elementy kryte są dachem pulpitowym. Kaplicę, znajdującą się po zachodniej stronie kościoła, pokryto odrębnym pięciobocznym dachem, który łączy się z przylegającymi połaciami kruchty. Autorka zmodyfikowała klasyczny podłużny układ ramion transeptu, tworząc pseudotransept o rozłożystym układzie, łączącym się z nawą i ukośnymi ścianami z prezbiterium – ramiona otwierają się w stronę nawy. Ściany po obu stronach prezbiterium podzielono trzema ściętymi, pod tym samym kątem, oknami, które doświetlają ołtarz. Okna wypełnione witrażami z przedstawieniem nawiązującym do dynamicznie płynącej wody mogą stanowić tło dla ołtarza.

Kształt świątyni silnie nawiązuje do form historycznych dzięki użytym elementom składającym się na kompozycję bryły. Jest to przykład współczesnych poszukiwań, interpretacji form znanych, identyfikowanych z funkcją sakralną. Ściany zewnętrzne obiektu wykonano jako trójwarstwowe, zewnętrzną elewację pokryto klinkierem w kolorze piaskowym, a dach wykończono dachówką w kolorze ciemnego brązu. Kolorystyka obiektu mocno wyróżnia go w otoczeniu poprzez silnie kontrastujące dwie barwy – jasną i ciemną.

Dodatkowym wyróżnikiem kolorystyki elewacji jest zastosowany detal, jednolity beżowy klinkier został wzbogacony szeregiem jednorodnych materiałowo elementów – podokienniki, nadproża, pilastry. Wśród jednobarwnej kolorystyki mocnym akcentem są masywne cztery różne wrota wejściowe, wypełnione scenami z Ewangelii²⁹⁷. Wszystkie te elementy pozwalają aby kościół był akcentem wśród otaczających go budynków.

7.6.2. Wnętrze

Do głównego wejścia świątyni prowadzi wytyczona droga zawarta pomiędzy liniami po obu jej stronach, podkreślona światłem symetrycznie ustawionych lamp. Przekraczając próg świątyni na początku drogi procesyjnej, zgodnie z zasadami zmienionej liturgii po II soborze watykańskim, wchodzimy do kruchty, w której znajduje się zakrystia – podobnie jest w kościele p.w. Opatrzności Bożej i p.w. Bożego Ciała w Szczecinie.

Fot. 151. Kościół p.w. Chrystusa Dobrego Pasterza w Szczecinie, widok na ołtarz
Fot. autor.

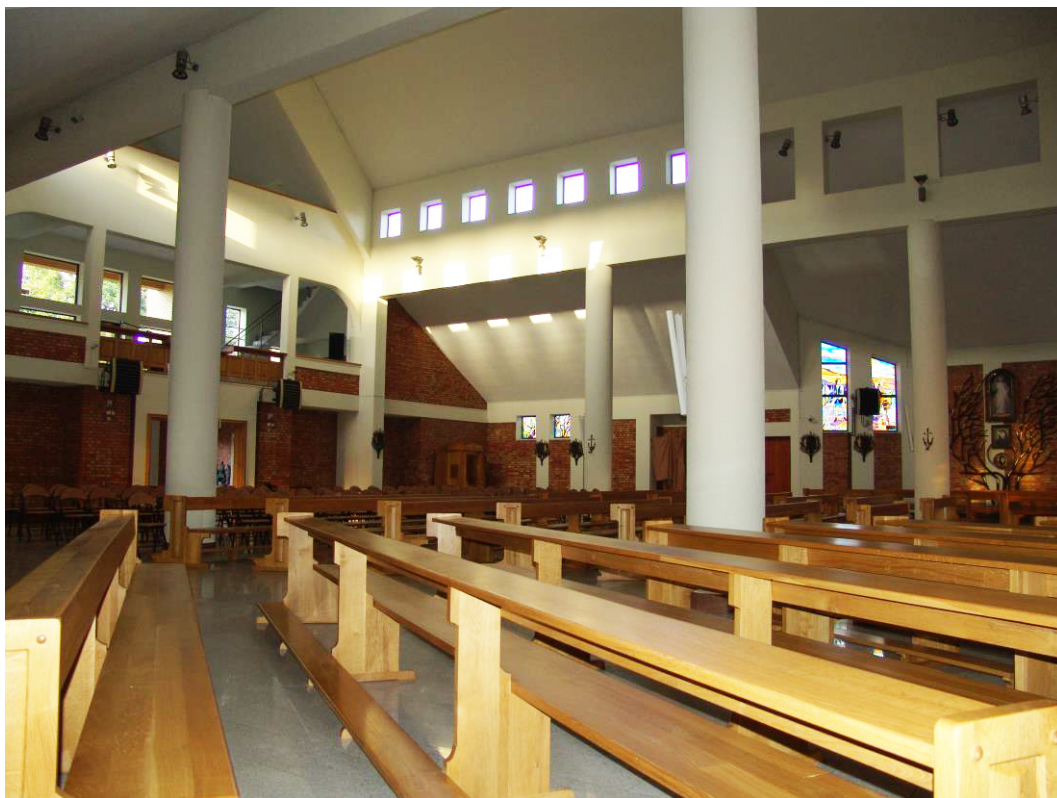
²⁹⁷ Drzwi autorstwa Czesława Dźwigaja, krakowskiego artysty, jego autorstwa jest również plastyka wnętrza całego kościoła.

Ideą autorki było zachowanie specyfiki czystego wnętrza i podkreślenie jego konstrukcyjnych elementów kształtujących bryłę. Przyjęte rozwiązania konstrukcyjne wydobyte we wnętrzu podkreślają surowy charakter. Cztery filary, masywne podciąg, nadproża w ścianach oraz przestrzenie międzyokienne podkreślono białym kolorem, a pola między nimi wypełniono cegłą w różnych odcieniach czerwieni. Dach wykonano w konstrukcji stalowej. Od wewnętrznej strony przestrzeń nad nawą zamknięto niewielkim płaskim stropem, który wraz z sufitami w bocznych przestrzeniach oraz ścianami nawy, wspartymi na podciągach, tworzy jedną spójną, białą powłokę nad wnętrzem (fot. 152, 153, 154).

W ścianie nawy głównej, u jej szczytu, poziomo rozmieszczono kwadratowe okna, przechodzące w kwadratowe puste otwory ażurowej ściany. W tych wnękach umieszczono sztuczne źródła światła, doświetlające nawę.

Fot. 152. Kościół p.w. Chrystusa Dobrego Pasterza w Szczecinie, widok chóru
Fot. autor.

Fot. 153. Kościół p.w. Chrystusa Dobrego Pasterza w Szczecinie, widok nawy
Fot. autor.

Fot. 154. Kościół p.w. Chrystusa Dobrego Pasterza w Szczecinie, widok naw bocznych
Fot. autor.

Strefę ołtarza wysunięto do przodu w kierunku nawy, na podeście o kształcie półelipsy, wokół której ławki dla wiernych rozłożone są promieniście – podobnie jak w kościele p.w. św. Dominka w Szczecinie. Dzięki rozchylającym się ścianom ramion pseudotranseptu i eliptycznemu kształtowi podwyższenia przestrzeń ołtarza została wyeksponowana centralnie, a ołtarz i ambony mocno wysunięto ze strefy prezbiterium w kierunku nawy. Natomiast wyodrębnione z bryły prezbiterium w kształcie absydy jest miejscem tabernakulum, umieszczonego symetrycznie na osi podłużnej kościoła. Jego symboliczny kształt kuli ziemskiej umieszczony na okręgu, z okalającym go rozżarzoną światłem, silnie akcentuje strefę sacrum i ukierunkowuje wzrok wiernych. W części pseudotranseptu, na jego ścianach, umiejscowiono boczne ołtarze. W strefie wejściowej nad kruchtą znajduje się chór dostępny z klatki schodowej, umieszczonej w części użytkowej wieży. Wewnątrz świątyni z prawej strony zlokalizowano boczną kaplicę – dzięki umieszczeniu jej z dala od centrum i strefy ołtarza może pełnić funkcję indywidualnej przestrzeni modlitwowej. Architekt wyeksponował konstrukcję obiektu jako istotny element bryły kształtującej wnętrze. Podkreślił również białym kolorem płaszczyznę ściany w przestrzeni prezbiterium, na której umieszczono ołtarz, przedstawiający łódź z Chrystusem na tle żagli.²⁹⁸ Wnętrze kościoła zaskakuje prostotą – surowe, wręcz ascetyczne ceglane ściany, białe oświetlone połacie, masywne kolumny, jednak w strefie prezbiterium zderza się to z bogactwem ołtarza i płaszczyzn poprzątkanych witrażami. Wszystkie elementy kompozycji podkreślają centrum ołtarza, a wejście ukierunkowane jest osiowo na tabernakulum, natomiast podkreślona kolorem posadzka wytycza jeden kierunek drogi. Świątynia przy strefie ołtarza przepełniona jest wieloma kolorami barw zawartych w witrażach. W pozostałej części nawy panuje stłumione światło dzienne, niekiedy półmrok, który napawa spokojem, a panująca atmosfera wyciszenia w bocznych przestrzeniach umożliwia indywidualną modlitwę.

7.6.3. Symbolika

Symbolika zawarta w formie wyjściowej przekłada się na postrzeganie obiektu jako tradycyjnego wzorca kościoła katolickiego, czerpiącego swój kształt z ducha minionych epok – gotyku i neogotyku. Symboliczny jest również dwuspadowy dach, nawiązujący do namiotu Arki Przymierza. Wieża, jako element wertykalny, wskazuje kierunek nieba. Wejście

²⁹⁸ Ołtarz autorstwa prof. Czesława Dźwigaja, krakowskiego rzeźbiarza, jego autorstwa jest cała plastyka wnętrza.

umieszczono między dwoma pilastrami – cyfra dwa symbolizuje duszę i ciało, Chrystusa i Kościół, dwie władze, kapłańską i proroka, Stary i Nowy Testament²⁹⁹. Wewnątrz cztery kolumny podpierają cały korpus – liczba cztery symbolizuje cztery strony świata, czterech ewangelistów³⁰⁰. Ołtarz to symbol łodzi, a biel sufitów to kolor czystości. Symboliczny jest również materiał wykończeniowy, cegła klinkierowa – odwołanie do kamienia, skały.

7.7. Kościół p. w. św. Stanisława BM w Niechorzu, 2000–2010

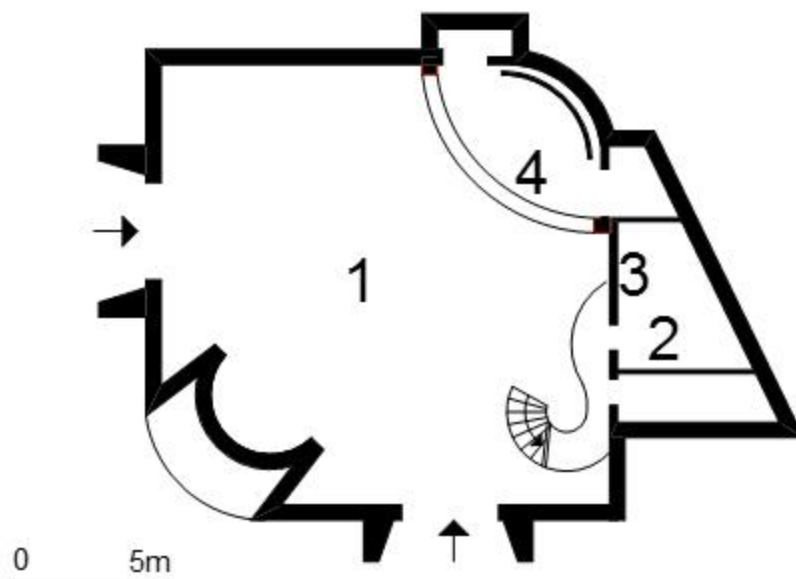

Ryc. 78. Kościół p.w. św. Stanisława BM w Niechorzu, zagospodarowanie terenu
Źródło: archiwum parafii, 2014 r.

We wsi zlokalizowanej w pasie nadmorskim, w sąsiedztwie okolicznych domów wypoczynkowych i zabudowań mieszkalnych o zróżnicowanej intensywności zabudowy powstał współczesny kościół. Zanim jednak powstał tu kościół, mieszkańcy uczęszczali do kaplicy adaptowanej z budynku rybackiego, znajdującego się w granicach posesji. Kościół, który tu powstał, zlokalizowany jest przy głównym ciągu komunikacyjnym, pieszo-jezdni, prowadzącej do zabudowań sąsiednich i zejścia nad morze. Na terenie posesji wybudowano też dom parafialny, który nie stanowi powiązania kompozycyjnego z bryłą kościoła. Obszar działki, o płaskim ukształtowaniu terenu, porośnięty jest starodrzewem sosnowym, wkomponowanym w zagospodarowanie wokół kościoła.

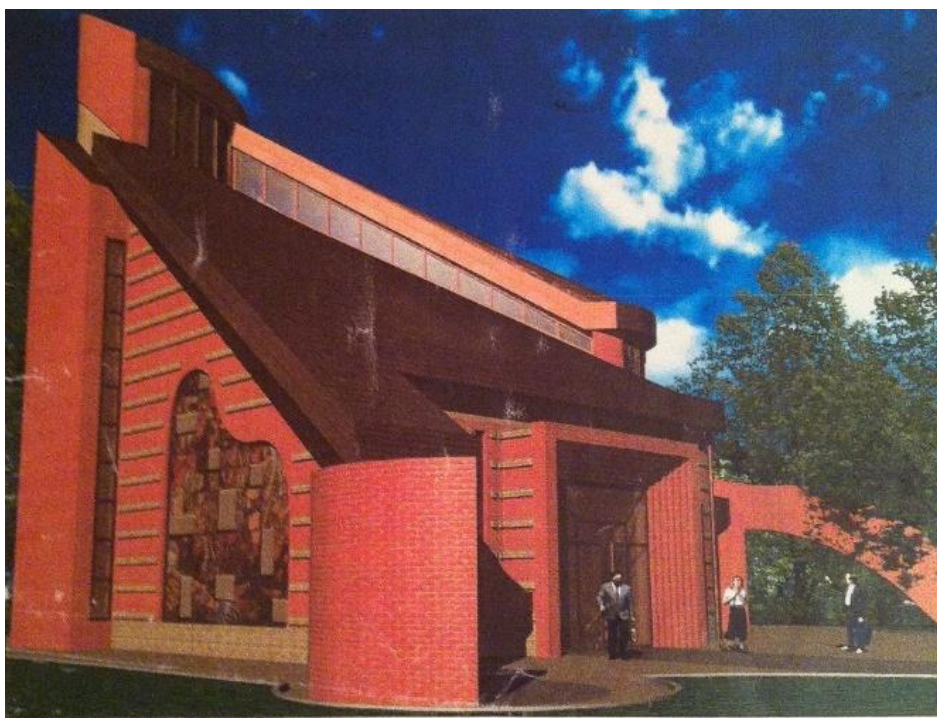
²⁹⁹Symbolle liturgiczne..., op. cit.

³⁰⁰Ibidem.

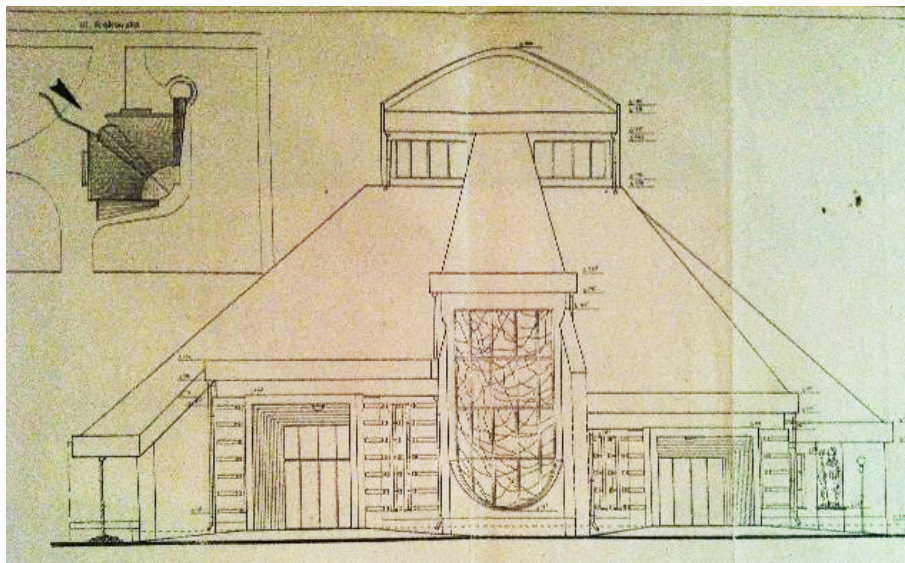

Objasnienia: 1 – nawa, 2 – zakrystia, 3 – zarys chóru, 4 – ołtarz.

Ryc. 79. Kościół p.w. św. Stanisława BM Niechorzualu, schemat rzutu przyziemia Źródło: opracowanie autorskie.

Ryc. 80. Kościół p.w. św. Stanisława BM w Niechorzu widok perspektywiczny Źródło: archiwum parafii, 2014 r.

Ryc. 81. Kościół p.w. św. Stanisława BM w Niechorzu, rysunek elewacji Źródło: archiwum parafii, 2014 r.

Teren jest nieogrodzony, z utwardzonym i uporządkowanym placem przykościelnym. Kościół, usytuowany frontową elewacją do ciągu pieszego, jest nieorientowany, do wnętrza prowadzą dwa wejścia od strony wschodniej i północnej.

Obiekt nie stanowi dominanty przestrzennej w otoczeniu, nie jest masywną bryłą, a pełniona przez niego funkcja sakralna zdefiniowana została jedynie poprzez symbol krzyża. W otoczeniu znajdującej się zabudowy obiekt wyróżnia się nietypową formą, zestawieniem prostej kubicznej bryły z walcem, jak również zastosowanym detalem oraz użytym materiałem, cegłą klinkierową. Kościół został wtopiony w otaczającą go zielen, która niemalże przenika do środka. Usytuowany w chaotycznej zabudowie, o zróżnicowanej jakości wykonania, obiekt wyróżnia się dopracowanym detalem. Kościół ten to rozczłonkowana bryła oparta na jednym rzucie, pierwotnym kształcie kwadratu, do którego od zachodniej strony przylega zakrystia. Obiekt tak skomponowano, aby jego najwyższy punkt wyniesienia podkreślony był symbolem krzyża – ten zabieg w rzeczywistości sprawia wrażenie ukrytej w bryle wieży, choć jej brak. Świątynia stanowi jednofunkcyjną symetryczną przestrzeń z ukierunkowaniem diagonalnym na ołtarz.

7.7.1. Forma

Fot. 155. Kościół p.w. św. Stanisława BM w Niechorzu, elewacja wejściowa
Fot. autor.

Kościół zaprojektował szczeciński architekt,³⁰¹ jego realizacja nastąpiła w latach 2000–2012. Forma obiektu jest wynikiem poszukiwań dążących, zdaniem architekta, do właściwego rozwiązania przestrzeni sacrum. Forma miała stanowić wyróżniającą się bryłę w otaczającej ją zabudowie, a jednocześnie tworzyć akcent mogący stać się przez to dominantą formalną. W rezultacie powstała bryła o zróżnicowanym charakterze kompozycyjnym, zestawione ze sobą elementy formy połączone zostały wysokim pulpitowym dachem, rozciętym w środkowej części przebijającym się przez połąć masywem połąci wyższego dachu łączącego półokrągły świetlik w kształcie walca z przeciwległą ścianą prezbiterium (fot. 155,156). Bryła kościoła oparta jest na rzucie kwadratu, którego przekątna wyznacza w południowo-zachodnim narożniku miejsce ołtarza, wydzielając w ten sposób półokrągłe prezbiterium. Do zasadniczej bryły przylega zakrystia, wyodrębniona z rzutu, kryta odrębnym dachem. Ścięte łagodnymi łukami przeciwległe narożniki kwadratu tworzą dwa powiązane ze sobą zasadnicze elementy bryły.

³⁰¹ Autor projektu arch. Halina Rutyna.

Fot. 156. Kościół p.w. św. Stanisława BM w Niechorzu, widok świetlika Fot. autor.

Fot. 157. Kościół p.w. św. Stanisława BM w Niechorzu, widok na część ściany prezbiterium, strona południowa
Fot. autor.

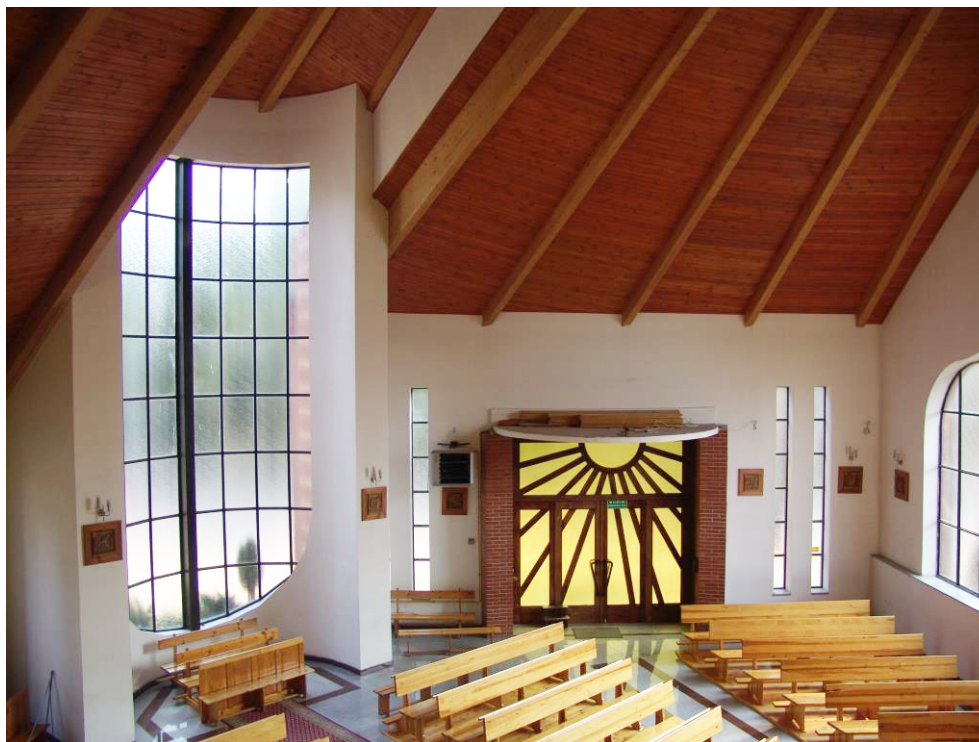

Fot. 158. Widok bryły kościoła, po lewej stronie wejście główne do świątyni po prawej stronie wejście boczne
Fot. autor.

Wyniesiony nad ołtarzem półokrągły narożnik przechodzi w cylindryczną pseudowieżę, z bocznymi pionowymi oknami. W wyższej części w ścianie zastosowano pasmo okien, które doświetla bezpośrednio ołtarz, a całość zamknięto niskim stożkowym dachem zwieńczonym krzyżem. Opadająca połąć dachu w kierunku przeciwnego narożnika zatrzymuje się na przeszklonym, wyniesionym ponad zasadniczą bryłę, walcu, w kierunku którego zbiegają się ściany zamykające świątynię. Przeszklony półokrągły narożnik doświetla wnętrze świątyni. Donica oplatająca jego zewnętrzny kształt, wypełniona zielenią, wprowadza iluzję osadzenia walca bezpośrednio w ziemi. Szklany świetlik optycznie dzieli obiekt na dwie fasady – każda z zaakcentowanym schodkowym portalem wejściowym. Drzwi wejściowe do świątyni od strony deptaku są dwuskrzydłowe z bocznym i górnym naświetlem, gdzie promieniście rozchodzące się podziały stanowią odwzorowanie wewnętrznego rysunku sufitu. Po bokach portalu znajdują się dwa pionowe okna szczelinowe. W ścianie południowej znajduje się przeszklenie o nieregularnym kształcie. Dach nad zasadniczą częścią bryły składa się z trzech elementów: dwie symetryczne połączenia i połąć łącząca dwa skrajne, cylindryczne wyniesione z bryły, narożniki. Dach świątyni wykonano w konstrukcji drewnianej i pokryto blachą. Ściany kościoła wykonano z cegły ceramicznej, natomiast elewację z dwóch kolorów cegły klinkierowej, która tworzy na elewacji wzór, odczytywany jako jej charakterystyczną fakturę poziomych pasów. A. Basista napisał, że *„Faktura cegły, czyli materiału, jako takiego, jest istotna, gdy na nią spojrzemy z bardzo bliska, z odległości trzydziestu lub czterdziestu centymetrów (....) Z dystansu jednego lub dwóch metrów przestaje się liczyć wobec faktu, że na ścianie pojawia się wzór układu cegieł (...). Z takiej odległości to on staje się fakturą ściany i to on uwidacznia zamysł projektanta”*³⁰². Autorka zaproponowała poziome pasma jaśniejszej cegły, nieznacznie wystającej poza lico ściany, rozmieszczone regularnie na całej wysokości obiektu, które tworzą promienie, nadając w ten sposób trójwymiarową fakturę ścianie. Rzeźbiarskie potraktowanie materiału tworzy charakterystyczny dla tego obiektu rysunek elewacji. Forma w otoczeniu mocno się wyróżnia pośród okolicznych zabudowań, zwłaszcza odmiennością zestawionych kształtów i ilością detali. Obiekt usytuowano w intensywnie uczęszczanym miejscu, a jego dobra ekspozycja wpływa na zauważalność bryły, natomiast widoczny symbol krzyża umożliwia identyfikację funkcji. Brak tego symbolu osłabiłby właściwy odbiór zdefiniowanej w obiekcie funkcji sakralnej.

³⁰²A. Basista, *Opowieści budynków ...*, op. cit.s. 213.

7.7.2. Wnętrze

Fot. 159. Kościół p.w. św. Stanisława BM w Niechorzu, widok nawy Fot. autor.

Dwa wejścia do świątyni – jedno główne, wyróżnione wysokością, jedno boczne, niższe z ukierunkowaniem na ołtarz – wprowadzają bezpośrednio do strefy sacrum. Brak kruchty natychmiast ukazuje strefę ołtarza, wzrok bezpośrednio biegnie ku światłu. Zaokrąglone prezbiterium ze strefą ołtarza, podkreślono bocznymi niszami i łukiem tęczowym (fot. 160), skupiającym wszystkie promieniście schodzące się drewniane belki – wykończenia sufitu. Dodatkowo dla wyróżnienia element ten pomalowano ciemniejszym kolorem, a na jego bokach umieszczono rzeźby. Bezpośrednio nad ołtarz, z wyniesionej ponad dach pseudowieży, zakończonej wycinkiem szklanego walca, dociera światło dzienne, dające poświatę łagodnie opadającą w dół i oświetlającą krzyż i tabernakulum. Boczne nisze przy ołtarzu, powstałe na skutek aranżacji wnętrza, symetrycznie kształtują strefę ołtarza – z jego lewej strony wprowadzono okno szczelinowe, jako dodatkowe źródło światła dziennego przy ołtarzu. Szklany półokrągły świetlik po przeciwnej stronie ołtarza stanowi doświetlenie wnętrza, wprowadza poprzez matowe szkło stłumione światło. W zachodniej części znajduje się chór, do którego z wnętrza świątyni prowadzi półokrągła ażurowa klatka. Układ rzutu, kształt kwadratu, umożliwia ustawienie promieniście w stronę ołtarza ławek dla wiernych, podobnie

jak w kościele p.w. św. Dominika w Szczecinie. Wnętrze skomponowane harmonijnie ściany wykończono jasnymi barwami, sufit obłożono drewnianą boazerią w ciepłym odcieniu drewna. Jednak ta duża ilość światła dziennego, docierająca z różnych stron, w tak małym wnętrzu zakłóca spokój i nie sprzyja skupieniu.

Fot. 160. Kościół p.w. św. Stanisława BM w Niechorzu, widok ołtarza, łuk tęczowy Fot. autor.

7.7.3. Symbolika

Odczytywalna symbolika to przede wszystkim dwie bramy – dwa symbolizuje duszę i ciało, Chrystusa i Kościół, dwie władze, kapłańską i proroka, Stary i Nowy Testament³⁰³. Rzut skomponowano na kwadracie, czyli symbolu czwórki – cztery strony świata, czterech ewangelistów³⁰⁴. Na drzwiach wejściowych widnieje symbol słońca, widoczny również we wnętrzu w postaci promieni rozchodzących się od słońca, a także światła u szczytu prezbiterium. Światło potraktowano jako symbol Chrystusa – doświatla ono z góry ołtarz. Symboliczny jest również materiał wykończeniowy, cegła klinkierowa – odwołanie do kamienia, skały.

7.8.1. Wnioski - lata 1990-2005

Na podstawie ogólnej analizy zrealizowanych obiektów sakralnych, po przebadaniu stylistyki, bryły oraz elementów kompozycyjnych, rozwiązań materiałowych, konstrukcyjnych, stosowanych technologii i sposobu kształtowania zarówno funkcji, jak i plastyki wnętrza można określić główne kierunki zmian w podejściu do współcześnie rozumianej przestrzeni sacrum wprost lub pośrednio, odwołującej się do „sprawdzonej” przez wieki tradycji.

Badany okres charakteryzował się:³⁰⁵

- różnorodnością form i detalu,
- różnorodnością wykorzystywanych materiałów i technologii budowlanych,
- tworzeniem funkcjonalnych przestrzeni modlitewnych,
- powrotem fasadowości, symetrii,
- wprowadzeniem ścian parawanowych, zygzakowatych,
- poszukiwaniem tożsamości kulturowej, czerpiącej także z lokalnej architektury,
- tworzeniem form o czytelnym przeznaczeniu,
- słabnącym indywidualizmem w twórczości,
- odejściem od ukrytej symboliki zewnętrznej, wprowadzenie symboliki przestrzennej w strefie ołtarza,

³⁰³ Symbole liturgiczne..., op. cit.

³⁰⁴ Ibidem.

³⁰⁵ B. Malinowska-Petelenz, *Miejsce kościoła* ..., op. cit., w opracowaniu posłużono się konstrukcją przyjętego przez autorkę schematu podsumowania.

- budową kościołów o programach funkcjonalnych dostosowanych do realnych potrzeb parafialnych,
- tworzeniem form, o rozpoznawalnej funkcji, w nawiązaniu do wielowiekowej tradycji Kościoła katolickiego,
- tworzeniem form spójnych, akcentowanych wieżą i znakiem krzyża,
- powielaniem form,
- twórczością w obrębie zdefiniowanych stylistycznie nurtów: strukturalizmu (np. p.w. Bożego Ciała, Szczecin, p.w. św. Dominika, Szczecin); postmodernizmu (p.w. św. Kazimierza, Police; neoekspresjonizm (Kaplica Seminaryjna, Szczecin, p.w. św. Krzysztofa, Szczecin), symbolizmu (p.w. św. Dominika, p.w. Bożego Ciała, Szczecin); regionalizmu (p.w. NMP Królowej Polski, Łukęcin, p.w. św. Jana Pawła II, Śniatowo); powrót do form historyzujących (p.w. Chrystusa Dobrego Pasterza, Szczecin, p.w. św. Faustyny Kowalskiej, Szczecin),
- stosowaniem pionowych podkreśleń, np. okien, pilastrów, wieży,
- stosowaniem szczelinowego światła w strefie prezbiterium,
- bogato opracowywanymi wnętrzami ołtarzami, nastawami przy udziale uznanych artystów plastyków, rzeźbiarzy, malarzy spoza województwa,
- ukrywaniem konstrukcji, obudowywanie jej boazerią drewnianą.

Kościoły przełomu wieków, tworzone w okresie zachodzących zmian politycznych, demokracji, wolności artystycznej, uwidaczniają wyciszenie buntu i demonstracji, odwołują się do wzorców historycznych gotyckich i neogotyckich form. Podkreślają znaczenie tożsamości kulturowej miejsca, poprzez ekspozycję fasady, formalną dominantę bryły, tworzonej nadal w duchu soboru watykańskiego II. W III okresie spełnione zostały po części postulaty soborowe³⁰⁶ poprzez:

- sporadyczny indywidualizm w twórczości i kreacji przestrzeni sacrum,
- mocne oddziaływanie formą na sferę duchową i tworzenie więzi wspólnotowych,
- jednoznaczne określenie dominanty w przestrzeni wnętrza poprzez osiowe ukierunkowanie na ołtarz,
- operowanie światłem, budującym i podkreślającym nastrój wnętrza oraz znaczenie centrum strefy ołtarza.

³⁰⁶ Szerzej na ten temat w rozdziale pracy Sobór watykański II – reformy.

Przeanalizowane kościoły powstałe w latach 1990–2005 stanowią w większości zrealizowane i wykończone wewnątrz obiekty, w wielu przypadkach z pełną plastyką wnętrza. We wnętrzach wielu analizowanych obiektów w III okresie nie spełniono postulatów soborowych³⁰⁷ przez nieoszczędne stosowanie elementów plastyki w przestrzeni ołtarza, rozbudowując szczególnie obszar prezbiterium i miejsce przewodniczenia, co mocno skupia uwagę na detalach, jednocześnie rozprasza duchowo i nie sprzyja wyciszeniu.

Chociaż analizę zakończono na roku 2005, to jednak nie świadczy to o końcu realizacji czy braku kolejnych inwestycji sakralnych w archidiecezji. Nadal trwa rozwój i powoływanie nowych parafii, jak również zauważalny jest powrót do pierwotnych założeń ogólnych planów funkcjonalnych, które wciąż mają w założeniu budowę kościołów. Nowe kościoły w dalszym ciągu są projektowane i budowane, a ruch budowlany nie ustaje.

VIII. Wyniki badań

8.1. Podsumowanie działań artystycznych i przemian w architekturze sakralnej w latach 1990–2005

Analogicznie jak w latach poprzednich, ten okres cechuje znaczna liczba podjętych przez poszczególne parafie przedsięwzięć budowlanych. Przez zaledwie piętnaście lat podjęto działania budowlane łączące w sobie budowę nowych kościołów i kaplic, choć niektóre z nich stanowiły kontynuację rozpoczętych działań w poprzednim okresie, a inne dopiero rozpoczynano. Na obszarze archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej rozpoczęto budowę 62 obiektów. Z danych wynika, że działalność budowlana w tym okresie uległa większemu ożywieniu, nie biorąc pod uwagę działań prowadzonych na mniejszą skalę, np. adaptacji³⁰⁸. Sytuacja w archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej była inna niż w innych regionach kraju, bo np. w archidiecezji krakowskiej w latach 1990–2000 wybudowano zaledwie 29 kościołów³⁰⁹.

Nowe możliwości działania, dzięki zmianom politycznym, spowodowały, że przed budownictwem sakralnym nie mnożono utrudnień, a zwłaszcza administracyjnych. Na początku lat 90. przestał istnieć Wydział do Spraw Wyznań, a inwestor kościelny nie był już

³⁰⁷ Ibidem.

³⁰⁸ Używając tego sformułowania autor miał na uwadze wszelkie powstające kaplice w obiektach, które zostały zaadaptowane na cele kultu m.in. domy, szkoły wiejskie, stodoły, kuźnie, oraz ruiny kościołów, które zostały odbudowane przy nadzorze konserwatorskim.

³⁰⁹ J. Gil-Mastalerczyk, *O przemianach architektury sakralnej ...*, op. cit., s. 209.

też zobowiązany do kontynuowania, zatwierdzonych wcześniej na komisjach MKUA czy WKUA, planów realizacyjnych. W kolejnych latach Kościół postulował, zgodnie z zaleceniami, budowę prostych osiedlowych obiektów, oddalonych od 1 km do maksymalnie 3 km dla 500-600 wiernych³¹⁰. „*Te zalecenia związane były ze zmianą ustroju i stosunków społeczno-politycznych po 1989 r., a więc wynikały z faktu, że „pierwsze potrzeby” w zakresie architektury sakralnej zostały już zaspokojone: ponadto nastały czasy kościoła skromnego a nawet ubogiego*”³¹¹.

Przewidziane do realizacji inwestycje z końca II okresu w latach 90. znacznie ograniczono. Sytuacja taka dotyczyła założeń zespołów sakralnych, których początki planowania sięgają lat 80., a ich rzeczywista realizacja była możliwa po redukcji obszernego programu funkcjonalnego, bądź całkowitej zamianie projektu, a często i autora. Dobrym przykładem może być historia budowy kościoła w Policach, którego realizację całego założenia rozpoczęto od domu parafialnego i zespołu katechetycznego, zgodnie z pierwotnym planem,³¹² natomiast sam kościół wybudowano według projektu innego autora – jest zmodyfikowany i prostszy w formie. Jednakże w rzucie zrealizowanego kościoła można doszukać się analogii do pierwotnego planu, a po wnikliwej analizie uznać, że stanowił on formę wyjściową (7.1. Kościół p.w. św. Kazimierza w Policach). Przykładem może być również kościół p.w. św. Ottona, który, podobnie jak poprzedni obiekt, rozpoczęto od budowy domu parafialnego, natomiast kościół zrealizowano po wielu zmianach, na bazie kolejnego zmodyfikowanego projektu, jednak tego samego autora, lecz z ograniczonym programem, jako mniej kosztowną bryłę (7.2. Kościół p.w. św. Ottona w Szczecinie). Zamienny projekt zastosowano również na osiedlu Słonecznym, gdzie z całego planowanego założenia zrealizowano jedynie kaplicę, natomiast kościół innego autora wybudowano na podstawie skromniejszego projektu³¹³. Kolejnym przykładem jest budowa kościoła p.w. św. Dominika. Koncepcja pierwotnie opracowana w Biurze Architektoniczno-Budowlanym Kurii Biskupiej, została pozytywnie zaopiniowana przez MKUA. Kościół parafialny przeznaczono do dalszej fazy opracowania, jednak nie doczekał się on realizacji. W niedługim czasie zrealizowano całkowicie inny projekt, który nie wymagał, jak wcześniejszy, opiniowania (7.3. Kościół p.w. św. Dominika). Jednym

³¹⁰ J.Sz. Wroński, *Kościół Krakowa ...*, op. cit., s. 331.

³¹¹ Ibidem.

³¹² Projekt arch. Piotra Zaniewskiego opracowany był w ramach konkursu SARP dla innej lokalizacji dla osiedla w Stargardzie Szczecińskim, uzyskał II nagrodę, wykorzystano go w innej lokalizacji dostosowując do warunków terenu. Niemniej jednak nie został zrealizowany kościół, który zdaniem inwestora kościelnego posiadał zbyt dużą ilość słupów, co sprawiało, iż wnętrze jest mało użytkowe.

³¹³ Projekt zrealizowano na podstawie opracowania arch. Mariana Rozwalskiego.

z całkowicie niezrealizowanych założeń według pierwotnego, bogatego programu funkcjonalnego jest kościół p.w. Bożego Ciała, mający w swoim pierwotnym programie park, klasztor i dom parafialny. Z pierwotnego planu zrealizowano jedynie budynek kościoła, jednak w mocno uproszczonej formie, według opracowania tego samego autora (7.4. Kościół p.w. Bożego Ciała w Szczecinie).

Z przeprowadzonej analizy wynika, że podjęte w analizowanym okresie działania budowlane w dużym stopniu ulegały uproszczeniu, a budowano je przez wiele lat. Przykładem może być kościół p.w. Najświętszego Odkupiciela w Szczecinie (1993 r.) – do dzisiaj funkcjonuje tylko kaplica, którą odnowiono, natomiast nie wybudowano kościoła. Kolejnym przykładem jest kościół p.w. św. Jana Bosko (2001 r.), który nadal jest placem budowy. Wielu obiektów nie zrealizowano w ogóle. Niektóre realizacje planowane na lata 1990–1995, szczególnie o pow. 600 m kw., o których wspomniano we wstępie do tego rozdziału, do dzisiaj nawet nie zostały rozpoczęte, ponieważ nie erygowano dla tych obszarów nowych parafii.³¹⁴

W omawianym okresie nastąpiły też zmiany w planowaniu obiektów sakralnych. Widoczna stała się tendencja budowania mniejszych osiedlowych kościołów, gęściej rozmieszczonych, które pełnią funkcję dominanty środowiskowej. Nie zaskakują one skalą, ale są formą oddającą charakter pełnionej funkcji w sposób czytelny i są identyfikowalne dla wiernych.

Na podstawie przeprowadzonych analiz wszystkich powstałych w tym okresie świątyń katolickich największą część stanowią obiekty dla których, (patrz tab. 7) określone zostały cechy wspólne, a są to kościoły:

- nowo wybudowane od podstaw,
- głównie lokowane w przestrzeni wiejskiej,
- o rzucie podłużnym,
- o układzie jednonawowym,
- z wyodrębnionym prezbiterium,
- charakteryzujące się zwartą bryłą,
- wybudowane w połączeniu funkcji sakralnej z domem parafialnym,
- w oparciu o projekt wykorzystany jednorazowo³¹⁵.

³¹⁴ Patrz przypis 261

³¹⁵ Oryginalność rozumiana jest tu raczej jako forma powstała w wyniku wybudowania obiektu jednorazowo wg projektu, niebędącego wcześniej przedmiotem zmian lub wcześniejszych zastosowań.

Tab. 7. Cechy obiektów sakralnych wybudowanych w latach 1990– 2005

1	TYP KOŚCIOŁA UWARUNKOWANIA HISTORYCZNO - URBANISTYCZNO-LOKALIZACYJNE	1990–2005
A	KOŚCIÓŁ = nowy wybudowany od podstaw	54
B	KOŚCIÓŁ = nowy wybudowany, jako rozbudowa poprzedniej świątyni, w rzeczywistości wybudowany od podstaw zupełnie nowy obiekt	0
C	KOŚCIÓŁ = nowy w wyniku rozbudowy i wcielenia starego kościoła	1
D	KOŚCIÓŁ = nowy wybudowany na starych fundamentach	4
E	KOŚCIÓŁ = nowy w wyniku adaptacji obiektu innego przeznaczenia	3
	LOKALIZACJA	
M	MIASTO	21
M/O	MIASTO/ OBRZEŻA	6
W	WIEŚ	35
CECHY FORMY		
2	TYP RZUTU	
A	WIELOBOK REGULARNY	0
	WIELOBOK NIEREGULARNY	1
B	PODŁUŻNY	58
C	KWADRAT	1
D	OKRAGŁY/ELIPSA	0
E	NA RZUCIE WYCINKA KOŁA	2
F	NA RZUCIE DOWOLNEJ SWOBODNEJ FORMY	0
3	TYP UKŁADU	
I	JEDNONAWOWY	53
II	DWUNAWOWY	0
III	TRZYNAWOWY	9

T	TRANSEPT	15
4	PREZBITERIUM	
A	WYODREBNIONE Z WNĘTRZA	43
B	NIEWYODREBNIONE Z WNĘTRZA	19
5	TYP WIEŻY	
A	SYGNATURKA	19
B	WTOPIONA, ZINTEGROWANA Z BRYŁĄ	7
C	WYODREBNIONA	19
D	WOLNO STOJACA	3
E	BEZ WIEŻY	14
6	RODZAJ BRYŁY	
A	ZWARTA	38
B	ROZCZŁONKOWANA	24
7	ELEMENTY WYODREBNIONE Z BRYŁY	
A	KAPLICA	4
B	ZAKRYSTIA	25
C	FUNKCJE NIESAKRALNE, ZAPLECZE KATECHETYCZNE/MIESZKANIE	16
D	BRAK	20
8	FORMA/ ARCHITEKTURA	
A	PROJEKT WYKORZYSTANY JEDNORAZOWO	48
B	OBIEKT POWIELONY, ZMODYFIKOWANY, ZREALIZOWANY W OPARCIU O WCZEŚNIEJSZY PROJEKT	14
C	OBIEKT ZREALIZOWANY W OPARCIU O WCZEŚNIEJSZY PROJEKT	7

Źródło: opracowanie autorskie.

Większość z powyższych kościołów powstała na podstawie indywidualnych rozwiązań, które można porównać do właściwie wyodrębnionych cech.

Spośród wszystkich obiektów wyodrębniono 7, których projekty wykorzystano powtórnie. Znaczna liczba kościołów poddanych badaniom została opracowana przez różnych autorów, ale najwięcej projektów opracował i na ich podstawie zrealizowano obiekty sakralne

arch. Walenty Zaborowski. Romuald Loegler napisał, że „*Jest rzeczą oczywistą, że istnieje nieskończona ilość dróg, na których architektura może wyrazić i zrealizować zasadę „różnorodności zmodyfikowanych podobieństw”*”³¹⁶. Spośród zrealizowanych obiektów tego autora funkcjonowało kilka opracowanych wzorów, które poddawał wielu zmianom, modyfikacji poszukując w kolejnej podobnej formie najbardziej optymalnego rozwiązania dla tworzonego w ten sposób „nowego” kościoła. W swojej manierze projektowej stworzył różne detale, które stały się rozpoznawalnym elementem formy jego kościołów, np. pilastry przy pionowych oknach, parawanowe ściany, okna zakończone kształtem przypominającym mitrę, sygnaturki zwieńczone hełmem, drobne klasyczne trójkątne lukarny (5.6. Kościół parafialny p.w. NMP w Szczecinie, 7.1. Kościół p.w. św. Kazimierza w Policach, 7.3. Kościół p.w. św. Dominika).

Wśród zrealizowanych obiektów zauważa się tendencję do budowania mniejszych świątyń o kameralnych, spokojnych wnętrzach, stanowiących formalny, rozpoznawalny znak w przestrzeni identyfikowalny dla wiernych, np. krzyż, wieża dzwonnicza, sygnaturka ze znakiem krzyża.

Kościół zrealizowane w III okresie oparte są głównie na rzucie podłużnym, w większości z wydzielonym prezbiterium, choć pojawiają się również założenia oparte na kwadracie. W wielu przypadkach (co nie wystąpiło w II okresie) w rzucie budynku pojawia się transept. Tendencje, które zarysowały się dość silnie, świadczą o czerpaniu z wzorców tradycyjnych, najczęściej z form gotyckich i neogotyckich, opartych nie tylko na rzucie, ponieważ widocznym powrotem do czerpania z wielowiekowej tradycji kościoła stała się również zasada frontalności i fasadowości, nakrywanie brył dachem namiotowym, łamanym, spadzistym, dwuspadowym, jak również umieszczanie czytelnej wież w bryle. Ten sposób kreacji formy kościoła świadczyć może o chęć przywołania stylizacji zakorzenionej w świadomości wiernych, a odwołującej się do skojarzeń z Kościołem katolickim.

Wśród zrealizowanych obiektów można wydzielić grupę kościołów o powierzchni przekraczającej 600 m kw., powstałych głównie w miastach, oraz mniejszą grupę kościołów budowanych na obrzeżach dzielnic, a także kościoły i kaplice wiejskie. Powstawały też obiekty sakralne, które stanowiły część domów zakonnych (kościół p.w. św. Dominika, Szczecin, p.w. NMP Królowej Polski, Łukęcin).

³¹⁶ R. Loegler, *Z porządku uwolniona forma* ..., op. cit., s. 17.

Należy wspomnieć, iż na przełomie dwóch okresów powstało jedno z większych i ważniejszych złożeń na Pomorzu Zachodnim – Arcybiskupie Wyższe Seminarium Duchowne, łączące w sobie również kaplicę seminaryjną, dostępną także dla wiernych.

Wraz z odejściem na emeryturę arcybiskupa K. Majdańskiego, kończy się okres silnej osobistej pasji ordynariusza diecezji dbania o jakość artystyczną nowych budynków sakralnych. Poszczególni proboszczowie parafii, z właściwym sobie poziomem wrażliwości artystycznej i zrozumieniem budowlano-inżynierskim oraz zmysłem ekonomicznym, ograniczyli swojej ambicje do realizacji budowli oszczędnych w realizacji, głównie skupiając uwagę na godnym domu Bożego wystroju wnętrza, szczególnie w sposobie oprawy strefy ołtarzowej. Forma kościoła stała się mniej ekspresyjna i nie przemawia wymownym kształtem z ukrytym przekazem. Zawarta w niej symbolika stanowi często jedynie detal na elewacji w formie krzyża, kształtu okna, ilości powtórzeń, kojarzonych z symboliką liczb. Symbolika zawarta w formie obiektu, występująca częściej w II okresie, w III okresie w dużej mierze przeniosła się do wnętrza – to ołtarz stał się miejscem przestrzennych symboli. Natomiast bryła kościoła – dynamiczna, rzeźbiarska, stanowiąca swoistego rodzaju pomnik architektury, pretendująca do dzieła sztuki – nie znalazła w tym okresie twórczych realizacji. Większość kościołów wybudowano na podobnych wzorcach, czerpanych z ogólnie dostępnych źródeł. Obiekt musiał jak najbardziej odpowiadać kościelnemu inwestorowi i być dostosowany do potrzeb danej parafii. W wielu przypadkach powstawał w oparciu o ten sam projekt, tylko zmodyfikowany bądź wprost powielony, spełniający jedynie podstawową funkcję miejsca zgromadzenia.

Elewację większości kościołów ukształtowano fasadowo, najczęściej symetrycznie, z wieżą zespoloną w bryle, bądź z niej wyodrębnioną – jedynie przy trzech obiektach powstała wieża wolno stojąca³¹⁷. Często zamiennie pojawia się sygnaturka wkomponowana na skrzyżowaniu nawy z transeptem, lub u szczytu ściany frontowej, bądź nad częścią prezbiterium. W wielu przypadkach jest ona efektem niezrealizowania projektowanej wieży. Różnorodność przyjętych rozwiązań dla sposobów łączenia wieży z bryłą, zwieńczenia bryły sygnaturką, kreuje formę kościoła, pod tym względem zawsze, jako indywidualną. Niezmiennie stałym elementem każdej wieży, sygnaturki, bądź czystej elewacji jest znak krzyża.

³¹⁷ Kościół p.w. NPMP w miejscowości Rów, kościół p.w. Najświętszego Odkupiciela w Szczecinie, kościół p.w. Bożego Ciała w Szczecinie.

Najczęściej używanym materiałem wykończeniowym w III okresie nie jest już biały tynk, bądź odcień piaskowy. Większa dostępność materiałów, ich różnorodność, która pojawiła się na rynku, spowodowała poszukiwania nowych rozwiązań. Tak więc jednym z najchętniej używanych materiałów stała się cegła klinkierowa w różnej kolorystyce. Trwałość materiału elewacyjnego, generująca mniejsze koszty w późniejszej eksploatacji obiektu, spowodowała jego częste stosowanie zarówno w elewacji, jak i wykończeniu wnętrza. Powrócono również do cegły, jako jednego z podstawowych materiałów budowlanych. Czyste formy z betonu czy żelbetu ustąpiły na powrót miejsca murom z cegły. Konstrukcję obiektów o większej kubaturze, zaplanowane jako systemy ścianowo-szkieletowe, wypełniano bądź bloczkami betonowymi, bądź ceglami. Połączenie tych dwóch materiałów dało możliwość swobodnego kreowania zarówno kształtu, trudnego do uzyskania w cegle, np. przy zwieńczeniach nad oknami, jak i płaskiego zadaszenia nad wejściem oraz wymiennego stosowania tych materiałów w kompozycji elewacji, często traktowanego jako element detalu w wykończeniu. Klinkierowe elewacje stanowią rozpoznawalny akcent kompozycyjny w elewacji kościołów z omawianego okresu.

W III okresie powstało 15 kościołów o powierzchni powyżej 600 m kw. Ich korpus oparty został na układzie bazylikowym, halowym, bądź mieszanym bazylikowo - halowym. Na powrót we wnętrzach pojawiły się filary, a ich liczba często jest symboliczna – cztery, sześć, osiem. Natomiast ich kształt w każdym obiekcie stanowi element wkomponowany w plastykę wnętrza, bądź też uzewnętrznią użyty do jego wykonania materiał, np. drewno klejone.

Tak jak pojawiło się wiele rozwiązań wieży, tak pojawiło się wiele rozwiązań formy dachu i wykończenia zarówno jego połaci, jak i wewnętrznej płaszczyzny widocznej w środku obiektu. Najczęściej występują formy dachu dwuspadowego, namiotowego, jak również pojawiły się dachy łamane. Ten typ dachu stosuje w swoich projektach W. Zaborowski (w Policach, Nowogardzie, Gryfinie, Szczecinie). Kolejnym rozwiązaniem było wprowadzenie rozbicia monotonnych płaszczyzn dachu poprzez łączenie połaci z przechodzącymi przez nie oknami, oraz dodanie lukarn w połaciach dachu. Ten sposób doświetlenia nawy na jej całej długości wyparł górny liniowy świetlik z II okresu. Ważnym elementem we wnętrzu sakralnym zawsze było światło. Poszukując źródeł, które będą dawać najlepsze doświetlenie, a jednocześnie nie będą oślepiały, wprowadzono pionowe szczelinowe okna, które pojawiają się w części prezbiterium, ukryte są za ścianą ołtarza, bądź we wnękach i subtelnie oświetlają jego wnętrze – dla wiernych nie są widoczne. Takie rozwiązanie wprowadziło wielu architektów, np. w kościele p.w. św. Ottona, p.w. Opatrzności Bożej, p.w. św. Krzysztofa,

p.w. św. Kingi, p.w. św. Faustyny Kowalskie w Szczecinie. Dotychczas konstrukcja zewnętrzniała się we wnętrzu, szczególnie w formie przyjętych rozwiązań konstrukcyjnych dachu, co stanowiło strukturalne cechy obiektu, jednak powoli zostało to zastąpione płaszczyzną – gładkim wykończeniem połaci dachu przy użyciu drewnianej boazerii. Celem wprowadzenie drewna do wnętrza było przełamanie jednorodnej kolorystyki – czasami przemawiały za tym względy ekonomiczne wynikające z późniejszego użytkowania. Niewiele obiektów pozostało wykończonych gładką białą płaszczyzną.

Wnętrza kościołów rozplanowano zgodnie z założeniami liturgicznymi. Większości kościołów powstało jako jednoprzestrzenne wnętrza. Spośród nich kilka stanowi układ zbliżony do centralnego, np. w kościół w Niechorzu, jak również kościół p.w. św. Dominika, p.w. Chrystusa Dobrego Pasterza w Szczecinie, bez umieszczania ołtarza w centralnej jego części – wyjątek stanowi jedynie kapica dolna w kościele p.w. św. Kazimierza w Policach. Jednak tendencja do tworzenia układów podłużnych jednoprzestrzennych nadal jest dominująca. Przestrzeń prezbiterialna została w szczególny sposób podkreślona, wyniesiona na podwyższeniu kilkustopniowym w stosunku do poziomu nawy, dodatkowo wykończona innym szlachetniejszym materiałem. Dla podkreślenia centrum ołtarza najczęściej wkomponowywano w nim tabernakulum. Z analizy wynika, że najczęściej wejście główne umieszczone jest w taki sposób, aby uzyskać ukierunkowanie osiowe na ołtarz. Natomiast dla podkreślenia osiowości stosowano przy ołtarzu światło, potęgujące ukierunkowanie wzroku. W dzień wzrok podąża w kierunku światła, a w ciemności w kierunku dodatkowego oświetlenia przy ołtarzu.

Z przeprowadzonych badań, wywiadów oraz analiz archiwów parafialnych wynika, iż nadal, tak jak w poprzednim okresie, funkcjonuje „moda” na już sprawdzonych artystów spoza diecezji i województwa. Najczęściej prace powierzano artystom z Krakowa, Poznania, Wrocławia, Warszawy. Dotyczy to zarówno wystroju wnętrz – witraży, malowideł ściennych – jak i jego wyposażenia – ołtarza, obrazów, chrzcielnicy, tabernakulum.

Pośród kościołów wybudowanych w latach 1990–2005 powstały również takie, które w wielu przypadkach stanowią jedynie najprostszą formę prostopadłościanu, nakrytego dwuspadowym dachem. Powstało kilka kaplic filialnych o powierzchni 100–200 m kw. najczęściej na podstawie jednego typowego modyfikowanego projektu obiektu sakralnego, opracowanego na potrzeby lokalne (Giżyn 1991, Brzezina 1991, Dębina 1993, Lubiana 2001, Kliniska, 1987). Obiekty te pełnią rolę kaplicy wiejskiej,³¹⁸ bądź kaplicy tymczasowej na

³¹⁸ Kaplice wiejskie powstałe w oparciu o jeden modyfikowany projekt autorstwa arch. Walentego Zaborowskiego we wsiach: Giżyn 1991, Brzezina 1991, Dębina 1993, Lubiana 2001, Kliniska 1987.

terenie przyszłej inwestycji. W rzeczywistości sytuacja taka w kilku przypadkach nie uległa zmianie, a kaplica tymczasowa użytkowana jest jako właściwy kościół³¹⁹.

Powielanie tych samych projektów przy niewielkich modyfikacjach, polegających na dostosowaniu do terenu, zmianie gabarytów, kształtu i liczby okien, zmianie materiału, w rzeczywistości dawało nowy obraz bryły, jednak kościoły te w analizie formy nadal stanowią jeden typ podstawowy³²⁰. Co ciekawe, projekt pierwotnie opracowany dla kościoła p.w. św. Kazimierza w Policach został powtórzony niemalże dokładnie w innych miastach Polski – kościoły salezjanów w Koninie i w Pile.

Powtarzalność projektu dawała realną możliwość oszacowania wartości planowanego założenia, łatwiejszy sposób zapanowania, nad problemami wykonawczymi, i zaplanowania inwestycji poprzez wykorzystywanie sprawdzonych materiałów i dostawców. Mierzalny efekt pozwalał szybciej wybudować świątynię. Analogicznie sprowadzało się to do typowego budownictwa, jeszcze z czasów średniowiecza, gdzie plany świątyń powtarzają się w obrębie niewielkich obszarów. Dążenie do stworzenia indywidualnej formy czy oryginalnego dzieła, co miało miejsce w II okresie, w III stało się jedynie realizacją projektu kościoła, a jednocześnie powodowało stagnację w budownictwie ujednoliconym³²¹. W wielu przypadkach stało się tak za przyzwoleniem i akceptacją sprowadzającą budownictwo sakralne do niemalże powtarzalnego.

Realizacja kościołów i ich programów funkcjonalnych w III okresie ulegała wielu modyfikacjom – redukowano programy (najczęściej o sale katechetyczne), budowano etapami, dzielono zadania, często ich nie kończąc. Inwestycje były łatwiejsze do zaplanowania. Dostępność różnorodnych materiałów nie wymagała gromadzenia i wytwarzania materiałów we własnym zakresie. Nowe technologie wykonawcze i nowe narzędzia projektowo-cyfrowe umożliwiały dokładniejsze opracowanie projektów i osiągnięcie lepszych efektów końcowych, przede wszystkim polegających na możliwości wnikliwszego przeanalizowania założenia projektowego i szybszych jego zmian. Dzięki szeroko dostępnym usługom wykonawczym większość dużych kościołów budowano ze wsparciem wyspecjalizowanych firm budowlanych, łącznie z wykończeniem wnętrza. Największym utrudnieniem tego okresu stało się

³¹⁹ Dotyczy to kościołów zlokalizowanych w kaplicach powstałych w latach 90., np. p.w. Najświętszego Odkupiciela, 1993, w Szczecinie.

³²⁰ Podstawowa forma, która podlegała przeobrażeniom: kościół p.w. św. Kazimierza w Policach, 1992, p.w. św. Kingi w Szczecinie, p.w. Niepokalanego Serca Maryi w Gryfinie, 1997.

³²¹ J. Sz. Wroński, *Kościół Krakowa* ..., op. cit., s. 458.

pozyskiwanie środków finansowych. W związku z tym faktem przyjęto kilka wariantów realizacji inwestycji sakralnych:

- budowę plebanii z kaplicą, wchodzącą w jej skład. Po wybudowaniu właściwego obiektu sakralnego i jego wyposażeniu przestrzeń kaplicy adaptowano na funkcję niesakralną, np. kościół p.w. św. Mikołaja, p.w. św. Królowej Jadwigi w Szczecinie, p.w. św. Tomasza Apostoła w Załomiu, p.w. św. Kazimierza w Policach;
- budowę oddzielnie kaplicy i plebanii, następnie obudowywanie, włączenie jej w nowy kościół, bądź pozostawianie na inne cele, np. kościół p.w. Przemienienia Pańskiego w Stargardzie Szczecińskim, Niepokalanego Serca NMP, p.w. św. Ottona, p.w. św. Dominika w Szczecinie, p.w. św. Rafała Kalinowskiego w Nowogardzie;
- budowę tymczasowego domu parafialnego, prowizorycznej kaplicy oraz jednocześnie budowę kościoła.

Można zaobserwować, że najczęściej stosowana strategia, przyjęta przez księży, polegała na budowie zakładającej w swym programie funkcjonalnym realizację plebanii zespolonej z kaplicą tymczasową oraz wznoszenie kościoła dopiero w późniejszych latach. W ostatnim czasie daje się zaobserwować wznowienie ruchu budowlanego, zmierzającego do realizacji wcześniej przyjętych planów funkcjonalnych, gdzie postawienie właściwego kościoła pozostawione było na ostatni etap inwestycji.

Pośród zrealizowanych obiektów sakralnych na uwagę zasługują te, które wyróżniają się typowym, bądź nie, podejściem do kreacji formy, na którą ma wpływ wiele zewnętrznych uwarunkowań. Obiekty te stanowią próbę łączenia wzorców historycznych ze współcześnie panującymi, aktualnie modnymi kierunkami, charakterystycznymi dla XX wieku. Szczególnie, uwidacznia się to w deformacji rzutu, płynnym przechodzeniu między kształtami, tworzeniu detali, łączeniu materiałów. Efekt ten obserwować można zarówno w formie zewnętrznej kościołów, jak i w ich wnętrzu. (np. p.w. św. Kazimierza w Policach, Kaplica Seminarjna w Szczecinie, p.w. św. Ottona w Szczecinie, p.w. św. Dominika w Szczecinie, p.w. Opatrzności Bożej w Szczecinie, p.w. Chrystusa Dobrego Pasterza w Szczecinie, p.w. św. Mikołaja w Szczecinie, p.w. św. Stanisława BM w Niechorzu).

8.1.1. Architektura sakralna w archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej w latach 1972–2005

W związku ze zmianami polityczno-społeczno-gospodarczymi, jakie zaistniały w Polsce po II wojnie światowej, zmianom uległy też relacje państwo-Kościół. Ta sytuacja przez kolejne powojenne lata niekorzystnie wpływała na funkcjonowanie i rozwój budownictwa sakralnego. W społeczeństwie polskim wytworzyła się nieodzowna chęć walki z wrogo nastawionym do Kościoła katolickiego rządem komunistycznym. Powojenny rozwój budownictwa sakralnego, w miarę zmieniających się nastrojów politycznych, postępował z coraz to większą intensywnością. Czas ten to również, zdaniem wielu architektów, okres poszukiwań najwłaściwszej formy dla nowego posoborowego kościoła.

W Europie, według Marii Rosier-Siedleckiej, co podkreśla w swojej pracy z 1980 roku, lata powojenne „to największy w świecie chrześcijańskim od czasów średniowiecza rozwój budownictwa kościelnego, w pierwszych latach związany z odbudową zniszczeń wojennych w Europie, a następnie z eksplozją urbanistyczną”³²². W większości państw Europy pod koniec lat 60. powstawały obiekty sakralne, będące realnym odzwierciedleniem poszukiwania i dyskusji nad formą współczesnego kościoła,³²³ natomiast w ówczesnej Polsce proces ten był spowolniony.

Na Pomorzu Zachodnim rozwój budownictwa sakralnego po II wojnie światowej był spowolniony długotrwałym oczekiwaniem na unormowanie sytuacji politycznej, a w istocie do momentu ustalenia trwałej struktury kościelnej.³²⁴ Obszar trwał w poczuciu tymczasowości, wynikającej z niemożności rozwoju. Miało to wymierne skutki dla rozwoju architektury. Do 1972 roku wykonywane były jedynie prace zabezpieczające i niezbędne prace konserwatorskie, a potrzeby społeczne doprowadziły w następnych latach do intensywnego rozwoju sieci parafii i budowy nowych świątyń. Najintensywniejszy czas rozwoju budownictwa sakralnego przypada na III okres lat 1990–2005. Należy zaznaczyć, że budownictwo powstawało na kanwie wielu wydarzeń, przede wszystkim była to architektura posoborowa, która w swych założeniach już odnosiła się do nowych zaleceń soborowych. Inspiracją twórczą były, powstające zarówno w Polsce, jak i Europie, obiekty projektowane przez np.: Le Corbusiera

³²² M. E. Rosier-Siedlecka, *Posoborowa architektura sakralna ...*, op. cit., s. 9.

³²³ J. Sowińska, *Forma i sacrum...*, op. cit., s. 116.

³²⁴ *Archidiecezja Szczecińsko-Kamieńska 2007*, 2007. Trwała struktura kościelna utworzona została 28 czerwca 1972 roku na mocy aktu Stolicy Apostolskiej. Akt ten wydzielił ją z Administracji Apostolskiej Kamieńskiej Lubuskiej i Prałatury Pilskiej.

(fot. 15), O. Nemeyera (fot. 17), F. Gibberda (fot. 19), A. Aalto (fot. 21), R. Meiera and Partners (fot. 23), A.S. Wappnera (fot. 25), M. Botta (fot. 27), A. Pietrzyka (fot. 33), A. Mazura (fot. 38), K. Kucza-Kuczyńskiego (fot. 41). Ważnym wydarzeniem był również wybór w 1978 roku kard. Wojtyły na papieża, który zapoczątkował zmiany w relacjach społeczno-politycznych. *Jan Paweł II wywierał ogromny wpływ na kształt przemian w Polsce i w polskim Kościele.*³²⁵ Faktyczny przełom następował powoli, a koniec lat 70. był zapowiedzią kolejnych przemian politycznych. W 1980 roku, po rewolucji solidarnościowej, następowało powolne odblokowywanie budownictwa sakralnego. Dekada lat 80., pomimo trwających trudności w uzyskaniu i zatwierdzeniu projektu budowlanego, oraz w pozyskaniu materiałów i sprzętu budowlanego, przyniosła wzmożony ruch budowlany, odczuwany w całej Polsce. Następne lata i zmiana systemu władzy w Polsce oraz upadek komunizmu przyczyniły się do wyraźnych zmian – nastał czas długo oczekiwanej wolności w budownictwie sakralnym. Po 1989 roku kościoły budowano nadal i nie było już problemu z uzyskaniem zezwolenia na budowę i dostępem do materiałów, ale pojawiły się za to trudności finansowe – drożące materiały, mniejsze zainteresowanie wiernych.

Z przeanalizowanych materiałów źródłowych wynika, że pomimo tzw. żelaznej kurtyny wydarzenia dotyczące nowych form w stylistyce, jakie zachodziły w Europie, docierały również do kraju. Chociaż docierały z opóźnieniem, to dawały nowe spojrzenie na architekturę. *Posoborowa architektura ostatecznie zerwała z historyzmem i akademizmem; nastąpiła faza modernizmu wywodzącego się z funkcjonalizmu, stylu międzynarodowego, aby równolegle rozwijać wątki regionalne. Następnie w latach 80. pojawiły się wątki postmodernistyczne aż do współczesnych nam wielorakich nurtów.*³²⁶

Dodatkowym wyzwaniem dla architektów stała się nowa sytuacja Pomorza, które po II wojnie światowej w części wschodniej zwanej „Pomorzem Tylnym” znalazło się w granicach dwóch państw Polski i Niemiec, niemieckie „Pomorze Tylnie” to polskie Pomorze Zachodnie.³²⁷ Całkowita wymiana ludności i zmiana doktryny religijnej powodowała konieczność znalezienia rozpoznawalnej nowej formy symbolu, utożsamianego z polskością, który miał być gwarantem tożsamości kulturowej. Pomimo istniejących na tym terenie przedwojennych świątyń katolickich,³²⁸ to pierwsze kościoły, które zaplanowano, w założeniu

³²⁵ J. Sz. Wroński, *Kościoły Krakowa ...*, op. cit., s. 285.

³²⁶ B. Malinowska-Petelenz, *Architektura sakralna dziś ...*, op. cit., s. 249.

³²⁷ A.M. Szyski i Wojciech Pawłowski, *Wiejskie budowle sakralne na Pomorzu Zachodnim ...*, op. cit., s. 183

³²⁸ *Archidiecezja Szczecińsko-Kamieńska...* op. cit., s. 21. Na obecnym terenie archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej zachowały się tylko nieliczne kościoły czy kaplice rzymskokatolickie

miały stanowić zerwanie z zastaną spuścizną kulturową i zaznaczyć ponowną obecność Kościoła katolickiego na Pomorzu. W odbiorze społecznym obiekty te stanowią wartość pozasymboliczną, wartość sztuki. Ponadczasowe w tym względzie staje się stwierdzenie S. Giediona: „*Architektury nie można ograniczać wyłącznie do budynków, które zrealizowano. Architektura stanowi część życia tak jak sama jest częścią sztuki. Jako część życia jest ona bardziej niż jakakolwiek gałąź sztuki zależna od woli ogółu; od jego pragnień urzeczywistnienia czy odrzucenia jakiegoś planu. W architekturze miernik wartości jest równie istotny jak miernik wartości jej twórcy*”³²⁹.

8.1.2. Cechy formy współczesnego kościoła w archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej

Jak wynika z przeprowadzonej analizy porównawczej kościoły objęte kwerendą (tab. 8) powstały na podstawie różnych kształtów rzutu i typu układów przestrzennych. Pośród tych obiektów wykształcił się typ kościoła o cechach najczęściej powielanych: o podłużnym rzucie, jednonawowy, z wyraźnym podkreśleniem układu osiowego z ukierunkowaniem na ołtarz, z wyodrębnionym z rzutu prezbiterium i z wyodrębnioną w bryle wieżą – całość świątynię o zwartej bryle. Jednak na kanwie wspólnych cech powstałe obiekty różniące się od siebie formą. Najczęściej stosowany przez architektów podłużny **rzut**, to „*klasyczny typ kościoła-drogi*”³³⁰ – widoczne jest tu nawiązywanie do powszechnie uznawanego i rozpoznawalnego historycznego wzorca kościoła bazyliki. Chrystocentryzm i „*specyfika warunków jakich wymaga liturgia katolicka, skłania do usytuowania symbolicznego centrum kościoła (ołtarza w prezbiterium) poza geometrycznym środkiem założenia*”³³¹. Plany centralne nie zostały jednak silnie rozpowszechnione zarówno w archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej, jak i w innych częściach kraju. K. Kucza-Kuczyński napisał, że „*względnie łatwe jest klasyfikowanie świątyń z punktu widzenia wspólnototwórczych cech wnętrza. Forma posoborowej równości*

w Szczecinie – kościół p.w. św. Jana Chrzciciela,
w Goleniowie – kościół p.w. św. Jerzego,
w Gryficach – kościół p.w. Najświętszego Serca Jezusowego,
w Chojnie – kościół p.w. Najświętszego Serca Jezusowego,
w Trzebiatowie – kościół p.w. św. Gertrudy,
w Dębnie Lubuskim – kaplica p.w. św. Antoniego,
w Świnoujściu – kaplica p.w. Stella Maris,
w Międzyzdrojach – kaplica p.w. Stella Matutina.

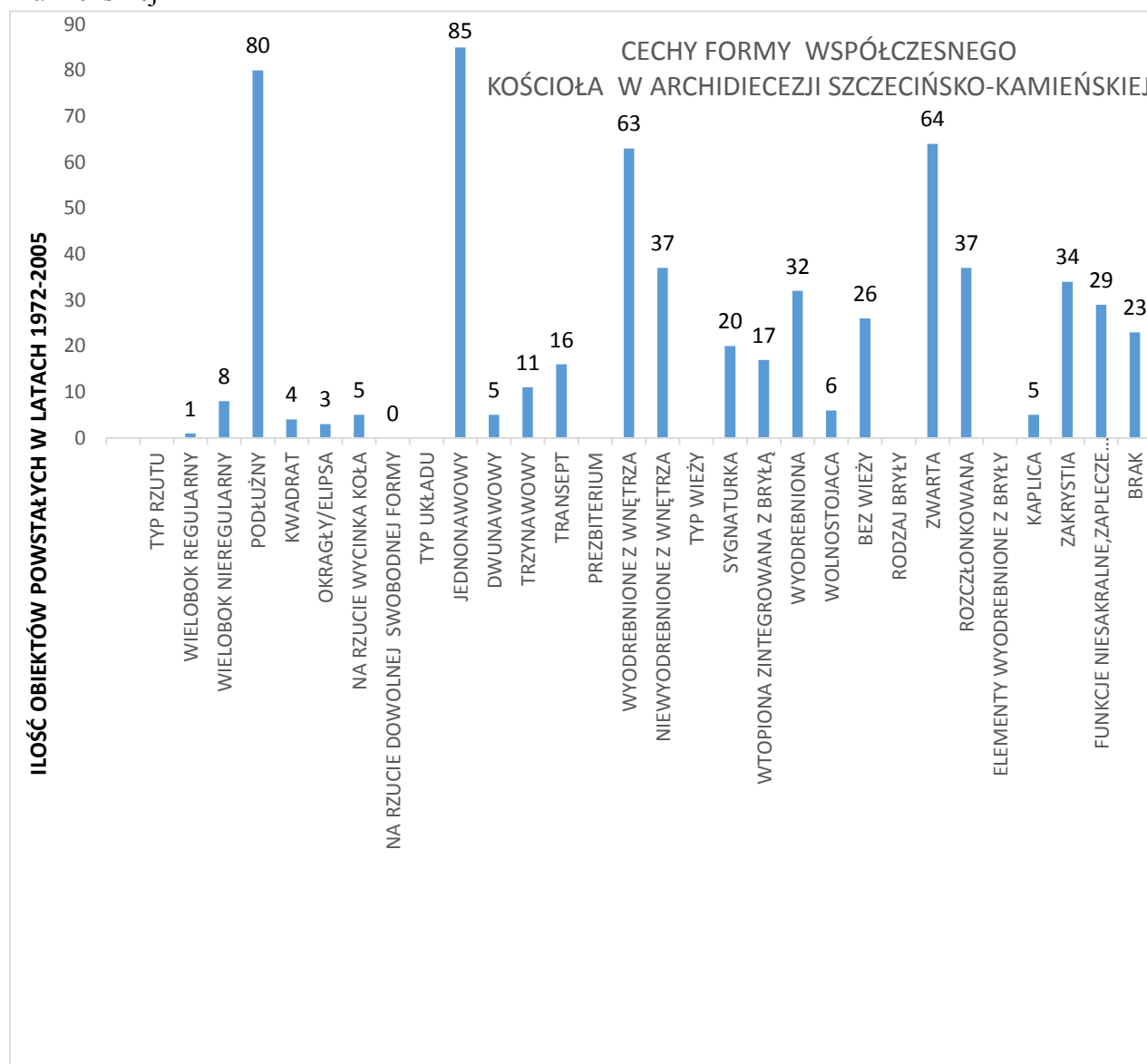
³²⁹ S. Giedion, *Przestrzeń, czas ... op. cit.*, s. 570.

³³⁰ J. Sz. Wroński, *Kościół Krakowa ... op. cit.*, s. 306.

³³¹ J. Rabiej, *Tradycja i nowoczesność... op. cit.*, s. 111.

kontaktu wszystkich wiernych ze strefą prezbiterium skłoniła wielu twórców do poszukiwań rozwiązań planu świątyni jako przede wszystkim wnętrza jednoprzestrzennego, o geometrii centralnej lub zbliżonej do układu centralnego”³³².

Tab. 8. Zestawienie cech formy współczesnego kościoła w archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej

Źródło: opracowanie autorskie.

Z analizy wynika, iż podjęto jedynie kilka prób opracowania świątyni na podstawie różnych rzutów centralnych, np. na rzucie elipsy powstał kościół p.w. św. Wojciecha w Świnoujściu (1974), na rzucie koła powstała kaplica p.w. Niepokalanego Serca NMP na osiedlu Słonecznym

³³² K. Kucza-Kuczyński, *Nowe kościoły...* op. cit., s. 4.

w Szczecinie (1987). Natomiast na rzucie kwadratu ustawionym po przekątnej pojawiły się w badanym przedziale czasowym cztery kościoły. W osiowo ukształtowanym wnętrzu ołtarz ustawiono w narożniku na przekątnej kwadratu, a ławki usytuowano promieniście wokół strefy ołtarza, co umożliwiło wiernym lepszą widoczność i koncentrację. Kościoły te zaprojektowano z ukierunkowaniem diagonalnym na ołtarz. Takie obiekty powstały w Pobierowie (1984), w Gąbinie (1985), Chomętowie (1988) oraz w Szczecinie p.w. św. Dominika (1996). Innym przykładem poszukiwania najdogodniejszego rozplanowania rzutu są obiekty podłużne o zdefiniowanym układzie rzutu wewnętrznej przestrzeni na rzucie krzyża greckiego, np. kościół w Pniewie (2000).

Plan centralny ulegał wielu przekształceniom, w rezultacie żaden z kościołów nie ma ołtarza ustawionego centralnie na środku, mensa ustawiona jest zawsze w przestrzeni prezbiterialnej, najczęściej na osi od wejścia, natomiast ławki dla wiernych ustawione są promieniście do ołtarza, co stwarza dla wiernych najdogodniejsze uczestnictwo we mszy. Jedynym całkowicie centralnym rozwiązaniem z ołtarzem, wokół którego gromadzą się wierni, jest dolna kaplica w kościele p.w. św. Kazimierza w Policach, użytkowana przez grupy nekatechumenatu. Przeobrażenia planu centralnego, przez jego obudowanie innymi pomieszczeniami pomocniczymi, stworzyło pewien rodzaj kościoła podłużnego o centralnym układzie nawy zbliżonej do kwadratu, gdzie wnętrze odbierane jest jako symetryczne, a sama część nawy tworzy niemalże kwadrat – takie rozwiązania mają np.: kościół p.w. Michała Kozala BM w Świnoujściu (1989), kościół p.w. Bożego Ciała w Szczecinie (1994), jak również p.w. Chrystusa Dobrego Pasterza w Szczecinie.

Architekci poszukiwali rozwiązań, które najbardziej odpowiadałyby założeniom soborowym, tworząc nowe **typy świątyń**. Pojawiły się pojedyncze rozwiązania, których do dziś nie powielono, np. oparty na rzucie wycinka koła kościół p.w. św. Krzyża w Szczecinie (1972), kościół w Rewalu (1976), kościół p.w. św. Brata Alberta w Szczecinie, jak również opartych na nieregularnym układzie rzutu, np. p.w. Miłosierdzia Bożego w Szczecinie (1981), p.w. Miłosierdzia Bożego w Stargardzie Szczecińskim (1983), p.w. Nawiedzenia NMP w Szczecinie (1987). Pośród omawianych świątyń w III³³³ okresie pojawił się typ kościoła o układzie podłużnym z transeptem – jest to swoisty powrót do form historyzujących. Transept pojawił się w zmodyfikowanym kształcie, o ściętych narożnikach, zakończeniu ścianą parawanową, jednak w swej genezie odnosi się do układu rzutu krzyża łacińskiego, tak jest np. w kościele

³³³ Kościół podłużny z pseudotranseptem pojawił się jednorazowo w I okresie w Przybiernówku.

p.w. św. Kazimierza w Policach (1992), w kościele w Przecławiu (1992), w kościele p.w. Niepokalanego Serca Maryi w Gryfinie (1997), jak również w kościele p.w. św. Faustyny Kowalskiej w Szczecinie. Modyfikację transeptu – próba wyodrębnienia w rzucie – zastosowano w kościele p.w. Chrystusa Dobrego Pasterza w Szczecinie, gdzie architekt wprowadził ścięcia i zaokrąglenia ostrych kątów.

Większość kościołów była jednak budowana na planie podłużnym, z ukierunkowaniem na ołtarz, o kształcie wnętrza w przestrzeni nawy, zbliżonym do kwadratu.

Przestrzeń kościoła posoborowego miała w swym założeniu pomóc wiernym w zrozumieniu i przeżywaniu liturgii, skupiać wiernych w jednorodnej, jednoprzestrzennej świątyni z ukierunkowaniem na ołtarz. „*Jednoprzestrzenność to zatem przestrzeń architektonicznej wolności niczym nie skrępowanej*”³³⁴. W II okresie szczególnie widać, iż układ powstałych wewnątrz kościołów architekci dostosowali do założeń jednoprzestrzenności, jedynie w dwóch przypadkach pojawiły się rozwiązania układu trójnawowego³³⁵, a w pięciu przypadkach układu dwunawowego³³⁶. Przesłania soborowe oraz rozwijające się nowe technologie budowlane, dające możliwość pozbycia się wszelkich przeszkód – filary, kolumny, podpory – były dodatkowym czynnikiem wpływającym na kreację świątyni jednonawowej, jednoprzestrzennej o układzie wnętrza przestronnego z wyeksponowaną przestrzenią ołtarza. Natomiast w III okresie widoczny jest powrót do kościoła bazyliki. Pojawiło się dziewięć świątyń opartych na tradycyjnym trójnawowym układzie, a są to m.in.: kościół p.w. Niepokalanego Serca MP w Szczecinie, p.w. św. Kazimierza w Policach, p.w. św. Ottona w Szczecinie, p.w. św. Stanisława i Bonifacego BM w Świnoujściu, p.w. św. Rafała Kalinowskiego w Nowogardzie.

W powstałych kościołach **prezbiterium** jest w większości wyodrębnione w rzucie i we wnętrzu tworzy nieznacznie wycofaną w głąb przestrzeń z miejscem na ołtarz, w kilku przypadkach podkreślona łukiem tęczowym, np. w kościele we wsi Paprotno, w Siekierkach, we wsi Rów, w Niechorzu, w Dargobądziu. Jedynie w mniej niż połowie obiektów architekci zrezygnowali z wyodrębniania prezbiterium. Faktyczny powrót do zaznaczania i wydzielania prezbiterium ze strefy sacrum widoczny jest w III okresie. Rzadkością są proste ściany prezbiterialne, a najczęściej prezbiterium przybiera kształty linii prowadzonej po łuku, bądź ściany parawanowej lub o nieregularnym zakończeniu. W strefie prezbiterium powszechne jest

³³⁴ J. Sz. Wroński, *Kościół Krakowa ...*, op. cit., s. 313.

³³⁵ Kościół p.w. Miłosierdzia Bożego w Stargardzie Szczecińskim, oraz kościół w Siekierkach.

³³⁶ M.in. kościół w Dziwnowie, w Dziwnówku w Wielgowie.

stosowanie wąskich pionowych okien jako ukryte boczne światło szczelinowe, które jest niewidoczne dla wiernych, a doświetla strefę przewodniczenia. Z pozoru jednoprzestrzenne świątynie we wnętrzu nie zostały pozbawione wewnętrznych przestrzeni indywidualnego skupienia. Elementem rozbicia i podziału wprowadzonego do układu stały się ściany parawanowe, zygzakowate i łamane. Kształty tych płaszczyzn zestawiono ze sobą pod różnymi kątami, przełamując w ten sposób prostą ścianę stworzyły wewnętrzne wnęki, możliwe do zagospodarowania ławkami i konfesjonalami. W tych przestrzeniach pojawiły się również przeszklenia na całej wysokości, bądź jako szczelinowe okna, stanowiące pośrednie doświetlenie nawy. Ten rodzaj kreowania wewnętrznej przestrzeni sacrum zastosowali w swych obiektach A.M. Szymiski³³⁷, J. Okniński³³⁸, W. Zaborowski³³⁹. Pomimo przewagi jednoprzestrzennych i jednonawowych wnętrz, to sporą część tworzą świątynie z transeptem. Z reguły pełni on rolę bocznych kaplic lub wnęk modlitewnych z ołtarzami bocznymi (np. w Nowogardzie p.w. św. Rafała Kalinowskiego, p.w. MB Fatimskiej, jak również kościoły w Szczecinie: p.w. Opatrzności Bożej, p.w. Przemienienia Pańskiego, p.w. św. Faustyny Kowalskiej). W analizowanych rozwiązaniach pojawia się pseudotransept, który stanowił formalny zabieg, tworzący wnękę rozbijającą prostą ścianę w celu uzyskania dodatkowej przestrzeni, np. na ołtarz boczny.

Ważnym elementem formy kościoła była **wieża**, która wyłaniała się z sylwety miasta, w obszarach podmiejskich była widoczna z dużej odległości i stanowiła punkt charakterystyczny naprowadzający do centrum miasta lub wsi. Od czasu, kiedy przestała pełnić rolę dominanty wysokościowej w nowoczesnym rozwijającym się mieście, stała się wieżą, która, oprócz funkcji symbolicznej czy funkcjonalnej, pełni rolę znaku i detalu, jak również ozdoby. We współczesnych obiektach sakralnych, powstałych w badanym okresie, wieża przybiera różną formę, jednoznacznie nie można przypisać jej konkretnego kształtu, ponieważ pojawia się jako wtopiona i zintegrowana z bryłą lub też jako wychodząca z jednej płaszczyzny ściany, np. w kościele p.w. św. Krzyża w Szczecinie, p.w. Miłosierdzia Bożego w Szczecinie, p.w. Nawiedzenia NMP w Szczecinie-Dąbiu oraz w Dargosławiu i Wysokiej Kamieńskiej. Kształt, jaki przybierają, porównać można jedynie do rzeźbiarsko uformowanych płaszczyzn, o zmiennych proporcjach zwieńczonych krzyżem. Kolejnym rozwiązaniem są kubiczne wieże dostawione do rzutu o formie przechodzącej z przestrzennego kształtu w typową wieżę,

³³⁷ Kościół p.w. św. Jerzego w Goleniowie, p.w. Miłosierdzia Bożego w Szczecinie.

³³⁸ Kościół w Gąbinie, w Chomętowie, w Przybiernówku.

³³⁹ Kościół w Międzywodziu, p.w. Nawiedzenia NMP w Szczecinie-Dąbiu, p.w. św. Dominika w Szczecinie.

zwieńczoną hełmem zakończonym krzyżem, np. w kościele we Wrzosowie, Międzywodziu, Przybiernówku, Osinie, Dargobądziu, jak również w kościele p.w. św. Brata Kalinowskiego w Nowogardzie oraz w kościele p.w. Chrystusa Dobrego Pasterza i p.w. Opatrzności Bożej w Szczecinie. Swoim kształtem odwołują się do tradycji wież kościołów wiejskich, które z reguły umieszczone były w ścianie szczytowej lub dostawione do niej³⁴⁰. Wielokrotnie kościoły projektowane były bez wieży, a jedynie znak krzyża czy też sygnaturka z krzyżem stanowiły znak informujący o funkcji obiektu. Pośród przeanalizowanych obiektów 25 procent stanowią kościoły bez wieży. Na ich fasadach dominuje krzyż lub też wieńczy on kalenicę, jak również bywa umieszczony nad portalem wejściowym. Brak wieży wiązał się najczęściej z trudnościami finansowymi. W wielu przypadkach była ona zaplanowana i nie została zrealizowana, jak np. w kościele p.w. św. Kazimierza w Policach czy p.w. Przemienienia Pańskiego, p.w. św. Dominika w Szczecinie. Rzadkością są kościoły z wolno stojącą wieżą, np. kościół p.w. Bożego Ciała, p.w. Najświętszego Odkupiciela w Szczecinie oraz kościół w Siekierkach i w Dębicy.

Różnorodność jest odnajdywaniem sensu i wartości. Właśnie drażenie w różnorodnych pomysłach, koncepcjach, elementach scalających i skupiających strefę ołtarza pozwala różnie i w sposób wolny, choć zdeterminowany celem i zadaniem, kształtować konkretną przestrzeń sacrum kościelnego³⁴¹. Ta różnorodność brył kościołów jest wynikiem poszukiwań ich autorów każdorazowo indywidualnych rozwiązań, przez połączenie elementów składowych bryły, wyrażonych wieżą, dachem, rodzajem doświetlenia, fasadą, portalem, czytelną bądź ukrytą symboliką oraz zastosowanym materiałem, jak również wewnętrznym ukształtowaniem plastyki strefy sacrum.

Dachy świątyni budowanych na przełomie lat 70. i 80. to różnorodne kształty przyjętych rozwiązań. Pierwsze powstające na tym terenie kościoły tworzone z wykorzystaniem nowych technologii, a najłatwiej dostępnym materiałem budowlanym był wówczas beton i żelbet. Żelbet, powszechnie wykorzystywany jako materiał również w konstrukcji dachów, dawał wiele możliwości, zarówno tworzenia dużych rozpiętości, jak i dachowo-ściennych przestrzeni. Pojawiły się wówczas kościoły z płaskimi dachami, np. kościół w Wielgowie czy w Dziwnowie, jak również z dachami dwuspadowymi o różnych kątach nachylenia połaci, z przesunięciem kalenicy, z wprowadzonym w nie świetlikiem górnym, który doświetla przestrzeń nawy. Rzadkim przykładem wśród powstałych obiektów są rozwiązania dachowo-

³⁴⁰ A.M. Szyski i W. Pawłowski, *Wiejskie budowle sakralne...*, op. cit., s. 187-190.

³⁴¹ H. Nadrowski, *Sacrum czasoprzestrzeni* ..., op. cit., s. 296.

ścienne czy dachu wiszącego, jak np. kościół p.w. św. Krzyża w Szczecinie. Głównym jednak rozwiązaniem przyjętym w większości obiektów jest dach dwuspadowy i łamany – w latach 90. i późniejszych dodatkowo wzbogacono go o lukarny dachowe. Kształt okna stanowił rodzaj detalu – pojawiły się lunety kierunkowe skierowane bezpośrednio na strefę ołtarza. Świetliki dachowe na całej długości nawy, oświetlenia górne kierunkowe oraz okna pionowe, przeszklenia w ścianach parawanowych, jako najczęściej występujące w pierwszym przedziale czasowym. Natomiast w latach późniejszych zauważalna jest tendencja do stosowania oświetlenia szczelinowego, wąskich pionowych okien ukrytych za strefą ołtarza. Stosowane jest ono jako doświetlenie pośrednie. Również wprowadzono oświetlenie pasmowe z pionowych okien, a całkowicie zanikła idea światła górnego, kierunkowego z płaszczyzny dachu. Typowym oświetleniem wnętrza kościoła stało się światło pośrednie, docierające z prezbiterium, oświetlające smugami miejsca ołtarza oraz światło z okien w ścianach nawy.

Wnętrza kościołów nie zawsze prezentują zgodny charakter z zewnętrznym wizerunkiem bryły. Dualizm daje się zauważyć zwłaszcza w tych obiektach, które swą współczesną formą bądź też prostotą i w założeniu ascetyczną architekturą odbiegają od gustów ich użytkowników. Pierwotne proste wnętrza, odzwierciedlające założenia formy, zostały po latach użytkowania wzbogacone plastyką i kolorami wnętrza o znacznie bogatszym charakterze niż zakładała to pierwotna idea i forma kościoła³⁴². Wnętrze kościołów podporządkowano przede wszystkim liturgii. Jego funkcjonalność związana jest z jej sprawowaniem. W kościele liturgia stanowi rdzeń, wokół niej powstaje funkcjonalne wnętrze stanowiące o bryle kościoła. Jak pisze Wroński „*Architektoniczna jakość i liturgiczna godność muszą z sobą korelować, a wystrój winien być zharmonizowany, zestrojony z architekturą kościoła*”³⁴³. To założenie było trudne do osiągnięcia, zwłaszcza że wiele kościołów pełniło swą funkcję z wystrojem tymczasowym, a w miarę uzupełniania i doposażania, często ponad planowane elementy, zapominano o charakterze samej bryły.

Fasady w większości przeanalizowanych kościołów podkreślono i zaakcentowano wieżą, np. zintegrowaną z bryłą, stanowiącą zaznaczenie strefy wejściowej, portalem wejściowym, pasmami pionowych pilastrów, oknami, bądź wzbogacono wyodrębnioną w bryle wieżą bądź dostawioną do niej, która pełni dodatkowo rolę wertykalnego akcentu. W II okresie detal na elewacji był bardzo skromny, wręcz nie istniał. Zauważalnym stosowanym detalem na elewacji była faktura bądź kolor materiału, uzewnętrznione elementy konstrukcyjne bryły,

³⁴² Przykładem mogą być tu np. kościół w Dziwnówku, w Wielgowie, w Szczecin-Dąbiu.

³⁴³ J. Sz. Wroński, *Kościół w Krakowie* ..., op. cit., s. 343.

przeszklenia stanowiące rozbitcie płaszczyzny ściany. W późniejszych latach dodatkowo wzbogacono elewacje o pilastry, oblamówki okien, zwieńczenia nad lukarnami w kształcie mitry. Portale w III okresie zyskały większe znaczenie. W podkreślaniu ich w paśmie dolnym elewacji wejściowej pojawił się detal, np. zmiana materiału np. cegła klinkierowa, kamień, powyżej szczelinowe okno, pilastry, zadaszenia. Detalem na elewacji stał się również symbol krzyża, stanowiący przeróżne plastyczne opracowania, umieszczony na budynku, na wieży, jak również w formie okien, jak i u szczytu dachu. Obiekty sakralne wypełniające przestrzeń osiedli mieszkaniowych w elewacji frontowej mają podkreślone wejście, jednakże ich bryła często nie jest usytuowana ani frontem do głównej drogi, ani w linii zabudowy. Front tych obiektów podkreślony jest najczęściej dużym placem przykościelnym. Wśród obiektów o silnej, czytelnej fasadzie znalazły się również obiekty o charakterze rzeźbiarskim oraz o dynamicznie ukształtowanej bryle bez podkreślonej fasadowości, lub określenia jej prymatu, np. kościół p.w. św. Wojciecha w Świnoujściu, jak również p.w. św. Krzyża, p.w. Miłosierdzia Bożego, p.w. św. Brata Alberta w Szczecinie, oraz p.w. Miłosierdzia Bożego w Stargardzie Szczecińskim i kościół w Niechorzu.

„Historia tworzenia form architektonicznych dostarcz wielu przykładów uzależnienia ich nie tylko od materiałów i techniki co od ogólnych koncepcji filozoficznych epoki (...).³⁴⁴ Każdy z podokresów cechuje się więc charakterystycznymi dla siebie **materiałami** budowlanymi. Najczęściej stosowane do budowy kościołów materiały wynikały z ich dostępności i finansowych możliwości oraz ze skali obiektu i technologii. W II okresie najczęściej wykorzystywany był beton oraz żelbet. Ściany, stropy, stropodachy, połączenia dachowe wykonywane były przy jego użyciu. Stanowił on też element wykończeniowy elewacji jako beton architektoniczny. Rzadkością było łączenie materiałów. Pod koniec lat 80. materiałem zarówno do budowy, jak i wykończenia zewnętrznego i wewnętrznego, była cegła i cegła klinkierowa. Zmiany na rynku gospodarczym oraz większa dostępność różnorodnych materiałów budowlanych zapoczątkowały stosowanie technologii budowy dogodnej dla przyjętych rozwiązań projektowych. Jednocześnie powrócono do tradycyjnej technologii murowanej i materiałów typu cegła, kamień, drewno. Widoczne jest to szczególnie na wsiach przy budowie małych obiektów. W wielu przypadkach zastosowano także łączenie technologii murowanej, żelbetowej, szkieletowej i drewnianej. Łączenie materiałów – drewna, szkła, klinkieru, kamienia, stali, betonu – spowodowało wprowadzenie nowej możliwości

³⁴⁴ M. Szafrowski, *Struktura warstwowa dzieła architektonicznego, Problemy architektury w świetle współczesnej praktyki*, Seminarium ZG SARP Tuczno – 1980, s. 237-239.

formowania zarówno wnętrza, jak i samej bryły. Widoczną różnicą pomiędzy omawianymi okresami jest podział na obiekty wybudowane z betonu i cegły, szczególnie jako materiału wykończeniowego. Można to wyraźnie odczytać, ponieważ pierwsze kościoły betonowe i żelbetowe w pierwotnej³⁴⁵ swej kolorystyce były białe, jedynie otynkowano zarówno ich elewacje, jak i wnętrza. Klinkierowe kościoły zaczęły pojawiać się dopiero pod koniec lat 80. Większość kościołów klinkierowych powstała jednak w III okresie. Materiał ten ze względu na swą dostępność, trwałość oraz walor użytkowy zyskał przewagę w budownictwie sakralnym. Stosowano jego różne kolory, niejednokrotnie łącząc je, tworząc detale, fakturę elewacji. Natomiast, łącząc go z wyprawami tynkarskimi, stosowano we wnętrzu jako materiał wykończenia ścian.³⁴⁶

Symbolika obiektów sakralnych w II okresie odnosiła znacznie większe znaczenie ze względu na wymowny charakter obiektu w przestrzeni – była ona widoczna w bryle kościoła, np. kościół przypominający łódź³⁴⁷, serce³⁴⁸, namiot³⁴⁹, pękającą skałę,³⁵⁰ koronę, z zawartym symbolem odnoszącym się do dekalogu³⁵¹ – brama³⁵², kwadrat³⁵³, biały kolor³⁵⁴. W późniejszych latach symbolika czytelna jest tylko w rzucie kościołów, szczególnie tam, gdzie występuje transept. Kościoły mają rzut krzyża łacińskiego. Zewnętrzne kodowanie, uzewnętrznianie symboli, charakterystyczne w II okresie, w III przeniosło się do wnętrza kościoła i ołtarz stał się przepełniony symbolami. Symbolika występuje również w detalach, np. kształcie okien, ich zwieńczeniach, np. trójkątnym bądź o kształcie kwadratu, ustawionego po przekątnej, w liczbach okien, drzwi wejściowych, jak również we wnętrzu w liczbie kolumn i pilastrów.

„W kontekście przestrzennym kościół stanowi wyjątkowy i wyróżniający się obiekt architektoniczny”³⁵⁵. Forma kościoła sama w sobie stanowi wzniosły symbol dzięki pełnionej

³⁴⁵ Kolorystyka kościołów w założeniu projektowym pozostawała biała, niestety w ostatnich latach (po 2010) zaczęto odnawiać elewację tych obiektów nadając im kolor, często zmieniając ich wizerunek, np. kościół w Dziwnówku, w Stuchowie.

³⁴⁶ Rozwiązania takie widoczne są np. w kościele p.w. św. Dominika, p.w. Chrystusa Dobrego Pasterza w Szczecinie.

³⁴⁷ Kościół w Dziwnowie, Rewalu, p.w. św. Brata Alberta w Szczecinie.

³⁴⁸ Symbol serca widoczny jest na rzucie, w kształcie dachu w kościołach p.w. św. Krzyża w Szczecinie, Rewalu p.w. św. Brata Alberta w Szczecinie.

³⁴⁹ Większość kościołów o dachu dwuspadowym bądź łamanym ma zawarty symbol namiotu, np. kościół w Dębicy, Dziwnówku, Zatomiu, Pobierowie.

³⁵⁰ Kościół p.w. Miłosierdzia Bożego w Szczecinie.

³⁵¹ Kościół p.w. św. Wojciecha w Świnoujściu.

³⁵² Kościół w Gąbinie, Chomętowie, p.w. Michała Kozala BM w Świnoujściu.

³⁵³ Kościół w Gąbinie, Chomętowie, w Pobierowie

³⁵⁴ Większość kościołów I okresu posiada elewacje w białym kolorze.

³⁵⁵ H. Nadrowski, *Sacrum czasoprzestrzeni...*, op. cit., s. 296.

funkcji w przestrzeni. Poszukiwanie nowej formy „kościoła posoborowego”, jak i rozwiązań stylistycznych, odpowiadających, zdaniem autorów, przemianom, które nastąpiły w liturgii, widoczne jest w realizacjach twórców całego badanego okresu. W II okresie znaczącą rolę w tworzeniu obiektów sakralnych przejęło czterech architektów,³⁵⁶ natomiast w III okresie zdecydowaną dominację twórczą wiedzie jeden autor,³⁵⁷ który wprowadził do architektury sakralnej powtarzalność obiektów na podstawie swoich autorskich podstawowych form, każdorazowo dostosowując je do potrzeb i lokalizacji nowego kościoła.

W twórczości architektów widoczne jest łączenie nowoczesnych technologii, treści religijnych, symboliki, poszukiwanie związków z tradycją, zaznaczanie tożsamości kulturowej przeplatanej z panującymi nowymi tendencjami w architekturze zarówno postmodernistycznymi, rzeźbiarskimi, strukturalnymi, jak i wątkami architektury ekspresyjnej. W ostatnich latach zauważa się tzw. *nowy regionalizm, stanowiący próbę witalizacji tradycji w poszukiwaniu kulturowej tożsamości*.³⁵⁸ W przypadku Pomorza Zachodniego jest to forma twórczej kontynuacji tradycji, powrotu do form historycznych, o których w swej książce pisał J.Sz. Wroński. Tu w archidiecezji odnosi się to do pierwszych kościołów, co szczególnie zauważa się w obecnym czasie wśród realizowanych obiektów i tych, które są jeszcze w opracowaniu. Z przeprowadzonych badań określonego przedziału czasowego oraz przeglądu najnowszych realizacji wynika, iż silnie zakorzeniony w świadomości społecznej wzorzec kościoła o formie historyzującej nadal jest postrzegany przez inwestora kościelnego oraz wiernych jako aktualny wyznacznik sakralności. Wobec zapoczątkowanych poszukiwań i przemian stylistycznych, jakie rozpoczęły się w II okresie, ważne stały się pierwsze świątynie, ponieważ swą zdecydowaną współczesną formą odcięły się od historycznego wzorca, stały się również pierwszymi w pełni realizowanymi posoborowymi świątyniami, tworzonymi w duchu nowej liturgii. Z doświadczeń ubiegłych dziesięcioleci i różnorodności form, które powstały, te najbardziej współcześnie tworzone świątynie na powrót czerpią z form historyzujących, najczęściej przekształcając i dostosowując je do wymagań inwestora kościelnego. Jedynie kościół w Mierzynie (ryc. 90, 91) zawiera w sobie zebrane doświadczenia poprzedników i przekłada je na płaszczyznę współczesnej formy, przemawiającej duchową prostotą, spełniając założenia soborowe.

³⁵⁶ Wśród wiodących twórców obiektów sakralnych I okresu należy wymienić A.M. Szymskiego, J. Oknińskiego, Z. Abrahamowicza, W. Zaborowskiego

³⁵⁷ Dominującym twórcą II był W. Zaborowski, obok niego pojawiają się również A.M. Szymski, M. Rozwarski.

³⁵⁸ J.Sz. Wroński, *Kościół Krakowa ...*, op. cit., s. 444.

W sposób jednoznaczny większość z przedstawionych obiektów ukazuje tendencje twórcze ich autorów (fot. 161 – 171, ryc.83 - 89). Czy rzeczywiście architekci zaczynają „...odczuwać, że starsze, rodzime technologie są tak samo wartościowe jak te nowe i zauważać, że poprzednie wiary – narodowe, ideologiczne i religijne – nie mogą stać się niemodne...”³⁵⁹ Te współczesne kościoły z XXI wieku są zaprzeczeniem słów „Dziś jest nie do pomyślenia, w każdym razie jest mało prawdopodobne, by jakiś architekt projektował w stylu klasycznym czy gotyckim, ponieważ jakoś wyszliśmy poza te wczesne okresy historii pod względem technologii, wiary i struktury społecznej. Argumentuje się, że nasze nowoczesne budownictwo oparte jest na najnowszej technice produkcji szkła, stali i betonu”³⁶⁰. Jednocześnie można uznać, iż najlepsze i najciekawsze, zdaniem autora, dokonania twórcze w dziedzinie architektury sakralnej przypadają na II okres, a reprezentują je właśnie w dużej mierze obiekty ze stali, betonu i szkła, a są to m.in.: kościół p.w. św. Krzyża w Szczecinie, Miłosierdzia Bożego w Szczecinie, p.w. św. Brata Alberta w Szczecinie, św. Jerzego w Goleniowie, św. Wojciecha w Świnoujściu, św. Józefa w Dziwnowie, św. Michała Archanioła w Goleniowie, Najświętszego Odkupienia w Szczecin-Dąbiu.

Fot. 161. Parafia p.w. św. Tomasza Apostoła, kościół Dzieci Fatimskich, Załom, arch. M. Rozwalski, w realizacji

Źródło: <http://www.dziecifatimskie.szczecin.pl/index.php> 2015 r.

³⁵⁹ Ch. A. Jencks i in., *Architektura późnego modernizmu i inne eseje*, Arkady, Warszawa, 1989, s. 176.

³⁶⁰ Ibidem, s. 176.

Fot. 162. Kościół p.w. Chrystusa Króla Wszechświata w Dołujach, budowa 27 lipca 2007
Źródło: <http://dolujeparafia.pl/> 2015 r.

Fot. 163. Kościół p.w. Chrystusa Króla Wszechświata, Dołuje, budowa 27 lipca 2007
Źródło: <http://dolujeparafia.pl/> 2015 r.

Fot. 164. Kościół p.w. Chrystusa Króla Wszechświata,
Dołuje, budowa 27 lipca 2007

Źródło: <http://dolujeparafia.pl/> 2015 r

Fot. 165. Kościół filialny p.w. MB Fatimskiej, Kościno (Dołuje) 2013

Źródło: <http://dolujeparafia.pl/> 2015 r.

Fot. 166. Kościół filialny p.w. MB Fatimskiej, Kościno (Dołuje) 2013

Źródło: <http://dolujeparafia.pl/> 2015 r.

Fot. 167. Kościół w budowie od 2013, Chomino, arch. Adam Barczyk, forma nawiązująca do neoromanizmu, z wykorzystaniem rodzimego materiału otoczeków, granitowych kwart, dostępnej w okolicy cegły rozbiórkowej
Fot. autor.

Fot. 168. Kościół w budowie od 2013, fasada wejściowa, Chomino, arch. Adam Barczyk
Fot. autor.

Fot. 169. Kościół p.w. NMP Matki Kościoła, Bezzrecze, w budowie, arch. Jerzy Nowak

Źródło: http://parafia-bezzrecze.pl/wp-content/uploads/2015/10/01_1.jpg 2015 r.

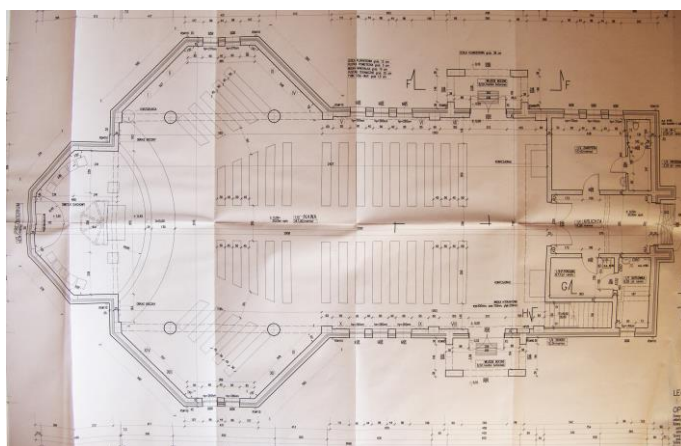
Fot. 170. Kościół p.w. NMP Matki Kościoła, Bezzrecze, w budowie, arch. Jerzy Nowak

Źródło: http://parafia-bezzrecze.pl/wp-content/uploads/2015/10/60_1-1024x683.jpg 2015 r.

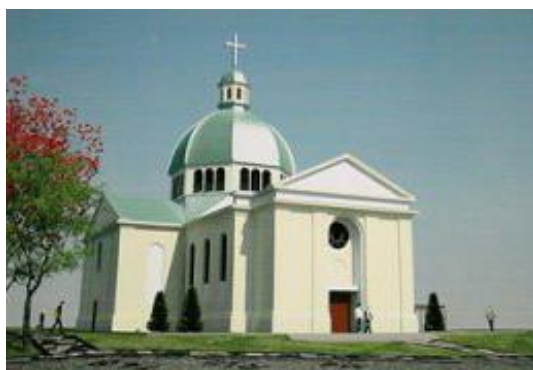
Ryc. 82. Kościół p.w. Przemienienia Pańskiego, Stargard Szczeciński, w realizacji od 2013, arch. Aneta Dudaczyk

Źródło: archiwum parafii, 2014 r

Ryc. 83. Rzut Kościoła p.w. Przemienienia Pańskiego, Stargard Szczeciński, w realizacji od 2013, arch. Aneta Dudaczyk
Rzut ten przypomina istniejący kościół p.w. Chrystusa Dobrego Pasterza w Szczecinie, a elewacja całkowicie odwzorowuje kościół p.w. św. Mikołaja w Szczecinie.

Źródło: archiwum parafii, 2014 r.

Ryc. 84. Kościół p.w. św. Jadwigi Królowej, Kijewo, realizacji od 2014, arch. Elżbieta Ułasik

Źródło:<http://swjadviga.szczecin.pl/images/phocagallery>, 2015 r

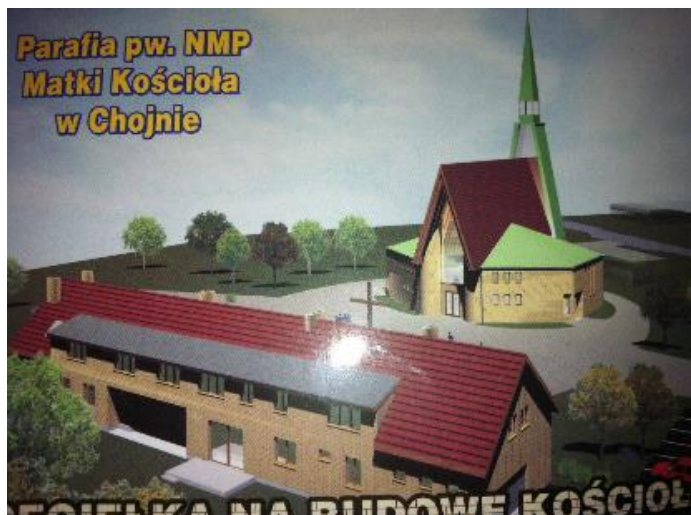

Ryc. 85. Kościół p.w. św. Jadwigi

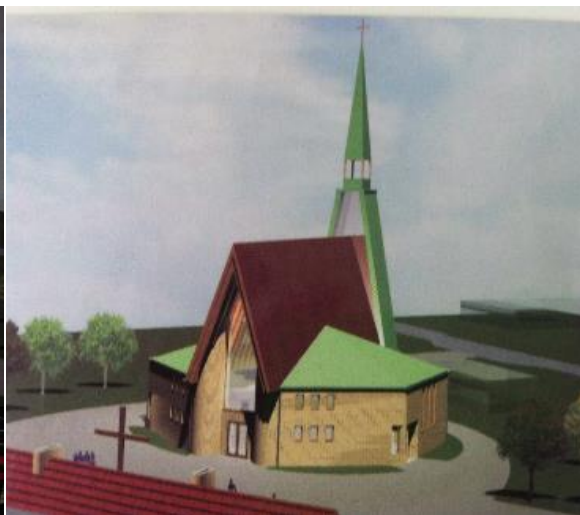
Fot. 171. Kościół p.w. św. Jadwigi Królowej, Kijewo

Źródło:<http://swjadviga.szczecin.pl/images/phocagallery>, 2015 r.

Ryc. 86. Planowana parafia p.w. NMP Matki Kościoła, Chojna

Źródło: archiwum parafii, 2014 r.

Ryc. 87. Planowana parafia p.w. NMP Matki Kościoła, Chojna

Źródło: archiwum parafii, 2014 r.

Ryc. 88. Kościół i centrum Bł. Jana Pawła II w parafii św. Antoniego Szczecin-Warszewo
+, arch. Jerzy Nowak w przygotowaniu po konkursie wew.

Źródło: <http://s-antoni.szczecin.pl/> 2015 r.

Ryc. 89. Kościół i centrum Bł. Jana Pawła II w parafii św. Antoniego, Szczecin-Warszewo,
arch. Jerzy Nowak, w przygotowaniu po konkursie wew.

Źródło: <http://s-antoni.szczecin.pl/> 2015 r.

Ryc. 90. Mierzyn, kościół w budowie od 2013, arch. Adrian Jaroszek

Źródło: <http://parafiamierzyn.pl/> 2015 r

Ryc. 91. Mierzyn, kościół w budowie od 2013. arch. Adrian Jaroszek

Źródło: <http://parafiamierzyn.pl/> 2015 r.

8.2. Wnioski końcowe

Podjęte badania miały na celu:

- ustalenie, czy w oparciu o całość dokonań w zakresie architektury sakralnej na Pomorzu Zachodnim, również z uwzględnieniem zrealizowanych na innych terenach Polski obiektów sakralnych, możliwe jest zdefiniowanie istnienia „współczesnego kanonu” mogącego być podstawą do odwzorowania;
- ustalenie, czy można zaobserwować zjawisko powtarzalności form obiektów sakralnych w innych miejscowościach na terenie Pomorza Zachodniego;
- ustalenie, czy powstałe po soborze watykańskim II kościoły spełniają zawarte w „Konstytucji o Liturgii Świętej” przepisy o liturgii w zakresie rozwiązań, czy zostały zaprojektowane zgodnie z tymi wytycznymi;
- ustalenie, w jaki sposób uwarunkowania społeczne, polityczne i gospodarcze wpłynęły na kształtowanie formy w państwie, którego podstawą istnienia była doktryna komunistyczna, czy budowanie społeczeństwa bezwyznaniowego wpłynęło na rozwój budownictwa sakralnego na Pomorzu Zachodnim;

Na podstawie przeanalizowanych przykładów z terenu archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej obejmującej większość obszaru geograficznego Pomorza Zachodniego oraz wniosków przedstawionych w poszczególnych rozdziałach i wyników badań można uznać, że cel pracy został osiągnięty.

Przeprowadzona analiza obiektów powstałych po soborze watykańskim II w latach 1972–2005 wykazała, że choć autorzy podejmowali wyraźne próby i mimo wielu dostrzeganych podobieństw w kształtowaniu bryły kościoła, to nie wykształcił się nowy kanon mogący być uznany za kanoniczny wzorzec kościoła. Tym samym wykazano, że dla terenu Pomorza Zachodniego nie stworzono konkretnego typu obiektu sakralnego³⁶¹ – który byłby stosowany w niewiele zmienionej formie stając się charakterystycznym dla badanego obszaru kulturowego.

Analiza badanych obiektów architektury sakralnej wykazała, że:

- Szczególnie w II okresie widoczne są nieliczne próby indywidualizacji formy, niepowtarzalność i zróżnicowanie. Powstały obiekty na podstawie wzorów architektury

³⁶¹ Pomimo znaczącego oddziaływania jednego z architektów, szczególnie w omawianym obszarze, którego twórczość pozostawiła 21 obiektów sakralnych o zmiennej, jak i powtarzalnej formie, możliwej do utożsamienia z jednym autorem.

światowej³⁶² i krajowej,³⁶³ a inspirowane były zarówno modernizmem poprzedzającym reformy II soboru watykańskiego,^{364,365} jak i architekturą o estetyce rzeźbiarskiej³⁶⁶, neoekspresjonizmem^{367,368}, symbolizmem³⁶⁹, postmodernizmem.^{370,371}

III okres charakteryzuje się powtarzalnością wzorów³⁷², z jednoczesną wyraźną dominacją twórczości jednego architekta co może sugerować, że projekty jego autorstwa zyskują powszechną akceptację w środowisku kościelnym. Nieliczni architekci tworzący w tym okresie znajdują się pod wyraźnym wpływem „postmodernistycznej mody”³⁷³ wyrażającej się w poszukiwaniu rozwiązań pseudohistorycznych³⁷⁴ i neoregionalnych³⁷⁵. Specyficzną dominującą cechą tego okresu stało się przekształcanie form historycznych poprzez nadawanie im współczesnych cechy dzięki zastosowaniu nowych technologii budowlanych i materiałowych.

³⁶² Inspirowano się dziełami wybitnych architektów m.in.: Le Corbusiera, kaplica pątnicza w Ronchamp, 1950–1955 r., Francja, Oscara Niemeyera, katedra w Brasílii, 1958, Fredrica Gibberda, katedra w Liverpoolu, 1962–67, Alvar Aalto, kościół parafialny w Riola, Włochy, 1975, Mario Bottakościół, Santa Volto w Turynie, Włochy, 2001, Dominika Böma, kościół p.w. św. Józefa w Zabrze, ok 1931 r. Gottfrida Böma, Notre Dame de l'Arche d'Alliance, Paryż, 1998.

³⁶³ Architektura z tego okresu powstawała z opóźnieniem czasowym i technologicznym w stosunku do architektury światowej, jednak architekci po analizie światowych kilkunastoletnich dokonań na tym polu podążali zarówno za dziełami wybitnych twórców światowych, jak również inspirowali się architekturą krajową, krakowską – kościół Arka Pana, arch. W. Pietrzyk, kościół p.w. Jana Bosko, arch. A. Mazur, kościół p.w. MB Częstochowskiej, Knurów, arch. A. Lisik, warszawską kościół p.w. Nawrócenia św. Pawła Apostoła, Warszawa, arch. K.Kucza-Kuczyński, kościół p.w. Wniebowstąpienia Pańskiego, Warszawa, arch. M. Budzyński. Dotrzymywali kroku działaniom artystycznym w innych częściach kraju.

³⁶⁴ Kościół p.w. św. Józefa w Dziwnowie. Informację o kościele umieszczono w punkcie 5.5.

³⁶⁵ Kościół p.w. św. Archaniola w Wielgowie. Informację o kościele umieszczono w kartach obiektów, nr 4.

³⁶⁶ Kościół p.w. Miłosierdzia Bożego w Szczecinie. Informację o kościele umieszczono w punkcie 5.4.

³⁶⁷ Kościół p.w. Św. Krzyża w Szczecinie. Informację o kościele umieszczono w punkcie 5.1.

³⁶⁸ Kościół p.w. Najświętszego Zbawiciela w Rewalu. Informację o kościele umieszczono w kartach obiektów, nr 5.

³⁶⁹ Symbolizm jawi się w wielu obiektach, najbardziej rozpoznawalne kościoły z czytelną symboliką zawartą w formie to: kościół św. Krzyża w Szczecinie, Najświętszego Zbawiciela w Rewalu, św. Wojciecha w Świnoujściu, Miłosierdzia Bożego w Szczecinie, św. Józefa w Dziwnowie, Najświętszego Odkupiciela w Pobierowie.

³⁷⁰ Kościół p.w. św. Maksymiliana Marii Kolbego w Dziwnówku. Informację o kościele umieszczono w kartach obiektów, nr 7.

³⁷¹ Kościół p.w. MB Fatimskiej w Dębnie. Informację o kościele umieszczono w kartach obiektów, nr 10.

³⁷² Powtarzalność wzorów dotyczy twórczości W. Zaborowskiego, którego obiekty powielane były zarówno w analizowanym obszarze, jak i w innych miastach.

³⁷³ Przykładem mogą być obiekty kościół p.w. św. Ottona w Szczecinie, p.w. Bożego Ciała w Szczecinie, Opatrzności Bożej w Szczecinie, p.w. św. Stanisława i Bonifacego w Świnoujściu, MB Częstochowskiej w Dargobądziu, p.w. św. Rafała Kalinowskiego w Nowogardzie.

³⁷⁴ Kościół p.w. św. Stanisława BM w Szczecinie, NMP Królowej Polski w Łukęcinie, p.w. św. Mikołaja w Szczecinie, p.w. św. Faustyny Kowalskiej w Szczecinie, NMP Nieustającej Pomocy w Szczecinie, p.w. św. Jana Pawła II w Śniatowie.

³⁷⁵ Nowy regionalizm szczególnie widoczny w obiektach: kościół p.w. Przemienienia Pańskiego w Szczecinie, Niepokalanego Serca NMP w Szczecinie.

- Pomimo szeregu zastrzeżeń powstałe formy symbolicznych, prostych czy rozrzeźbionych bądź ekspresyjnych kościołów, są rozpoznawalne i identyfikowalne dla wielu miejscowości, jak i dzielnic miast Pomorza Zachodniego.
 - Na uwagę zasługują realizacje obiektów, które wyróżniają się na tle powstałej architektury badanego okresu, np. kościół p.w. św. Krzyża w Szczecinie, Najświętszego Zbawiciela w Rewalu.³⁷⁶ Autor tych obiektów, używając nowych technologii i materiałów, kreował formy przestrzenne miękkie o płynnych kształtach dotąd niestosowanych. Z kolei w kościołach: p.w. Miłosierdzia Bożego, kaplicy Niepokalanego Serca NMP w Szczecinie, św. Wojciecha³⁷⁷ w Świnoujściu, św. Jerzego³⁷⁸ w Goleniowie³⁷⁹ odczytać można przekład symboli na język kształtów. Autor poszukiwał formy widocznej, mocnej, za każdym razem pełnej treści religijnej, a konstrukcje wykorzystywał jako specyficzny detal. Każdy obiekt to symboliczny przekaz. Autor dużą rolę przywiązywał do materiałów wykończeniowych – światło stawało się głównym materiałem kształtującym wnętrze. Kolejne wyróżniające się kościoły to: Nawiedzenia NMP, św. Dominika w Szczecinie, św. Kazimierza w Policach.³⁸⁰ Są to jedne z wielu kościołów autora, który silnie rozbudował swoje autorskie formy, tworzył je w obu okresach. Nadawał formom coraz to innego charakteru, opierając się na kilku ogólnych stworzonych przez siebie typach rzutów. Wzorce poddawał ewolucji, rozbudowie, powiększaniu, zmniejszaniu, uszczegóławianiu, różnicowaniu fasady, tworząc swoistego rodzaju katalog form powtarzalnych, z możliwością dostosowania do kontekstu miejsca i lokalizacji. Autor kościołów m.in. w Dziwnówku i Pobierowie poszukiwał swoistego kodu wertykalnych akcentów raz za pomocą wieży, a innym razem za pomocą pionowych, ukośnie ustawionych ścian z przeszkleniem, tworzących charakterystyczne dla niego przestrzenie kontemplacji. Tworzył obiekty z górnym doświetleniem.
- Wymienione wyżej obiekty, to formy mocne, silnie akcentujące swą obecność w przestrzeni. Większość kościołów powstałych w obszarze miejskim stała się symbolem, a wręcz niekiedy manifestem tożsamości narodowościowej, podkreśleniem obecności Polski na Ziemiach Odzyskanych. Architektura artykułowała znaczenie kościoła i

³⁷⁶ Autor arch. Z. Abrahamowicz.

³⁷⁷ Autor arch. A.M. Szymki.

³⁷⁸ Autor arch. A.M. Szymki.

³⁷⁹ Autor arch. A.M. Szymki.

³⁸⁰ Autor arch. W. Zaborowski.

wpływała na utrwalenie tożsamość kulturowej. L. Dyczewski napisał, że, „*tożsamość kulturowa jest czymś w rodzaju filtru - pełniąc funkcję selektywną do dziedzictwa kulturowego, dodaje pewne elementy, inne odrzuca, jeszcze inne zwalcza*”³⁸¹. Dlatego też następuje selekcja tego, co pozytywne i negatywne. Również w architekturze następuje poszukiwanie nowego wyrazu przestrzeni sacrum zarówno w budowie, jak i rozbudowie czy przebudowie istniejących obiektów.

- W II okresie silnie zaakcentowano ducha nowej społeczności wyznaniowej. Przełomowe znaczenie miało otwarcie się wnętrza Kościoła katolickiego na nową sytuację twórczego poszukiwania miejsca i roli Kościoła w świecie współczesnym, co miało zaowocować i zaowocowało odcięciem się od naśladownictwa i form historyzujących. Współczesna myśl twórcza była dążeniem do wykreowania silnej formy, wyodrębniającej się z otoczenia zarówno ostrym czystym kolorem, dynamiką oraz detalem powstałym z konstrukcji tworzącej formę,
- Wartość architektoniczna powstałych kościołów wykracza poza ramy terytorialne miejsca, w którym powstały, ich projektanci świadomie nawiązywali³⁸² do dorobku nie tylko architektury europejskiej ale i architektury światowej³⁸³. Inspirując się tymi rozwiązaniami świadomie wkomponowywali wzorce w dorobek polskiej architektury. Obiekty te stanowią część ogólnego dorobku architektury sakralnej Polski. Architekci pierwszych powstałych na Pomorzu Zachodnim obiektów wywodzili się z różnych środowisk twórczych, prezentowali zatem różne szkoły architektoniczne, a w projektowaniu kierowali się odmiennymi kryteriami i upodobaniami³⁸⁴ więc można mówić tu o pluralizmie, który stał się cechą tego okresu. Obiekty sacrum

³⁸¹ L. Dyczewski, *Kultura polska w procesie przemian* (Towarzystwo Naukowe Ktołickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1995), s. 43, <http://tezeusz.pl/381673,leon-dyczewski-kultura-polska-w-procesie-przemian.html>. 2015 r.

³⁸² Przemawia za tym choćby powstałe obiekty np. kościół p.w. św. Wojciecha w Świnoujściu, p.w. św. Krzyżaw Szczecinie.

³⁸³ R. Linton, *Dyfuzyja* Fragment książki *The Study of Man: An Introduction*.s. 324 – 346. Przedruk w zbiorze *Theories of Society* (New York, 1939), s. 261–276. Według niego poszczególne kultura wytwarza tylko 10% swojego dziedzictwa pozostałą część zapożycza. Zapożyczone elementy na różne sposoby przetwarza lub w całości wkomponuje we własną kulturę.

³⁸⁴ Architekci, twórcy m.in. kościołów wywodzili się z wielu środowisk akademickich, np. z Krakowa: Henryk Otto Odon, architekt, plastyk, twórca kościoła w Dziwnowie oraz prac plastycznych w Polsce; z Wrocławia: Jerzy Okniński, architekt, autor m.in. kościoła w Dziwnówku, Pobierowie; z Gdańska: Adam Maria Szymiski, architekt, autor m.in. kościoła w Świnoujściu, Szczecinie i w Polsce oraz główny autor Wyższego Seminarium Duchownego w Szczecinie, Zbigniew Abrahamowicz, architekt, autor m.in. kościoła w Szczecinie, Rewalu, Rajmund Borowski, architekt, autor m.in. kościoła p.w. Michała Kozala w Świnoujściu; z Warszawy: Stanisław Latour, architekt, autor (współpracował z A.M. Szymskim) m.in. odbudowywał katedrę w Szczecinie.

wyszczególnione w analizie przedstawiają wartość kulturową tego regionu i stały się faktycznym zmiennym wyznacznikiem dla architektury Ziemi Odzyskanych (tab.9, 10)³⁸⁵.

Powstałe w latach 1972-2005 obiekty sakralne po części spełniają założenia³⁸⁶ soboru watykańskiego II.

- Pomimo różnorodności rzutów form sakralnych, które powstały na przełomie badanego okresu, najważniejszą i dominującą funkcjonalnie przestrzenią, na którą ukierunkowana jest oś w sacrum, jest „centrum” – część prezbiterialna – gdzie umieszczona jest mensa ołtarzowa wypełniająca jego przestrzeń, wysuniętą w kierunku wiernych, którzy się wokół niej gromadzą. Umożliwia to czynne uczestnictwo w liturgii.
- Pluralizm form oraz poszukiwania właściwych rozwiązań uwzględniających zmiany doktrynalne po soborze watykańskim II, nie wytworzyły na obszarze Pomorza Zachodniego nowego kanonu i założenia wzorcowego, które byłoby jedynym i identyfikowalnym z architekturą tego regionu. *„Utrwalone w historii architektury chrześcijańskiej charakterystyczne typy budowli sakralnych – domy modlitwy, kościoły parafialne, (...) sanktuaria, klasztory, (...) znajdują obecnie nowoczesne odzworowanie”*³⁸⁷. Pomimo pewnych cech wspólnych, opartych na powtarzalnych elementach czy układach, stanowią one jedynie wyraz poszukiwań najbardziej akceptowalnej formy – kościoła mogącego funkcjonować jako otwarty i odwrócony w stronę wiernych, dla których powstał w określonej czasoprzestrzeni. Spełnione zostały założenia soborowe poprzez realizacji przestrzeni funkcjonalnych, związanych z odnową liturgiczną.
- Większość kościołów posiada czytelnie ukształtowane jednoprzestrzenne wnętrza z ukierunkowaniem osiowym na ołtarz. Wnętrza, szczególnie w przestrzeni „centrum” w strefie prezbiterium, podkreślono i wypełniono światłem dziennym. Odczytywalna i obecna symbolika w obiektach sakralnych decyduje o sakralności wnętrza.
- W świątyniach zastosowano zalecane – wywyższenie ołtarza w stosunku do nawy, a tabernakulum w większości³⁸⁸ kościołów jest umiejscowione na osi, na godnym podwyższeniu.

³⁸⁵ Tabela znajduje się na końcu pracy

³⁸⁶ Patrz punkt 3.3. Sobór watykański II.

³⁸⁷ J. Rabiej, *Tradycja i nowoczesność w architekturze ...*, op. cit., s. 184.

³⁸⁸ To zalecenie nie we wszystkich obiektach zostało zachowane w nielicznych obiektach tabernakulum znajduje się po prawej stronie ołtarza ale równie uświęcone poprzez kolejne podwyższenie. Sytuacja taka miała miejsce w

- Niestety sporo obiektów nie osiągnęła zamierzonego celu, nieliczne tylko kościoły zarówno w funkcji jak i formie odpowiadają na współczesne potrzeby człowieka.
- Wnętrza kościołów w wielu przypadkach stanowią przykład natłoku wystroju z nadmierną ilością elementów, kolorów rozpraszaających wiernych.

Na powstanie, lokalizację oraz wielkość obiektu w dużej mierze miały wpływ uwarunkowania społeczne, polityczne i gospodarcze.

- Okres istnienia PRL charakteryzuje zmienność polityki wyznaniowej państwa i związane z nią utrudnienia w budownictwie sakralnym³⁸⁹ poczynając od całkowitej blokady możliwości budowy obiektów sakralnych poprzez działania kompromisowe, aż po koniec lat 80. praktycznie nieograniczonej przepisami prawnymi swobody budowania.
- Zmiana ustroju państwa jaka nastąpiła po 1989 r. stała się jednocześnie początkiem budowlanego bumu, który na terenie Pomorza Zachodniego przypada na lata 1990-2005. W okresie tym nastąpiła zmiana w uproszczeniu programu w zakresie realizowania założeń funkcjonalnych kościoła, jego skali, formy, materiału. Twórcami kościołów stali się przedstawiciele kolejnych pokoleń, wykształceni już rodzimi absolwenci Wydziału Budownictwa i Architektury, ukształtowani przez pracujące od lat środowisko architektów. Dzięki utożsamianiu się twórców z zamieszkany przez siebie obszarem kulturowym, w architekturze powstających obiektów sakralnych zauważa się inspiracje istniejącymi wcześniej obiektami sakralnymi Pomorza Zachodniego.

Wyniki pracy jednoznacznie wykazały, że w efekcie skonfrontowania działań twórczych z tym co stało się podstawą do podjęcia poszukiwań, powstały jedynie nieliczne kościoły, które mogą stanowić wartość artystyczną. Pomimo podjętych przez architektów prób poszukiwania współczesnego kanonu, cel znalezienia najbardziej akceptowalnej formy spełniającej zawarte w dokumentach soboru watykańskiego II wytyczne nie został osiągnięty. Jedynie niektóre obiekty sakralne odpowiadają współczesnym potrzebom sacrum i odnoszą się do potrzeb

kościół p.w. Bożego Ciała w Szczecinie, kościół w Czarnogłównach, Dębicach, Dębnie, Dębnie Lubuskim, Dziwnówku, Gadomiu, Goleniowie kościół p.w. Św. Jerzego, w Kikorzu, Komarowie, Międzywodziu, w Obojnie, w Paprotni, Prusinowie, św. Krzyża W Szczecinie, w Wielgowie, w Ściechowie, w Wiechow, we Wrzosowie, w Żabnicy.

³⁸⁹ Miało to wpływ na lokalizację kościoła, jego wielkość, formę, detal, zakres programu funkcjonalnego, możliwość rozpoczęcia realizacji, dostęp do materiałów budowlanych i wykończeniowych. Pociągało to za sobą konieczność elastycznego dostosowania się, z jednej strony do panujących utrudnień, z drugiej do założeń, jakie miał spełniać obiekt sakralny w myśl ustaleń soborowych.

wspólnot katolickich, jak i pojedynczego wiernego. W skali kraju można stwierdzić, że powyższe wnioski pokrywają się również z innymi badaczami współczesnej architektury sakralnej³⁹⁰. Nieliczni autorzy w sposób konsekwentny dążyli do spełnienia zarówno zaleceń soboru watykańskiego II, jak i podjęli próbę odpowiedzi na aktualne zapotrzebowania artystyczne jednocześnie sięgając do tradycji i doświadczeń uznanych twórców, podążając za potrzebami zmieniającego się Kościoła. Architektura sakralna poza nielicznymi obiektami nadal tkwi głęboko w przedsoborowej tradycji z XIX w. i początku XX w. w zakorzenionej przypisanej kościołowi katolickiemu gotyckiej lub neogotyckiej formie. Stanowi ona nadal podstawę wielu zrealizowanych jak również obecnie realizowanych obiektów, które opierają się na wypracowanych przez wieki formach, podłużnych rzutach, typach wieży i są jedynie uwspółcześnione o detal oraz aktualnie stosowane materiały. Nieumiejętność posługiwania się symboliką, rozumienia istoty liturgii powoduje, iż pozostaje tylko domniemanie, że właściwie interpretuje się intencje twórcy oraz użyte przez niego liczby, kształty i kolory. W wielu przypadkach powstały w efekcie obiekty o niskiej jakości artystycznej, anachroniczne pozbawione jakichkolwiek znamion dynamicznie rozwijającej się współczesności.

³⁹⁰ Badaniami w pracach doktorskich zajmowali się m.in. A. Buszko, *Ewolucja myśli architektonicznej... op. cit.*, J. Gil-Mastalerczyk, *O przemianach architektury... op. cit.*, A. Kubiak-Pakulska, *Historyczny wzorzec kościoła... op. cit.*

Analiza obiektów sakralnych

Bibliografia

Źródła publikowane i opracowania

1. Aberbuch E. *Dzieje kościoła św. Jerzego w Goleniowie*. Urząd Gminy i Miasta, Goleniów 2010.
2. Archidiecezja Szczecińsko-Kamieńska 2007. "Ottonianum", Szczecin 2002.
3. Bal W., Bizio K., Szymiski A.M. *Adam Maria Szymiski Kontrawersja wystawa jubileuszowa* Wydaw. KAWTiMP, WBiA, ZUT Szczecin, 2014
4. Bal W., Dawidowski R., Raczyński M., Sietnicki M., Szymiski A.M. *Architektura polska lat 1961-1975 na Pomorzu Zachodnim*. Wydaw. Walkowska, Szczecin 2007.
5. Bal W., Czekiel-Świtalska E., Pawłowski W., Raczyński M., Szymiski A. M. *Architektura polska lat 1976-2001 na obszarze Pomorza Zachodniego*, PHZ Zapol, Szczecin 2011.
6. Basista A. *Betonowe dziedzictwo: architektura w Polsce czasów komunizmu*. Wydaw. Nauk. PWN, Kraków 2001.
7. Basista A. *Opowieści budynków*. Wydaw. Nauk. PWN, Kraków 1995.
8. Białecki T., Chmielewski Z. (red.) Uniwersytet Szczeciński, *Encyklopedia Szczecina*, t. 1, A-O. Wydaw. Nauk. Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 1999.
9. Białkiewicz A. *Architektura sakralna. Między sztuką a rzeczywistością*. "Sacrum et decorum, materiały i studia z historii polskiej sztuki sakralnej", Rok I 2008, nr 1, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Wydział Sztuki Uniwersytetu Rzeszowskiego, Centrum Dokumentacji Współczesnej Sztuki Sakralnej, Rzeszów 2008.
10. Bończa-Bystrzycki L. *Struktura organizacyjna archiprezbiterialna, dekanalna, parafialna Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim(1871-1945)*, t. 2. Zeszyty kulickie. Akademia Europejska Kulice-Külz, Koszalin 1999.
11. Bończa-Bystrzycki L. *Studia i materiały do dziejów Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim w granicach archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej*, nr 2, Koszalin 1999.
12. Borowski R. Historia powstania kościoła w Świnoujściu, wywiad, Świnoujście, 10 października 2015.
13. *Budowa i konserwacja kościołów. Poradnik - vademecum*. Praca zbiorowa (red.) Grabowski A., ks. Franciszek Olszewski, Schmidta B. Rada Prymasowska Budowy Kościołów, Warszawa 1981.
14. Buszko A. *Ewolucja myśli architektonicznej w sztuce sakralnej po reformach Soboru Watykańskiego II na przykładzie Krakowa*. Rozprawa doktorska na Wydziale Architektury Politechniki Krakowskiej, Kraków 2006.
15. Dawidowski R., Długopolski R., Szymiski A. M. *Architektura modernistyczna lat 1928-1940 na obszarze Pomorza Zachodniego*. wyd. 2, popr. i uzupełn. Wydaw. Walkowska, Szczecin 2007.
16. Dyczewski L. *Kultura polska w procesie przemian*. Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1995.
17. Giedion S. *Przestrzeń, czas i architektura. Narodziny nowej tradycji*. PWN, Warszawa 1968.
18. Gil-Mastalerczyk J. *O przemianach architektury sakralnej Archidiecezji Krakowskiej w latach 1945-2000*. Rozprawa doktorska na Wydziale Architektury Politechniki Krakowskiej, Kraków 2013.

19. Gryz R. *Na masowe budownictwo sakralne nie pójdziemy». Ekipa Gierka wobec budowy katolickich świątyń (1970-1980).* Pamięć i Sprawiedliwość, nr 1(7), 2005.
20. Gyurkovich J. *Architektura sakralna – współczesne tendencje w kościele zachodnim.* Przestrzeń i Forma nr 12. Szczecińska Fundacja Edukacji i Rozwoju Addytywnego „SFERA”, Szczecin 2009.
21. Jencks Ch. A. tłum. Gadomska B. *Architektura późnego modernizmu i inne eseje.* Arkady, Warszawa 1989.
22. Koch W. *Style w architekturze.* Świat Książki, Warszawa 1996.
23. Kostynowicz R. *Kościoły archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej*, t.1. „Ottonianum”, Szczecin 2000.
24. Kostynowicz R. *Kościoły archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej*, t.2. "Ottonianum", Szczecin 2000.
25. Kostynowicz R. *Od Administracji Apostolskiej Kamieńskiej, Lubuskiej i Pralatury Pilskiej do powstania Metropolii Szczecińsko-Kamieńskiej. Kościół katolicki wczoraj i dziś.* World Trade Center Biuro Promocji, Szczecin 1998.
26. Kozłowski K., Macholak J. *Kościół Katolicki na Pomorzu Zachodnim w latach 1945-1972 w świetle stosunków Państwo-Kościół. Z dziejów chrześcijaństwa na Pomorzu.* Zeszyty Kulickie nr 2. Akademia Europejska Kulice-Kuliz, Kulice 2001.
27. Kozłowski K. *Wokół powstania diecezji szczecińsko-kamieńskiej w 1972 roku.* Perspectiva, Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne, nr rok IV,1(6), Legnica 2005.
28. Krassowski W. *Dzieje budownictwa i architektury na ziemiach Polski*, t. 1. Arkady, Warszawa 1989.
29. Rks. prob. Zygmunt Wawszczak. Wywiad Parafia Najświętszego Odkupienia w Pobierowie, 27 sierpnia 2014.
30. Kubiak-Pakulska A. *Historyczny wzorzec kościoła rzymskokatolickiego a projektowanie współczesnej świątyni.* Rozprawa doktorska na Wydziale Architektury Politechniki Poznańskiej, Poznań 2014.
31. Kucza-Kuczyński K. *Architektura sakralna przed końcem wieku.* Architektura murator, nr 2, 1998.
32. Kucza-Kuczyński K. *Problemy typologii architektury współczesnych polskich kościołów”. Sacrum et decorum, materiały i studia z historii polskiej sztuki sakralnej. Sacrum et decorum, materiały i studia z historii polskiej sztuki sakralnej.* Rok I 2008, nr 1. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego Wydział Sztuki Uniwersytetu Rzeszowskiego, Centrum Dokumentacji Współczesnej Sztuki Sakralnej, Rzeszów 2008 .
33. Kucza-Kuczyński K. *Współczesna polska architektura sakralna - trudna realizacja idei soboru.* III Międzynarodowa Konferencja o Architekturze i Sztuce Sakralnej, *Kościoły II Rzeczypospolitej a Vaticanum II*, Kielce 2003.
34. Kuryłowicz E. *Kościół jako miejsce sztuki czy jako dzieło sztuki*, t. VI. Międzynarodowa Konferencja o Architekturze i Sztuce Sakralnej z cyklu "Kościoły naszych czasów" Kościół potrzebuje sztuki, Kielce 2007.
35. Linton R. *Dyfuzyja Fragment książki The Study af Man. An Introduction.* Przedruk w zbiorze Theories of Society. New York 1939.
36. Lisik A. *Architektura sakralna Adam Lisik , projekty i realizacje.* Wydaw. Politechniki Śląskiej, Gliwice 2010.
37. Loegler R. *Z porządku uwolniona forma.* Firma Wydawniczo -Reklamowa „RAM”, Kraków 2001.

38. Majdowski A. *Stylistyka kościołów powojennych w Polsce*. Eclessia, nr 3, 2007.
39. Majdowski A., Jastrzębska- Puzowska I., Gierłasiński J. *Inwestycje kościelne i współczesna architektura sakralna w Polsce. Metodologia i zarys problematyki badawczej*, Toruń 2008.
40. Malinowska-Petelenz B. *Architektura sakralna dziś*. Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 2010.
41. Malinowska-Petelenz B. *Miejsce kościoła w mieście: analiza myśli kompozycyjnej w wybranych obiektach sakralnych autorstwa Witolda Cęckiewicza*, Politechnika Krakowska, Kraków 2006.
42. Malinowska-Petelenz B. *Nowe szaty świątyni, czyli architektura sakralna w XXI wieku*. Czasopismo Techniczne Politechniki Krakowskiej. Architektura nr109, Kraków 2012.
43. Malinowska-Petelenz B. *Przestrzenie sakralne w środowisku mieszkaniowym*. Środowisko Mieszkaniowe, t. 7. Katedra Kształtowania Środowiska Mieszkaniowego, Instytut Projektowania Urbanistycznego, Wydział Architektury Politechniki Krakowskiej, Kraków 2009.
44. Matysiak P. (red.). *Kościół Archidiecezji Szczecińsko-Kamieńskiej*. Nasze Dziedzictwo, t. I, II. Ikona, Bydgoszcz b.d.
45. Mazur A. *Moje kościoły*. Wydaw. Czuwajmy, Kraków 2003.
46. Morawski A. Wywiad autorski *Kościół w Stargardzie Szczecińskim*, historia powstania projektu. 2 lutego 2015.
47. Mroczek A., Kucza-Kuczyński K. *Nowe Kościoły w Polsce*. PAX, Warszawa 1991.
48. Mroczek A., Kucza-Kuczyński K. *Polska architektura sakralna*, Warszawa 1991.
49. Nadrowski H. *Sacrum przestrzeni kościelnych*. Jedność, Kielce 2005.
50. Nadrowski H. *Kościół naszych czasów dziedzictwo i perspektywy*. Wydaw. WAM, Kraków 2000.
51. Nadrowski H. *Sacrum czasoprzestrzeni*. Wydaw. Adam Marszałek, Toruń 2012.
52. Nekanda-Trepka J. *Kościół p.w. Świętego Krzyża Szczecin-Pogodno*. Stowarzyszenie Historyków Sztuki Oddział Szczeciński, Szczecin 2006.
53. Olszewski A. *Próba typologii współczesnych kościołów katolickich w Polsce*. Sacrum i sztuka, Kraków 1989.
54. Pabich M., Botto M. *Nikt nie rodzi się architektem*. Wydaw. Politechniki Łódzkiej, Łódź 2013.
55. Palus K. *Architektura sakralna Regionu Podhala, Tradycja i nowoczesność*. Wydaw. Politechniki Śląskiej, Gliwice 2011.
56. Piskorski J.M., Buchholz W., Grunwald-Hajdasz B. (red), *Pomorze Zachodnie poprzez wieki*. Zamek Książąt Pomorskich, Szczecin 1999.
57. Rabiej J. *Architektura w przestrzeni kulturowej*. Zeszyty Naukowe. Architektura, Politechnika Śląska, Gliwice 2001.
58. Rabiej J. *Geneza świątyni chrześcijańskiej*. Zeszyty Naukowe. Architektura, Politechnika Śląska, z. 39, Gliwice 2001.
59. Rabiej J. *Tradycja i nowoczesność w architekturze kościołów katolickich: świątynia fenomenem kulturowym*. Wydaw. Politechniki Śląskiej, Gliwice 2004.
60. Rabiej J. *Wymiar społeczny współczesnych kościołów*, t. IV. Międzynarodowa Konferencja o Architekturze i Sztuce Sakralnej z cyklu "Kościół naszych czasów" Zespół sakralny w mieście. Kielce 2005.
61. Rek-Lipczyńska A. *Znaczenie emporii muzycznej w kształtowaniu wnętrza wiejskich kościołów Pomorza Zachodniego*. Wydaw. Hogben, Gliwice 2011.

62. Rosier-Siedlecka M. *Inspiracje w polskiej architekturze. Stan i potrzeby*. Ateneum Kapłańskie 81, 113, nr z. 2–3 (1989).
63. Rosier-Siedlecka M. *Posoborowa architektura sakralna. Aktualne problemy projektowania architektury kościelnej*. Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1980.
64. Rydgier M. *Najnowsza architektura sakralna w Polsce – główne tendencje i problemy. Pluralizm form w architekturze współczesnych kościołów*. Teka Komisji Urbanistyki i Architektury, t. 22, PAN, Kraków 1988.
65. *Sacrum et decorum, materiały i studia z historii polskiej sztuki sakralnej*. Rok I 2008. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Wydział Sztuki Uniwersytetu Rzeszowskiego, Centrum Dokumentacji Współczesnej Sztuki Sakralnej, Rzeszów 2008.
66. Schematyzm Administracji Apostolskiej Kamieńskiej, Lubuskiej i Prałatury Pilskiej z 1949 r., Gorzów 1949.
67. Sowińska J. *Forma i sacrum. Współczesne kościoły Górnego Śląska*. 1. Wydaw. Neriton, Warszawa 2006.
68. Szafer T.P. *Nowa architektura polska, diariusz lat 1971-1975*, Arkady, Warszawa 1979.
69. Szafer T. P. *Nowa architektura polska, diariusz lat 1976-1980*, Arkady, Warszawa 1981.
70. Szafer T. P. *Nowe polskie kościoły, kreacja czy tradycja? Nasza Przeszłość 70*, Kraków 1988.
71. Szafronowski M. *Struktura warstwowa dzieła architektonicznego, Problemy architektury w świetle współczesnej praktyki*, Seminarium ZG SARP, Tuczno, 1980.
72. Szymiski A.M. *Kanon formy architektonicznej w Kościele Katolickim*. II. Wydaw. Politechniki Szczecińskiej, Szczecin 2000.
73. Szymiski A., Latour S. *Powstanie i rozwój architektury współczesnej, narodziny nowej tradycji*. Cz. 3, t. 2, *Wybitne indywidualności architektury XX wieku*. wyd. 2. Wydaw. Politechniki Szczecińskiej, Szczecin 1981.
74. Szymiski A.M. Wywiad Skutecznie aktywny, 3 stycznia 2014.
75. Szymiski A.M., Pawłowski W. *Nowe kościoły Szczecina. Budownictwo sakralne i monumentalne*. III Międzynarodowa Konferencja Naukowo-Techniczna, Białystok 2000.
76. Szymiski A.M., Rzeszotarska-Pałka M., Ignaczak-Felińska J., Pawłowski W. *Wieś Pomorska wczoraj i dziś*. Monografia wybranych wsi Pomorza Zachodniego. Wydaw. Walkowska, Szczecin 2006.
77. Szymiski A.M., Pawłowski W. *Wiejskie budowle sakralne na Pomorzu Zachodnim, Architektura sakralna w kształtowaniu tożsamości kulturowej miejsca* (red.) Elżbieta Przesmycka, Lublin 2006.
78. Świechowski Z. *Architektura granitowa Pomorza Zachodniego w XIII wieku*. Poznańskie Tow. Przyjaciół Nauk, Poznań 1950.
79. Tuszyński M., Wojtkun G. *Współczesne problemy kształtowania architektonicznego kościołów na przykładzie obiektu będącego w budowie (Kościół p.w. św. Rafała Kalinowskiego w Nowogardzie woj. zachodniopomorskie) w ujęciu historycznym budownictwa sakralnego na Pomorzu Zachodnim*. Budownictwo sakralne i monumentalne 2000. III Międzynarodowa Konferencja Naukowo-Techniczna, Białystok 2000.
80. Twarowski M. *Metoda projektowania kościoła*. Wydaw. Rady Prymasowskiej Budowy Kościołów Warszawy, Warszawa 1985.
81. Wąs C. *Antynomie współczesnej architektury sakralnej*. Muzeum Architektury we współpracy z Instytutem Historii Sztuki Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2008.
82. Węclawska-Gyurkovich E. *Postmodernizm w polskiej architekturze*. Politechnika Krakowska, Kraków 1998.

83. Wiencek A. *Dzieje Kościoła w Polsce*. Wydaw. Szkolne PWN, Kraków 2008.
84. Wisłocki M. *Sztuka protestancka na Pomorzu 1535-1684*. Biblioteka Naukowa Muzeum Narodowego w Szczecinie. Muzeum Narodowe, Szczecin, 2005.
85. Włodkowski R. *40. rocznica powstania Diecezji Szczecińsko-Kamieńskiej*. <http://diecezja.szczecin.pl/historia/40-rocznica-powstania-Diecezji-SzczecinskoKamienkiej> (data dostępu 26.02. 2014).
86. Wojtkiewicz B. *Królowa Nadodrzańskich Łęgów Sanktuarium w Siekierkach. Kościół nad Odrą i Bałtykiem*, nr 19 (78), Szczecin 1992.
87. Wroński J.Sz. *Kościół Krakowa zbudowane w latach 1945-1989, jako wyraz przemian architektury sakralnej w Polsce*. University School of Physical Edducation, Cracow, Poland, Kraków 2010.

Źródła

1. Sobór Watykański II, Konstytucje dekryty, deklaracje; Poznań 2002.
2. *Normy Postępowania w sprawach sztuki kościelnej* wydane przez , Konferencja Episkopatu Polski, obowiązujące od 1.IV 1973.
3. *Zarządzenie nr 47 prezesa Rady Ministrów z 24 XI 1981 w sprawie planowania i realizacji inwestycji sakralnych*. WDK 1981, nr 10-11, par.10, poz.2.
4. *Ustawa z dnia 23 listopada 1989 r. zmieniająca ustawę o zmianach w organizacji oraz zakresie działania niektórych naczelných i centralnych organów administracji państwowej*. DzU Nr 64, poz. 387, 1989.
5. *Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*. DzU Nr 29, poz. 154, 1989.
6. Archiwum Akt Nowych (dalej AAN), Ministerstwo Administracji Publicznej, Dep. Wyznaniowy, sygn. 961, List wojewody pomorskiego z 6 VIII 1945 r. do MAP dotyczący konieczności uzyskania jurysdykcji dla polskiego duchowieństwa na ziemiach zachodnich. Dostęp z dnia 05.05.2015.
7. „Materiały zawierające prośbę o nadesłanie planu budowy obiektów sakralnych na 1979 rok w województwie szczecińskim”, 1998, 1973, s. 11, Szczecin, IPN Sz 048/5. Dostęp z dnia 05.05.2015.
8. Urząd Wojewódzki, „Protokół, uzgodnienie w sprawie budownictwa sakralnego i kościelnego w województwie szczecińskim w latach 1991–1995”, 9 grudzień 1990. Dostęp z dnia 05.05.2015.

Archiwalia

1. Archiwum Archidiecezji Szczecińsko-Kamieńskiej
2. Archiwa Parafialne
3. Archiwum Urzędu Miasta Szczecin
4. Archiwum IPN Szczecin

Strony internetowe

1. foliags-o.geo.uni.lodz.pl
2. katedra.szczecin.pl
3. krzyz.szczecin.pl

4. naszaprzeszłość.pl
5. ps-po.pl/2bole-liturgiczne-liczba/.
6. sacrumetdecorum.pl
7. www.archipedia.pl
8. www.architekci.pl
9. www.architektura.pomorze.pl
10. www.diecezja.szczecin.pl
11. www.encyklo.pl.
12. www.maps.google.pl
13. www.niedziela.pl
14. www.oltarz.pl
15. www.opoka.org.pl
16. www.otton.eparafia.pl
17. www.parafialubcza.pl.
18. www.pif.zut.edu.pl
19. www.sztuka-architektury.pl
20. www.wikipedia.org

Spis rycin

Ryc. 1. Struktury terytorialne Kościoła katolickiego na ziemiach polskich około 1000 roku.	25
Ryc. 2. Życie religijne na Pomorzu Zachodnim około 1500 r. wg Hermanna Hoogewega	30
Ryc. 3. Podział terytorialny – metropolie i diecezje w Polsce po 1972 roku.....	35
Ryc. 4. Granice archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej na tle Pomorza Zachodniego.....	36
Ryc. 5. Mapa diecezji szczecińsko-kamieńskiej ze wszystkimi kościołami z podziałem na okres ich powstania	37
Ryc. 6. Struktury terytorialne Kościoła katolickiego na tle podziału administracyjnego	40
Ryc. 7. Struktura terytorialna Kościoła katolickiego na tle podziału administracyjnego kraju w 1972 r.....	42
Ryc. 8. Schemat rzutu przyziemia kaplicy, Mies van der Rohe kaplica na terenie kampusu ..	43
Ryc. 9. Przekrój kaplicy pątniczej w Ronchamp, 2015 r.	45
Ryc. 10. Schemat rzutu przyziemia kaplicy pątniczej w Ronchamp, 2015 r.	45
Ryc. 11. Projekt ściany północnej, Katedra św. Jakuba, Szczecin	71
Ryc. 12. Zagospodarowanie terenu, kościół p.w. św. Krzyża w Szczecinie.....	83
Ryc. 13. Schemat rzutu, kościoła p.w. św. Krzyża w Szczecinie	83
Ryc. 14. Niezrealizowana wersja rozbudowy świątyni, szkice.....	85
Ryc. 15. Niezrealizowana wersja rozbudowy świątyni, szkice.....	85
Ryc. 16. Kościół p.w. św. Krzyża w Szczecinie, widok od strony prezbiterium, szkic	88
Ryc. 17. Kościół p.w. św. Krzyża w Szczecinie, widok elewacji głównej, szkic.....	88
Ryc. 18. Kościół p.w. św. Krzyża w Szczecinie, widok na płaszczyznę stropu, szkic.....	92
Ryc. 19. Zagospodarowanie kościół p.w. św. Józefa w Dziwnowie.....	93
Ryc. 20. Schemat rzutu nawy kościoła wraz z zabudowaniami przyległymi. *	93
Ryc. 21. Makieta kościoła p.w. św. Józefa w Dziwnowie	93
Ryc. 22. Elewacja północna kościoła p.w. św. Józefa w Dziwnowie	94
Ryc. 23. Kościół p.w. św. Józefa w Dziwnowie, widok elewacji.....	96
Ryc. 24. Autorski szkic kościoła p.w. św. Wojciecha BM w Świnoujściu.....	99
Ryc. 25. Rzut w poziomie nawy głównej kościoła p.w. św. Wojciecha BM w Świnoujściu	100
Ryc. 26. Kościół p.w. św. Wojciecha BM w Świnoujściu, rysunek elewacji kościoła	103

Ryc. 27. Kościół p.w. Miłosierdzia Bożego w Szczecinie. Autorski rysunek kościoła, szkic koncepcyjny	110
Ryc. 28. Kościół p.w. Miłosierdzia Bożego w Szczecinie. Rzut w poziomie nawy kościoła	110
Ryc. 29. Kościół p.w. Miłosierdzia Bożego w Szczecinie. Zdjęcie makiety roboczej, po lewej stronie niezrealizowany dom parafialny	111
Ryc. 30. Kościół p.w. Najświętszego Odkupienia w Pobierowie. Zagospodarowanie	122
Ryc. 31. Kościół p.w. Najświętszego Odkupienia w Pobierowie, schemat rzutu w poziomie nawy głównej	122
Ryc. 32. Kościół p.w. Najświętszego Odkupienia w Pobierowie, widok perspektywiczny kościoła	123
Ryc. 33. Kościół p.w. Najświętszego Odkupienia w Pobierowie, widok elewacji zachodniej	123
Ryc. 34. Kościół p.w. Nawiedzenia NMP w Szczecinie. Zagospodarowanie terenu	131
Ryc. 35. Kościół p.w. Nawiedzenia NMP w Szczecinie, rzut nawy kościoła	131
Ryc. 36. Kościół p.w. św. Alberta w Szczecinie. Zagospodarowanie terenu, dokumentacja projektowa	137
Ryc. 37. Schemat rzutu nawy	137
Ryc. 38. Kościół p.w. św. Alberta w Szczecinie, widok elewacji wschodniej, dokumentacja projektowa	138
Ryc. 39. Kościół p.w. św. Alberta w Szczecinie, widok elewacji północnej, dokumentacja projektowa	138
Ryc. 40. Kościół p.w. św. Kazimierza w Policach. Zagospodarowanie terenu	170
Ryc. 41. Kościół p.w. św. Kazimierza w Policach, rzut przyziemia, zrealizowany projekt kościoła	171
Ryc. 42. Widok niezrealizowanej wersji kościoła	171
Ryc. 43. Rzut niezrealizowana, wersja obiektu przyziemia nawy kościoła	172
Ryc. 44. Kościół p.w. św. Kazimierza w Policach, widok fasady (wieży nie zrealizowano)	172
Ryc. 45. Kościół p.w. św. Kazimierza w Policach, przekrój poprzeczny	173
Ryc. 46. Kościół p.w. św. Kazimierza w Policach, rzut kaplicy dolnej	182
Ryc. 47. Kościół p.w. św. Ottona w Szczecinie, zagospodarowanie terenu	183
Ryc. 48. Schemat rzutu kościoła	183
Ryc. 49. Kościół p.w. św. Ottona w Szczecinie, bryła kościoła	184
Ryc. 50. Kościół p.w. św. Ottona w Szczecinie, elewacja wejściowa	184
Ryc. 51. Plan osiedla uwzględniający lokalizację kaplicy	186
Ryc. 52. Kościół p.w. św. Ottona w Szczecinie, wariant 1 rzutu w poziomie nawy głównej,	186
Ryc. 53. Kościół p.w. św. Ottona w Szczecinie, wariant 1 elewacja frontowa	187
Ryc. 55. Kościół p.w. św. Ottona w Szczecinie, wariant 2 elewacja frontowa	187
Ryc. 55. Kościół p.w. św. Ottona w Szczecinie, przekrój podłużny	192
Ryc. 56. Kościół p.w. św. Ottona w Szczecinie, przekrój poprzeczny	193
Ryc. 57. Kościół p.w. św. Dominika w Szczecinie	198
Ryc. 58. Kościół p.w. św. Dominika w Szczecinie, schemat rzutu przyziemia	199
Ryc. 59. Kościół p.w. św. Dominika w Szczecinie, elewacja wschodnia	199
Ryc. 60. Kościół p.w. św. Dominika w Szczecinie, elewacja zachodnia	200
Ryc. 61. Kościół p.w. św. Dominika w Szczecinie, zdjęcie makiety kościoła	200
Ryc. 62. Wariant II koncepcji zabudowy kompleksu sakralnego, projekt A.M. Szyski, P. Zaręba	201
Ryc. 63. Niezrealizowany kościół p.w. Bożego Ciała w Szczecinie, rzut przyziemia	211

Ryc. 64. Kościół p.w. Bożego Ciała w Szczecinie. Schemat zrealizowanego kościoła, rzut przyziemia nawy	212
Ryc. 65. Widok niezrealizowanego kościoła, wraz z zespołem sakralnym, formą przypominającego łódź, żagiel.....	212
Ryc. 67. Kościół p.w. Bożego Ciała w Szczecinie. Fasada wejściowa zrealizowanego kościoła	213
Ryc. 68. Kościół p.w. Bożego Ciała w Szczecinie. Widok bryły zrealizowanego kościoła..	213
Ryc. 68. Kościół p.w. Opatrzności Bożej w Szczecinie. Zagospodarowanie	221
Ryc. 69. Kościół p.w. Opatrzności Bożej w Szczecinie, schemat rzutu przyziemia	222
Ryc. 70. Kościół p.w. Opatrzności Bożej w Szczecinie, przekrój przez wieżę	222
Ryc. 72. Kościół p.w. Opatrzności Bożej w Szczecinie, wizualizacja	223
Ryc. 72. Kościół p.w. Opatrzności Bożej w Szczecinie, makiet.....	225
Ryc. 73. Kościół p.w. Opatrzności Bożej w Szczecinie Projekt ołtarza	227
Ryc. 74. Kościół p.w. Chrystusa Dobrego Pasterza w Szczecinie. Zagospodarowanie terenu	231
Ryc. 75. Kościół p.w. Chrystusa Dobrego Pasterza w Szczecinie,	231
Ryc. 76. Kościół p.w. Chrystusa Dobrego Pasterza w Szczecinie, przekrój podłużny.....	232
Ryc. 77. Kościół p.w. Chrystusa Dobrego Pasterza w Szczecinie, elewacja północna	232
Ryc. 78. Kościół p.w. św. Stanisława BM w Rewalu, zagospodarowanie terenu	241
Ryc. 79. Kościół p.w. św. Stanisława BM w Rewalu, schemat rzutu przyziemia.....	242
Ryc. 81. Kościół p.w. św. Stanisława BM w Rewalu, widok perspektywiczny	242
Ryc. 81. Kościół p.w. św. Stanisława BM w Rewalu, rysunek elewacji	243
Ryc. 82. Kościół p.w. Przemienienia Pańskiego,	279
Ryc. 83. Rzut Kościoła p.w. Przemienienia Pańskiego,	280
Ryc. 84. Kościół p.w. św. Jadwigi Królowej, Kijewo, w realizacji od 2014,	280
Ryc. 85. Kościół p.w. św. Jadwigi Królowej, Kijewo, w realizacji od 2014, arch. Elżbieta Ułasik	280
Ryc. 86. Planowana parafia p.w. NMP Matki Kościoła, Chojna	281
Ryc. 87. Planowana parafia p.w. NMP Matki Kościoła, Chojna	281
Ryc. 88. Kościół i centrum Bł. Jana Pawła II w parafii św. Antoniego Szczecin-Warszewo	281
Ryc. 89. Kościół i centrum Bł. Jana Pawła II w parafii św. Antoniego, Szczecin-Warszewo, arch. Jerzy Nowak, w przygotowaniu po konkursie wew.....	281
Ryc. 90. Mierzyn, kościół w budowie od 2013, arch. Adrian Jaroszek.....	282
Ryc. 91. Mierzyn, kościół w budowie od 2013. arch. Adrian Jaroszek	282

Spis fotografii

Fot. 1. Kościół w Piasecznie z pierwszej połowy XIII w.	28
Fot. 2. Kościół w Moryniu, druga połowa XIII w.....	28
Fot. 3. Kościół garnizonowy z lat 1906–1909, arch. Jürgen Kröger.....	31
Fot. 4. Kościół p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa z lat 1913–1916, arch. Bernat Stahl .	31
Fot. 5. Kościół Notre-Dame p.w. Najświętszej Marii Panny w Le Raincy, Francja, 1922–1923, arch. A. Perret.....	32
Fot. 6. Wnętrze kościoła Najświętszej Marii Panny w Le Raincy, Francja	32
Fot. 7. Kościół p.w. św. Rodziny w Szczecinie z lat 1929–1931, arch. Adolf Thesmacher....	32
Fot. 8. Kościół p.w. św. Andrzeja Boboli w Szczecinie z lat 1932–1933, arch. Adolf Thesmacher.....	32
Fot. 9. Kościół p.w. św. Józefa w Zabrze z około 1931 r., arch. Dominikus Böhm.....	33
Fot.10. Kościół p.w. św. Engelbert w Essen z około 1934 r., arch. Dominikus Böhm	33

Fot. 11. Kościół p.w. NMP Królowej Polski Michałowice koło Krakowa, 1957–1963, arch. Stanisław Murczyński	41
Fot. 12. Kościół p.w. św. Rocha w Białymstoku, 1927–1946, arch. Oskar Sosnowski	41
Fot. 13. I. Mies van der Rohe – kaplica na terenie kampusu Illinois Institute of Technology, ..	44
Fot. 14. I. Mies van der Rohe kaplica na terenie kampusu Illinois Institute of Technology,	44
Fot. 15. Le Corbusier, kaplica pątnicza w Ronchamp, 1950–1955 r., Francja	46
Fot. 16. Wnętrze kaplicy, Le Corbusier, kaplica pątnicza w Ronchamp	46
Fot. 17. Katedra w Brasílii, 1958, ukończona 1970, Brazylia, arch. O. Nemeyer	47
Fot. 18. Wnętrze katedra w Brasílii.....	48
Fot. 19. F. Gibberd, katedra w Liverpoolu, 1962–1967	48
Fot. 20. F. Gibberd, katedra w Liverpoolu, wnętrze	49
Fot. 21. Kościół parafialny w Riola, Włochy, 1975, arch. Alvar Aalto	50
Fot. 22. Kościół parafialny w Riola, wnętrze.....	50
Fot. 23. Kościół La Chiesa del Dio Padre Misericordioso (Kościół Jubileuszowy) w Rzymie, Włochy, 1996, arch. Richard Meier and Partners,	51
Fot. 24. Wnętrze kościoła La Chiesa del Dio Padre Misericordioso	51
Fot. 25. Kościół w Monachium, 2000, arch. Allmann Sattler Wappner	52
Fot. 26. Widok wnętrza kościoła w Monachium	52
Fot. 27. Kościół Santa Volto w Turynie, Włochy, 2001, arch. Mario Botta.....	53
Fot. 28. Wnętrze kościoła Santa Volto w Turynie	53
Fot. 29. Kościół p.w. Miłosierdzia Bożego, 1957/ od 1974 budowa, Kalisz, arch. J. Kuźmienko, A. Fajans	56
Fot. 30. Wnętrze kościoła p.w. Miłosierdzia Bożego w Kaliszu	56
Fot. 31. Kościół, 1957, Władysławowo, arch. Sz. Baum i A. Kulesza	57
Fot. 32. Wnętrze kościoła we Władysławowie	57
Fot. 33. Kościół Arka Pana, 1967, Kraków, arch. W. Pietrzyk	57
Fot. 34. Kościół wnętrze kościoła Arka Pana	58
Fot. 35. Kościół p.w. Chrystusa Króla, 1969, Poznań, arch. O. Alfons Kupka	58
Fot. 36. Kościół wnętrze p.w. Chrystusa Króla w Poznaniu.....	58
Fot. 37. Kościół p.w. św. Ducha, 1972, Wrocław, arch. T. Zipser,	59
Fot. 38. Kościół p.w. Jana Bosko, 1976, Częstochowa, arch. A. Mazur	59
Fot. 39. Kościół p.w. św. Krzyża, 1972, Szczecin, arch. Z. Abrahamowicz	60
Fot. 40. Wnętrze kościoła p.w. św. Krzyża w Szczecinie.....	60
Fot. 41. Kościół p.w. Nawrócenia św. Pawła Apostoła, 1976, Warszawa, arch. K. Kucza-Kuczyński.....	61
Fot. 42. Wnętrze kościoła p.w. Nawrócenia św. Pawła Apostoła, Warszawa	61
Fot. 43. Kościół p.w. św. Michała Archanioła, 1976, Toruń, arch. Bronisław Eibel, Władysław Pieńkowski	62
Fot. 44. Wnętrze kościoła p.w. św. Michała Archanioła Toruń.....	62
Fot. 45. Kościół p.w. św. Ducha, 1976, Tychy, arch. S. Niemczyk	63
Fot. 46. Widok wnętrza p.w. św. Ducha, Tychy	63
Fot. 47. Kościół p.w. Nawiedzenia NMP, 1979, Poznań, arch. M. Eibl, S. Sołtyka	63
Fot. 48. Wnętrze kościoła p.w. Nawiedzenia NMP, Poznań	64
Fot. 49. Kościół p.w. MB Częstochowskiej, 1979, Knurów, arch. A. Lisik.....	64
Fot. 50. Wnętrze kościoła p.w. MB Częstochowskiej, Knurów	65
Fot. 51. Kościół p.w. Wniebowstąpienia Pańskiego, 1980, Warszawa, arch. M. Budzyński..	65
Fot. 52. Wnętrze kościoła p.w. Wniebowstąpienia Pańskiego, Warszawa	66
Fot. 53. Kościół p.w. MB Królowej Polski, 1982, Elbląg, arch. A.M. Szymiski	66
Fot. 54. Wnętrze kościoła p.w. MB Królowej Polski, Elbląg	67

Fot. 55. Sanktuarium Miłosierdzia Bożego, 1997, Łagiewniki Kraków, arch. W. Cęckiewicz	68
Fot. 56. Wnętrze Sanktuarium Miłosierdzia Bożego, Kraków	68
Fot. 57. Kościół p.w. św. Antoniego z Padwy, 1997, Mikołowie-Recie Śląsk,	69
Fot. 58. Kościół p.w. św. Izydora, 1999, Jankowice Pszczyńskie arch. Jan Rabiej	69
Fot. 59. Katedra św. Jakuba, Szczecin – widok ściany północnej	71
Fot. 60. Kościół p.w. św. Krzyża w Szczecinie. Widok od strony wejścia	84
Fot. 61. Kościół p.w. św. Krzyża w Szczecinie, widok od strony prezbiterium	84
Fot. 62. Kościół p.w. św. Krzyża w Szczecinie, wejście do kościoła	86
Fot. 63. Kościół p.w. św. Krzyża w Szczecinie, elewacja wschodnia	86
Fot. 64. Kościół p.w. św. Krzyża w Szczecinie, widok ołtarza	89
Fot. 65. Kościół p.w. św. Krzyża w Szczecinie, widok na ołtarz	90
Fot. 66. Kościół p.w. św. Krzyża w Szczecinie, widok na nawę	90
Fot. 67. Kościół p.w. św. Krzyża w Szczecinie, widok na chór	90
Fot. 68. Kościół p.w. św. Józefa w Dziwnowie, widok elewacji północnej	95
Fot. 69. Kościół p.w. św. Józefa w Dziwnowie, widok fasady wejściowej	95
Fot. 70. Kościół p.w. św. Józefa w Dziwnowie,	97
Fot. 71. Kościół p.w. św. Józefa	97
Fot. 72. Kościół p.w. św. Wojciecha BM w Świnoujściu, widok wejścia do kaplicy	101
Fot. 73. Kościół p.w. św. Wojciecha BM w Świnoujściu,	102
Fot. 74. Kościół p.w. św. Wojciecha BM w Świnoujściu, widok elewacji południowej	103
Fot. 75. Kościół p.w. św. Wojciecha BM w Świnoujściu, widok na lunetę	104
Fot. 76. Kościół p.w. św. Wojciecha BM w Świnoujściu, widok elewacji południowej	105
Fot. 77. Kościół p.w. św. Wojciecha BM w Świnoujściu, widok na ołtarz	107
Fot. 78. Kościół p.w. św. Wojciecha BM w Świnoujściu, widok wnętrza kościoła, luneta doświetlająca ołtarz	108
Fot. 79. Kościół p.w. św. Wojciecha BM w Świnoujściu, widok wnętrza kościoła, chór	109
Fot. 80. Kościół p.w. Miłosierdzia Bożego w Szczecinie. Widok ściany wschodniej kościoła	113
Fot. 81. Kościół p.w. Miłosierdzia Bożego w Szczecinie, widok strefy wejściowej	114
Fot. 82. Kościół p.w. Miłosierdzia Bożego w Szczecinie, widok od strony kaplicy	114
Fot. 83. Kościół p.w. Miłosierdzia Bożego w Szczecinie, wnętrze kaplicy, widok przedstawiający formę przekrycia	116
Fot. 84. Kościół p.w. Miłosierdzia Bożego w Szczecinie, widok chóru	117
Fot. 85. Kościół p.w. Miłosierdzia Bożego w Szczecinie, widok ołtarza	118
Fot. 86. Kościół p.w. Miłosierdzia Bożego w Szczecinie,	118
Fot. 87. Kościół p.w. Miłosierdzia Bożego w Szczecinie Wnętrze kaplicy	119
Fot. 88. Kościół p.w. Miłosierdzia Bożego w Szczecinie, widok wnętrza chóru nad kruchtą	120
Fot. 89. Kościół p.w. Najświętszego Odkupienia w Pobierowie Elewacja zachodnia	125
Fot. 90. Kościół p.w. Najświętszego Odkupienia w Pobierowie, widok głównego	125
Fot. 91. Kościół p.w. Najświętszego Odkupienia w Pobierowie, widok na ołtarz	128
Fot. 92. Kościół p.w. Najświętszego Odkupienia w Pobierowie, wnętrze widok na ołtarz	128
Fot. 93. Kościół p.w. Najświętszego Odkupienia w Pobierowie, widok wnętrza, strefa wejściowa	129
Fot. 94. Kościół p.w. Nawiedzenia NMP w Szczecinie. Widok od strony wejścia głównego	132
Fot. 95. Kościół p.w. Nawiedzenia NMP w Szczecinie, widok wieży	133
Fot. 96. Kościół p.w. Nawiedzenia NMP w Szczecinie, ściana boczna nawy	134

Fot. 97. Kościół p.w. Nawiedzenia NMP w Szczecinie, widok na ołtarz.....	135
Fot. 98. Kościół p.w. św. Alberta w Szczecinie. Widok od strony wejścia.....	140
Fot. 99. Kościół p.w. św. Alberta w Szczecinie, Fot. 100. Kościół p.w. św. Alberta w Szczecinie,.....	141
Fot. 101. Kościół p.w. św. Alberta w Szczecinie, widok elewacji południowej	142
Fot. 102. Kościół p.w. św. Alberta w Szczecinie, widok elewacji północnej.....	143
Fot. 103. Kościół p.w. św. Alberta w Szczecinie, widok ołtarza.....	144
Fot. 104. Kościół p.w. św. Alberta w Szczecinie, widok wnętrza chóru	145
Fot. 105. Kościół p.w. św. Alberta w Szczecinie, widok ściany południowej, wykończenie sufitu.....	146
Fot. 106. Kościół p.w. św. Kazimierza w Policach, widok kościoła i domu parafialnego	174
Fot. 107. Kościół p.w. św. Kazimierza w Policach. Widok wejścia głównego,	175
Fot. 108. Kościół p.w. św. Kazimierza w Policach, wejście boczne	175
Fot. 109. Kościół p.w. św. Kazimierza w Policach, widok fasady kościoła.....	176
Fot. 110. Kościół p.w. św. Kazimierza.....	176
Fot. 111. Kościół p.w. Nawrócenia św. Pawła.....	176
Fot. 112. Kościół p.w. św. Kazimierza w Policach, widok ołtarza.....	179
Fot. 113. Kościół p.w. św. Kazimierza w Policach, widok nawy bocznej.....	179
Fot. 114. Kościół p.w. św. Kazimierza w Policach, kaplica dolna o układzie centralnym....	180
Fot. 115. Kościół p.w. św. Kazimierza w Policach, baptysterium.....	180
Fot. 116. Kościół p.w. św. Ottona w Szczecinie, elewacja wschodnia.....	189
Fot. 117. Kościół p.w. św. Ottona w Szczecinie, elewacja frontowa,	189
Fot. 118. Kościół p.w. św. Ottona w Szczecinie, elewacja boczna.....	190
Fot. 119. Kościół p.w. św. Ottona w Szczecinie, fasada, widok na wieżę.....	191
Fot. 120. Kościół p.w. św. Ottona w Szczecinie, widok chóru.....	194
Fot. 121. Kościół p.w. św. Ottona w Szczecinie, ściana boczna nawy.....	195
Fot. 122. Kościół p.w. św. Ottona w Szczecinie, widok na ołtarz	195
Fot. 123. Kościół p.w. św. Ottona w Szczecinie, boczne przestrzenie przy prezbiterium....	196
Fot. 124. Kościół p.w. św. Dominika w Szczecinie, widok elewacji bocznej i łącznika.....	203
Fot. 125. Kościół p.w. św. Dominika w Szczecinie, elewacja frontowa,	203
Fot. 126. Kościół p.w. św. Dominika w Szczecinie, detal okien	204
Fot. 127. Kościół p.w. św. Dominika w Szczecinie, zwieńczenie sygnaturki	205
Fot. 128. Kościół p.w. św. Dominika w Szczecinie, widok na ołtarz.....	207
Fot. 129. Kościół p.w. św. Dominika w Szczecinie, widok na chór.....	208
Fot. 130. Kościół p.w. św. Dominika w Szczecinie, ściana prezbiterium	208
Fot. 131. Kościół p.w. św. Dominika w Szczecinie, widok na wejście boczne.....	209
Fot. 132. Kościół p.w. św. Dominika w Szczecinie, widok lunety kierunkowej, wnętrze nawy	210
Fot. 133. Kościół p.w. Bożego Ciała w Szczecinie, widok od strony prezbiterium	215
Fot. 134. Kościół p.w. Bożego Ciała w Szczecinie, elewacja frontowa	216
Fot. 135. Kościół p.w. Bożego Ciała w Szczecinie, ściana boczna	216
Fot. 136. Kościół p.w. Bożego Ciała w Szczecinie, widok elewacji południowej	217
Fot. 137. Kościół p.w. Bożego Ciała w Szczecinie, widok ołtarza.....	218
Fot. 138. Kościół p.w. Bożego Ciała w Szczecinie, widok kaplicy	218
Fot. 139. Kościół p.w. Bożego Ciała w Szczecinie, kształt okna	219
Fot. 140. Kościół p.w. Bożego Ciała w Szczecinie, widok chóru	219
Fot. 141. Kościół p.w. Opatrzności Bożej w Szczecinie, fasada wejściowa	224
Fot. 142. Kościół p.w. Opatrzności Bożej w Szczecinie, boczne kaplice.....	225
Fot. 143. Kościół p.w. Opatrzności Bożej w Szczecinie, elewacja południowa.....	226

Fot. 144. Kościół p.w. Opatrzności Bożej w Szczecinie, widok na ołtarz.....	228
Fot. 145. Widok kaplic bocznych.....	228
Fot. 146. Kościół p.w. Opatrzności Bożej w Szczecinie, widok chóru	229
Fot. 147. Kościół p.w. Chrystusa Dobrego Pasterza, elewacja północna	234
Fot. 148. Kościół p.w. Chrystusa Dobrego Pasterza w Szczecinie	234
Fot. 149. Kościół p.w. Chrystusa Dobrego Pasterza w Szczecinie, widok absydy.....	235
Fot. 150. Kościół p.w. Chrystusa Dobrego Pasterza w Szczecinie,	235
Fot. 151. Kościół p.w. Chrystusa Dobrego Pasterza w Szczecinie, widok na ołtarz	237
Fot. 152. Kościół p.w. Chrystusa Dobrego Pasterza w Szczecinie, widok chóru.....	238
Fot. 153. Kościół p.w. Chrystusa Dobrego Pasterza w Szczecinie, widok nawy	239
Fot. 154. Kościół p.w. Chrystusa Dobrego Pasterza w Szczecinie, widok naw bocznych	239
Fot. 155. Kościół p.w. św. Stanisława BM w Niechorzu, elewacja wejściowa.....	244
Fot. 156. Kościół p.w. św. Stanisława BM w Rewalu, widok świetlika.....	245
Fot. 157. Kościół p.w. św. Stanisława BM w Rewalu, widok na część ściany prezbiterium, strona południowa.....	246
Fot. 158. Widok bryły kościoła, po lewej stronie wejście główne do świątyni po prawej	246
Fot. 159. Kościół p.w. św. Stanisława BM w Rewalu, widok nawy	248
Fot. 160. Kościół p.w. św. Stanisława BM w Rewalu, widok ołtarza, łuk tęczyowy.....	249
Fot. 161. Parafia p.w. św. Tomasza Apostoła, kościół Dzieci Fatimskich, Załom, arch.	275
Fot. 162. Kościół p.w. Chrystusa Króla Wszechświata w Dołujach, budowa 27 lipca 2007	276
Fot. 163. Kościół p.w. Chrystusa Króla Wszechświata, Dołuje, budowa 27 lipca 2007	276
Fot. 164. Kościół p.w. Chrystusa Króla Wszechświata,	277
Fot. 165. Kościół filialny p.w. MB Fatimskiej, Kościno (Dołuje) 2013.....	277
Fot. 166. Kościół filialny p.w. MB Fatimskiej, Kościno (Dołuje) 2013	277
Fot. 167. Kościół w budowie od 2013, Chomino, arch. Adam Barczyk, forma	278
Fot. 168. Kościół w budowie od 2013, fasada wejściowa, Chomino,	278
Fot. 169. Kościół p.w. NMP Matki Kościoła, Bezrzecze, w budowie,.....	279
Fot. 170. Kościół p.w. NMP Matki Kościoła, Bezrzecze,	279
Fot. 171. Kościół p.w. św. Jadwigi Królowej, Kijewo	280

Spis tabel i schematów

Tab. 1. Zestawienie ilościowe wybudowanych nowych obiektów w Polsce w latach 1945-1971	41
Tab. 2. Propozycja zezwoleń na budownictwo sakralne w 1974 r. dane z dokumentów IPN.....	77
Tab. 3. Analiza obiektów sakralnych lata 1972-1989, 1990-2005.....	293
Tab. 4. Wykaz obiektów, dla których sporządzono karty obiektów 1972-1989.....	78
Tab. 5. Cechy obiektów sakralnych wybudowanych w latach 1972-1989.....	150
Tab. 6. Wykaz obiektów, dla których sporządzono karty obiektów 1990-2005.....	169
Tab. 7. Cechy obiektów sakralnych wybudowanych w latach 1972-1989.....	255
Tab. 8. Zestawienie cech formy współczesnego kościoła w archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej.....	266
Tab. 9. Zestawienie rzutów obiektów sakralnych, dla których sporządzono karty obiektów 1972-1989.....	390
Tab. 10. Zestawienie rzutów obiektów sakralnych, dla których sporządzono karty obiektów 1972-1989	391

Schemat 1. Schemat kształtowania się stałych struktur Kościoła przedstawia najważniejsze wydarzenia od 1945-1972 r.	38
Schemat 2. Spis obiektów sakralnych z podziałem na lata ich powstania, oś czasowa	392
Schemat 3. Schemat uzgodnień, jakie przechodził wstępny plan budowy kościoła.....	80

